

## IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

УДК 911.3:32

Петро Масляк

### ПЕРМАНЕНТНА РЕВОЛЮЦІЯ В УКРАЇНІ: ГЕОПОЛІТИКА ТА ГЕОСТРАТЕГІЯ

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ,  
petro\_maslyak@ukr.net*

*The appearance, existence and interaction of states on the political map of the modern world is for a particular scenario. This scenario is determined by the system of laws. Ukraine can not develop by their own laws. However, it is sure to have the specifics of the manifestation of the general laws of human development.*

*Axiom of life the modern world map in the broadest sense of the term is that Ukraine has become a kitchen of geopolitical and even geostrategic weather of the world. Geostrategy in any state is its mission in the world political map. Implementation of this mission is in the form of permanent or continuous revolution. I observe the theory of permanent revolution in its present interpretation in the political geography as part of a general theory mondialism. Mondialism has become the most popular in the twentieth century. Mondialism theory is not something completely detached from real life. It is constantly transformed depending on one or another political conjuncture.*

*Ukraine today – a classic expression of permanent revolution. Permanent revolution is now in a period of increasing activity of the nation, passionary energy increase and decrease the revolutionary tension. The next wave have a higher crest. This distance between the peaks of the logistic curve are increasing. All this will take place until permanent revolution will reach its own ultimate goal.*

**Ключові слова:** *перманентна революція, мондіалізм, географічний детермінізм, пасіонарність, бюрократично-олігархічна система, націоналізм.*

**Key words:** *permanent revolution, mondialism, geographical determinism, passionarity, nationalism, bureaucratic and oligarchical system.*

Виникнення, існування і взаємодія держав на сучасній політичній карті світу відбувається за певним сценарієм. Останній в свою чергу визначається дією цілої системи закономірностей. Наша держава в принципі не може розвиватися за власними законами. В цьому сенсі ми нічим не відрізняємося від інших держав, які вже пройшли шлях становлення на політичній карті Європи і світу. Але у нас, як і в інших державах обов'язково присутня специфіка прояву загальних закономірностей розвитку людства. Ефективна політика влади саме й будуватиметься на раціональному поєднанні і використанні закономірностей розвитку держави з її специфікою. Історичною, географічною, соціально-економічною, менталітетною, природно-ресурсною тощо.

Саме такого розуміння нині і немає серед української влади. І не тільки в нас. Влада чомусь вважає, що з допомогою всіляких маніпуляцій, спецоперацій, дезінформації тощо можна досягти бажаних результатів. В тактичному відношенні це дійсно так, але ніколи в стратегічному. Ілюзорність такої політики все більше стає очевидною і в Україні. При цьому очевидно, що жодний президент нашої держави з 1991 року ніколи не стояв на основі усвідомленої реалізації об'єктивних закономірностей державного будівництва. В жодного з президентів державні інтереси ніколи не були на першому місці. Однак закономірності розвитку держав і їх взаємодії на політичній карті ніколи і нікому не вдалося відмінити. Ні Сталіну, ні Гітлеру, ні Мусоліні, ні Каддафі, ні Саддаму Хусейну. Найбільше на що здатна людина, так це прискорити чи сповільнити об'єктивні суспільні процеси, які відбуваються незалежно від її волі. Що має бути, обов'язково відбудеться, рано чи пізно.

Аксіомою сучасного буття політичної карти світу в широкому розумінні цього терміну є те, що Україна стала кухнею геополітичної і навіть геостратегічної погоди. При цьому геостратегію будь-якої держави я розумію як місію держави на політичній карті світу чи якоїсь його частини. Реалізація цієї місії відбувається у формі перманентної або безперервної революції. Теорія перманентної революції в нинішньому її трактуванні мною розглядається в політичній географії як частина більш загальної теорії мондіалізму, яка особливої популярності набула в ХХ ст. Мондіалістська теорія не є чимось абсолютно відірваним від реального життя. Вона постійно трансформується в залежності від тієї чи іншої політичної кон'юнктури.

Мондіалісти ХХІ ст. вважають, що лише реалізація цієї теорії на практиці дозволить світові уникнути великих потрясінь в найближчий період. Ідеї мондіалізму, тобто створення однієї загальносвітової держави, одного народу, однієї столиці, одного уряду, який би керував усім людством з одного центру тощо, не є чимось новим і має давню історію. Однак науково вони сформувалися в Європі під безпосереднім впливом єврейського месіанства і "Богообраності". Якщо існує єдине людство з єдиною батьківщиною – планетою Земля, то цим популяційним монстром має хтось керувати. Хочемо ми цього чи ні, усвідомлюємо це чи ні, такою керівною силою повинна стати певна еліта або обрана нація, яка знову ж таки цілком об'єктивно стоїть вище над загалом, розуміє і знає те, що невідомо іншим, має за щось вищу відповідальність тощо. Така еліта чи нація в будь-якому разі буде вважати інших землян нікчемими, робочою худобою, якою просто необхідно ефективно керувати, для їхнього ж загального добра. Господарі ж світу, керівна і спрямовуюча сила людства має потурбуватися, щоб робоча худоба була нагодована і розважена, бо інакше вона не зможе інтенсивно й ефективно працювати.

З часів існування і експансії Римської імперії мало що змінилося. Патриції робили все, щоб потреби плебсу не йшли далі знаменитого гасла: хліба і видовищ. Отже, ідеї мондіалізму при всій їхній логічній обумовленості насправді є черговою утопією, засобом маніпуляції свідомістю плебсу, який дає змогу знедоленим чекати чергового дива.

У середині ХІХ ст. з'явилися перші спроби узагальнення і систематизації ідей мондіалізму. У цей час почали викристалізовуватися ідеї всесвітньої сім'ї і відкидання значення індивіда і індивідуалістського начала у розвитку суспільства (О. Конт).

Подальші спроби розвитку "деіндивідуалізації" суспільства зробили К. Маркс і Ф. Енгельс у "Маніфесті". Гасло "Пролетарі всіх країн, єднайтеся", проголошене цими вченими і політиками, було подальшим розвитком ідей мондіалізму з новітньою назвою комунізм. Пізніше виникла і "країна, якої не шкода" (СРСР), у якій мондіалісти почали реалізовувати власні абстрактні теорії на практиці, будуючи деіндивідуалізоване комуністичне суспільство. Все це цілком логічно призвело до фізичного знищення (деіндивідуалізації) десятків мільйонів людей, мондіалістсько-комуністичних воєн, голодоморів, масових репресій тощо. Українці були обрані "піддослідними кролями" для перевірки правильності наукової теорії мондіалізму і втратили більше людей, ніж усі інші нації разом взяті. Врешті-решт комуністична течія мондіалізму зазнала повного фіаско в галузі технології реалізації ідеї, проте залишила свій слід на підсвідомому рівні у значної частини людства. Тут попереду всіх за кількістю прихильників комуністичного мондіалізму знаходиться Росія. Це пов'язано як з обцинною історією цієї країни, так і з деякими рисами ментальності російської нації. Просторово-територіальне сусідство двох націй, української і російської з протилежним відношенням до мондіалізму (крайній індивідуалізм українців і обцинний колективізм росіян), їх трагічна вимушена взаємодія в межах однієї країни послужили для світу дуже яскравим прикладом згубності, реакційності російського напрямку мондіалізму.

Мондіалістську основу мають і ідеї фашизму. За великим рахунком вони дуже близькі до комуністичної версії мондіалізму. Всі ці мондіалістські течії відрізняються одна від одної лише шляхом і технологією досягнення однієї мети, тобто об'єднання всіх народів в одну державу під керівництвом всесвітнього уряду.

Нині у світі все більшого поширення набуває ще одне відгалуження мондіалізму – ідея створення Всесвітнього Халіфату. Саме зараз вона знаходиться на підйомі. На відміну від західних течій мондіалізму ісламський його напрямок не має значного теоретичного підґрунтя, однак дуже сильний саме в практичній площині. Виникла й військово-політична організація, так звана Ісламська Держава, яка шляхом війни намагається створювати просторово-територіальні осередки цього мондіалістського утворення в різних частинах світу. Кінцевою метою буде об'єднання їх з метою створення єдиної світової ісламської держави.

Мондіалізм має певну притягальну силу, бо пропонує людству утопічну оману “простого” вирішення надзвичайно складних проблем світобудови. Хоча практика говорить, що простих шляхів у трансформації людства немає, для багатьох нетерплячих завжди виникає спокуса не розв'язувати гордіїв вузол проблем, а розрубати його одним ударом.

Нині вже на рівні політтехнологій відбувається реалізація так званого регіонального мондіалізму. Його презентують різноманітні міжнародні об'єднання країн. Мабуть найдалі по шляху реалізації ідей регіонального мондіалізму просунувся Європейський Союз (ЄС). Серед інших регіональних інтеграційних об'єднань виділяються НАФТА в Північній Америці, МЕРКОСУР в Південній Америці тощо.

Росія, намагаючись відродити Російську імперію в просторово-територіальних межах до 1917 року використовує різні власні течії регіонального мондіалізму. Серед цих теорій російського імперіалізму найвідомішою є течія євразійства. Фактично євразійство сформувалося як російська шовіністично-імперська реакція на українські національно-визвольні змагання початку ХХ ст., що становили найбільшу загрозу російському імперіалізму. Засновники євразійства були зовсім різними людьми як за характером і уподобаннями, так і за фахом. Не дивно, що утворилося декілька напрямів євразійства, які нерідко ворогували між собою.

З географічного погляду євразійці вважають Євразію, яка практично збігається, на їхню думку, з кордонами Російської імперії, а пізніше – з межами СРСР, особливим комплексним географічним світом. Звідси з'явилася спроба виділення, крім Європи й Азії, ще однієї географічної частини світу з назвою “Євразія”. Вона нібито і у фізико-, і в політико-, і в економіко-географічному відношенні є цілком окремою частиною світу. Очевидно, що подібні намагання євразійців є абсолютно надуманими і не мають жодних наукових підстав. Об'єднати чи “воз'єднати” в один фізико-географічний і культурно-етнічний простір Фінляндію, Естонію, Польщу, Молдову, Таджикистан, Чечню, Чукотку і Бурятію, навіть маючи найвищий рівень фантазії, нікому і ніколи не вдасться. Ця штучна в усіх відношеннях побудова за будь-якого послаблення російського імперського “закріплюючого розчину” неминуче розпадається, що і підтвердили події, які відбулися наприкінці ХХ ст.

Подальшого розвитку регіональна мондіалістська ідея “високого історичного призначення Росії”, яка має насильно “ощасливити” народи, що хочуть жити своїм власним, відмінним від російського, життям, перш за все українців, знайшла розвиток у слов'янофільстві. Головною ідеєю останнього є об'єднання всіх слов'янських народів під егідою Росії з втратою ними власної національної і мовної ідентичності.

Однак слов'янофільство нині не отримало свого подальшого розвитку. Історія неодноразово демонструвала антагонізм слов'янських народів. Крім того, глибинною генетичною і ментальною основою багатьох за мовою слов'янських народів не є слов'янство, як гілка давньої індоєвропейської чи індоарійської спільноти. Так, слов'яномовні болгари мають тюркську генетичну основу, білоруси – прибалтійську, росіяни – угро-фінську. Нав'язана їм мова слов'янської мовної групи аж ніяк не знищила глибинної цивілізаційної ментальності цих народів. Вони близькі за мовою, але дуже далекі за характером, способом мислення, уподобаннями, способом повсякденного життя тощо. Відносити росіян до слов'ян за мовою, це все одно, що відносити франкомовних гаїтянських негрів до французів чи англomовних мулатів Ямайки до британців.

Нинішній етап політичного і соціально-економічного розвитку України можна описати за допомогою модифікованої до сучасності теорії так званої перманентної революції. Її вар-

то розуміти не в тому сенсі, як її уявляв собі Л. Троцький на початку Х ст., запозичивши ідею в західних мислителів ХІХ ст. Перманентна або безперервна революція в Україні відбувається на тлі реального переформатування світового політичного устрою і фактично намаганням шляхом швидких безперервних революційних змін наздогнати штучно перерваний еволюційний розвиток української держави і нації. Перманентна революція нині – це логістична крива з все зростаючими піками і з постійним скороченням періоду відносної стабільності. Перманентна революція триває до тих пір, поки всі завдання необхідних об'єктивних змін в суспільстві не будуть виконані. При цьому теоретико-методологічними засадами перманентної революції не є ідеї мондіалізму, як вважав Л. Троцький. Вона базується переважно на географічному детермінізмі з домішками деяких інших теорій і концепцій держав.

Взагалі то географічний детермінізм в ХХІ ст. знову стає модним. І це не зважаючи на те, що він належить до найдавніших наукових напрямків в історії людства, який розроблявся ще давніми греками (Страбон, Гіппократ). Згодом найбільший внесок в розвиток теорії географічного детермінізму зробили німецькі, французькі та американські вчені Ф. Ратцель, Ш. Монтеск'є, Е. Реклю, С. Гантингтон. На жаль, саме географи в останній час практично відмовилися від географічного детермінізму, вважаючи його пережитком минулого.

Однак це не так і про це говорить нинішній розвиток ситуації на політичній карті світу. Хоча сутність географічного детермінізму надзвичайно проста, визначальною силою розвитку суспільства (в тому числі й країн) є географічне положення і географічне середовище, ця ідея нині дуже продуктивна. Саме в широкому сенсі цього поняття. Прихильники цієї теорії вважають, що саме природні умови і ресурси, географічне положення формують ті чи інші країни, визначають їх взаємодію на політичній карті світу і сприяють (або не сприяють) їх існуванню та процвітанню. Як цілком слушно стверджував видатний “державотворець-практик” Наполеон: “Географія – це доля”.

Нинішні географи, і не лише вони, хоча й не відкидають повністю вплив географічного положення, природних умов і ресурсів на виникнення, функціонування і розвиток держав, однак вважають, що з розвитком людства вплив цих чинників закономірно зменшується. Як аргумент наводяться приклади найбагатших держав світу, як майже не мають природних ресурсів і навіть достатньої території як життєвого простору (Японія, Сінгапур, Ліхтенштейн, Люксембург, Швейцарія тощо). Багато з них навіть не має такого канонізованого в географії ресурсу розвитку як вихід до моря. Однак саме для розвитку такого явища, як регіональна чи локальна перманентна революція саме географічне положення нерідко має вирішальне значення як внутрішній або зовнішній чинник виникнення і підтримання на відповідному обставинам рівні безперервної революції.

Досліджуючи території світу, де відбувалися і відбуваються перманентні революції я звернув увагу на те, що вони практично функціонально пов'язані з так званими активними зонами, тобто територіями нашої планети, де відбуваються землетруси, виверження вулканів, а також знаходяться металогенні провінції з підвищеною радіоактивністю гірських порід. В цих районах з земних надр на людей, які тут мешкають йде підвищене радіоактивне випромінювання, що призводить до мутаційних процесів. Радянський історик і географ українського походження Л. Гумільов вважав, що пасіонарність етносів певних частин Землі спричиняє їх опромінення сонячними променями під час зростаючої активності нашої зірки. Я ж вважаю, що Сонце не має вирішального впливу на періодичну зростаючу пасіонарність тих чи інших народів. Якби це дійсно було так, як стверджував Л. Гумільов, то найвищу пасіонарність мали б африканські народи, а пасіонарність вікінгів в ранньому середньовіччі за цією теорією взагалі не можна пояснити. В той же час пасіонарність майя чітко прив'язана до активної зони в Мексиці, так як і пасіонарність інків в Південній Америці. Пасіонарні римляни “виросли” на Везувії і Етні, не менш пасіонарні греки – на Санторіні, карфагеняни на Атлаських горах. Кухня геополітичної погоди світу і перманентних революцій, Близький Схід, одна з найактивніших в геологічному відношенні частин світу.

Так само як і пасіонарність китайців і японців. Одна за одною виникали цивілізації в Україні на Українському кристалічному щиті (трипільська, скіфська, сарматська, готська, антська, руська, українська). Фактично цей перманентний процес зародження, розвитку і загибелі цивілізацій в одному й тому ж місці не може бути випадковим. Саме географо-геологічні чинники визначають перманентність процесів відродження етносів на території України, які генетично пов'язані між собою, як в одній родині пов'язані між собою дід зі своїм сином, онуком, правнуком і праправнуком.

Пасіонарні нації постійно продукують перманентні революції. Перманентну революцію можна розглядати у вигляді так званої логістичної кривої яка належить до математичних закономірностей. Спочатку революційна ситуація розвивається повільно, поступово, іноді малопомітно. З часом швидкість і гострота подій все більше наростає. На цій стадії черговий етап перманентної революції досягає "насичення" і ситуація втрачає стабільність. Саме в цей час вирішується доля революції, так як пік напруги досягає апогею і з нього дорога лише вниз. Але завжди існує можливість короточасного відновлення гостроти революційної ситуації. В цей час може діяти "принцип цунамі". Він надзвичайно небезпечний. Всі думають, що пік революції вже в минулому і в цей час відбувається її раптове і дуже стрімке загострення як правило з висуненням нового пасіонарного лідера. Чому принцип цунамі? Тому що цей політичний процес нагадує механізм утворення цього стихійного явища природи. Перед надходженням руйнівної хвилі море далеко відступає від берега і необережні люди йдуть за ним. І тут надходить руйнівна хвиля, від якої немає спасіння. Відхід води від берега це певний контрреволюційний реванш сил, проти яких і виник черговий пік перманентної революції. Але він триває не довго і на його зміну приходиться дуже короткий, але руйнівний революційний сплеск.

Нинішня Україна класичний тому приклад. З початку 90-х років ХХ ст. до 2004 року протягом приблизно 15 років проходив перший етап перманентної революції. Накопичення пасіонарної енергії має внаслідок чергового сплеску викидів газу радону з глибинних розломів Українського кристалічного щита відбувалося доволі повільно і поступово. Українська нація все ще перебувала в м'явому, пригніченому стані. Чисельність пасіонарців, які служать своєрідними дріжджами для національного тіста не досягала критичної маси. Внаслідок цього Революція 2004 року була виключно мирною і толерантною до всіх і для всіх. Другий етап перманентної революції в нашій країні мав би тривати близько 10 років і реальна його протяжність була до цієї теоретичної протяжності дуже близькою (9–10 років). На цей раз все відбувалося помітно бурхливіше. Завершення найгострішої фази революції ознаменувалося збройними сутичками з владою і сотнями загиблих. За теорією Україна нині вступила до третьої стадії перманентної революції, який буде тривати максимум до 5 років, а найбільш вірогідно не перевищуватиме 3–4 років. По-перше, питома вага пасіонарців за останні роки незмірно зросла. По-друге, вони вже зрозуміли просту істину, навіщо мерзнути на Майдані кілька місяців, якщо справа все одно закінчиться перестрілкою з корумпованою владою. Чергове загострення, третій пік перманентної революції одразу почнеться зі збройних сутичок. Це наукова логіка перманентної революції, яка в Україні вперше в новітній історії набуває класичних форм прояву.

В цьому сенсі Українська перманентна революція в дечому схожа з Великою французькою революцією. Але є й суттєві відміни. І це й не дивно. З того часу минуло вже понад 200 років і світ дуже змінився. Схожість двох перманентних революцій полягає в тому, що як і Франція тоді, так і нинішня Україна перебували під тиском не лише внутрішніх обставин, але й в значній мірі чинників зовнішніх. Прес зовнішніх обставин в Україні нині навіть більший, ніж був свого часу в Франції. На нас тисне не лише агресивна, фашистська Росія своєю неоголошеною війною, але й Європа, США, Канада та інші держави. Всі вони мають власні концепції подальшого розвитку України, які іноді кардинально різняться одна від одної. Влада ж не має власної політичної волі для відстоювання українських національних інтересів.

Третій етап Української перманентної революції буде відбуватися на тлі неминучого розпаду Росії. І це додаватиме додаткової гостроти на внутрішні процеси, що відбуватимуться в Україні. Навряд чи можна зараз достеменно спрогнозувати, як дисолюція Росії вплине на події внутрішнього життя в Україні. Зі значною долею вірогідності можна передбачити незрівнянне загострення ситуації і прихід до влади найрадикальніших сил, які запропонують суспільству дуже жорсткі правила виживання. Українське суспільство буде вимушено прийняти ці правила гри заради самозбереження. Розпад Росії буде супроводжуватися мільйонами біженців, внутрішніми кровопролитними війнами, соціально-економічними катаклізмами, які чисто в географічному сенсі (велика протяжність спільного державного кордону з Росією) буде так чи інакше впливати на внутрішню стабільність нашої держави. Не можна собі уявити, щоб з такою ситуацією могла впоратися нинішня ліберальна і корумпована влада. Тут потрібна якнайжорстокіша диктатура. На це вказує історичний досвід багатьох країн світу.

Четвертий етап перманентної революції в Україні буде полягати в дуже складному і суперечливому процесі створення Великої України, держави, площею понад 1 млн кв. км. І це закономірний процес і результат. Розпад Російської імперії, який підготував президент цієї країни Путін буде супроводжуватися тими ж подіями, що і розпад будь-якої іншої імперії – Османської, Британської, Австро-Угорської тощо, тобто утворенням нових держав. При цьому історія склалася так, що практично всі сусідні держави мають до Московії територіальні претензії. Однак Україна в цьому сенсі знаходиться в абсолютно виключному становищі. На території нинішньої Росії знаходяться українські етнічні землі. Ці землі споконвіку заселені етнічними українцями і ніяка інша держава, в тому числі і новоутворені держави московитів не мають на них ніяких прав, окрім права сильного захоплювати чужі землі. А так як цієї сили в них уже не буде, право сильного на відновлення історичної справедливості належатиме Україні.

Тут необхідно звернути увагу й на те, що існує майже містичний зв'язок між українською нацією і чорноземними ґрунтами. Він прослідковується по всьому світові. Скрізь (Молдова, Україна, Росія, Казахстан, Киргизія, Канада, США, Аргентина, Бразилія), де знаходяться площі чорноземних ґрунтів, ці території заселені етнічними українцями. Але національну просторово-територіальну безперервність розселення і господарського освоєння чорноземів українці демонструють лише в сусідніх з Україною державах, Молдові і Росії. Таким чином в зоні безперервного заселення за межами нинішньої державної території українці концентруються майже виключно на чорноземах територій, які нині належать Росії.

При розпаді Росії українські етнічні території опиняться в своєрідному геополітичному вакуумі. Дуже швидко населення цих територій зрозуміє, що на ці землі претендують крім України ще й народи Північного Кавказу, перш за все чеченці. Тому перед етнічними українцями цього регіону постане дилема, або потрапити під тотальне винищення, або увійти до складу України і отримати від неї військовий і дипломатичний захист. Думаю, що вибір буде очевидно на користь України, української нації і української мови.

П'ятий етап перманентної революції в Україні буде полягати в мобілізації всіх сил нації і держави на реалізацію власної геостратегії. Останню я розумію як місію держави на політичній карті світу. Місія України в цьому сенсі протягом століть і тисячоліть залишається незмінною. Нею є бути незборимим щитом, східним форпостом Європи. Ця місія зберігається ще з часів Трипільської цивілізації і спорудження знаменитих Змійових валів. Для реалізації цієї функції нам треба стати найпотужнішою державою цієї частини світу, однією з наймогутніших держав світу. І так обов'язково буде, бо це не суб'єктивні бажання чи небажання людей, а об'єктивний хід "історії з географією".

Політична географія, геополітика та геостратегія, як і будь-які інші науки складаються з трьох основних елементів: світогляду, життєвих нормативів і містичних почуттів. Перший елемент звернений до інтелекту людини і є основним, другий ґрунтується на її волі, третій – на її емоційній сфері і інтуїції. При цьому, на відміну, скажімо від математики, фізики,

хімії та інших наук в геополітиці значення двох останніх елементів значно вище. Це взагалі характерно для всіх суспільних наук. Такий стан речей нерідко викликає на Заході дискусії. Приміром. Чи є історія наукою, чи її варто віднести до мистецтва.

Неоголошена війна фашистської Росії проти України, перманентна агресія сусідньої Московії проти нашої держави дали привід одному відомому українському економісту обізнати геополітику лженаукою. Так само відносяться до неї і деякі західні вчені, особливо американські. Вони вважають, що в агресивній політиці фашистських Німеччини і Московії винні геополітичні розвідки вчених цих країн, які взяли на озброєння їхні правителі. Тут ми маємо класичний приклад підміни причини наслідком. Геополітика вивчає, аналізує суспільні явища, а не визначає їх. Звинувачувати геополітику і геостратегію в усіх гріхах політиків все одно, що звинувачувати фізику в тому, що вона має сміливість досліджувати природу блискавки, від якої загинуло тисячі людей і трапилися страшні пожежі.

Очевидно, що у перманентної революції в Україні є багато національних особливостей менталітету українців, які визначають специфіку її нинішнього розвитку. Так в українському суспільстві все більше укорінюється думка, характерна для давніх вільних громад, які вважали, що податки платять лише слабаки. Владу українці традиційно ненавидять, вважаючи її теж слабкою, корумпованою, генетично не здатною до позитивних змін і реформ. На думку українців влада в Україні не є українською. Вона не приховує свій страх перед зростанням пасіонарності української нації. Всі ті партії, які виступають за зниження податків мабуть і самі не усвідомлюють до кінця, що вони є виразниками критичної маси населення країни.

Ще одним чинником перманентної революції в Україні є підсвідоме переконання нашого суспільства в тому, що владі скоряються лише переможені, які платять корумпованим правителям викуп за власне життя і боягузтво. Справжній же українець вільний і готовий захищати свободу зі зброєю в руках. Звідси витікає ще одна психологічна засада перманентної революції вимога суспільства легалізувати зброю. Українці хочуть відновити звичай постійно мати при собі зброю, як це було в минулі часи. Всі мають знати, що українець – лицар нікому не поступиться в хоробрості і не побоїться зійтися в чесному бою з будь-яким прославленим воїном.

Свідомі українці хочуть, щоб їхня особиста свобода не була обмежена нічим і ніким, крім повної залежності від інтересів української нації. Якщо нація відкинула українця, як скажімо Бузину, він одразу втрачає всі права, включаючи право на життя. Свідомо чи підсвідомо, але чим далі тим більше стає зрозумілим, що українці хочуть не якихось абстрактних для них загальнолюдських законів, а лише національних законів, які врятують їх у світі, який все більше розпадається на наших очах. Людина, яка буде відторгнута нацією як зрадник стане чимось на зразок арабського халі, якого можна було безкарно обібрати, скалічити, перетворити на раба чи навіть убити.

Перманентна революція в Україні відбувається на тлі здавалося б взаємовиключних процесів, на які чомусь ніхто з аналітиків не звертає увагу. З одного боку це прагнення повної, ніким і нічим не обмеженої свободи, “махновщини” і анархії, а з іншого боку зростаючої залежності від власної нації. Поступово, в умовах перманентної революції у нас починає формуватися своєрідний кодекс честі українця. Цьому сприяє й участь добровольчих формувань у війні проти фашистської Росії, яка посягає не просто на територіальну цілісність нашої країни, але й на честь і гідність чоловіків-лицарів, її захисників. В основі кодексу українця буде покладено особисту свободу і вищу гуманність національних законів.

Перманентна революція в Україні це в значній мірі повернення до кодексу честі козаків-лицарів. Ідеальний чоловік українець має бути благородним, відважним у бою з ворогами, несхитним у виконанні обов'язку помсти ворогам нації, вірним даному слову, великодушним, щедрим, гостинним, поважати старших, не схилитися перед сильними і захищати слабких, турбуватися про власну честь і честь своєї нації. Заради честі нації українець готовий на самопожертву, будь-який подвиг.

Що служить нинішньою ситуаційною основою для української перманентної революції? Низький рівень життя, беззаконня, олігархічні війни, корупція? Це необхідне, але не достатнє тло для формування перманентної революції, не її головна причина. Реальна причина криється в підсвідомості українців. Усвідомлюють це маси чи ні, очевидно, що більшість не усвідомлює, але тут спрацьовує підсвідомість. А вона підказує людям, що в Україні як державі національна більшість населення (на 2015 р. понад 80 %) реально і фактично усунена, штучно відсторонена від управління державою. Ті люди, які в Російській імперії цілком офіційно називалися “іногородцями” абсолютно реально керують всіма основними сферами буття держави і нації. В них цілком природно відсутня глибинна любов до України, як землі, так і до українців, як нації. Через це їхній інтерес є чисто утилітарним, бізнесово-прагматичним. Якщо й трапляються серед них етнічні українці, то вони реально є повністю зденационалізованими. Саме через це і виникає все сильніший менталітетний дисонанс між українською нацією і управляючою верхівкою, владою. Влада і народ не розуміють один одного. Виникає постійне збурення. Інонаціональна влада цілком природно не здатна усвідомити прагнення і зрозуміти устремління критичної маси української нації, її політичного авангарду. Звідси і неприродні для нації і абсолютно логічні для влади переслідування українських патріотів, добровольців, всіх тих, хто намагається відкрити очі народу на істинний стан справ.

Росіяни і євреї, які створили штучну критичну масу у владних інституціях, яка не відповідає їх питомій вазі серед населення України, кожен по своєму дисонують з українським національним егрегором. Росіяни цілком природно для їхнього національного менталітету намагаються витворити в Україні такий милий їхньому серцю тотальний бюрократизм і тягу до встановлення влади царя-батюшки, який всіх нагодує і вкладе спати. А сам не буде ні їсти, ні спати. Євреї натомість демонструють власну менталітетну тягу до нічим і ніким необмеженого матеріального збагачення за будь-яку ціну. А так як представники цих двох національностей становлять критичну масу в керівництві державою, в Україні вони витворили систему бюрократичного олігархату. Саме він і не дає українській нації і українській державі розвиватися, блокує будь-які прояви національної ідентичності українців. Особливо яскраво це проявляється в мовному питанні, де владні “іногородці” намагаються повністю ігнорувати українську мову знаходячись на утриманні української нації. Лише цілком природний перехід влади до рук національної більшості в мононаціональній державі Україна, неможливість жити і досягти успіху в ній без знання української мови зможуть перевести перманентну революцію в Україні з військово-політичної площини в площину культурно-освітню і соціально-економічну.

Нині стало модним в деяких політологічних колах, які обслуговують бюрократично-олігархічну систему, писати про те, що періодичні сплески (піки) перманентної революції не мають національного забарвлення. Мов, народ хоче в Європу, хоче жити так, як багаті і щасливі європейські країни і нічого його більше не цікавить. Це зовсім не так. Більш того, кожен наступний пік перманентної революції в Україні набуває все більш яскраво виражених національних і навіть націоналістичних рис. І це тому, що головна мета перманентної революції в нашій державі, – національне визволення українців з під чужоземного гніту все ще не досягнута. З кожним наступним етапом революції стає все зрозумілішим, що без національного визволення всі інші завдання революції, включаючи й прискорений соціально-економічний розвиток не будуть виконані навіть у принципі.

Можна сказати, що перманентний характер української революції проти засилля в державі бюрократично-олігархічної системи значно розтягує реалізацію її завдань у часі, перетворюючи його на своєрідний образ життя нації. Стихійно починає формуватися унікальна організаційна система перманентної революції. Її основою стають певні сформовані організовані спільноти – волонтери, добровольці, воїни АТО, автомайданівці, футбольні фанати тощо. Ці організаційні структури реально і цілком природно протистоять інонаціональній бюрократично-олігархічній системі. Тому саме проти них ця система розпочала репресії і компанію дискредитації в належних олігархам засобах масової інформації. Ні для кого не



секрет, що серед найбагатших олігархів, які “замовляють музику” в Україні етнічних українців немає зовсім. При цьому борці з бюрократично-олігархічною системою в Україні і її владними персоналіями опираються на реальне невдоволення української нації неприйнятними для її менталітету порядками в країні. І це незалежно від того, усвідомлюють вони його реальну сутність, чи ні.

Бюрократично-олігархічна система марно намагається робити з українців те, що входить в повне протиріччя з їхньою природою. Це не вдалося зробити навіть Сталіну, який намагався переробити індивідуалістів українців на колективістів росіян. Мільйони людей замучили Голодоморами, але природа українців не змінилася. Бюрократизм є природою росіян, а не українців. І це, а також віра в царя-батюшку особливо проявилася в росіян під час візиту Путіна до окупованого Росією українського Криму. Тисячі росіян ледь не задавили один одного, намагаючись поцілувати руку президенту Росії. Українці не люблять владу, якою б вона не була. Це генетичний код вільної нації. Інонаціональна влада хотіла б зробити з кожного українця бюрократа, хоча б найменшого масштабу.

Бюрократично-олігархічна влада в Україні провокує чергові піки перманентної революції, намагаючись перетворити українців зі співтовариства вільних виробників і творців на людей, які знаходяться в неї на службі, а отже повністю від неї залежні. Якщо на Заході нечисельний бюрократичний клас вимушений власні зусилля спрямовувати на забезпечення ефективності функціонування держави, бюрократично-олігархічний апарат в Україні фактично визначає власну місію в самозміцненні, самовивищенні, пошуку і підтримці авторитарного правителя. В останньому український бюрократично-олігархічний клас отримує власний розвиток і поглиблення.

Однак така влада може бути здійснена лише за умови, що всі, з ким вона має справу, перетворюються на аморфну масу, своєрідний пластилін з якого можна ліпити що завгодно. Але такий стан національного буття абсолютно неприйнятний для українців. В окупованій росіянами частині Донбасу, де після виїзду звідти людей хоча б з елементами української ментальності, абсолютно запанувало російське ментальне сприйняття дійсності. Тому майже моментально встановився класичний російський “пластиліновий” або “ватний” режим. Все, що забезпечувало самостійність, індивідуальність людини, не кажучи вже про самодостатність тієї чи іншої суспільної групи безжалюбно викорінювалося.

Ідеальним матеріалом бюрократично-олігархічного режиму в Україні був і залишається люмпен. В різних його іпостасях і назвах (“ватники”, “колоради”, “сепари”, “русня”, “тітушки” тощо). Це люди без коріння, в першу чергу національного. Такі особи нічого не мають за душею і тому є своєрідною чистою шкільною дошкою, на якій можна писати, що завгодно. Для бюрократично-олігархічного режиму в Україні люмпен став тією своєрідною моделлю, матрицею, лекалом, на основі яких інонаціональні олігархи хотіли б “перекроїти” українців. Така соціальна маса, а не нація, ідеальний матеріал, але не для перманентної національно-визвольної революції, а для перманентного пограбування української землі і народу. Це ударна сила соціальної ентропії. “Ватник”, “колорад”, “тітушка” є класичним продуктом такої бюрократично-олігархічної системи. Такі люди за гроші олігархів ладні на все. Саме їх завданням є руйнація стихійно виникаючих структур українського суспільства.

Єдиною формою структурування суспільства, яку може допустити бюрократично-олігархічна система в Україні є лише організації, які створюються під егідою олігархів. Саме тому вони з самого початку мають ненависний більшості українців бюрократичний характер. Всі природні способи структуралізації суспільства бюрократично-олігархічна система розглядає як підозрілі, ненадійні, непотрібні. Будь-який особистий і суспільний недержавний інтерес українців розглядається цією системою як антидержавний.

Однак перманентна революція в Україні відбувається не лише на тлі постійного загострення як внутрішніх проблем, які не вирішувалися понад 20 років і агресії Росії, але й на тлі руйнування усталених принципів міжнародного співіснування. Принципи міждержавної взаємодії в міжнародних відносинах розроблені людьми не на основі пізнання закономірнос-

тей виникнення, функціонування держав на міжнародній арені та їхньої взаємодії, а лише з врахування мінливої політичної кон'юнктури виявилися не життєздатними. Вони відображали лише політичні наслідки поділу Європи переможцями в Другій світовій війні. Здебільшого ці принципи на сучасному етапі суперечать один одному. У зв'язку з цим виникають так звані подвійні стандарти. Одне і те саме явище чи процес у різних країнах, різними політичними силами і міжнародними організаціями оцінюються не лише по-різному, але й часто з протилежних позицій.

Наприклад, більшості закономірностей взаємодії держав на політичній арені світу відповідає канонізований принцип національно-державної самовизначеності народів. Однак він суперечить непорушності існуючих кордонів країн, документально оформленому в 1975 р. Унаслідок такої суперечності в залежності від тих чи інших суб'єктивних міркувань збройна боротьба окремих народів за створення незалежної держави одними країнами оцінюється як національно-визвольна боротьба, а іншими – як тероризм. Так бомбардування російською авіацією сіл у Чечні і Дагестані – це боротьба з тероризмом, а бажання чеченського народу мати власну державу, і, відповідно збройна боротьба за це – це тероризм.

Практично нічого не значить нині ще один канонізований у міжнародних відносинах принцип невтручання у внутрішні справи суверенних держав. Він порушується з легкістю, особливо Росією і особливо у відносинах з Україною. Росія вважає, що вона має право втручатися у внутрішні справи будь-якої держави, яку вона вважає слабкішою за неї у військовому відношенні. Так, анексія Криму і війна на Донбасі російсько-терористичних військ за власною сутністю є намагання зупинити, або хоча б загальмувати природний хід перманентної революції в Україні. Фактично єдиним принципом, який сповідує Росія у міжнародних відносинах є варварський принцип переваги сильнішого, який нібито має право діяти на міжнародній арені за правом сильного. Подвійні стандарти у реалізації усталених принципів взаємодії країн на сучасній політичній карті світу на практиці нині буквально руйнують систему міжнародних відносин. Слабкі країни і нації відповідають на сваволю сильних держав терористичною війною. Фактично тероризм у ХХІ ст. стає “силою слабких”.

Українська перманентна революція нині відбувається ще на тлі одних фундаментальних змін, які в тій чи іншій мірі визначають її перебіг. Справа в тому, що очевидну перевагу в соціально-економічному розвитку нині мають не великі за площею і кількістю населення країни, а малі й середні. Причина полягає в тому, що в наш час будь-яка територія постійно диверсифікується за всіма можливими ознаками. Це об'єктивно призводить до того, що великими країнами з кожним роком стає все важче ефективно управляти. За показниками ВВП на душу населення нині попереду малі і навіть карликові держави. Тому одним з фундаментальних географічних принципів у ХХІ ст. у галузі міждержавних відносин стає гасло: “Управлятися локально, діяти глобально”. Звідси і висновки для української перманентної революції. Вона не має завершитися створенням чергової імперії на чолі з українською нацією. Її кінцевою метою має стати народження української держави на етнічних чорноземних українських землях. Керована з одного центру держава за моїми підрахунками в ХХІ ст. не повинна надто перевищувати 1 млн кв. км. Інакше вона буде постійно знаходитися в полі дії відцентрових сил.

Українська перманентна революція має модернізувати свою теоретико-методологічну базу на основі найсучасніших, але мало відомих у нас теорій розвитку держав у ХХІ ст. Я маю на увазі **функціональну теорію** Р. Гартшорна і теорію **“держави-вмістилища”** або **“держави-контейнера”** П. Тейлора. Перша з них стверджує, що в ХХІ ст. держава буде політично організованим простором, успішне функціонування якого залежить від вміння переборювати відцентрові сили, які намагаються подрібнити державу. За Р. Гартшорном ці сили діють у кожній країні, але тільки в деяких руйнують державу повністю. Тому головними чинниками успішного функціонування і самого існування будь-якої країни цей американський вчений вважав так звані чинники зв'язності, тобто її цілісності. Р. Гартшорн був переконаний, що цілісність держави на початку ХХІ ст. вже не може бути забезпечена одним державним апаратом, яким би організованим і ефективним він не був. Її можна досягти

лише за рахунок державної ідеї, яка існує в чуттєвій сфері населення певної країни. Якщо населення ототожнює себе з цією державою, вважає необхідним об'єднуватися і підтримувати різні групи людей в усіх її куточках, вона залишається єдиною. Серед чинників такого об'єднання головним Р. Гартшорн вважав націоналізм.

В наш час теорію “держави-вмістилища” або “держави-контейнера” розвинув П. Тейлор. Держава, за П. Тейлором виступає як вмістилище передусім накопиченого багатства. Цікавою є думка вченого, що “держави-вмістилища (контейнер) сили націлена на збереження існуючих кордонів; держава як вмістилище багатства націлена на більші території; держава як вмістилище культури націлена на менші території. Як і Р. Гартшорн, П. Тейлор великого значення у виникненні і самому існуванні держави також надавав націоналізму.

Саме в контексті цих останніх теорій державотворення в ХХІ ст. виникає проблема трансформації націоналізму і його ролі в розвитку і диверсифікації перманентних революцій. Це питання все ще залишається не розробленим і цілком. Географічний же аспект націоналізму і його значення в просторово-територіальних проявах перманентних революцій донині залишається практично недослідженим.

УДК 911.3

Олег Шаблій

### ГЕОПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ УКРАЇНИ

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів  
shabliiy@franko.lviv.ua

*Shabliiy O. I. The geopolitical challenges of Ukraine. The concepts of geopolitical challenge and system of challenges for Ukraine are considered. The most important, according to the author, geopolitical challenges of existentiality (existence) and subjectivity are substantiated, the geopolitical position of Ukraine in this context is evaluated. It is marked that the main historical and strategical enemy of Ukraine was, is and will be Russia. It is paid attention to civilization challenge, namely Ukraine belonging to western civilization circle (by Ye. Malaniuk) in contrast to Russia (Eastern, Asian despotic circle). It is paid special attention to the security challenge and the problem of Ukraine occurrence to the military-defensive (NATO) and economical units (unions). The problems of formation of Ukraine as a regional state are considered. It is new the transition challenge of Ukraine as a link between East (Eastern, Southeastern and Southern Asia) and West (Europe). These challenges are mainly intracontinental. But some aspects are global.*

**Ключові слова:** геополітичні виклики, державна суб'єктність, система викликів, виклики – екзистенційності, цивілізаційний, територіальної цілісності, формування регіональної державності, транзитності.

**Key words:** geopolitical challenges, state subjectivity, system of challenges, challenges of-existentiality, civilization, territorial integrity, regional consciousness formation, transition.

Поняття геополітики і геополітичних викликів

“Геополітика,” як поняття, появилось в науці на початку ХХ ст. Його ввів у науку шведсько-німецький учений Рудольф Челлен (1864–1922) у 1914–1916 рр. Зробив це у працях “Великодержави сучасності” (1914) і “Держава як форма існування” (1916). Якщо у 1897 р. німецький учений Фрідріх Ратцель відносив політичну географію до системи географічних наук, то Р. Челлен вже трактував геополітику як *підрозділ політології і права*. Він визначив головні напрямки та аспекти політологічних досліджень:

1) *кратополітика* – досліджує структуру влади, однак відрізняється від суміжного з нею правознавства тим, що вивчає, як реально в житті виконується діюче законодавство, зокрема і основний закон – Конституція;

2) *геополітика* досліджує державну приналежність тієї чи іншої території, земного простору, вплив їхніх конкретних природно-географічних властивостей на державну політику. Вона межує і пов'язана з географією, особливо фізичною;

3) *етнополітика* вивчає вплив етнічних (національних) рис і структур на державу та її політичне функціонування. Будучи пов'язаною з етнографією (так тоді розуміли сучасну демографію й етнологію), етнополітика досліджує зв'язки між етнічними особливостями і державою;

4) *соціополітика*, як і пов'язана з нею соціологія, вивчає соціальну (класову, фахову, суспільно-верстову тощо) структуру населення, не саму по собі, а у найтіснішому зв'язку з владою;

5) *екополітика*<sup>1</sup> досліджує господарські аспекти зовнішнього і внутрішнього політичного становища держави: виходи на регіональні та світові ринки; регіональну економічну політику тощо.

З того часу поняття геополітики суттєво змінилося. Воно набуло *міждисциплінарного характеру*. У дослідженні геополітичних реалій зараз беруть участь, як мінімум, три-чотири наукові дисципліни: *політологія, державне і міжнародне право, економіка і географія* (як фізична, так і соціально-економічна). Велику роль починає відігравати *регіоналістика* – наука про регіони – внутрішньодержавні, міждержавні транскордонні, континентальні і глобальні.

Ці об'єкти – держави і регіони різного масштабу та ієрархії є об'єктами дослідження як географії, так і геополітики водночас. Якщо перша вивчає генетичні особливості об'єктів, то друга – геополітика – структурно-функціональні. Тобто геополітика досліджує системні характеристики своїх географічних об'єктів з погляду їх функціонування у полі політико-просторових відносин.

І останнє. Не слід плутати геополітику як наукову дисципліну, що розвивається і функціонує поряд і у зв'язку з політичною географією, і реальну політику (*Rielpolitik*) у її географічних-просторових вимірах з урахуванням кількісних і якісних характеристик реальних, просторово-локалізованих об'єктів. Геополітика – це не лише сукупність дій стосовно зовнішніх політичних гравців (наприклад, держав), але й виклики, які здійснює суб'єкт геополітики до іншого суб'єкта (об'єкта) чи політичного довкілля загалом.

### **Геополітичні виміри України, її суб'єктність**

Слово “України” вживається у декількох значеннях.

Це – передовсім, *природно-географічна область* південно-східної Європи, окреслена з півдня морями Чорноморсько-Азовського басейну, а з півночі зоною Полісся. Багато історичних ворогів хотіли б, щоб цим обмежилось розуміння України.

Це – *територія суцільно заселена українським народом*, закоріненим в ній протягом кількох тисячоліть з періоду Трипілля (2–3 тис. років до Р. Хр.).

Це – *державна*, яка має свою державну територію з міжнародно визнаними кордонами, органами влади і управління, власним громадянством і є просторовою частиною людської цивілізації. Поскілки держпвотворчою нацією є українська етнічна спільнота, то Україна є водночас *нацією-державою*. Поступово у цій державі формується *політична* нація – сукупність усіх громадян, які визнають себе такими (ідентифікують себе з Україною).

Як і кожна держава, Україна має ще дві ознаки: а) вона займає тільки їй властиве географічне розташування (*die Lage*), що теж є її ідентифікаційною ознакою; б) вона має певну сукупність сусідів першого і другого порядків (зокрема, зараз – це сім сусідів, з якими безпосередньо межує Україна).

<sup>1</sup> Не плутати із сучасною екополітикою, яка досліджує політику стосовно природного довкілля і вплив довкілля на політичні аспекти функціонування держави.

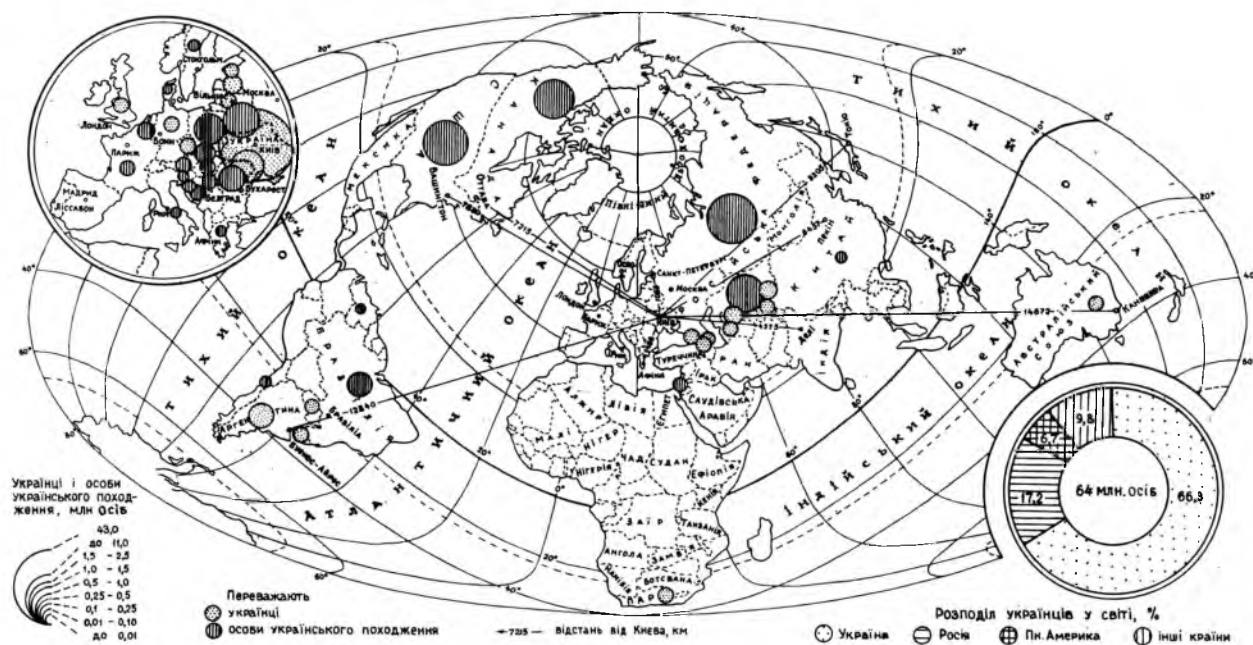


Рис. 1. Положення України у світі

Україна належить до великих держав Європи. За площею вона займає перше місце (603,7 тис. км<sup>2</sup>), будучи більшою від Франції, Німеччини, Великобританії та Іспанії. А за населенням – шосте місце. За даними на 1.01.2014 р. тут проживало приблизно 45 млн осіб.

Таблиця 1

Площа і населення найбільших країн Європи

№ з/п	Держава	Площа, тис. км <sup>2</sup>	Населення	
			млн. ос. (приблизно)	місце
1.	Україна	603,7	45,0	6
2.	Франція	551,5	60,1	2
3.	Іспанія	506,0	41,1	5
4.	Швеція	450,0	8,9	15
5.	Німеччина	357,0	82,0	1
6.	Польща	323,0	38,6	7
7.	Італія	301,4	59,5	3
8.	Сполучене Королівство	242,9	59,3	4

Історично склалося так, що політико-географічне, і ще більше – геополітичне розташування України мало багато негативного. Однак культурна орієнтація України була, як писав український історик *Михайло Грушевський*, західною, а географічна – південною (майже усі ріки і їх басейни мають чорноморсько-азовське спрямування). І ці орієнтації були головно для України і українців загалом позитивними.

Загрози і відповідні геополітичні виклики йшли переважно зі сходу: у XII–XIII ст. від монголо-татарської навали, яка у 1240 р. знищила Київ – “матір городів руських”. А з XV–XVI ст. – від Московського царства, а далі, особливо з XVII–XVIII ст. – від Московської держави і Російської імперії. У XX ст. – від Росії.

*Як показали події останніх двох років, Росія була і залишається головним стратегічним противником України.*

Отже, її постійна загроза, яка перманентно призводила до втрати Україною своєї незалежності (XVII ст. – Переяславська угода, 1917–1920 рр. – большевицька агресія); сучасна

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

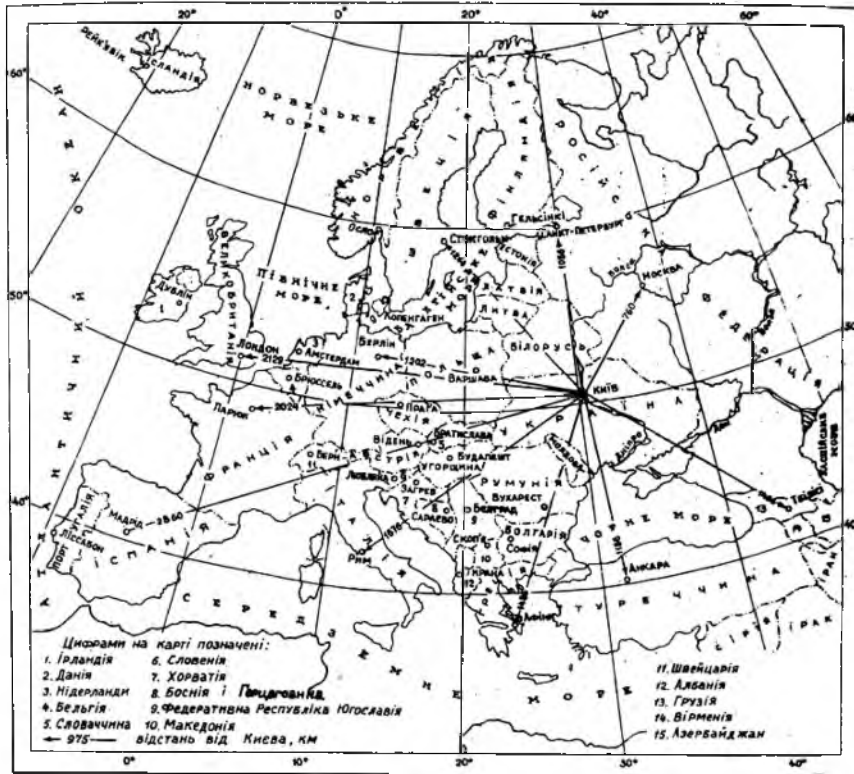


Рис. 2. Положення України у Європі

війна, яка може призвести до чергового поневолення України і зникнення її з політичної карти світу.

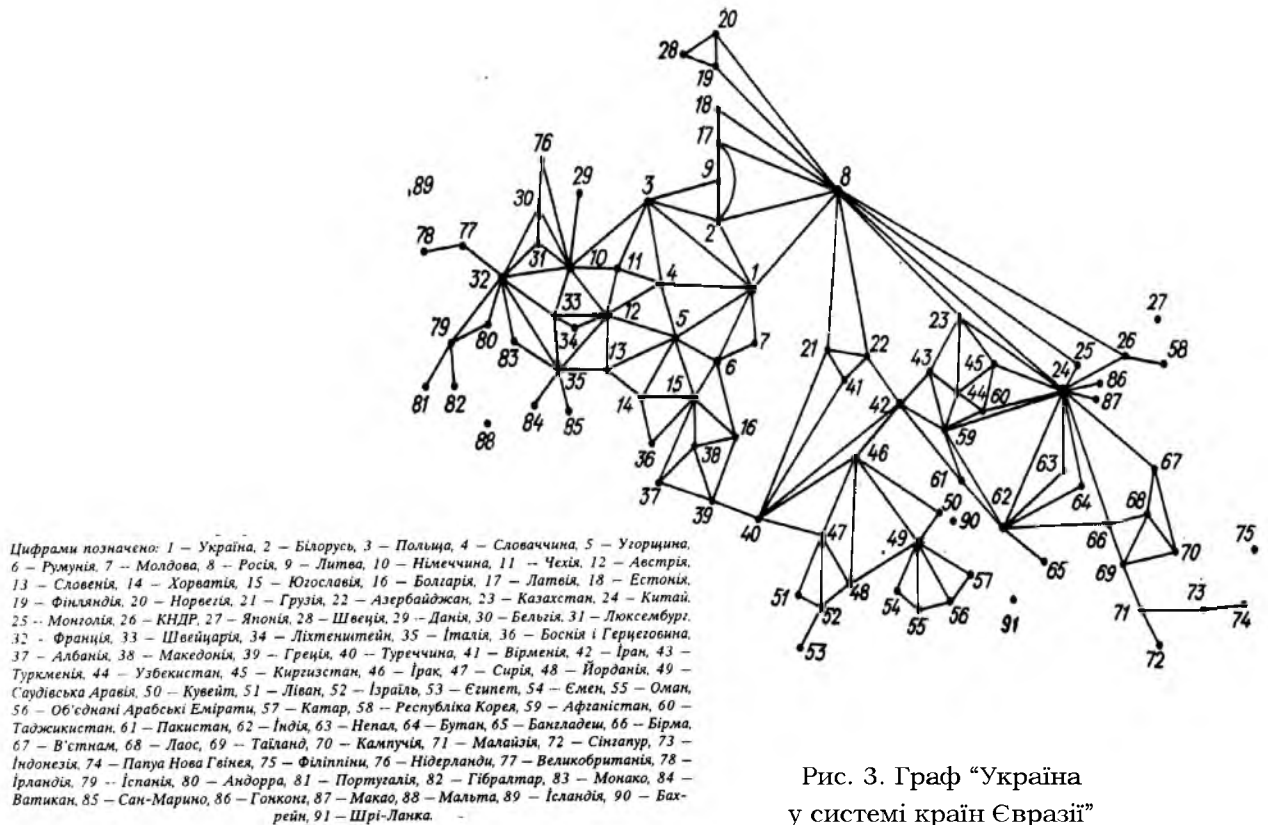


Рис. 3. Граф “Україна у системі країн Євразії”

Найповніше можна зрозуміти проблему геополітичних викликів у контексті *суб'єктності* України. Тобто тоді, коли вона виступає гравцем у системі політико-географічного устрою чи порядку регіону (частина континенту), частини світу чи у глобальному відношенні. Або, коли держава бореться за прова бути таким суб'єктом. В окремих випадках, навіть не будучи суб'єктом міжнародних стосунків, народ, який втратив свою державність, у латентній (скритій формі) через своїх свідомих представників стає таким суб'єктом. Наприклад, відомий діяч кінця XVIII ст. у мазепинській час *Капніст* вів таємні перемовини із шведським державними чинниками з метою вирвати Україну з московських пазурів.

### **Система геополітичних викликів України**

Теорію геополітичних викликів і відповіді на них розробив британський учений-історик і філософ *Арнольд Джозеф Тойнбі* (1889–1975). Ця універсальна теорія розкриває і пояснює механізм творення націй, держав і цивілізацій. На основі аналізу логіки виникнення, становлення і занепаду сотень держав і націй упродовж відомої історії людства він доводив, що початковим пунктом генези нової спільноти і головним фактором її успіху є адекватна відповідь на внутрішні чи зовнішні виклики, які ставлять під загрозу життя людей і руйнують при цьому звичний спосіб думання і дії.

У таких умовах спільнота або мобілізується і знаходить новий модус вівенді (*Modus vivendi*) – спосіб життя і діяльності та на його основі здобуває конкурентну перевагу над іншими спільнотами або зазнає історичної поразки і зникає з історичного поля, розчиняючись серед інших спільнот і стаючи генофондом чи робочою силою (“тяглом у поїздах їх бистроїздних” – *Іван Франко*) для розбудови їхніх держав. Таким тяглом і генофондом не раз протягом історії ставали українці для Московщини і Росії.

Ситуація, в яку потрапила українська спільнота сьогодні, багатьма своїми рисами нагадує саме такий доленосний виклик. Найбільш сфокусовані він проявляється у проблемі територіальних втрат (навіть тимчасових), що виникли внаслідок внутрішньої слабкості держави, недоформованості нації, особливо політичної та недооцінки зовнішніх загроз (*М. Розумний*, газ. “День”, 15.09.2015).

На сучасному етапі функціонування незалежної української держави ми виділяємо *шість-сім головних геополітичних викликів, які утворюють своєрідну систему, бо тісно пов'язані між собою*. Очевидно, серед них існує певна ієрархія. Це наступні виклики:

- 1) екзистенційності;
- 2) безпеки;
- 3) цивілізаційної орієнтації;
- 4) територіальної цілісності, в т. ч. повернення Криму і Донбасу;
- 5) формування України як регіональної держави;
- 6) транзитності.

Розглянено коротко кожного з них.

### **1. Виклик екзистенційності**

Цей виклик стосується самого існування української держави як такої у співдружності світового політико-державного континіуму. Це головний геополітичний виклик, але вже в умовах нових технологічних цивілізацій – постіндустріальної та інформаційної. Виклик існував у перманентній формі протягом усіх періодів взаємовідносин Росії і України.

Росія ніколи не погоджувалася за існуванням України як незалежної держави. І в явній чи прихованій формі проводила політику захоплення чи загарбання України. Це здійснювалося багатьма способами: прямою агресією чи різними способами “визволення” від впливів інших держав (близьких і віддалених), чи пропагандою псевдотеорії “єдиного русского народа” (отже, українців ніби-то не існує, є ніби-то малороси, без своєї мови і культури).

Останніми двома роками Росія порушила усі російсько-українські угоди, починаючи від угоди про визнання незалежності України (1991 р.) і “Угоди про дружбу, співробітництво і партнерство” та закінчуючи угодами про СНД і воєнно-морську базу у Севастополі, підписану, до речі президентом-зрадником Януковичем і Путіним.

Все це змусило Україну виробити і затвердити нову геополітичну, точніше військову, доктрину у 2015 р.

Воєнна доктрина України базується на Стратегії національної безпеки України та є базовим документом оборонного планування і основою для розроблення концепцій та державних програм реформування та розвитку Збройних сил, інших військових формувань, озброєння та військової техніки, оборонно-промислового комплексу.

Нова Воєнна доктрина України:

- визначає Російську Федерацію *воєнним противником* України та умови звільнення тимчасово окупованих територій України;
- виходить із високої ймовірності великомасштабного застосування проти України воєнної сили як головної загрози національній безпеці України у воєнній сфері;
- підтверджує відмову від політики позаблоковості та відновлення стратегічного курсу на євро-атлантичну інтеграцію;
- визначає ознаки виникнення збройного конфлікту всередині України, у тому числі інспірованого іноземними державами;
- враховує збільшення ролі інформаційно-психологічних операцій;
- наголошує на потребі удосконалення системи мобілізаційної підготовки і мобілізації та суттєвого збільшення професійної складової у Збройних силах України та в інших військових формуваннях;
- формулює заходи з підготовки держави до оборони, необхідні для відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності держави, а також завдання розвитку оборонного та безпекового потенціалу України як необхідної умови відсічі збройної агресії тощо.

Рада національної безпеки і оборони України підтримала пропозиції Кабінету Міністрів України і Служби безпеки України та вирішила розширити перелік юридичних та фізичних осіб Російської Федерації та інших країн, стосовно яких застосовуються санкції. Ці особи здійснюють терористичну діяльність, беруть участь у фінансуванні тероризму чи іншій підтримці цієї злочинної діяльності, а також в порушення норм міжнародного права підтримують анексію Російською Федерацією частини території України.

Це рішення зумовлено необхідністю ефективного реагування на триваючу збройну агресію Російської Федерації проти України, сприяння і фінансування нею терористичної діяльності, що призвело до порушення територіальної цілісності України, прав і свобод її громадян, тимчасової окупації частини території України, численних людських жертв, спричинило реальні і потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці і суверенітету України.

Ця доктрина становить ядро відповіді на наступний геополітичний виклик – безпека України.

## **2. Безпековий виклик**

Кожна держава дбає передовсім про свою безпеку. Не слід думати, що Україна ігнорувала цей виклик. На протязі 24 років існування нею було розроблено шість доктрин безпеки.

*Перша доктрина* була прийнята у 1993 р. при президентові *Л. Кравчуку*. Вона була досить спокійною, де констатувалося розпад Радянського Союзу і оголошувалося позаблоковий статус України. Тим не менш, цю доктрину фахівці називали “зубастою”. Тоді в Україні була ядерна зброя, був великий військовий компонент – біля 700 тис. військових, з яких можна було будувати нову армію.



*Друга доктрина* була прийнята влітку 2004 р. Затвердив її тодішній Верховний головнокомандувач *Леонід Кучма*. Попри те, що зовсім нещодавно відбувся конфлікт на о. Тузлі, ця доктрина знову ж таки була досить спокійною. Однак принциповим її досягненням стало те, що в документі записали про необхідність підготовки України до членства в НАТО. Це був дуже важливий крок. Але, на жаль, буквально через місяць *Леонід Кучма* без жодних пояснень, після зустрічі з *Путіним*, приїхавши в Київ, своїм указом вилучив з доктрини слова про підготовку України до повноправного членства в НАТО.

*Четверта* редакція доктрини з'явилася в квітні 2005 року за часів президентства *Віктора Ющенка*. Його указ якраз передбачав повернення в текст запису про мету вступу до НАТО. Тим не менш, українське військово-політичне керівництво побоювалося будь-яким чином розглядати можливість реального супротивника. Навіть був визначений евентуальний противник – це мало для України руйнівний характер, бо з такою доктриною формувався пацифізм. І це не зважаючи на те, що в самій Росії говорилося, що НАТО має інші інтереси. Такі ідеї нароцувалися в 2005–2010 рр.

Прихід до влади *Віктора Януковича* змінив ситуацію. У 2011 році була прийнята *п'ята доктрина*, яку експерти називають “скандальною”. Цей проект був “беззубим”. Ми прийшли до того, що нова Воєнна доктрина фактично не розглядала воєнний чинник в якості впливу. А найбільш негативним моментом, звичайно, стало закріплення позаблокового статусу української держави. Це була велика помилка. Головним пріоритетом цієї доктрини було використання невійськових компонентів.

Але безпековий виклик стимулював не лише докорінну зміну воєнної доктрини України. Важливим є посилення власної оборони за рахунок передовсім:

- а) розвитку військово-оборонного комплексу;
- б) розвитку економіки, особливо на базі реіндустріалізації, стимулювання впровадження ІТ-технологій, реструктуризації національного комплексу;
- в) укріплення кордонів, особливо з Росією.

Другою стороною є укріплення безпеки шляхом поглиблення економічних та інших зв'язків з Європейським Союзом, НАТО, країнами-сусідами, близькими і далекими, особливо Японією і Китаєм, Близького і Середнього Сходу.

Серед перелічених відповідей на виклик безпеки на сучасному етапі я би особливо виділив два: одну внутрішню – посиленого розвитку військово-оборонного комплексу; і одну зовнішню – всіяке співробітництво з НАТО аж до подання заявки щодо вступу у Північно-Атлантичну оборонну організацію.

**Посилення розвитку ВПК.** Україна ще донедавна характеризувалася потужним ВПК: виготовленням космічних ракет та ін. засобів (Дніпропетровськ), літаків (Харків, Київ), танків (Харків), військових кораблів (Миколаїв), стрілецької зброї та ін. Зрозуміло, що цей ВПК не був самостійним, а являв собою складову частину ВПК Советського Союзу. В Україні не було замкнених циклів виробництва зброї. Тепер, коли обірвалися кооперативні зв'язки цього комплексу з РФ та ін. республіками, виникли значні труднощі у швидкому налагодженні виробництва власної зброї. Але маючи потужні традиції і ще не повністю втрачений працересурсний кваліфікаційний потенціал, Україна за короткий проміжок часу долає цей недолік.

Зараз важливо зробити рішучий крок у створенні нових видів зброї і засобів високоточного наведення на ціль, нічного бачення (тепловізори), електронної розвідки (дрони) та ін. Як крайній захід, можна було б відновити виробництво ядерної зброї як засобу стримування агресора.

**Взаємодія і співпраця з НАТО.** НАТО – це Альянс, відданий справі колективного захисту його країн-членів, основа збереження миру та безпека у Європі та Америці. У його складі 28 країн. НАТО безпосередньо межує з Україною через Польщу, Словаччину, Угорщину і Румунію. Через Болгарію, Грецію і Туреччину – по Чорному морю. Тобто четверта частина країн НАТО межує з Україною. Через це НАТО має доступ до території України із заходу, південного заходу і з півдня.

Співробітництво України з НАТО почалося буквально з дня проголошення її незалежності, як з організацією в цілому (наприклад, комітет “Україна – НАТО”), так в окремих сферах. Серед останніх наступні:

а) у галузі безпеки. Це підтримання безпеки і стабільності на євроатлантичному просторі (миротворчі сили на Балканах у колишній Югославії);

б) в оборонній реформі. Ця програма широкомасштабніша, ніж взаємодія НАТО з будь-якою іншою країною-партнером. Це особливо стосувалося трансформації збройних сил України у меншу за кількістю і якіснішою, за боєздатністю армію. Правда, під час правління Януковича ці реформіські процеси були зірвані;

в) в галузі озброєння. Орієнтування на підвищення сумісності озброєнь України і країн НАТО;

г) планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру (2001–2002 рр. – проект запобігання катастрофічних наслідків у басейнів р. Тиси);

д) наука і охорона довкілля. Це переважно спрямовано на проблеми захисту довкілля, спричиненого військовою діяльністю;

е) державні програми зміцнення співробітництва України з країнами НАТО (наприклад, співпраця в оборонній реформі та невійськових напрямках);

ж) співробітництво в економічній сфері. Тут розглядаються і розв’язуються проблеми економічної ефективності самого співробітництва, створюються проекти і програми економічної безпеки.

В сучасних умовах неоголошеної війни Росії проти України НАТО підтримує Україну: засобами зброї (крім наступальної і важкої), переданням військово-оборонного досвіду на полігонах України, спільними навчаннями, в т. ч. морськими (“Сі-бриз”), створенням спільних військових частин (наприклад, українсько-польсько-литовської), лікуванням поранених українських вояків у країнах-членах НАТО та ін.

Найбільша допомога Україні спостерігається зі сторони країн-членів НАТО: США, Великобританії, Німеччини, Польщі та Литви. Головним чином через економічні санкції стосовно Росії. Такі санкції впроваджує і сама Україна.

Сьогодні 22. IX.-2015 р. Генеральний секретар НАТО *Єнсен Столтенберг* підписав у Києві договір про співпрацю з Україною в галузі оборони та комунікації. Президент України *Петро Порошенко* стверджує, що Україна готова до вступу в НАТО: більшість його дорослого населення (64%) готова проголосувати на референдумі за вступ України в НАТО (на заході держави – 89%, у центрі – 63%, на сході – 30-36%).

Наступний виклик цивілізаційний.

### 3. Цивілізаційний виклик України

*Цивілізація* – це стійка культурно-історична спільність людей, що характеризується спільною ментальністю, етичними і моральними цінностями та установками. Американський учений *Семюель Гантінгтон* у книзі “Захід унікальний, але не універсальний” (1996) виділяє такі цивілізації: західну (християнську), слов’яно-православну, мусульманську, індуську, китайську (конфуціанську), японську та, можливо, африканську (південніше Сахари).

Україна знаходиться у перехідній смугі між західною християнською і слов’яно-православною. Деякі вчені стараються розділити Україну за чисто релігійною ознакою на дві частини: східну – слов’яно-православну і західну (без Волині) – європейсько-християнську. Інші дослідники вважають Україну слов’яно-православною цивілізацією.

Тут ми не будемо дискутувати над релігійними питаннями. Для нас головніше – це проблема цивілізаційного виклику України.

Вся історія розвитку українства, формування його як державної нації підтверджує культурно-духовний орієнтир – *західний вектор його розвитку*. Це яскраво виражено у формулі українського політолога *Дмитра Донцова* 20-х – 30-х років ХХ ст. – “*Геть від Москви!*”.

Тобто повний культурно-психологічний розрив з московським імперіалізмом, з російською ментальністю, з російсько-євразійським доктринерством.

Яскравим виявом багатостолітньої західної цивілізаційної орієнтації Українства є культурне і духовно-релігійне поєднання Православ'я та Католицизму в особі Греко-Католицької церкви (Берестейська унія 1596 р.). Тоді було поєднано східний обряд з католицькими догматами, особливо прийняття православними українцями догмату *феліокве* (еманації Святого Духа не лише від Бога-Отця, але й від Бога-Сина).

Теперішня Російська Православна Церква (РПЦ), особливо в особі патріарха *Кіріла*, є надзвичайно заполітизованою. Вона стала прислугою московського імперіалізму. В результаті підривної діяльності Москви в Україні тут діє войовнича Московська конфесія – Московська Православна Церква, яка у жорсткій формі не визнає інших православних конфесій – УПЦ-КП, УАПЦ і навіть УГКЦ. Своєю діяльністю вона ділить єдиний український народ і дезорієнтує його у цивілізаційному просторі.

Важливим засобом європейської цивілізаційної орієнтації України є формування на межі західно- і східнохристиянських цивілізацій міждержавних “союзів”. Наприклад, т. зв. *Міжмор'я* або *Балто-Чорноморського союзу*. Він мав би об'єднувати особливо економічними зв'язками країни Скандинавії і Балтики (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва і Польща) з Україною, включаючи Білорусь. Ця доктрина *Міжмор'я* була обґрунтована у 20-х роках ХХ ст. українським географом *Степаном Рудницьким* (1877–1937).

І зовсім не підходить Україні розроблені у Росії доктрина євразійства і такі псевдоекономічні об'єднання як СНД, Митний союз, Єдиний економічний простір тощо.

Отже, виходячи із усього сказаного, відповіді на цивілізаційний виклик має бути такий.

По-перше, це усвідомлення культурно-цивілізаційної окремішності держав великої європейської дуги Балтика – Балкани (Балтика – Чорне море, Середня Європа), щоб запобігти імперських устремлінням Росії. Важливим засобом цього усвідомлення може стати створення Балтійсько-Понтійської і далі – Каспійської Співдружності держав, у який можуть увійти і деякі країни західної цивілізації (наприклад, Польща, Словаччина, Угорщина). Найбільшою та у перспективі наймогутнішою серед них може стати Україна.

По-друге, політичні еліти України (та інших середньоєвропейських країн) мають виробити геостратегію, яка максимально використовує у своїх інтересах існуюче протистояння між західною, православно-московською і мусульманською цивілізаціями. Це вимагає тонкої гри на суперечностях представників даних цивілізацій у середньоєвропейському просторі і спрямування їх інтересів поза цей простір.

По-третє, виховання у суспільних елітах та й населення цих країн загалом середньоєвропейської культурно-цивілізаційної ідентичності, психологічна переорієнтація на цю мету, позбавлення комплексу другорядності.

По-четверте, принцип релігійного плюралізму як наріжний у розбудові середньоєвропейського дому, культурно-цивілізаційного і конфесійного симбіозу.

#### **4. Територіальна цілісність, в т. ч. повернення Криму і Донбасу**

Територія будь-якої держави є однією з ознак її повноцінного функціонування, довготривалого існування і розбудови усіх інших структур – розвитку суспільства, національного комплексу, формування політичної нації. *Український географ акад. С. Рудницький* вважав, що головною ознакою держави є її територія. Втрата державою частини населення (епідемії, війни) не має таких катастрофічних наслідків, як втрата території. Без частини визнаної міжнародними угодами території держава стає своєрідною калікою. Населення можна відновити шляхом відповідної демографічної політики, а територію, відторгнуту від держави, нічим не замінити.

Цілісність території держави закріплена в її Конституції і визнана міжнародними угодами, особливо це визнання важливе зі сторони держав-сусідів. Звичайно, можливі і багаточи-

сельні приклади спірних територій. Але ці спірні територіальні питання згідно міжнародних правових норм розв'язуються мирними, а не воєнними засобами.

Незважаючи на те, що території нашої держави у недалекому минулому перебували під різними займанщинами (Румунія, Польща, Чехо-Словаччина), то спадкоємці цих держав офіційно тепер не мають територіальних претензій до неї. Ці претензії висловлюють головно представники маргінальних партій чи громадських рухів у явній чи скритій формі (найбільше це спостерігається у Румунії стосовно Північної Буковини і Бессарабії) та в Угорщині (стосовно Закарпаття).

Єдиною країною, яка у відкритій формі постійно здійснює антиукраїнську пропаганду під виглядом захисту т. зв. “русеноязычного населення”, це Російська Федерація. Її державні та інформаційні чинники постійно твердять, що:

а) Україна – це штучний і тимчасовий політико-державний утвір на політичній карті Європи; вона – невдала держава (filed state);

б) не існує українського народу, як окремої державотверної нації;

в) Україна – це проект націоналістів в особі передовсім історика М. Грушевського, проект, що був реалізований і територіально закріплений більшовиками;

г) Україна – це непеєднувана сукупність історико- та етногеографічних регіонів, населення яких має надзвичайно різноманітну ментальність. Слобожанщина, мовляв, ближча ментально до Росії, Галичина до Польщі, а Закарпаття – до Угорщини і т. ін.

*Регіональна розмаїтість території України – це її достоїнство, а не тандж.*

У XVIII–XIX ст. сформувалася єдина українська літературна мова, що стала фактором формування єдиної національної культури. А регіональні мови (діалекти) і етнографічні субкультури (наприклад, гуцульська, бойківська) стали важливою базою підживлення загальноукраїнської мови і культури.

*Мова Тараса Шевченка, його поезія стали найважливішим інтегративним чинником у формуванні єдиної і неподільної української нації, її культури і держави.*

Незважаючи на екстермінаційні дії і заходи проти українства держав-займанців, наявність регіонів з різною історією та особливостями духовно-культурного розвитку стала суттєвим чинником їх взаємозаміщення у всеукраїнському контексті. Як, наприклад, “кочував” всеукраїнський регіональний розвиток?

Після знищення Запорізької Січі і козацтва відродження України загалом почалося у кінці XVIII ст. зі сходу – Слобожанщини. Поступово всеукраїнське культурне ядро до середини XIX ст. змістилося у центр України. Нова літературна мова і романтична література була представлена Полтавщиною і Київщиною (І. Котляревський, Т. Шевченко, І. Гулак-Артемовський та ін.).

Коли у 1863 р. та 1876 р. царський уряд заборонив українську мову (т. зв. Валуєвський та Емський укази), всеукраїнський культурно-духовний центр перемістився на захід – у Галичину. Східноукраїнські вчені і публіцисти, письменники і поети публікувалися у Львові, Коломиї, Тернополі, Стрию та ін. центрах Галичини, поширювали тут українську літературну мову; допомагаючи коштами у створенні громадських літературних та наукових товариств (“Просвіта”, НТШ), парамілітарних організацій (“Сокіл”, “Січ”, “Пласт” та ін.), політичних партій (перша така партія – Українсько-Руська радикальна партія була утворена у 1890 р. в Галичині).

Таким чином національна духовно-культурна єдність регіонів України була розбудована ще до I Світової війни. Тоді сформувалася модерна українська нація, яка заявила виклик про створення своєї держави на своїй етнічній території. Учені історики і географи (М. Грушевський, С. Рудницький, І. Кошовий та ін.) науково обґрунтували межі цієї території.

Російські псевдочені (А. Дугін, І. Панарін та ін.) зараз “регіоналізують” Україну за псевдоцивілізаційними критеріями. Пишуть про цивілізаційні розломи України і навіть “огневі рубежі” (В. Дергачов з Одеси). Приймають бажане за дійсне. Пашекують про т. зв. “галицький язик”, якого не було і не буде.

Дугін “регіоналізував”, Україну на такі частини: 1) Крим – “ісконно русская земля”; 2) Восток і Юг України і вся Лівобережна Україна – при її *декомпозиції* має увійти у склад Російської імперії; Правобережна Україна – може існувати як “незалежна” під домінуванням Росії; Галичина – у складі Польщі, яка, своєю чергою, підпорядкована Великонімеччині; Закарпаття – Словаччині чи Угорщині і т. д.

Отже, на цей виклик Україна повинна зреагувати посиленням своєї інформаційної функції як щодо зомбованих росіян, так неосвідомлених громадян держави. Цю функцію має виконувати передовсім загальноосвітня і вища школа, родина, засоби масової інформації. Необхідно зміцнювати міжрегіональні зв'язки. І не лише Сходу і Заходу, а передовсім Сходу та Півдня з Центром.

Слід дати обґрунтувану відповідь тим українським політикам та вченим, які пропагують доцільність віддати Крим і Донбас Росії (бо там знищений український дух) і (або) створити незалежну Українсько-Галицьку Державу (УГД).

Нарешті, пропонується децентралізація влади повинна посилити не федералізацію і сепаратизм, а наростання міжрегіональної єдності України і її цілісності.

**Виклик повернення і реінтеграції Криму та Донбасу.** Усім відомо, що внаслідок необ'явленої війни Росія зайняла у 2014 р. територію Кримської Автономної Республіки і частину Донецької та Луганської областей. Крим вважається анексованим (цього факту не визнала жодна держава світу), що є суттєвим порушенням Гельсінського міжнародного договору про мир і безпеку у Європі (1975 р.).

Водночас на частині території Донбасу було організовано квазідержави – Донецьку і Луганську “Народні республіки” з маріонетковими урядами. Їх не визнала навіть сама Росія, яка утримує тут свою армію (під назвою добровольців) чисельністю понад 20 тис. осіб, офіцери якої управляють т. зв. ополченцями.

За час війни у Донбасі до 20.09.2015 р. вбито 1905 мешканців України – переважно воїнів Збройних сил України, Національної гвардії та добровольців.

Сучасний геополітичний виклик – зупинити агресію Росії і реінтегрувати в Україну Крим та окуповану частину Донбасу.

Українська влада не має офіційно розробленого плану відновлення суверенітету над територією Криму. Його реінтеграція мислиться в неозначуваний період. Навіть прийнято закон про *вільну економічну зону в Криму*, що недопустиме з погляду міжнародного права (рішення ООН у 1969 р.).

Процес повернення Криму в Україну, який став російською військовою базою, має бути системним, що поєднує дії загальноукраїнських, внутрішньокримських та зовнішніх (чинників).

*Загальноукраїнські* – це заходи з найбільш повної ізоляції Криму у юридичному й економічному та інформаційному планах. Зокрема:

- прийняття правових актів, які обмежують правове поле “органів влади” підросійського Криму;
- посилення економічної блокади (особливо припинення постачання енергоносіїв і продовольства; блокада російського транзиту);
- повніше використання національного кримсько-татарського фактору (а не лише у перекопській блокаді);
- організація потужних інформаційних програм ЗМІ, скерованих на створення об'єктивних передач про сутність російської анексії Криму.

Реінтеграція тимчасово окупованих територій Донбасу передбачає такі головні заходи:

- 1) критичне послаблення Росії. Зокрема, підтримання національно-визвольних рухів з Росії (Північний Кавказ, Поволжжя);
- 2) діяльність у напрямку дезінтеграції РФ;
- 3) підтримка і посилення ролі мусульманського фактору, а також Протестанських церков на Донбасі;

- 4) санкції, особливо економічні, США і ЄС стосовно Росії загалом і її окремих секторальних частин, зокрема;
- 5) сприяння активізації України територіальних претензій щодо Росії самої (наприклад, стосовно Кубані);
- 6) створення сильної сучасної озброєної української армії. Така робота зараз інтенсивно проводиться;
- 7) внутрішня політична консолідація українського суспільства;
- 8) підтримка України і особливо Донбасу зі сторони ЄС, США, НАТО;
- 9) створення запасу економічної стабільності, щоб “перетравити” поверхневі території, щоб їх реінтегрувати їх на новий технічний і технологічний основі;
- 10) повне виконання Мінських угод.

### **5. Формування України як регіональної держави**

*Регіональна держава – це країна, яка відіграє суттєву роль своїм демографічним, соціально-економічним і військово-політичним потенціалом у силовому полі континенту чи частини світу. Її рівень на порядок нижчий, ніж держави – світового гравця (наддержави). Вперше про існування “регіональної держави” з політико-географічного погляду висловився німецький географ Фрідріх Ратцель (1834–1904).*

За показниками кількості населення і площі, запасами природно-ресурсного потенціалу Україна переважно співмірна з такими регіональними державами, як Німеччина, Франція, Велика Британія, Туреччина, Мексика, Аргентина, Італія, Іран і навіть Китай та ряд інших. Суттєво вона відстає від цих держав економічно.

*Сучасне розуміння регіональної держави найкраще розкрив американський соціолог Іммануїл Моріс Валлерстайн. Він вважав, що на глобальному рівні світ поділяється на “країни-ядра”, “країни-напівпериферії” та “країни-периферії”. За його класифікацією Україна належить до “країн-напівпериферії”. “Країни-ядра” можуть відігравати роль світової або регіональної держави і впливають на “країни-напівпериферії” і “периферії”. Проте в період структурної перебудови “країни-напівпериферії” мають шанс стати “країнами-ядрами” або деградують до стану периферії. Переваги отримують країни з розвинутою економікою. І, як свідчать статистичні показники, цей розрив між “країнами-ядрами” та “країнами-периферіями” зростає. На цей розвиток впливають як географічні, так і історичні, демографічні, економічні, соціальні й політичні чинники. Доц. Олександра Вісьтак здійснила таку класифікацію чинників (табл. 2).*

Як бачимо, тут виділено, з одного боку, чинники об’єктивні і суб’єктивні. З іншого тут показано характер дії цих чинників на різних етапах розвитку регіональної держави.

Для України, як регіональної держави, зараз головним є об’єктивні чинники. Але частина суб’єктивних – корупція в органах влади, загроза національної безпеки (агресія Росії) стимулюють занепад її як регіональної, так і звичайної держави.

Близьким до поняття “регіональна держава” є поняття держави “геополітичної осі”. Американський учений Збітнев Бжезінський виділяє дві групи країн, які мають безпосередній вплив на геополітичну ситуацію в світі. Це “активні геостратегічні гравці” та “геополітичні осі”. Активні геостратегічні гравці – це держави, що мають спроможність і національну волю застосовувати силу чи вплив поза своїми кордонами для того, щоб змінити відповідно інтересів Америки наявний геополітичний стан справ.

*Геополітичні осі – це держави, чия важливість походить не з їхньої сили і мотивації, а радше з уразливого розташування та з наслідків їхніх потенційно ранимих умов для поведінки геостратегічних гравців. Найчастіше геополітичні осі визначаються географічним розташуванням, що в деяких випадках надає їм особливу роль – або у наданні доступу до важливих районів, або у відмові сильному гравцеві в ресурсах.*

**IV. НОВІ ГАЛУЗИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК**

Таблиця 2

**Чинники зародження , розвитку, функціонування та занепаду регіональних держав**  
(доц. О. І. Вісьтак)

№ н/п	Історичні етапи	Чинники	
		Об'єктивні	Суб'єктивні
1	Зародження і становлення	Політико-географічне та геополітичне положення Метричні і топологічні характеристики території держави Демографічний потенціал у регіональному контексті Економічний потенціал	Історико-культурні Політична культура народу Традиції державотворення Становлення пасіонарності нації Регіональні амбіції
2	Розвиток і диверсифікація	Інвестиційний потенціал держави Інтеграційний фактор Природно-ресурсний потенціал Економічна динамічність держави і соціальна стабільність Зміна світового порядку	Спрямування політики на перетворення держави у надрегіональну Політичне устремління у розвиток багатофункціональності
3	Функціонування	Транзитний потенціал Науково-інформаційний потенціал держави Зовнішньополітичний потенціал Синергетичний ефект Входження держави у міжнародні безпекові структури Екологічний фактор	Входження держави у регіональні об'єднання з сусідами Проведення політики м'якої сили Політична та ідеологічна підтримка регіонального лідерства Інституалізація оргнів наддержавної і регіональної влади
4	Занепад або трансформація у звичайну державу	Дезінтеграція Наростання багатополарності світу Децентралізація у самій державі	Згасання пасіонарності нації Наростання корупції владних структур Постійна загроза військової безпеки з боку інших регіональних держав або глобальних потуг

Учений вважає, що на Євразійському континенті є п'ять геостратегічних гравців (Франція, Німеччина, Росія, Китай та Індія) та п'ять геополітичних осей (Україна, Азербайджан, Південна Корея, Туреччина, Іран). Він наголошує на особливій ролі, яку відіграють такі країни, як Туреччина та Іран. Україна є новою одиницею євразійського простору.

Розбудова України як національної держави проходить у дуже складний період світового розвитку. Якщо в Європі національні держави виникли у період розпаду феодальної суспільно-економічної формації, то українська національна держава розбудовується паралельно з розвитком демократичних засад і громадянського суспільства.

Згідно свого географічного положення держава Україна має всі можливості стати регіональною державою.

За зовнішньополітичною діяльністю Україна вже, по-суті, є такою державою. Головна спрямованість цієї діяльності є Європейська інтеграція, стратегічне співробітництво із державами-сусідами та наддержавою – США. Україна є членом у понад 60 регіональних та світових організацій: ГУАМ, Вишеградська група, Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), Центральноевропейська ініціатива (ЦЄІ), Пакт стабільності для Південно-Східної Європи та ін. У 2014 р. вона підписала угоду з ЄС про асоціацію.

Однак між Україною і Росією іде латентна боротьба за регіональне лідерство. З розпадом Радянського Союзу Росія втратила статус наддержави. Сьогодні це найбільша держава світу із статусом регіональної держави. За будь-яку ціну вона прагне відновити свої втрачені позиції.

Як регіональна держава Україна може передовсім реалізується в рамках “західної”, “балтійсько-чорноморської” та “чорноморської” геополітичних доктрин.

Зокрема, *Чорноморсько-Балтійська* геополітична доктрина була вперше обґрунтована фундатором української географії *Степаном Рудницьким* в період визвольних змагань на початку ХХ століття. “Після першої світової війни розпалися Австро-Угорська та Російська імперії і на їх руїнах утворилися молоді держави Фінляндія, Чехо-Словаччина, Угорщина та Україна (УНР, ЗУНР та ін.). Природне побоювання цих держав нової експансії з боку російського імперіалізму – білого й червоного, – на думку *С. Рудницького*, – повинно зближувати їх з Україною, в кінцевому підсумку, призвести до формування “балтійської-понтійської” федерації у складі Фінляндії, Естонії, Латвії, Литви, Білорусі та України. Ядром федерації мала б стати Україна як найбільша серед названих держав. Така федерація стала би бар’єром проти експансії російського імперіалізму у Середню і Західню Європу”. Зараз ця доктрина має всі шанси модернізуватися і стати реальною теоретичною підставою геополітичного об’єднання Балто-Чорноморсько-Каспійського партнерства. Крім названих вище держав до цієї асоціації може приєднатися Польща, Швеція, Туреччина, країни Кавказу. Це Балтійсько-Понтійське співробітництво відновило би один з найдавніших шляхів “із варяг в греки”. Організація могла б сприяти вирішенню декількох проблем:

- нейтралізації Росії на пострадянському просторі, а особливо, в Україні;
- дала б можливість реалізувати програму вступу України до Європейського співтовариства та НАТО;
- виробити нові, демократичні стандарти в економіці, політиці, культурі.

Організаційною міждержавною структурою, у якій вже реалізується *Чорноморська доктрина* є об’єднання ГУАМ. До цієї організації входить: Грузія, Узбекистан, Україна, Азербайджан, Молдова. Зауважимо, що слабкою геопросторовою ланкою тут є відсутність Білорусі.

Розвиток України як регіональної держави не слід розуміти буквально у якомусь “феодалному” ракурсі. Наприклад, т. зв. “Південна” (“Чорноморська”) доктрина, яка визначає регіональне лідерство України у регіоні Близького і Середнього Сходу та східного Середземномор’я, може реалізуватися паралельно і у такому ж контексті з регіональним лідерством Туреччини. Цей феномен “здубльованого” лідерства двох регіональних сусідських держав потребує спеціального дослідження.

### **6. Виклики транзитності України**

Ці виклики, як усі інші, є багатосторонніми. Вони проявляються і діють у різні історичні епохи по-різному. І пов’язані передовсім із рівнинністю території України і її розташуванням між Сходом і Заходом євразійського континенту. На противагу цивілізаційним викликам функція транзитності призводила до інтегрування Сходу і Заходу або завоювання одного іншим. Приклади.

- 1) велике переселення народів у IV–VI ст. по Р. Хр. (гуни, авари та ін.);
- 2) транзит мадярських племен із Західного Сибіру у Європу на Придунайську рівнину і осідання тут в оточенні переважно слов’ян (IX ст.);
- 3) монголо-татарське вторгнення із Центральної Азії на Східно-Європейську рівнину, що доходило аж до германського масиву у XII–XIII ст. *С. Рудницький* цей напрям називав великим історичним степовим протягом (die Luft, сквозняк), який наша нація відчуває дотепер.

Прикладів є багато інших. Навіть т. зв. “*шовковий шлях*” із Китаю до Європи.

Але усі вони характеризуються однією спільною рисою: завжди посередником цих транзитних рухів ставала територія України. У багатьох випадках вона була їх жертвою.

У наш час цю транзитність території України доцільно використати як позитивну її рису. Зокрема:

- а) сприяти розбудові сухопутної чи повітряної інфраструктури (залізничний, автошосейний, трубопровідний транспорт, портові річково-морські термінали, логістичні центри) тощо;
- б) брати на себе торгово-розподільчі функції у зв’язках Сходу і Заходу континенту, користаючи із прибутку від посередництва і капіталізуючи цей прибуток;



в) сприяти зосередженню вздовж транзитних шляхів інвестицій, які мають відповідно західне чи східне походження;

г) використовувати передовий досвід країн – азійських тигрів (Південна Корея, Гонконг, Сінгапур, Філіппіни) у створенні індустріальних парків і спільних підприємств з ІТ-шними технологіями та ін.

Новий аспект виклику транзитності України виник останнім часом у зв'язку з громадянською війною в Сирії. Сотні тисяч біженців сконцентрувалися на півдні Європи і у її центрі. Зараз ці потоки неконтрольованих мас не завжди бідних людей осідають кордони Греції, Угорщини, Словаччини, Польщі, Німеччини, оминаючи територію України.

*Поки Україна перебуває у стані депресії і рецесії, цей міграційний потік їй прямо не загрожує. Але це загроза посередня: країни ЄС будуть змушені призупинити надання Україні безвізового режиму, що боляче вдарить по євроінтеграційних амбіціях її населення і політикуму.*

Через років десять, коли рівень економіки України значно зросте, сюди скеруються потоки мігрантів з Китаю, Афганістану, В'єтнаму, Кампучії та ін. азійських держав. Це не тільки наводнить її некваліфікованого робочою силою, мало придатною для розвитку інформаційного суспільства, але й призупинить формування тут політичної нації.

Такі головні сучасні геополітичні виклики і реагування на них української національно-державної спільноти у контексті російської агресії в Україні.

Ці виклики мають і глобальний аспект у руслі світових проблем сучасності: війни і миру, енергетичної, продовольчої, економічної, народонаселення та ін. Але все це буде висвітлено в іншій доповіді.

**УДК 911.3:32]:378.4.016**

**Маркіян Мальський, Юрій Занько,  
Ігор Зінько**

**ПОЛІТИЧНА ГЕОГРАФІЯ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ  
З МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У ЛЬВІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ  
УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів  
igor\_zinko@ukr.net*

*The experience of teaching political geography in the structure of the educational process of the Faculty of International Relations at Lviv National University investigated. Noted the experience of political geography as the direction university research in the early twentieth century, experts examined the contribution of geographers in the Faculty of International Relations. Analyzed the relationship between political geography and related disciplines, and their importance in the complex training in international relations.*

**Ключові слова:** політична географія, геополітика, міжнародні відносини, країнознавство.

**Key words:** political geography, geopolitics, international relations, regional studies.

Серед базових дисциплін підготовки фахівців з міжнародних відносин віддавна важливе місце посідала географічна наука. У багатьох університетах світу одним зі вступних іспитів на факультети міжнародних відносин чи на споріднені факультети була географія. Така установка на добре засвоєння базових знань з географії передбачала не лише оволодіння великим обсягом фактів, а насамперед формування цілісного комплексного світоглядного мислення, готовність до виваженого системного аналізу минулих і сучасних політичних та

економічних змін у світі та в окремих країнах і регіонах, здатність обґрунтовано передбачати перебіг складних і суперечливих суспільних процесів на перспективу. Головними предметами у підготовці спеціалістів-міжнародників з числа географічних дисциплін були і залишаються “Політична географія” та “Соціально-економічна географія” у розрізі як усього світу, так і окремих континентів, субрегіонів чи навіть держав.

Зокрема, політична географія цілком обґрунтовано вважається окремою наукою і водночас частиною загальної суспільної географії, користується її теоретичними доробками та методологічною базою досліджень. Вона також органічно поєднується з геополітикою – наукою про вплив системи географічних чинників на зовнішню політику держави, яка може мати й ідеологічне навантаження, але більше пов’язана з політичними науками. Без належного осмислення взаємозв’язків між різними компонентами і елементами географічного і політичного середовища, без аналізу закономірностей формування і трансформації політичної карти світу, співвідношень і залежностей між елементами територіально-політичних систем, в основі яких є суверенна держава, без врахування політичних наслідків прискороного соціально-економічного розвитку з його значними територіальними відмінностями та яскраво вираженими інтеграційними тенденціями неможливо підготувати кваліфікованого фахівця з міжнародних відносин.

Саме тому у Львівському національному університеті імені Івана Франка з часу створення факультету міжнародних відносин у 1992 році одним з напрямів підготовки фахівців, наукових досліджень і базовою навчальною дисципліною стала політична географія. Вона спочатку була впроваджена як окрема спеціалізація в структурі навчального процесу географічного факультету та була в основі заснування кафедри політичної географії і країнознавства – однієї з двох базових кафедр факультету міжнародних відносин. Ця кафедра була першою в Україні, де політична географія проголошувалася провідним напрямом досліджень і отримала подальший розвиток у формі низки тісно пов’язаних суміжних дисциплін. Згодом у ході розвитку факультету політична географія увійшла органічною складовою до напрямів діяльності новоутворених кафедр, залишаючись в числі головних навчальних дисциплін, хоч і зникла з офіційних назв навчальних підрозділів.

Треба наголосити на тому, що політична географія у Львівському університеті мала тривалу традицію досліджень та викладання, яка, щоправда, була перервана у радянський період, оскільки в Радянському Союзі вона, як і геополітика, потрапила до числа ідеологічно небажаних дисциплін. Засновником української політичної географії справедливо вважають одного із фундаторів географічної науки професора Львівського університету Степана Рудницького. Він на початку ХХ ст., коли у Центрально-Східній Європі після Першої світової війни внаслідок розпаду Австро-Угорської та Російської імперій створилися передумови формування низки національних держав, керуючись фундаментальними знаннями і новітніми методами досліджень та на підставі переконливих доказів доводив доцільність утворення Української держави у межах домінування українського етносу. Його політико-географічне обґрунтування необхідності існування великої і сильної України як запоруки незалежності і стабільності суміжних національних держав не знайшло, на жаль, належної оцінки і підтримки з боку впливових на той час політиків і державних діячів. Сама назва однієї з праць “Українська справа зі становища політичної географії” (1923 р.) засвідчує про значимість географічної складової в утвердженні національно-центричного підходу творення державності.

На початку ХХ ст. в період австрійського політичного правління в умовах домінування у стінах Львівського університету польської мови та національних ідей творилися засади польської політичної географії. Їх засновниками і творцями були професор Е. Ромер та його послідовник професор Ю. Вонсович, чії праці обґрунтовували доцільність незалежності Польщі, але не були підкріплені об’єктивними географічними даними та йшли врозріз з ідеями незалежності держав в межах етнічно однорідних територій, які проголошував професор С. Рудницький. Незважаючи на це, львівський період діяльності цих професорів можна вва-

жати за етап зародження польської політичної географії і навіть попри гострий конфліктний характер у поглядах з українськими вченими можна використати як площину для співпраці між українськими та польськими вченими у сучасних умовах.

Напередодні розпаду Радянського Союзу у 1991 році цікаві та актуальні політико-географічні ідеї впроваджувалися у науковий дискурс вченими кафедри економічної (згодом економічної і соціальної) географії Львівського університету, яку віддавна і дотепер очолює професор Олег Шаблій. Саме він став ініціатором розроблення теоретичних засад політичної географії, які органічною складовою увійшли до новітнього осмислення суспільної географії, систематизував геополітичні доктрини та концепції у державах-сусідах України, першим дослідив творчу спадщину фундатора української політичної географії професора С. Рудницького. Професор О. Шаблій обґрунтував україноцентричну концепцію політичної географії, увів у науковий вжиток декілька нових політико-географічних термінів. Завдяки його науковій та громадянській позиції та за активної участі почалося створення нового факультету міжнародних відносин, а спеціалізація “політична географія” тривалий час розвивалася в межах кафедри економічної та соціальної географії, здобувши там великий авторитет серед найбільш успішних студентів. І дотепер він сам та багато його учнів розвивають низку дисциплін, безпосередньо пов’язаних із політичною географією (проф. Ровенчак І. І., доц. О. Вісьтак-Посівнич та ін.). Також політико-географічний напрям досліджень посідає вагоме місце у діяльності кафедри географії України (проф. М. Дністрянський).

Зі створенням факультету міжнародних відносин політична географія набула значного розвитку як науковий напрям та навчальна дисципліна, обов’язкова для вивчення студентами усіх кафедр та спеціальностей. Найбільш послідовними провідниками цієї дисципліни на перших порах діяльності факультету стали його засновник проф. М. Мальський, а також співробітники кафедри політичної географії та країнознавства проф. С. Трохимчук, доценти Ю. Занько, І. Зінько та М. Мацяк. Одним з перших навчальних посібників були тексти лекцій проф. Степана Трохимчука “Політична географія світу з основами геополітики” (1997 р.) та низка інших навчально-методичних публікацій. Цей посібник був на перших порах основним у викладанні політичної географії не тільки для студентів-міжнародників, а й для географів та журналістів.

Згодом у ході розвитку факультету міжнародних відносин та зростання чисельності кафедр та спеціальностей викладання політичної географії та проведення наукових досліджень з цього напрямку перейшло насамперед на новоутворену кафедру країнознавства і міжнародного туризму (завідувач проф. Н. Антонюк) та почасти на кафедру міжнародних відносин і дипломатичної служби (завідувач проф. М. Мальський). Базовим і надалі залишається предмет “Політична географія”, який викладається студентам усіх спеціальностей. Зараз його провідними викладачами є доценти О. Федунь та Н. Папіш. Основним виданням для викладання цього предмету є навчальний посібник “Політична географія світу” (автори – проф. Трохимчук С. В. та доц. Федунь О. В.), який пройшов вже другу редакцію (останнє видання у 2007 р.) і є чи не найбільш популярним для викладання політичної географії для фахівців з міжнародних відносин у всіх університетах України. З часу створення факультету і дотепер добрі знання основ політичної географії, а насамперед політичної карти світу на початкових курсах навчання створюють передумови для переходу і належного засвоєння інших базових дисциплін та дисциплін спеціалізації політичного, міжнародно-правового чи міжнародно-економічного характеру.

Окрім політичної географії для студентів-міжнародників викладається предмет “Основи геополітики та геостратегії” (колись викладав доц. І. Зінько, тепер – доц. Н. Романюк), “Історія геополітичних вчень” (проф. Н. Антонюк, доц. Н. Папіш). На основі політичної географії постала низка самостійних навчальних дисциплін та напрямів наукових досліджень. Деякі з них опосередковано пов’язані з політичною географією. Більшість з них викладається співробітниками кафедри країнознавства і міжнародного туризму. Зокрема, це такі предмети, як “Політична карта світу” та “Етнологія” (доц. О. Федунь), “Глобалізація і культурне розмаїт-

тя світу” та “Діаспора і національні меншини у зовнішній політиці держави” (доц. І. Зінько), “Китай у сучасних міжнародних відносинах” (доц. П. Байковський), а також “Соціально-економічна географія країн світу” (доц. Ю. Занько, ас. Н. Владімірова).

Серед нових напрямів наукової та діяльності та підготовки студентів-міжнародників, які вирости з політичної географії, окремо варто виділити країнознавство. Його ми розуміємо як міждисциплінарний науковий напрям, що аналізує і прогнозує розвиток держави, виходячи з комплексного впливу системи історичних, географічних, етнографічних, культурних, політичних, економічних та інших чинників. Географічна складова в обґрунтуванні країнознавства, в тому числі політико-географічна, є чи не найголовнішою. На кафедрі країнознавства і міжнародного туризму викладаються предмети “Теоретичні основи країнознавства” та “Вступ до спеціальності” (проф. Н. Антонюк, доц. Зінько І. З.).

Також на кафедрі міжнародних відносин і дипломатичної служби низка дисциплін тісно пов'язана з політичною географією. Це, зокрема, “Теорія міжнародних відносин” (проф. М. Мальський, доценти М. Мацяк та Р. Романюк).

Вчені факультету неодноразово організовували конференції чи були учасниками конференцій з проблем політичної географії і країнознавства, що проходили в Україні та за кордоном. Зокрема, вони є учасниками постійно діючих міжнародних наукових програм “Народи Балтійського регіону” та “Сталий розвиток Балтійського регіону” у рамках проекту “Балтійський університет”, що дає змогу ширше знайомитись з роботою колег в інших країнах, брати участь у численних наукових конференціях. Тісна співпраця з проблем політичної географії налагодилася з партнерами з Люблінського, Жешувського та Опольського університетів (Польща), Тартуського університету (Естонія) та ін.

Викладання політичної географії як самостійної дисципліни і як підстави для розвитку суміжних дисциплін дозволяє сформувати базові світоглядні основи сприйняття сучасного світу у його постійному суспільно-політичному та соціально-економічному розвитку, сприймати розмаїтість та взаємозалежність глобальних та регіональних процесів, застосувати міждисциплінарне осмислення при аналізі і прогнозуванні позицій окремих держав та блоків держав у прийнятті тих чи інших рішень. Синтез як провідний загальнонауковий метод пізнання передбачає органічне поєднання різноманітних елементів політичної географії (географічне положення, демографічні особливості, соціальна, етнічна та релігійна структура населення країни, природно-ресурсний потенціал, розміщення та розвиток продуктивних сил тощо), історії, політології, економіки, соціології та інших суспільних дисциплін у впорядковану систему знань про країну і водночас покликаний творити нову якість – формувати цілісний, взаємообумовлений різними природними та суспільними чинниками образ держави.

Базові принципи системності знань та конструктивізму при викладанні політичної географії та суміжних дисциплін у підготовці фахівців з міжнародних відносин у Львівському національному університеті дозволяють забезпечити стрункість і послідовність налагодження всього навчального процесу. Це, зокрема, проявляється у вмінні вичленити головні суперечності та проблеми суспільного розвитку та здатності аналізувати шляхи найбільш оптимального їх вирішення. Майбутній спеціаліст з міжнародних відносин на основі політико-географічних даних, знаючи домінуючі тенденції суспільного розвитку, історичні закономірності, переважаючий етнопсихологічний архетип народу та враховуючи актуальну міжнародну обстановку здатний передбачити можливі суспільні зміни в певній державі чи в регіоні. Саме тому політичній географії і надалі буде приділятися достатньо багато уваги при підготовці фахівців з міжнародних відносин, враховуючи новітні тенденції у самій цій науці та у всій системі університетської освіти.

### АКТИВІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ФУНКЦІЙ ОБЛАСНИХ ЦЕНТРІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІВЦІВ)

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці  
vasyl\_dzhaman@ukr.net

*The article deals with the analysis of trade, production, political, scientific and cultural functions of enterprises and organizations of Chernivtsi that undertake international activities. Economic entities of Chernivtsi conduct cross-frontier operations with multiple foreign partners. The figures of commodity total imports 1,2–1,4 times exceed the same of exports (2005–2013). In 2013, 90 city enterprises had exported their products to 48 countries of the world to the amount of \$ 85,9 million. The structure of exported commodities is represented by machines, equipment and tools (46,2 %), textile materials and products (25,5 %), footwear (5,1 %), wood and wooden products (4,5 %), and products of chemical industry (4,3 %). 47 enterprises from Chernivtsi had exported their services to the amount of \$ 16,2 million. On the contrast, 167 enterprises had imported goods from 66 countries to the amount of \$ 116,5 million, and 19 enterprises were engaged in the import of services to the amount of \$ 1,8 million.*

*In the last five years (2009–2013), the economics of Chernivtsi was supported by foreign investors (those from Cyprus, Turkey, Italy, USA, Germany, Great Britain, Rumania and Poland were among the biggest) who have put up \$ 152,8 million of their direct investments. The article highlights the investment structure in the aspect of the amounts shared into these or those types of economic activities.*

*The activity of trans-national automobile companies (MITSUBISHI, MAZDA, VOLKSWAGEN) who develop a market of Chernivtsi is put under analysis, as well as financial services provided by banking companies with foreign capital. The city is known for establishments that exercise foreign policy functions, such as Consulate of Rumania in Chernivtsi, Honorary Consulate of Austria, Polish Visa Application Center, Official Mission of Canadian Lawyers. Cultural and economic ties have been established with sister cities from the US, Canada, Poland, Israel, Austria, Rumania, Moldova, and Russia.*

*Chernivtsi is also analyzed as to possibly function as international center for development of culture, science, education, sports and tourism. In particular, international scientific and educational ties of leading higher educational establishments of Chernivtsi are discussed, as well as their membership in international associations and consortiums, and numerous cooperation agreements signed by them.*

**Ключові слова:** міжнародні функції, експорт, імпорт, інвестиції, асоціація, консорціум.

**Key words:** international functions, exports, imports, investments, association, consortium.

Політична “відлига” другої половини 1980-х років, зняття “залізної завіси”, розпад СРСР, проголошення України самостійною, незалежною державою, активізація міждержавних міграційних процесів, демократизація українського суспільства, децентралізація влади, трансформація суспільного життя, форм власності та господарювання, а також розвиток загальноєвропейських і загальносвітових глобалізаційних, інтеграційних процесів стали умовою прояву міжнародної ділової активності не тільки столиці, але й окремих міст (підприємств, організацій, установ) у посиленні економічного й політичного співробітництва, наукових і культурних зв'язків, обміном інформації з іншими країнами. Тому міжнародні функції окремих міст значно зросли і розширились.

Метою даної статті виступає дослідження і розкриття особливостей розвитку міжнародних функцій обласного центру, поліфункціонального міста – центра субрегіональної системи розселення – Чернівців, які мають прикордонне розміщення і складні та багатогранні історичні особливості розвитку. Завдання дослідження – проаналізувати торговельні, виробни-

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

чі, політичні, наукові, культурні функції міжнародної діяльності підприємств та організацій міста Чернівців.

Суб'єкти господарської діяльності м. Чернівців здійснюють операції зовнішньої торгівлі з багатьма зарубіжними партнерами. Обсяги імпорту товарів перевищують експортні показники в 1,2–1,4 рази (табл. 1).

Таблиця 1

### Обсяги зовнішньої торгівлі товарами підприємствами міста Чернівці (у тис. дол. США)[2, с. 52]

Роки	Експорт	Імпорт
2005	75 924,1	105 599,3
2010	67 682,4	80 775,2
2013	85 939,4	116 504,5

У 2013 р. 90 підприємств міста експортували товарів на суму 85,9 млн дол. США до 48 країн світу. У загальному об'ємі експорту лідирували: Росія (25,6 млн дол. США, що складає 29,7 % експорту чернівецьких товарів), Білорусь (17,9 млн і 20,8 %), Румунія (14,1 млн, 16,4 %), Німеччина (8,4 млн, 9,8 %), Афганістан (3,1 млн, 3,6 %).

Таблиця 2

### Головні партнери підприємств міста Чернівці у зовнішній торгівлі товарами (за 2013 рік) [2, с. 52–55] (тис. дол. США)

Країни	Експорт	Імпорт
Австрія	43,9	779,2 (20)
Азербайджан	1652,0 (9)	0,3
Афганістан	3096,4 (5)	–
Бельгія	–	1790,3 (15)
Білорусь	17 885,4 (2)	1818,9 (14)
Болгарія	232,0 (18)	1021,1 (19)
Велика Британія	480,5 (15)	2842,0 (9)
Вірменія	408,8 (17)	–
Естонія	30,4	2632,3 (10)
Єгипет	447,7 (16)	17,1
Італія	2702,3 (6)	2880,4 (8)
Казахстан	859,7 (13)	35,7
Китай	25,7	8920,3 (5)
Корея, Республіка	60,2	2310,7 (11)
Латвія	210,5 (20)	198,5
Литва	1354,5 (10)	456,8
Молдова	1720,1 (8)	2033,7 (13)
Нідерланди	948,6 (12)	691,1
Німеччина	8446,5 (4)	6078,8 (6)
Пакистан	–	2212,9 (12)
Польща	2263,9 (7)	13 160,5 (3)
Росія	25 564,8 (1)	11 739,8 (4)
Румунія	14 134,3 (3)	25 178,0 (1)
США	1232,5 (11)	609,3
Тайвань	45,9	1543,6 (16)
Туреччина	227,0 (19)	14 395,8 (2)
Угорщина	–	5909,9 (7)
Франція	601,7 (14)	1038,2 (18)
Чехія	94,6	1496,3 (17)
інші країни	1169,5	4712,5

#### IV. НОВІ ГАЛУЗИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Експорт товарів перевищив суму 1 млн дол. США до Італії, Польщі, Молдови, Азербайджану, Литви, США. До першої двадцятки країн з обсягами експорту чернівецьких товарів входять також Нідерланди, Казахстан, Франція, Великобританія, Єгипет, Вірменія, Болгарія, Туреччина, Латвія. Експорт товарів до цієї групи (20) країн становив 98,3 % (див. табл. 2). У товарній структурі експорту 46,2 % становлять машини, обладнання і механізми, 25,5 % – текстильні матеріали та текстильні вироби, 5,1 % – взуття, 4,5 % – деревина і вироби з неї, 4,3 % – продукція хімічної промисловості (див. табл. 3).

Таблиця 3

Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2013 році [2, с. 56]

Групи товарів*	Експорт		Імпорт	
	тис. дол. США	% до загального обсягу	тис. дол. США	% до загального обсягу
Живі тварини, продукти тваринного походження	–	–	2455,1	2,1
Продукти рослинного походження	1816,0	2,1	2788,9	2,4
Готові харчові продукти	63,2	0,1	4670,7	4,0
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	3729,6	4,3	5248,1	4,5
Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	2688,2	3,1	14 373,4	12,3
Деревина і вироби з деревини	3905,3	4,5	13 407,8	11,5
Текстильні матеріали та текстильні вироби	21 927,2	25,5	33 698,0	28,9
Взуття, головні убори, парасольки	4350,8	5,1	637,9	0,5
Недорогоцінні метали та вироби з них	2114,9	2,5	15 874,4	13,6
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	39 736,3	46,2	12 554,4	10,8
Засоби наземного транспорту, лігальні апарати, плавучі засоби	1,0	0,0	4613,6	4,0
Різні промислові товари	4392,9	5,1	1356,5	1,2
Інші товари	1214,0	1,4	4825,7	4,1

\* Перелік груп товарів подано за розділами Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності.

Імпортні товари із 66 країн отримали 167 підприємств міста Чернівців на загальну суму 116,5 млн дол. США. Найбільші обсяги імпортованих поставок із Румунії (25,2 млн або 21,6 %), Туреччини (14,4 млн, 12,4 %), Польщі (13,2 млн, 11,3 %), Росії (11,7 млн, 10,1 %), Китаю (8,9 млн, 7,7 %), Німеччини (6,1 млн, 5,2 %) і Угорщини (5,9 млн, 5,1 %). Імпорт товарів перевищив 2 млн дол. США з Італії, Великобританії, Естонії, Республіки Кореї, Пакистану, Молдови; понад 1 млн дол. США – з Білорусії, Бельгії, Тайваня, Чехії, Франції, Болгарії. Двадцять країн – найбільших експортерів товарів до Чернівців поставили 94,2 % імпортованих товарів (див. табл. 2).

У товарній структурі імпорту переважають текстильні матеріали і текстильні вироби (28,9 %), недорогоцінні метали та вироби з них (13,6 %), полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них (12,3 %), вироби з деревини (11,5 %), машини, обладнання і механізми (10,8 %) [1, с. 238; 2, с. 52–56].

У загальному обсязі імпорту 12,9 % припадає на поставки давальницької сировини. За 2013 рік підприємства міста отримали давальницької сировини на суму 15,1 млн дол. США [2, с. 57]. Основними постачальниками сировини для чернівецьких промислових підприємств виступають Німеччина, Італія, Румунія, Угорщина, Туреччина, Польща. Підприємства, які тісно співпрацюють із зарубіжними фірмами, заключаючи договори на отримання якісної сировини та матеріалів, на виході технологічних процесів виступають експортерами високоякісної продукції. Найвідомішими за кордоном підприємствами-експортерами виступають: “Машзавод” (виготовлення обладнання для нафтовидобувних і нафтохімічних підприємств), “Трембіта” (пошиття верхнього одягу), виробничо-торговельна фірма “Акцент ЛТД” (виробництво шкіряного взуття і текстильних матеріалів), “Балакком” (виробництво постільної білизни), “Мелауда” і “Метаче” (виробництво пиломатеріалів і паркету), а також “Арніка”, “Галс-2000”, “Гасло” та інші.

За 2013 рік 47 підприємств міста Чернівців експортували послуги на суму 16,2 млн дол. США, що становило 95,3 % від обласного показника. В імпорті послуг було задіяно 19 підприємств на загальну суму 1,8 млн дол. США (74,6 % імпорту послуг по області [1, с. 244].

В економіку Чернівців за п'ять років (2009–2013) зарубіжними інвесторами вкладено 152,8 млн дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу), у тому числі за 2013 рік – 28,6 млн дол.: у промисловість – 25,4 %, в операції з нерухомим майном – 29,4 %, у торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 23,9 %, тимчасове розміщення й організацію харчування – 9,7 %, у сферу обслуговування – 6,6 %, у бідівництво – 2,5 %, [2, с. 60]. Впродовж 2013 року інвестиції поступили з 35 країн світу. Найбільшими інвесторами виступили: Кіпр, Туреччина, Італія, США, Німеччина, Великобританія, Румунія, Польща, які вклали 75,5 % загального обсягу інвестицій [2, с. 59].

Інтенсивно розвиваються на чернівецькому ринку транснаціональні автомобільні компанії, які представлені дилерами: “НІКО-Чернівці” – офіційний дилер MITSUBISHI у Чернівцях, “ВЕСТ АВТО MAZDA” – офіційний дилер MAZDA в Чернівцях, “КарпатиАвтоцентр” – офіційний дилер Volkswagen у Чернівцях та ін. Їх функції – реалізація, обслуговування та ремонт автомобілів відповідної марки.

Чернівці мають фінансові зв'язки міжнародного значення. Фінансові послуги у Чернівцях здійснюють банки з іноземним капіталом: російські (“Сбербанк Росії”, “Промінвест-Банк”, “ВТБ Банк”, “Альфа-Банк”), австрійські (“Райффайзен Банк Аваль”, “UniCredit Bank”), французькі (“Креди Агриколь Банк”, “УкрСиббанк”), італійський (“Правекс-Банк”), польський (“Кредобанк”), угорський (“ОТП Банк”), кіпрський (“Енергобанк”).

Установи Чернівців виконують і зовнішньополітичні функції. Враховуючи географічне положення і значну концентрацію на території Чернівецької області громадян України румунської національності, функціонує “Генеральне консульство Румунії в м. Чернівці”. Активізація міжнародних зв'язків з Австрією сприяла відкриттю у 2015 році “Почесного консульства Австрійської республіки” у Чернівцях. З 2013 року функціонує “Пункт прийому візових анкет в Польщу”, як структурний підрозділ “Генерального консульства Республіки Польщі у Вінниці”, а також “Офіційне представництво канадського адвоката”.

Міжнародну співпрацю (культурні та економічні зв'язки) Чернівці розвивають з містами-побратимами: Солт Лейк Сіті (США), Соскатун (Канада), Конін (Польща), Сучава, Ясси, Тімішоара (Румунія), Назарет Ілліт (Ізраїль), Клагенфурт (Австрія), Подольськ, Брянськ (Росія), Бельці, Кишинів (Молдова).

У Чернівцях проводяться різноманітні міжнародні фестивалі: весняний фестиваль народної творчості “Мерцишор”; поетичний фестиваль “Meridian Czernowitz”; пісенний фестиваль “Доля”; фольклорний фестиваль “Буковинські зустрічі”, який традиційно відбувається



з 1990 року у Польщі, Румунії, Угорщині та Україні (м. Чернівці) в кілька етапів з травня по жовтень (у фестивалі беруть участь колективи, які культивують буковинські традиції); на міжнародний рівень у 2014 році вийшов фольклорно-етнографічний фестиваль “Маланка”; постійно проводиться міжнародний пісенний конкурс імені Володимира Івасюка та ін. З метою промоціювання туристичних можливостей Чернівців на міжнародному рівні впродовж 2014 року було прийнято участь у міжнародних туристичних виставках: “ТВ – 2014” (м. Берлін, Німеччина), “Відпочинок – 2014” (м. Мінськ, Білорусь), міжнародній туристичній виставці (м. Бухарест, Румунія), XX міжнародній виставці “UITT’ 2014” (м. Київ), UITM “Україна-2014” (м. Київ), XV міжнародній виставці “ТурЕКСПО” (м. Львів), у міжнародній конференції “Майбутнє туризму в Україні” (м. Львів) та ін.

Туристичний потенціал Чернівців зумовлений наявністю великої кількості пам’яток різних історичних епох і етнічних культур, багатою палітрою культурних звичаїв і традицій. Чернівці – одне з не багатьох міст України, яке по праву вважається перлиною архітектури. Центральна частина міста (загальною площею 226 га) має статус заповідної території, тут багато пам’яток містобудування – на державному обліку в історичній частині Чернівців знаходиться 706 пам’яток архітектури, 20 з них загальнонаціонального значення [3].

В умовах глобалізаційних процесів у науці та освіті активізували міжнародну діяльність чернівецькі вищі навчальні заклади. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (ЧНУ) у 1999 році прийняв почесним членом Міжнародної асоціації університетів “PhiBetaDelta” (США), з 2000 року ЧНУ є членом Дунайської ректорської конференції, у 2009 році університет увійшов до Європейської асоціації університетів. Визначальним моментом було приєднання ЧНУ до Великої хартії університетів (MagnaChartaUniversitatum). Чернівецький університет входить до складу Консорціуму університетів Республіки Молдови – Румунії – України (угода від 01.04.2011 р.), Консорціуму університетів України та Варшавського університету (16.01.2008 р.), Буковинського університетського консорціуму – спільно з Буковинським державним медичним університетом (м. Чернівці) та Сучавським університетом “Штефан чел Марє” (09.06.2011), Консорціуму Східно-Європейських університетів (07.12.2014). ЧНУ розвиває тісні зв’язки з навчальними, науковими та культурними закладами 32 країн, кількість партнерів становить 124. Найтісніші зв’язки з Польщею (33 заклади-партнери), Німеччиною (15), Румунією (12), Росією (10), Молдовою (7), Австрією та Білоруссю (по 5), США, Словаччиною (по 4), Канадою, Чехією (по 3 партнери). Зростання наукового авторитету – це публікації в рейтингових зарубіжних наукометричних виданнях. ЧНУ посів п’яте місце в рейтингу вищих навчальних закладів України за показниками наукометричної бази Scopus (станом на серпень 2014 р.): індекс Гірша (h-індекс) – 38. Щорічно в ЧНУ організовується і проводиться 15–20 міжнародних наукових конференцій. У Чернівецькому університеті ведеться підготовка фахівців вищої кваліфікації для інших країн. Кількість іноземних громадян, що навчаються в ЧНУ, біля 50. Найбільше студентів-іноземців з Молдови (58 %) і Росії (24 %), навчаються також громадяни Китаю, Азербайджану, Німеччини, Білорусі, Вірменії та Йорданії.

Буковинський державний медичний університет (БДМУ) підписав 27 угод про співробітництво в науковій сфері з вищими навчальними закладами 13 країн. БДМУ є членом Міжнародної асоціації освітніх університетів (IAEU), Всесвітньої організації охорони здоров’я (ВООЗ), Асоціації університетів Карпатського регіону (ACRU) і Європейської асоціації університетів “Велика Хартія”. З 1996 року в БДМУ проводиться підготовка спеціалістів (лікарів) для інших країн. Кількість іноземних громадян, що навчаються в БДМУ, перевищує тисячу осіб із 36 країн. Найбільше іноземних студентів медичного університету – вихідці з Індії (74 %), Йорданії (10 %), Гани (8 %), Нігерії (2,5 %).

Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету співпрацює з 28 іноземними ВНЗ із 12 країн. Буковинський державний фінансово-економічний університет заключив договори про співробітництво з 19 партнерами із 7 країн.

Будівництво мотоциклетної траси і комплексу “Супер-Крос” перетворили Чернівці у спортивний центр міжнародного рівня. На їх базі проводяться чемпіонати світу і Європи з мотокросу. У 2014 році Чернівці були центром проведення 7 спортивних турнірів міжнародного рівня, а спортсмени міста у 2013 році прийняли участь у 9 чемпіонатах світу, 12 чемпіонатах Європи, 43 міжнародних турнірах.

Отже, хоч Чернівці ще не можуть конкурувати з “глобальними” містами і виступати міжнародним центром, їх міжнародні функції значно зросли і розширюються.

### Список використаних джерел:

1. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2013 рік / за ред. А. В. Ротаря. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2014. – 595 с.
2. Чернівці у цифрах, 2013 : Статистичний збірник / за ред. А. В. Ротаря. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2014. – 156 с.
3. Чернівці : туристичний путівник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.trip.cv.ua](http://www.trip.cv.ua).

УДК 911.3

Роман Сливка

### СТРУКТУРНА ВРАЗЛИВІСТЬ РЕГІОНУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ВИНИКНЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів  
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника  
[romanslyvka@i.ua](mailto:romanslyvka@i.ua)

*The main goal of paper is to represent special way of usage of socio-ecological in its basis vulnerability conception in Political Geography. The vulnerability is a central theme of “The 2014 Human Development Report” (UNO). The authors of Report provide an idea that conflict resolution is impossible without reducing of vulnerability of whole conflict regions. In Political Geography the conflict region could better investigated as open dynamic territorial and political system. Political influence (at the entrance) changes the system and the final status-quo of contested territory (at the exit). Subjects of territorial contest provide the main political influence on it for establishing of formal or latent control over the territory and its resources. They try to change the measure of vulnerability in accordance with their geopolitical goals. “Shock effects” (natural disasters, economic shocks, political crises, mass migrations of asylum seekers etc.) may influence this action by improving vulnerability or minimizing of it. Four basic criteria of regional vulnerability for monitoring of problem regions proposed in the paper. First of them – morphometric vulnerability; second – structural vulnerability; third – genetic vulnerability; fourth – dynamic vulnerability. The morphometric vulnerability depends on morphologic features of problem region (length, width, shape of the territory, type of its relief or seacoast, etc.). The structural vulnerability depends on conformity of mental geopolitical structures to real ethnical, religious, political, social, economic and cultural structures of problem territory. The unconformity measure correlates with the measure of vulnerability. The genetic vulnerability depends on past political evidence of region (cosmopolitan, imperialistic, post-imperialistic, self-governmental, postcolonial, colonial or stateless evidence) which determines the political space behavior of ruling elites and controlled (uncontrolled) people mass. The dynamic vulnerability is criteria, which indicates regional development equilibrium. There is a broad possibility of its approach applying for territorial conflicts prediction.*

**Ключові слова:** вразливість, територіальний конфлікт, морфологічна вразливість, структурна вразливість, генетична вразливість, динамічна вразливість.

**Key words:** vulnerability, territorial conflict, morphometric vulnerability; structural vulnerability; genetic vulnerability; dynamic vulnerability.

**Вступ.** Вивчення територіально-політичних конфліктів (ТПК) відбувається із позицій політології, геополітики і політичної географії. Якщо перші два підходи допускають суттєвий рівень абстрагування від об'єкту і предмету дослідження, то політична географія методологічно не може приймати надмірного редукціонізму. У найкращих сучасних працях із конфліктології часто взагалі відсутній географічний дискурс. Натомість географічний підхід до вивчення ТПК є конче необхідним. Адже він має багатofакторну генезу і розгортається не в абстрактному уявному просторі, а в реальних географічних умовах і межах. Часто саме характеристики простору задають основний задум (кінцеву мету) ініціаторів конфлікту, напрямки і межі його поширення, інтенсивність, циклічність (у зв'язку, наприклад із сезонними явищами), форми і засоби боротьби за територію та навіть часові рамки конфлікту. У цьому відношенні географія конфліктів набагато ближча за предметом дослідження до військової географії чи мистецтва тактики і стратегії бойових дій, ніж до геополітики та теорії міжнародних відносин. Як і будь-який досвідчений бойовий офіцер, суб'єкт боротьби за територію шукає найбільш вразливі місця у позиціях опонента з метою завдання дошкульних втрат, що нейтралізують суперника і дозволяють реалізувати задум контролю над геотерією та її ресурсами. Таким чином вразливість є не тільки наслідком, але і умовою успішної просторової боротьби, якщо ж її нема, то посилення вразливості стає засобом боротьби.

**Мета** нашої статті полягає у тому, щоб показати, яким чином *вразливість регіону* може бути використана під час конфлікту між опонуючими суб'єктами політичної боротьби та як географія конфліктів здатна трактувати цю відносно нову наукову категорію.

**Постановка проблеми.** Існує достатньо великий досвід дослідження вразливості груп населення, які піддаються негативному впливу природних небезпек та загроз, або ж спричинені політичними конфліктами чи іншими економічними та соціальними чинниками [3, 5, 8, 9]. "Вразливість є одним із тих понять, щодо якого важко досягнути консенсусу у використанні, та характеризується багатьма трактуваннями, оскільки все залежить від дослідницьких підходів та перспективи. Не існує чіткого розуміння терміну "вразливість" у спеціальній літературі, таким чином, воно відкрите для тлумачення" – пише один із найавторитетніших дослідників даної проблеми С. Стерлаччіні. Він вважає, що вразливість відображає здатність елемента чи набору елементів (організованих у систему), яка піддається небезпеці, вистояти перед ушкодженнями [8]. У географії вразливість визначають як ступінь, до якої громада, структура, послуга або географічна область можуть бути ушкоджені або зруйновані, виходячи із їх природних властивостей або розташування, під дією специфічних небезпечних ризиків [6]. Досить детально поняття "вразливість" охарактеризоване авторами доповіді "Звіт про людський розвиток 2014" [9]. Він визнає три основні групи суб'єктів більш вразливими щодо небезпек: 1. Бідняки, нелегальні працівники, соціально виключені особи; 2. Жінки, недієздатні особи, мігранти, меншини, діти, пристарілі, молодь; 3. Громади, регіони. Доповідь вказує на головні загрози, які впливають на зростання вразливості: 1. економічні потрясіння та потрясіння, які пов'язані із здоров'ям населення; 2. Природні катастрофи, кліматичні зміни, промислові ризики; 3. Конфлікти, громадські заворушення. Визначено три головні передумови посилення вразливості: 1. Обмежені можливості; 2. Географічне положення (location), положення у суспільстві, чутливі періоди в життєвому циклі; 3. Низька згуртованість суспільства, безвідповідальні інституції, погане управління. Сьогодні вразливість вважають властивістю регіональних систем [8]. Вразливість є взаємодією загрози (у ТПК – політичної загрози. – Р. Сливка) із системною вразливістю, яка продукує певні наслідки. Цілком зрозуміло, що вразливість є динамічною характеристикою [7].

У політичній географії давні традиції виявлення вразливості держав та їх окремих частин. Меркантилізм ХІХ ст. проголошував вразливою державу без значних мінеральних і людських ресурсів і ринків збуту готової продукції. Політ-географи часто говорять про вразливість кордонів щодо імовірної агресії сусідів. Загальновідомою є теорія "природних рубежів", яка була популярна до середини ХХ ст. Її використовували для виправдання територіальної

експансії та анексії. За надійні і вигідні кордони вважали орографічні, річкові, озерні та морські кордони. Фаталізм впливу природних кордонів на міжнародні відносини виправдовується у науково-популярній та публіцистичній літературі. Дуже переконливо ідея вразливості населення окремих регіонів Латинської Америки як легітимного приводу для здійснення “гуманітарної інтервенції” американських сил описана у статті Дж. Браяна [4]. Автор вказує на парадоксальність ситуації у випадку, коли держава-гегемон здійснює інтервенцію заради захисту вразливого населення, сама ж у минулому спричинивши цю вразливість.

У контексті України про вразливість її рівнинних кордонів України писав С. Рудницький у праці “Українська справа зі становища політичної географії” (1923 р.). Виразником схожих поглядів був Ю. Липа, який вважав чорноморське узбережжя за єдиний надійний рубіж незалежної України. Вірність таких суджень підтвердили події російсько-української неконвенційної війни 2014–2015 рр. (формально АТО). Українські географи значну увагу приділили проблемі нерівномірного регіонального розвитку (М. Барановський, М. Дністрянський, І. Гукалова, Ф. Заставний, О. Топчів, О. Шаблій та В. Яворська), яку слід трактувати як загрозу національній безпеці. Деякі дослідники прогнозували можливі негативні наслідки незбалансованої регіональної, зовнішньої політики та зростання деволуційних процесів в Криму і Південно-Східній Україні (М. Багров, М. Дністрянський, Р. Сливка). У дослідженнях А. Швець, А. Яковлева акцент зроблено на соціо-культурних конфліктах у Криму. Крим і Донбас були і залишаються дуже вразливими регіонами української територіально-політичної системи, таким чином, дослідження феномену вразливості є важливим завданням геоконфліктології як структурної складової політичної географії.

**Основна частина.** Розробляючи географічний підхід до розуміння вразливості певного регіону до появи ТПК, ми звернули увагу на ідею фундатора української географії С. Рудницького, висловлену ще на початку ХХ ст., про те, що “...кожен предмет і кожне явище вона (загальна географія. – О. Ш.) розглядає всебічно після ... чотирьох питань: морфологічного, гіологічного, динамічного і генетичного і слідить за тим по усій Землі і її поверхні, як цілісності, і визначати закони, яким підлягає” [1, с. 25]. О. Шаблій звертає увагу, що завдяки цьому підходу С. Рудницький розглядає закони географії двох типів: 1) просторові (хорологічні), які ще можна назвати законами територіальної структури, 2) генетичні (закони породження, розвитку) [2, с. 411]. На наш погляд, із позицій геоконфліктології до просторових (хорологічних) законів відноситься пояснення *морфологічних і гіологічних особливостей районів конфліктів*. До генетичних законів – їх *динамічних і генетичних властивостей*. У сучасній географії, пише О. Шаблій, виділяються і так звані функціональні закони, які відображають необхідні зв'язки між входами і виходами територіальних природних, суспільних чи природно-господарських систем у процесі зміни їх станів [2, с. 411]. Якщо припустити, що зона поширення ТПК є своєрідною динамічною територіальною суспільною системою, то зміна її станів відбувається під впливом *цілеспрямованої боротьби* (публічної і прихованої; внутрішньої і зовнішньої; жорсткої – із використанням сили, м'якої – із використанням сили авторитету, гібридної – поєднання двох попередніх) для отримання контролю над територією і її властивостями та ресурсами. Ця боротьба є загрозою, яка взаємодіє із системною вразливістю території, наслідком чого є поширення контролю (де-юре, чи де-факто) суб'єкта боротьби над територією.

Пропонуємо вважати зону конфлікту *вразливою територіально-політичною системою*. Протилежною за якістю до неї є *стійка територіально-політична система*. В політичній географії доцільно використовувати поняття “вразливість конфліктного регіону”. Її можна визначити як ступінь, до якої регіон вразливий щодо політичних загроз виходячи із географічного положення, фізико-географічних, суспільно-географічних умов та політичного статусу.

Якщо припустити, що мета усвідомленої раціональної політичної діяльності має метою досягнення рівня *стійкої територіально-політичної системи* (мінімальна вразливість до конфлікту), то логічним видається, що можливий інший крайній прояв – існування *враз-*

ливої територіально-політичної системи (максимальна вразливість до конфлікту). Перехідним станом є – *транзитна територіально-політична система*. Остання може мати три вертикально-динамічні якості: 1) конструктивну (спрямована на досягнення стійкості територіально-політичної системи); 2) деструктивну (спрямована на зниження стійкості територіально-політичної системи); 3) флуктуаційну (випадкове відхилення від попереднього розвитку територіально-політичної системи).

Крайнім ідеальним станом *стійкої територіально-політичної системи* є реалізація релігійної концепції всезагального християнського миру (або ж мусульманської Умми), чи світських концепцій на зразок утопій ідеальних міст-держав Платона, Т. Кампанелли чи Т. Мора, комуністичної утопії К. Маркса, європейської республіки, панарабізму, пантюркізму, панслав'янзму, панамериканізму, “руського мира” та ін. Забезпечення миру різними військовими, політичними, соціальними, економічними, культурними інструментами є по суті шляхом зменшення вразливості територіально-політичної системи до загроз і ризиків, яких крайнім станом є війна. Крайнім станом *вразливої територіально-політичної системи* є – “*bellum omnium contra omnes*” (“війна всіх проти всіх” за Т. Гоббсом, праці “*De Cive*” (1642) та “*Leviathan*” (1651)). Метою територіально-політичної організації суспільства є досягнення стійкості перед загрозами і ризиками, які приносять війни, руйнування, радикальна зміна способу життя. На цьому шляху територіально-політична система може зазнавати *флуктуації* – відхилення від конструктивного чи деструктивного розвитку внаслідок *шокових ефектів* (до них можна віднести природні катастрофи, обвал кон'юктури ринку, масову міграцію, морально-ціннісну, політичну, економічну, екологічну кризи, поширення епідемій).

Деструктивний напрям розвитку територіально-політичної системи втілюється суб'єктами боротьби за територію та її ресурси. Їх мета – скористатися вразливим географічним передумовами, які власне і описуються чотирма параметрами: 1) морфологічною вразливістю; 2) гіологічною (структурною) вразливістю; 3) генетичною вразливістю; 4) динамічною вразливістю. Якщо всі вони характеризуються низьким рівнем вразливості, то суб'єкт боротьби може працювати шляхом посилення їх вразливості, тобто підвищенням морфологічної, гіологічної (структурної), генетичної і динамічної вразливості. Цей деструктивний вплив може бути підсилений, або ж ослаблений *шоковими ефектами*.

*Морфологічна (морфометрична) вразливість ТПС*. Залежить від морфологічних характеристик території, які можуть бути заданими природою чи людиною. Більшість учених до вразливих територій зазвичай відносять видовжену форму, фрагментовану форму, територіальні коридори (Ваханський коридор у Афганістані, палець Капріві у Намібії, Ейлатський коридор в Ізраїлі), півострівне положення, острівне положення, геометричні накладені кордони (і зумовлений ними ефект “африканізації”). Часто аналізуються не тільки двовимірні характеристики проблемних територій, але і особливості рельєфу, які сприяють прояву конфліктів. Інколи морфологічна вразливість свідомо конструюється шляхом акреції (штучне нарощування Росією сухопутного коридору від Таманського півострову до о-ва Тузла в Керченській протоці 2003 р.). Морфологічна вразливість – найменш змінна характеристика ТПС. Проте піддається *шоковим ефектам*, наприклад зазнає впливу природних катаклізмів внаслідок зміни клімату (зміна берегової лінії Аралу, озера Чад).

*Гіологічна (структурна) вразливість ТПС*. Часто існує невідповідність між реально існуючими етно-конфесійними, політичними та економічними структурами певного регіону та пропагованими геополітичними ідеями територіально-політичного структурування простору. Уявні територіальні структури на зразок “острову-Крим” ігнорують етно-політичні, господарські структури, що склалися історично. Це суттєво збільшує вразливість проблемних регіонів. Предметом геоконфліктологічного дослідження, таким чином, стає дослідження характеру відповідності уявних територіальних структур (ідей “Великої Албанії”, “руського мира”, русинської автономії і т. п.) реальним територіальним структурам, які склалися внаслідок поєднання природно-ресурсного (ресурси геосфери) та духовно-культурного (ресурси антропосфери) потенціалів, територіально-функціональним структурам життєдіяльності

переважаючої більшості населення проблемного регіону. Отже, вразливість регіону детермінується невідповідністю уявних територіальних структур повсякденній життєдіяльності населення. Чим більша ця невідповідність, тим більша вразливість регіону.

*Генетична вразливість ТПС.* Диктується історичною детермінованістю переважаючих суспільно-політичних процесів на певній території, тим що О. Шаблій називає інерційністю політико-географічного положення. Цілоком очевидно, що можна визначити декілька моделей генетичного розвитку ТПС: космополітична, імперська, постімперська, національно-державницька, постколоніальна, колоніальна, апатридна. Однією із причин посилення генетичної вразливості може бути небажання (неспроможність) правлячих еліт і керованих суспільних мас відмовитись від стереотипних зразків політичної поведінки, в тому числі просторової поведінки. Наприклад, існування надмірно космополітичного середовища у Стамбулі було приводом для перенесення К. Ататюрком у м. Анкара, а отже заходом щодо зменшення вразливості нової турецької державності. Навпаки, нездатність Росії відмовитись від звичної імперської політики гегемонії посилює вразливість Росії і незаконно анексованого Криму. Надмірна експлуатація В. Орбаном етнічних фобій в угорському суспільстві не є відображенням реальних проблем, а способом експлуатації старих і вже не актуальних панугорських державницьких проєктів. Постколоніальні еліти України не відійшли від старого номенклатурно-периферійного осмислення місця і положення держави у світі і по-суті спричинились до її утвердження як другорядного суб'єкта міжнародних відносин. Відчуття "політичного часо-простору" дуже важливе для політичних еліт та громадського суспільства і деколонізація є необхідною умовою зменшення вразливості України перед викликами епохи. Колоніальна модель генетичного розвитку ТПС передбачає її залежність від патерналістської опіки метрополії, при чому вона не передбачає повної лояльності, а може набути форми "внутрішньої держави" на зразок Чечні у РФ. Апатридна модель загрожує країнам на зразок монархій Перської Затоки, Йорданії чи Белізу, де апатриди при певних обставинах могли б нав'язати власне бачення політичного розвитку країни, яке вступає у протиріччя із баченням правлячої меншості.

*Динамічна вразливість ТПС.* Нерівномірний розвиток різних частин держави внаслідок прояву ефекту "центр-периферія", "зростаючого ядра", "префиренційних територій", регіональної маргіналізації. Надмірна нерівномірність внутрішнього розвитку створює умови, коли в межах однієї державної структури, політико-географічного макрорегіону виникають паралельно існуючі "політико-географічні світи": постіндустріальні урбанізовані регіони (умовно "перший світ"), індустріально-аграрні ("другий світ"), аграрні ("третій світ") та відчужені спільноти (асоціальні групи, неконтактні етноси, маргінальні спільноти), які прийнято називати "четвертим світом". Егоїзм, заздрість, жадоба, нерівність, прагнення справедливості набувають цілоком конкретних просторових вимірів і стають чинниками конфліктів. Політика вирівнювання економічного розвитку в цьому разі є політикою зменшення вразливості ТПС.

**Висновки.** Як ми зазначали вже вище, вразлива ТПС є відкритою системою, на яку можуть впливати суб'єкти внутрішньої політики та міжнародних відносин задля підвищення її вразливості (дестабілізація Південної Осетії, Абхазії, Придністров'я, Донбасу, Криму зі сторони РФ у так званому "близькому зарубіжжі"). Для вивчення загроз ТПС пропонуємо досліджувати чотири вище охарактеризовані параметри вразливості. На "виході" із вразливої ТПС буде або менша/більша вразливість без зміни статусу території, або ж повна його зміна. Концепція вразливості ТПС може бути застосована для вивчення можливостей раннього попередження територіально-політичних конфліктів, аналізу передумов, генези, закономірностей поширення та їх врегулювання. На наш погляд, перспективи подальших досліджень можуть стосуватись найменш опрацьованої в політичній географії структурної вразливості ТПС. Мається на увазі вивчення таких соціально-територіальних структур як регіональних еліти, апатриди, діаспорні, злочинні структури.

**Список використаних джерел:**

1. Рудницький С. Нинішня географія / Степан Рудницький. – Львів, 1905.
2. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 744 с.
3. Adger W. N. Social and ecological resilience : are they related? / W. N. Adger. // Progress in Human Geography. – 2000. – № 24 (3). – С. 347–364.
4. Bryan J. War without end? Military humanitarianism and the limits of biopolitical approaches to security in Central America and the Caribbean / Joe Bryan. // Political Geography. – 2015. – № 47. – С. 33–42.
5. Cutter S. L. Social Vulnerability to Environmental Hazards / S. L. Cutter, B. J. Boruff, L. W. Shirley // Social Science Quarterly. – 2003. – № 84. – С. 242–261.
6. Glossary of environment statistics – New York : United Nations, 1997. – (Studies at Methods; 67).
7. Leichenko R. The dynamics of rural vulnerability to global change : The case of Southern Africa / R. Leichenko, K. O'Brien. // Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change. – 2002. – № 7. – С. 1–18.
8. Sterlacchini S. Vulnerability Assessment : concepts, definitions and methods. Presentation [Електронний ресурс] / CHANGES – Workshop Meeting : Krakow, 22 September 2011. – Режим доступу до ресурсу: [http://changes-itn.eu/Portals/0/Content/2011/Poland/Sterla\\_CHANGE\\_final\\_2011.pdf](http://changes-itn.eu/Portals/0/Content/2011/Poland/Sterla_CHANGE_final_2011.pdf)
9. The 2014 Human Development Report. Sustaining Human Progress : Reducing Vulnerabilities and Building Resilience [Електронний ресурс] // United Nations Development Programme (UNDP). – 2014. – Режим доступу до ресурсу : <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>.

**УДК 911.3.**

**Марія Мирон**

**ГЕОГРАФІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ  
НАСЕЛЕННЯ В ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ**

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів  
mirmarja@gmail.com*

*This paper proposes a human-geographical understanding of professional political activity as a form of political activity of the region, which is manifested through participation and activity of citizens, political parties, movements, associations (it is the official membership, not sympatic activities or volunteer) in officially registered NGOs and political associations are usually involved in the electoral process.*

*Analyzing the overall picture of the professional activity of the population ZRU asked to stop attention to the following key sections such as the number of political parties in the region, the geography of representation of political parties in the central government and local authorities in the context of the most popular political party in the region.*

*Revealed that West region Ukraine became politically most active regions of Ukraine immediately after the independence. Party ascertained significant activity of the population, a large number of regional and district political parties of Ukraine and a large number of members in the region.*

*The reasons the general trend of reducing the number of political parties and their local branches changed. Among them, the most disband the ruling political party in Ukraine - the Party of Regions, ban all communist parties in Ukraine that can not be subjects of the electoral process and to participate in elections.*

*Investigated geospatial organization of party cells in administrative units studied region. ATO revealed three groups by the number of party branches, the first of which can be attributed to the number of cells ATO over 10 thousand., The second – from 7 to 10 thousand., The third – less than 7 thousand. Party branches. Analyzes territorial differentiation and geospatial organization of local branches of the most popular parties in the region - PE Union "Fatherland", PE "Svoboda" PE "Popular Front" PP "Solidarity" (previously – Petro Poroshenko Bloc), the Party of Regions, the Communist Party of Ukraine – in terms of represent their members in central and local government.*

**Ключові слова:** професійна політична активність, політична партія, місцеві осередки, первинні осередки.

**Keywords:** professional political activity, political party, local cells, primary cells.

**Актуальність теми дослідження:** Специфіка становлення демократії в суспільстві вимагає від кожного індивіда, як громадянина держави, активної політичної позиції в політичних процесах, участі в прийнятті політичних рішень та відповідальності за суспільне життя країни. Такі обставини актуалізують наукові, зокрема суспільно-географічні, дослідження проблематики включеності особи в суспільне і політичне життя держави. Мова йде, насамперед, про політичну активність, як одну з форм суспільної діяльності, що має на меті впливати на прийняття політичних рішень і набуває нового спрямування та нових форм прояву, адекватних викликам інформаційної епохи.

Саме тому, професійна активність населення, з точки зору наукового дослідження становлять виняткову цікавість для географічної науки. В українській політико-географічній науці проблема професійної активності є частково досліджуваною. У цій царині працюють В. Бортников, А. Голод, В. Карасьов, М. Погребинський, Є. Хан, О. Шаблій і багато інших науковців [1–4]. Але, у межах цього напрямку часто недостатньо аналізуються регіональні аспекти.

Відтак метою цієї праці є: визначення специфічних закономірностей професійного виду політичної активності, спроба диференціації території регіону через призму партійної активності.

На нашу думку, професійна політична активність – це вид політичної активності, який виявляється через участь та діяльність громадян, партій, рухів, об'єднань (мова йде про офіційне членство, а не симпатизування чи діяльність на волонтерських засадах) в офіційно зареєстрованих громадських та політичних об'єднаннях, які, як правило, беруть участь у виборчому процесі.

Аналізуючи загальну картину професійної активності населення ЗРУ пропонуємо зупинити увагу на таких трьох ключових аспектах, як кількість місцевих осередків політичних партій в межах регіону, географія представництва політичних партій в місцевих органах влади та центральних державних органах в розрізі найпопулярніших політичних партій регіону.

Зі здобуттям Україною незалежності Західний регіон увійшов до політично найактивніших регіонів України. Він характеризується значною партійною активністю населення, великою кількістю обласних та районних осередків політичних партій України та значною кількістю їх членів.

Станом на 01.01.2015 р. в Західному регіоні України зареєстровано 77 358 МО всеукраїнських політичних партій, з яких 46 420 це первинні осередки. Таким чином в регіоні функціонує 30 % місцевих осередків (МО) політичних партій (ПП) різного рівня і рангу, що найбільше серед регіонів України, як в показнику загальної кількості структурних утворень (рис. 1.–2.), так і серед кількості первинних осередків політичних партій.

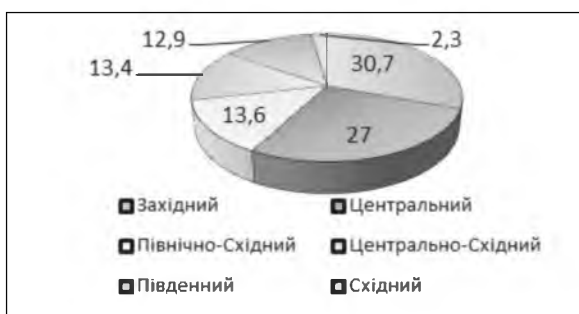


Рис. 1. Позиціонування Західного регіону за кількістю осередків політичних партій в Україні, %, 2010 р.

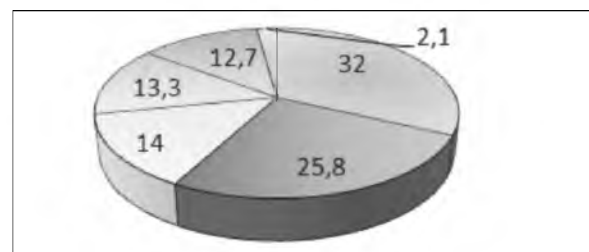


Рис. 2. Позиціонування Західного регіону за кількістю осередків політичних партій в Україні, %, 2014 р.



#### IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

З 2010 по 2015 рр. частка регіону зросла ще на 2 %, таким чином лише закріпивши лідируючі позиції. Отже, відмітимо стабільне зростання кількості партій та їх осередків, як в регіоні, так і в Україні (рис. 3.).

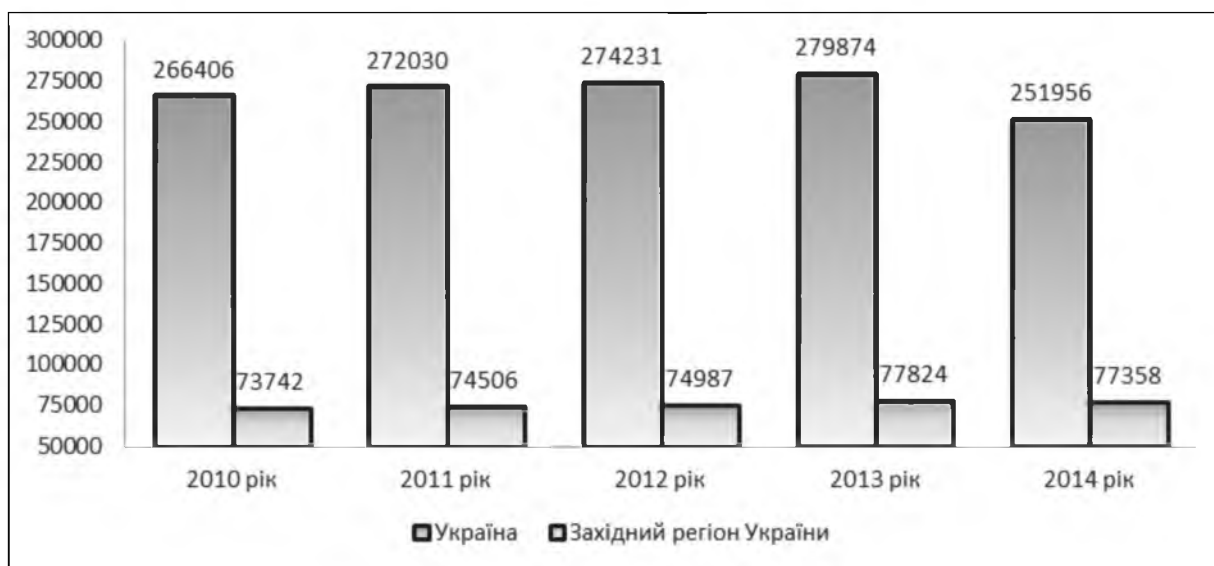


Рис. 3. Динаміка кількості МО ПП в ЗРУ та Україні, од., 2010–2014 р.

Лише в 2014 р. загальні тенденції еволюції кількості політичних партій та їх місцевих осередків змінилися – кількість МО різко зменшилась. Це можна пояснити наступними причинами:

- Революція Гідності змінила вертикаль політичної влади та трансформувала партійну систему. Діяльність однієї з найбільших партій українського політикуму – Партії регіонів та її лідера – В. Януковича на посаді Президента, і була основною причиною хвилі масових протестів під назвою Євромайдан. Прийняття 16.01.2014 р. в Верховній Раді України 10 законів, направлених на звуження конституційних прав і свобод громадян завдяки голосам депутатів з “Партії регіонів” з порушенням установленної процедури голосування, викликало чергову хвилю протестів проти даної партії. 25 січня 2014 р. дві області ЗРУ – Тернопільська та Івано-Франківська обласні ради прийняли рішення про заборону діяльності та символіки Партії регіонів на території своїх областей. Після подій Євромайдану (особливо після боїв 18–20.02.2014) члени Партії Регіонів почали залишати свою партію. В період з січня по травень 2014 р. фракцію покинули 106 депутатів. Загалом із партії до червня 2014 року вийшло близько 1 млн. осіб. Частина колишніх політиків з Партії регіонів заснувала Партію Розвитку України на чолі з экс-заступником голови Адміністрації президента Сергієм Ларінім. Це саме можна і сказати про “Опозиційний блок”. Проте відновити кількість осередків чи кількість прихильників Партії Регіонів новим проектам не вдалось.
- Крах однієї із найстаріших партій України – Комуністичної партії України розпочався 16.01.2014 р., коли комуністи в повному складі підтримали введення “законів про диктатуру”, а 28 січня не голосували за їх скасування. 20 лютого фракція Компартії стала єдиною з-поміж парламентських фракцій, що не дала жодного голосу за Постанову про засудження застосування насильства, натомість вже 22 лютого підтримала Постанову про самоусунення Януковича від виконання конституційних повноважень. В 2014 р., після перемоги Євромайдану, Комуністична партія України почала співпрацювати з проросійськими сепаратистськими терористичними угрупованнями, що дало підставу в. о. Президента О. Турчинову ставити питання про заборону її діяльності. 13 травня 2014 р. тодішній голова Верховної Ради О. Турчинов пообіцяв заборонити діяльність компартії у разі, якщо Міністерство юстиції доведе їхню причетність

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

до сепаратизму. 14 червня 2014 р. СБУ передала до Міністерства юстиції докази протиправної діяльності Комуністичної партії України та її представників. Доказова база сепаратистської діяльності КПУ складається з близько 120 сторінок, а також відео- і аудіоматеріалів. Зокрема, зібрані докази причетності представників партії до дій, які призвели до окупації Криму Росією, до постачань зброї і фінансування терористів у східних регіонах, до проведення сепаратистських референдумів у Луганській і Донецькій областях. Задokumentовано факти безпосередньої участі представників КПУ в активних бойових діях проти українських сил антитерористичної операції. 24 липня 2014 р. під час засідання Верховної Ради України було оголошено про розпуск фракції Компартії у Верховній Раді VII скликання. Також одразу після оголошення про розпуск фракції КПУ, окружний адміністративний суд Києва розпочав розгляд позову Міністерства юстиції про заборону Комуністичної партії України. Незважаючи на спроби ліквідації Компартії, ЦВК зареєструвала її для участі у позачергових парламентських виборах (які Компартія провалила, вперше не потрапивши до парламенту). З 24 липня 2015 р. всі компартії в Україні не можуть бути суб'єктами виборчого процесу та брати участь у виборах. Тобто такі партії є забороненими.

Тенденції зменшення кількості партій характерні і для більшості з областей регіону – рис. 4., за винятком Тернопільщини. Цікавою, з огляду динаміки кількості осередків ПП, є Хмельницька область, де абсолютний приріст кількості МО в проміжку 2012–2013 рр. сягнув більше 2 тис. осередків.

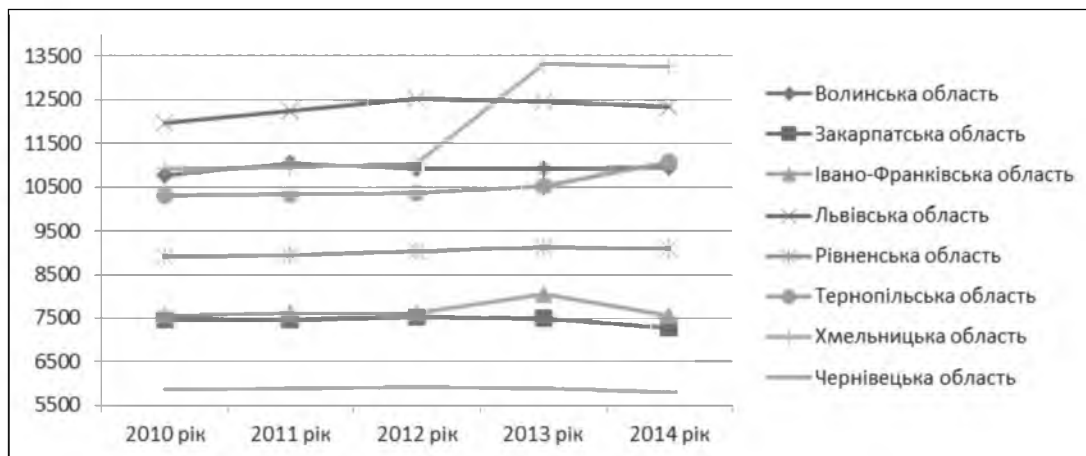


Рис. 4. Динаміка кількості МО ПП по АТО ЗРУ, од., 2010–2014 рр.

В розрізі областей ЗРУ, зауважимо, що найбільша кількість партійних осередків знаходиться на території Хмельницької області – табл. 1.

Таблиця 1

**Кількість МО ПП по АТО ЗРУ, од., 2014 р.**

Області	Чисельність МО ПП		
	Мала (до 7,5 тис.)	Середня (7,5–10,0 тис.)	Значна (більше 10,0 тис.)
Волинська область			+
Закарпатська область	+		
Івано-Франківська область		+	
Львівська область			+
Рівненська область		+	
Тернопільська область			+
Хмельницька область			+
Чернівецька область	+		

#### IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

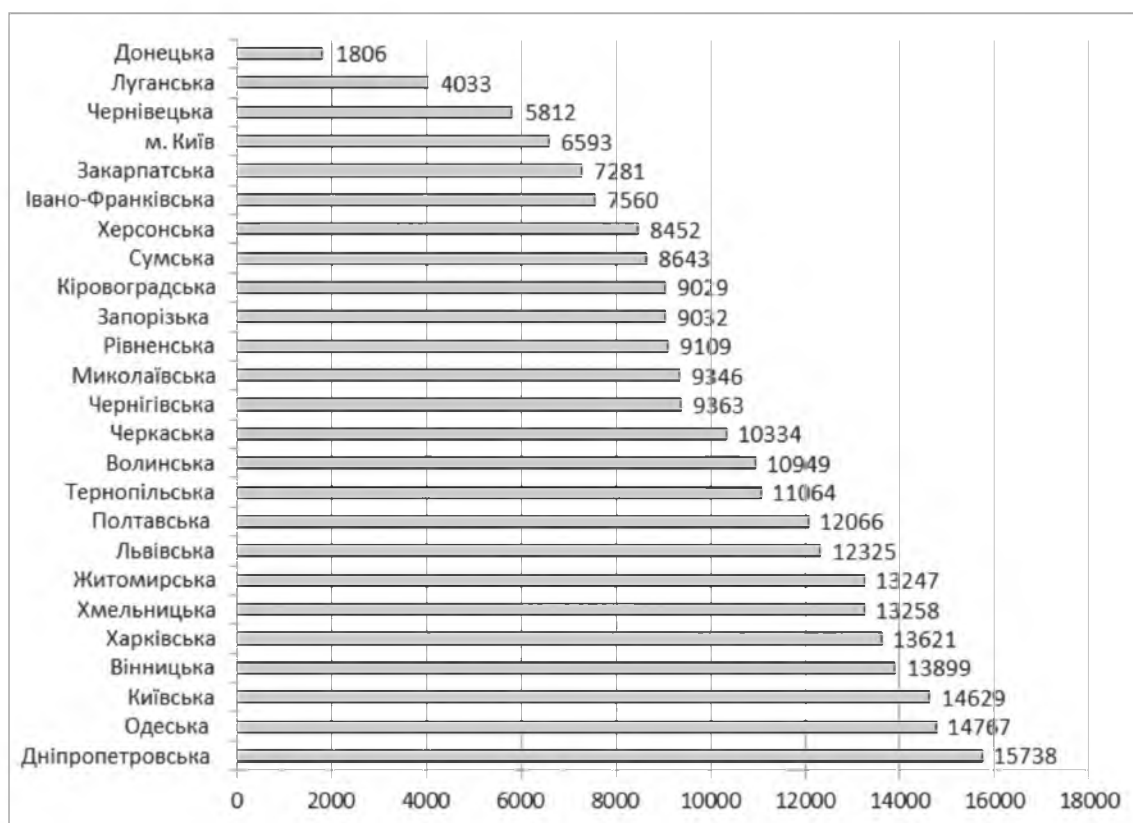


Рис. 5. Кількість МО ПП по АТО України, од., 2014 р.

Це п'ятий показник в державі (рис. 5) та перший в регіоні (рис. 6). Так було не завжди, в лідери область вирвалася лише в останні два роки. На Хмельниччину припадає 17 % загальної кількості МО партій (рис. 7). Значна кількість осередків знаходиться на Львівщині, Тернопільщині та Волині (табл. 1, рис. 6–7). На ці області загалом припадає майже 50 % усіх МО ПП регіону. Варто зазначити, що Львівська область тримала лідерство в ЗРУ до 2012 р., опісля займає 2 позицію.

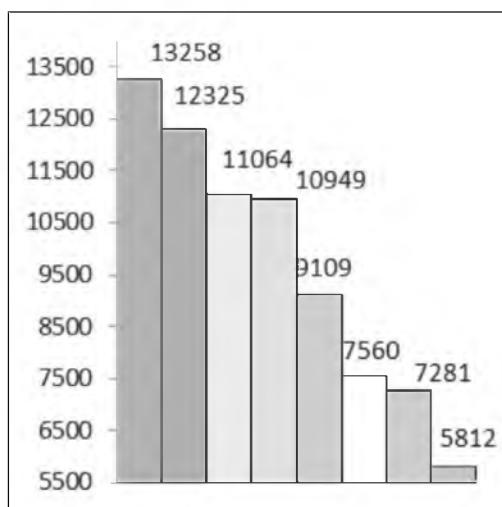


Рис. 6. Кількість МО ПП по АТО ЗРУ, од., 2014 р.

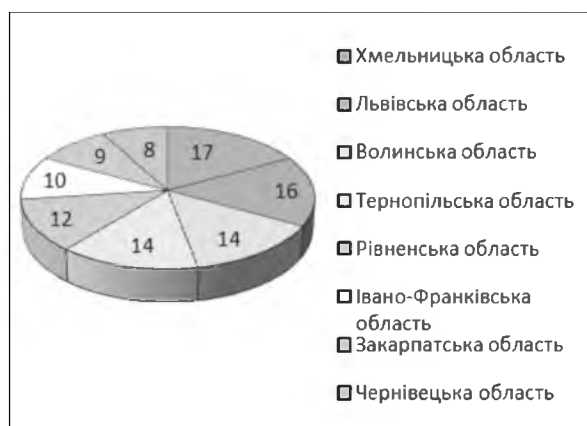


Рис. 7. Кількість МО ПП по АТО ЗРУ, %, 2014 р.

Найменша кількість осередків припадає на Чернівецьку область – майже 6 тис. осередків, або 8 % від загальної кількості МО ПП (рис. 6–7), яка входить в трійку областей з найменшою кількістю МО ПП, пропустивши вперед лише Донецьку та Луганську області, частина з яких окупована та не входить в перелік структурних утворень. Така ситуація характерна для останніх двох років, а до 2013 р. Буковина мала найменшу кількість офіційних осередків політичних партій.

Цікавою, на нашу думку, є географія місцезнаходження керівних органів політичних партій. В даному випадку Західний регіон не займає лідируючих позицій, найбільше керівних органів партій знаходиться в столиці, майже дів сотні, тоді як на інші регіони припадає менше 10. В нашому випадку це 4 керівні органи ПП у Львівській області, 2 – на Закарпатті, та 1 – на Рівненщині.

Результати останніх виборів (2012 і 2014 рр.) та соціологічного опитування показали, що найпопулярнішими та найвідомішими серед виборців регіону є наступні партії.

Найбільш розгалужену систему дієвих осередків партії, особливо у північних областях регіону, має ВО “Батьківщина”. Варто зазначити, що в період 2010–2012 рр. спостерігається певний відтік членства з партії, що пов’язано як із деяким тиском на прихильників Юлії Тимошенко (за правління В. Януковича), так і певним розчаруванням виборців у партії. Друга хвиля відтоку членів партії припала на 2014 р., коли організація по суті втратила значну частку своєї старої еліти. Водночас, в умовах політичної кризи щодо реформи про децентралізацію влади 2015 р. кількість прихильників, та симпатиків партії суттєво зростає (за рахунок відтоку чи розчаруванню громадян в політиці партій “Народного фронту” та БПП).

“Народний фронт” базується на партійній основі “Фронту змін”, котрий в свою чергу до 2013 р. мав хорошу динаміку розвитку партійної структури. До партії часто приєднувались окремі депутати від різних політичних сил. Наприклад, Волинський обласний осередок партії “За Україну!” майже повним складом перейшов до “Фронту Змін”.

ВО “Свобода” має потужне представництво на Львівщині. Вона має розгалужену партійну мережу, досить стабільне членство.

Натомість, партія “Наша Україна” майже повністю розпалася. Здобуті на виборах мандати були, мабуть, останнім успіхом партії, яка й досі не погасила боргів із зарплати перед своїми працівниками

Партія регіонів найбільш активно працює у Закарпатській області. Вона спирається на вертикаль виконавчої влади, але беззаперечного домінування в області їй набути поки не вдалося. Ця політична сила відчуває дефіцит публічних лідерів, які здатні конкурувати із партією “Єдиний центр”. Втім, Партія регіонів мала представництво у радах усіх рівнів.

Внаслідок подій на Євромайдані у 2013–2014 рр. кардинально змінився баланс сил у політичній системі регіону. Внаслідок кривавих подій на столичному Майдані 20 лютого саморозпустилася фракція Партії Регіонів у обласних та міських радах. Також фракції ПР саморозпустилися у більшості районних та міських рад. З партії почали виходити місцеві депутати різних рівнів. ПР таким чином повністю втратила свої домінуючі позиції, зокрема у всіх органах місцевого самоврядування області. ВО “Батьківщина”, ВО “Свобода” та “УДАР” стали не лише найбільш рейтинговими, але і найбільш впливовими, отримавши контроль над більшістю РДА.

У результаті подій Євромайдану з’явилися декілька формальних та неформальних громадських ініціатив. Зокрема, в період Євромайдану виник і активно проявив себе Автомайдан, який включає в себе близько ста автомобілів. Активісти Автомайдану займаються патрулюванням вулиць у нічний період та беруть активну участь у громадських акціях прямої дії, зокрема, акція проти кулуарних призначень обласного начальника міліції та прокурора області, які відбулися без попереднього обговорення з громадськістю.

Активно діє на території Правий сектор. Під час революційних подій активісти організації брали активну участь в зайнятті приміщень ОДА та ще декількох державних установ, що знаходяться в регіоні. Активісти організації забезпечували цілодобову охорону цих будівель,

зокрема, приміщення обласної адміністрації. Також активісти Правого сектору в нічний час займалися патрулюванням вулиць, чергували на блокпостах на виїзді з міста. Правий сектор у післяреволюційний період бере активну участь у громадських протестах проти “кулуарних” призначень.

Таким чином, можемо констатувати, що активність населення в професійній політичній сфері, характерне для Західного регіону України ще з XIX ст. Проте на сучасному етапі професійна політична активність ЗРУ характеризується високим потенціалом, потужною мережею осередків політичних партій, і водночас низькою часткою населення, охопленого партійною активністю. Водночас, слід відмітити, що події Революції Гідності (осінь–зима 2013–2014 рр) трансформували політичну і партійну систему країни. З політичного олімпу зійшли одні з найвпливовіших партій України – Партія Регіонів та Комуністична партія України, правонаступники котрих – “Опозиційний блок”, Партія розвитку України, “Наш край” лише формують свої осередки і поповнюються членами. Також, на вимогу часу, формуються радикальні праві та ліві громадянські та політичні організації. Здобувають популярність на всеукраїнському рівні місцеві, первинно прив'язані до конкретних регіонів політичні партії (ВО “Свобода”, 2012 р., ПП “Самопоміч”, 2014 р.). Успіх цих партій та Радикальної партії Олега Ляшка можна пояснити припущенням про те, що за них активно голосували ті виборці, котрі прагнуть привести в політику “нові обличчя”. Активно розбудовують систему своїх осередків і провладні партії – Блок Петра Порошенка (тепер ПП “Солідарність”), “Народний Фронт”. Таким чином, в умовах зміни декомпозиції партійної системи України і ЗР, суспільно-географічні дослідження професійної активності в даний період є такими важливими.

#### **Список використаної літератури:**

1. Голод А. П. Політична поведінка населення регіону / Монографія. – Ужгород: 2012. – 212 с.
2. Шаблій О. І. Електоральна географія // Соціально-економічна географія України : навч. посібник / За ред. О. І. Шаблія. – 2-е вид. – Л. : Світ, 2000. – С. 116–131.
3. Офіційний веб-сервер Центральної виборчої комісії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.cvk.gov.ua](http://www.cvk.gov.ua)
4. Політична карта області. Опора – громадянська мережа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.oporaua.org/](http://www.oporaua.org/)

УДК 911.3

Орислава Тимчук

#### **РЕЛІГІЙНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів  
[oryslava.tymchuk@gmail.com](mailto:oryslava.tymchuk@gmail.com)

*The concept “religion” has been indicated and the concept “religiosity” has been analyzed. The nature of religiosity has been defined through the degree, level and kind of religiosity. The peculiarities of individual religiosity have been highlighted in the context of the confession. The characteristics of the church and religious situation in Ukraine have been determined. Confessional together with church and confessional self-determinations and regional specificity have been indicated. Self-determination of Orthodox population has been identified. The level of religiosity has been measured for Ukraine on the whole and for particular its regions. The structure of religious organizations has been outlined. The level of religiosity of the population of the Western Ukraine has been measured.*

**Ключові слова:** *релігія, релігійність, ступінь релігійності, рівень релігійності, характер релігійності, релігійні організації, Західний регіон України.*

**Key words:** *religion, religiosity, degree of religiosity, level of religiosity, character of religiosity, religious organizations, the Western region of Ukraine.*

Від найдавніших історичних епох людства з найвпливовішими та найдієвішими засобами ідеологічного, морального та духовного впливу на суспільство загалом та на особистість зокрема була і залишається релігія. У зв'язку з пропагандою атеїстичного світогляду, а також багатолітньою забороною релігії в українському суспільстві зменшився вплив релігії. Хоча релігія має безсумнівно істотний вплив на окремих індивідуумів.

Релігія – форма суспільної свідомості, що ґрунтується на вірі людини в існування надприродного, з яким вона може спілкуватися і від якого залежить [6, с. 304]. Віра чи релігія в процесі історичного розвитку людства приймала різних форм – від надприродних можливостей справжніх реальних об'єктів та явищ до монотеїзму. Це у свою чергу світоглядна та моральна система, що допомагає людині, яка вірує, орієнтуватися у житті. Або як зазначено у словнику “Релігійний туризм” “релігія – це світогляд і світовідчуття, а також відповідна поведінка і специфічні дії, засновані на вірі в існування Бога або богів, надприродного [4, с. 104].

З початком поклоніння людьми божествам виникла релігія, а з появою релігії ми можемо говорити і про релігійність. В житті українського суспільства релігійність відіграє одну з ключових ролей, адже чимало жителів України ідентифікують себе як віруючі. За результатами опитування рівня релігійності, яке проводилося Інститутом соціології НАН України та Київським міжнародним інститутом соціології, 86,4 % відносять себе до певного віросповідання. І лише 9 % українців відносять себе до нерелігійних [2, с. 17]. Одним із головних питань залишається, що таке релігійність та як саме люди її розуміють.

Релігійність – одне з основних понять соціології, релігії, що характеризує якісну і кількісну визначеність (ступінь, рівень, характер) суб'єктивного засвоєння релігійних ідей, цінностей, норм та їхній вплив на поведінку, життєдіяльність віруючих релігійних спільнот [6, с. 303]. Релігійність включає в себе суб'єктивні, індивідуальні відносини між людиною та сукупністю релігійних норм, при одночасній залученості усієї особистості до релігії.

Як зазначають релігієзнавці А. Колодний та Б. Лобовик суть релігійності розкривається через її ступінь, рівень та характер. “Ступінь релігійності характеризує рівень засвоєння індивідом, групою релігійних ідей, норм, цінностей, тобто рівень інтенсивності релігійних ознак. Рівень релігійності – поняття, яке відображає певну величину екстенсивності поширення релігії (релігійних ознак) серед населення (села, міста, регіону, країни), соціально-демографічних груп (робітників, селян, інтелігенції, жінок, молоді і т. ін.). Характер релігійності – показник, що дає можливість визначити якісні особливості, певні відмінності та специфіку релігійності серед віруючих – прихильників різних конфесій, а також окремих регіонів...”. Окрім цього, автори ведуть мову і про позацерковне визначення релігійності: “релігійність – це підсумок власних шукань індивіда, його релігійне самовизначення, засвоєння релігійних цінностей...” [3, с. 277–278].

Одними із визначних характеристик церковно-релігійної ситуації в Україні є рівень і характер релігійності суспільства. Дані характеристики можуть визначатися шляхом соціологічних досліджень (опитувань), вони дозволяють виявити їхню релігійність. Ситуацією на початок 2013 р., порівняно з 2010 р., число громадян, які визнають себе віруючими, дещо зменшилось і становить 67,0 % проти 71,4 % в листопаді 2010 р. Також відбулося зменшення невірючих (5,5 % проти 7,9 %) і збільшилося тих, хто вагається між вірою та невір'ям (14,7 % проти 11,5 %) (рис. 1). Як і раніше, найвищий рівень релігійності виявляють жителі Заходу країни, де до віруючих віднесли себе 86,0 % опитаних, найнижчий – на Сході (58,5 % проти 65,6 % у 2010 р.). Результати дослідження засвідчили збереження таких закономірностей, як залежність рівня релігійності від: статі, віку, місця проживання та освіти [5, с. 23].

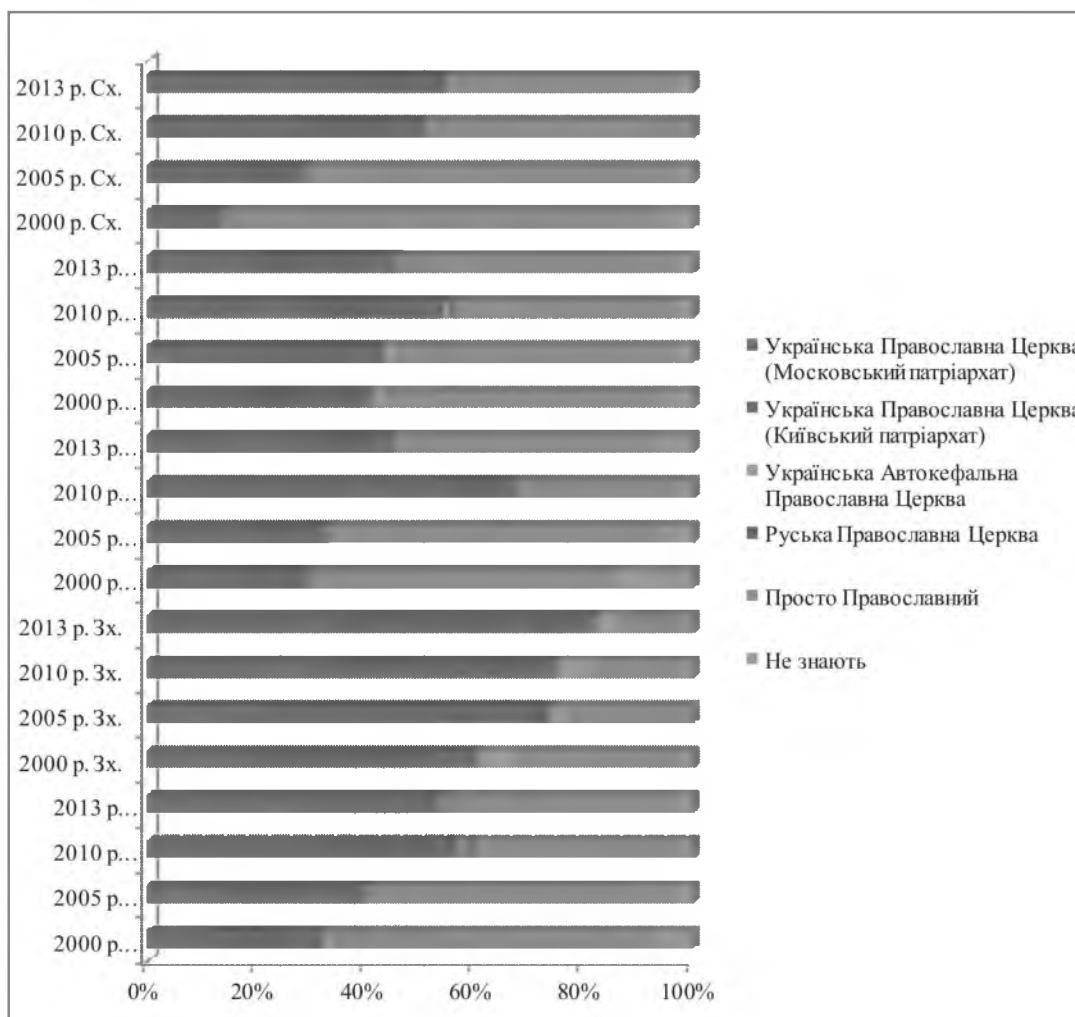


Рис. 1. Динаміка самовизначення в параметрах релігійної віри по Україні [5, с. 24]

Що ж стосується конфесійного та церковно-конфесійного самовизначення, то більшість (70,6 %) опитаних у 2013 р. ідентифікують себе з православ'ям, близько 5,7 % – з греко-католицизмом. 8,6 % опитаних вважають себе “просто християнами”, 11,3 % – не відносять себе до жодного з релігійних віросповідань. Вагому регіональну специфіку має віросповідне самовизначення. Так, найбільше число православних є характерним насамперед для Центру (79,4 %) і Півдня (73,2 %), греко-католиків (26,8 %) – для Заходу країни, послідовників ісламу (4,2 %) – для Півдня. Тих, хто не відносить себе до жодного з релігійних віросповідань, найменше на Заході (3,64 %), найбільше – на Півдні (14,1 %) і Сході (15,0 %). Теж на Сході, порівняно з 2010 р., зростає частка тих, хто вважає себе “просто християнином” – з 7,0 % до 15,2 % [5, с. 27–28].

Самовизначення серед православних Церков. Православ'я представлене в Україні трьома Церквами: УАПЦ, УПЦ (МП) та УПЦ (КП). Група послідовників УАПЦ не є чисельною і впродовж періоду досліджень складас близько 0,8% опитаних. До УПЦ (МП) та УПЦ (КП) у 2013 р. віднесли себе фактично рівні частки респондентів – 19,6 % і 18,3 %, відповідно. 28,8 % опитаних заявили, що є “просто православними”. Громадяни, які ідентифікують себе з православ'ям та про їх належність до тієї чи іншої православної Церкви показує, що УПЦ (МП) та УПЦ (КП) мають фактично однакову чисельність прихильників: 27,7% і 25,9%,

відповідно. Привертає увагу значне число тих, хто відносить себе до “просто православних” (40,8%) – що, ймовірно, є наслідком роз’єднаності православ’я в Україні, яке змушує його послідовників дистанціюватися від усіх православних Церков країни.

Примітним є також невелике число тих, хто відніс себе до вірних РПЦ – 0,5 % всіх опитаних і 0,7 % православних (рис. 2) [5, с. 26–27].

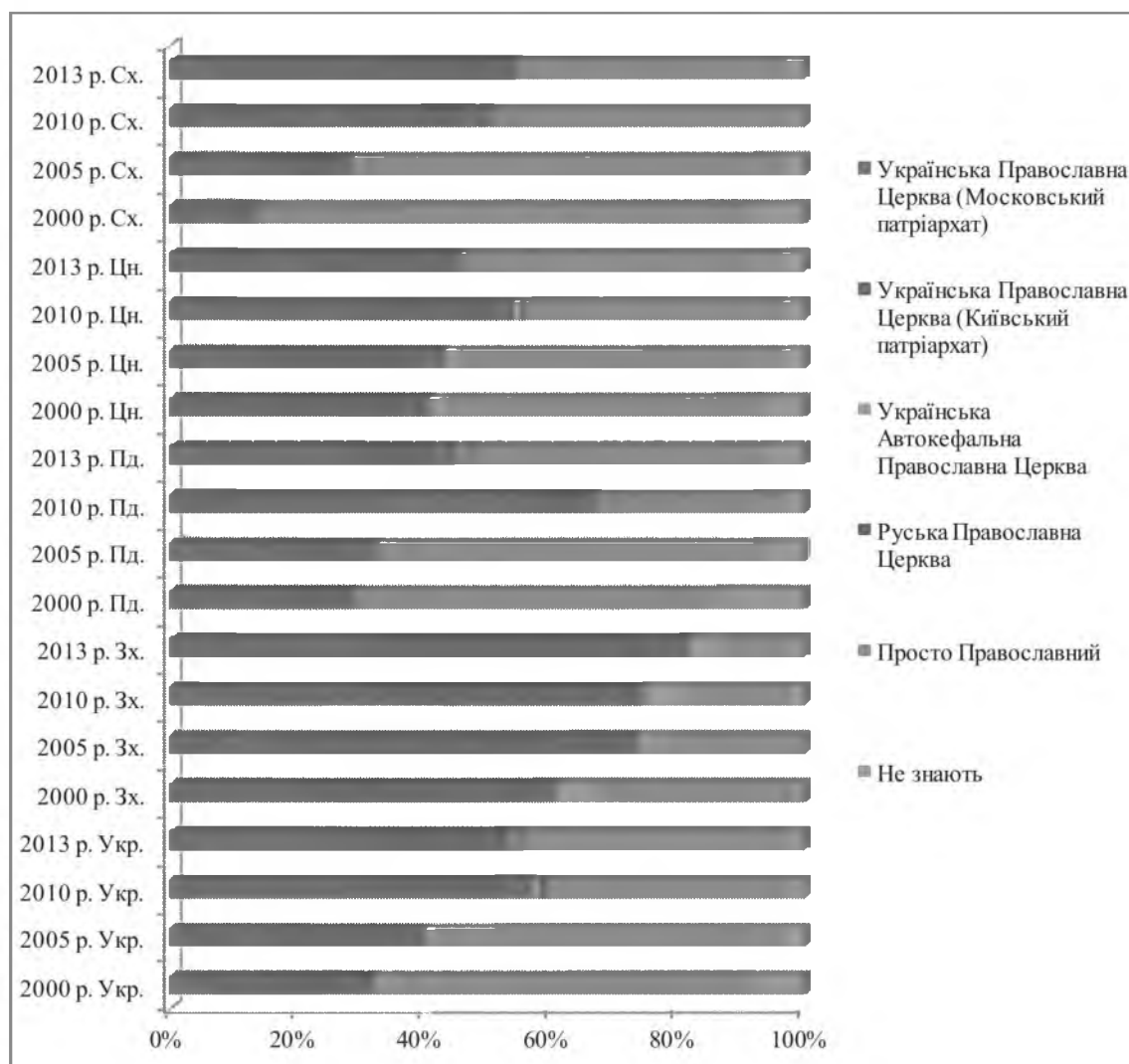


Рис. 2. Конфесійне та церковно-конфесійне самовизначення України [5, с. 27]

З іншого боку рівень релігійності обчислити та зобразити як відношення кількості релігійних організацій до кількості населення певної території. Рівень релігійності населення по Україні загалом становить – 7,7 рел. орг./10 тис. осіб., у розрізі районів показники наступні: Східний – 3,9 рел. орг./10 тис. осіб, Центральо-Східний – 4,9 рел. орг./10 тис. осіб, Північно-Східний – 5,0 рел. орг./10 тис. осіб, Південний – 6,4 рел. орг./10 тис. осіб, Центральний – 8,5 рел. орг./10 тис. осіб, Західний – 13,2 рел. орг./10 тис. осіб. Ми бачимо кардинально відмінні показники, у 3 рази відрізняється релігійність у Східному і Західному регіонах (неоднакова кількість областей у складі регіонів), велика кількість релігійних організацій знаходиться на території західної України.



#### IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Коли ж ми розглянемо рівень релігійності у розрізі областей України, то побачимо наступну картину. 12 областей (Автономна Республіка Крим, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська та Харківська) мають нижчий рівень релігійності ніж по Україні (7,7 рел. орг./10 тис. осіб). Усі інші перевищують цей показник (рис. 3). Десять областей мають показник вище 10,0 рел. орг./10 тис. осіб – це вісім Західного регіону та ще дві – Вінницька та Житомирська.

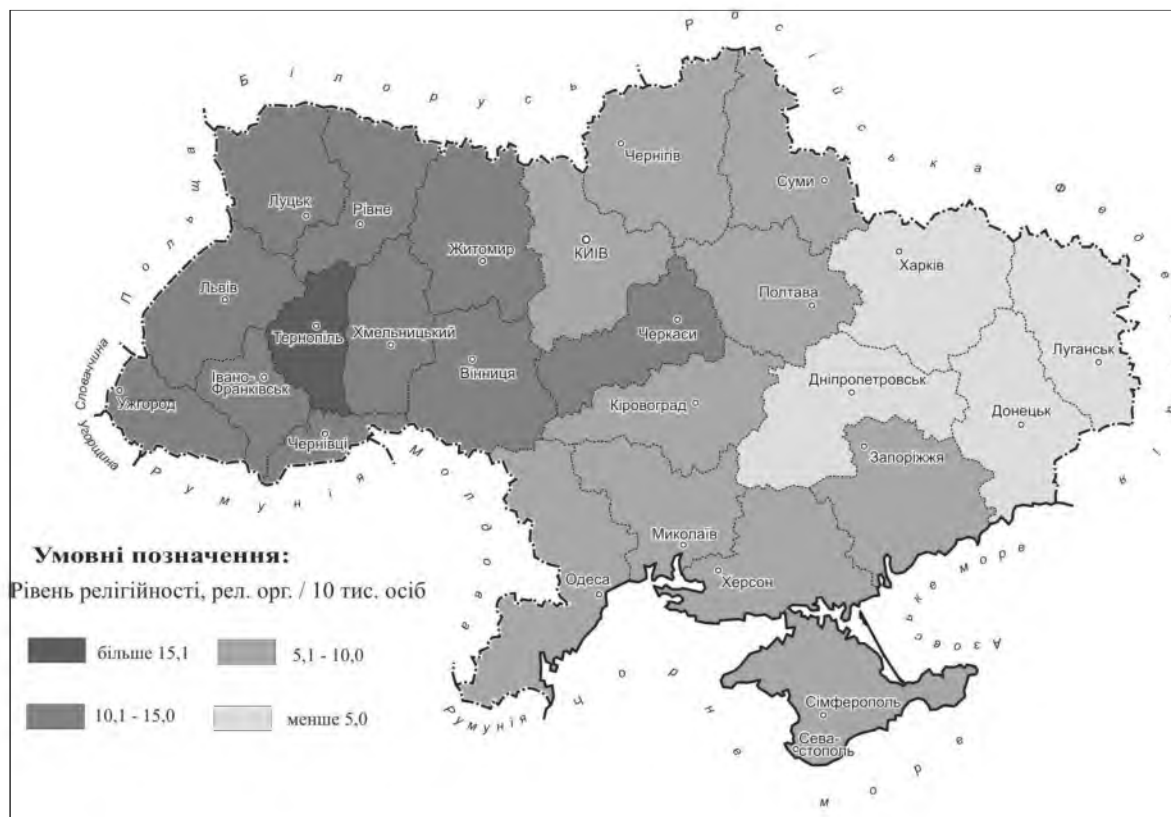


Рис. 3. Рівень релігійності населення України, рел. орг./10 тис. осіб

В Західному регіоні України розташована Львівська область, яка має найбільше в Україні зареєстрованих релігійних організацій (рел. орг.) – 3035 і у самому регіоні теж. На другому місці з меншою кількістю релігійних організацій знаходяться Рівненська і Волинська області – 1512 і 1552 відповідно (рис. 3). Найменшу кількість релігійних громад має Чернівецька область, що можна пояснити невеликою кількістю населення в області і відповідно меншою представленістю тут релігійних громад. У когорту із найменшими показниками входить ще й Івано-Франківська область (1390 рел. орг.).

У складі релігійних організацій переважаючою є поліконфесійна структура. Православні конфесії домінують у Волинській (67,4 %), Рівненській (66,3 %), Хмельницькій (68,2 %) та Чернівецькій (53,5 %) областях, а найменше у Львівській (30,8 %). Українська греко-католицька церква традиційно, що склалося протягом історичного розвитку території, переважає на Галичині, у Львівській (50,4 %), Івано-Франківській (50,4 %) та Тернопільській (45,9 %) областях. Досить специфічна ситуація спостерігається у Закарпатській області, що усі конфесії більш-менш мають однакову кількість релігійні організації 39,4 % – православні, греко-католики і протестанти – 25,4 % і 23,6 % відповідно і 11,7 % припадає на інші конфесії, що найбільше у регіоні.

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Найбільше православних організацій у Хмельницькій області, яка розташована ближче до Центральної України, найменше у Львівській області, що здавна була осередком греко-католицизму. Українська греко-католицька церква переважає – у Львівській області, найменше представлена у Рівненській (0,6 %). Протестанти зміцнюють свої позиції у Чернівецькій області (37,1 %) і поступаються іншим релігійним організаціям у Львівській. Хоч може скластися оманливе враження, що у Львівській області їх сконцентрована велика кількість привабливістю території та велику кількість їхніх представництв.

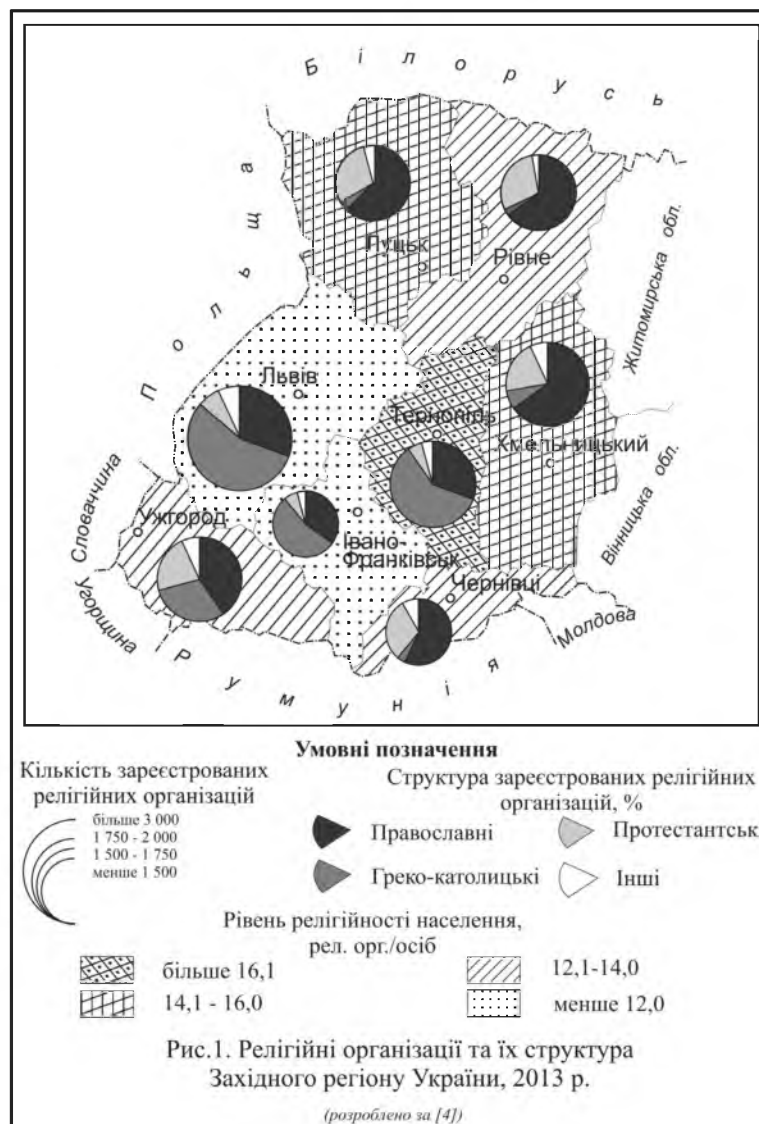


Рис. 4. Релігійні організації Західного регіону України, 2013 р.

Рівень релігійності населення Західного регіону України обернено пропорційний кількості зареєстрованих релігійних організацій у регіоні і прямо пропорційний від кількості населення в ньому. Західний регіон має найбільшу релігійність по Україні загалом. Найбільша релігійність населення спостерігається у Тернопільській області – 16,5 рел. орг./осіб, а найменше у Івано-Франківській і Львівській – 10,1 рел. орг./осіб і 11,9 рел. орг./осіб відповідно. Ситуація у Львівській області пояснюється великою кількістю релігійних організацій і населення. Чернівецька область характеризується малою кількістю релігійних організацій

і населення, але середньою релігійністю. Близькою до середньої релігійності населення відзначається Рівненська область (13,1 рел. орг./осіб). В Західному регіоні України розташована Львівська область, яка має найбільше в Україні зареєстрованих релігійних організацій (рел. орг.) – 3035. Вона вирізняється цією особливістю і у Західному регіоні. На другому місці з меншою кількістю релігійних організацій знаходяться Рівненська і Волинська області – 1512 і 1552 відповідно (рис. 4). Найменшу кількість релігійних громад має Чернівецька область, що можна пояснити невеликою кількістю населення в області і відповідно меншою представленістю тут релігійних громад. У когорту із найменшими показниками входить ще й Івано-Франківська область (1390 рел. орг.).

У зв'язку з глобалізацією світу та відкритістю кордонів роль релігії не зменшила свій вплив на українське суспільство. Релігійність визнана характерною рисою українців як соціальної спільноти. Криза ідентичності в сучасній Україні, відсутність загальної згоди в питаннях розвитку країни, брак спільних ідеалів створили в масовій свідомості передумови впевненості в особистому місці релігійних інституцій у процесі формування суспільства. Проведення державної політики, спрямованої на зміцнення національної єдності та захист національних інтересів, потребує вдосконалення інституціональної бази відносин держави і релігійних інституцій. Принципи поведінки на основі релігійних переконань формують певний тип економічної поведінки, характерний для представників конкретного віросповідання, що загалом створює передумови сталого економічного розвитку країн і регіонів, де ці вірування домінують.

#### **Список використаних джерел:**

1. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2013 року (Форма № 1). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу – [http://www.irs.in.ua/index.php?option=com\\_content&view=category&layout=blog&id=51&Itemid=79&lang=ru](http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=51&Itemid=79&lang=ru).
2. *Паращевін М.* Релігія та релігійність в Україні / М. Паращевін. – К. : Інститут політики, Інститут соціології НАН України, 2009. – 68 с.
3. Релігієзнавчий словник / За ред. професорів А. Колодного і Б. Лобовика. – К. : – Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
4. Релігійний туризм : термінологічний словник-довідник / автор-упорядник Т. Божук. – Л. : Український бестселер, 2010. – 152 с.
5. Релігія і влада в Україні : проблеми взаємовідносин // Інформаційні матеріали до Круглого столу на тему: “Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік : рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин?”. – К., 2013 р. – 76 с.
6. *Шевченко В. М.* Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – 560 с.

**УДК 911.3:001.308**

**Мирослава Книш, Любов Котик**

#### **СТАНОВЛЕННЯ ГЛОБАЛІСТИКИ ЯК НАУКИ**

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів,  
knyshmyroslava@gmail.com, kotyklub@gmail.com*

*Actuality research the global studies was substantiated. Global studies as interdisciplinary, postnonclassical science was proved. Approaches the scientists to defining global studies were analyzed. The author interpretation of science, the definition of its object and subject of study was proposed. The conceptual scheme of science in sciences and the structure of global studies were developed. Stages of science, its function, the main unit of conceptual and terminology were opened. Prospects of development of science were outlined.*

**Ключові слова:** *глобалістика, міждисциплінарна наука, актуальність, етапи розвитку, функції, глобалізм, глобалізація, глобальні проблеми, глобальне моделювання, антиглобалізм.*

**Key words:** *global studies, an interdisciplinary science, relevance, stages of development, function, globalism, globalization, global problems, global modeling, anti-globalization.*

У сучасному науковому дискурсі значна увага присвячена часовості та об'єктивності висвітлення в теоретико-методологічних засадах наук модерних викликів суспільства. Глобальні економіко-соціально-політичні кризи, тероризм, кібербезпека, інформаційний простір, формування єдиного (глобального) суспільства на фоні наростаючої суверенізації держав стають модерними об'єктами / предметами / аспектами дослідження як класичних, неklasичних так і постнеklasичних наук. З когорти останніх варто виокремити глобалістику.

Актуальність вивчення глобалістики зумовлена: а) світовими інтеграційними процесами, первинно в економічній та політичній сферах, а з початку ХХІ ст. у соціальній та інформаційних сферах; б) неконтрольованим збільшенням кількості населення планети на фоні регіональних демографічних диспропорцій розвитку (депопуляція, старіння / високий рівень природного приросту й дитячої та материнської смертності, низька тривалість життя; міграційні потоки; біженці; псевдоурбанізація); в) загостренням продовольчої проблеми (голод, переїдання, незбалансоване харчування); г) вичерпністю сировинних та енергетичних ресурсів та пошуком нових видів сировини й альтернативних джерел палива й енергії; г) погіршенням стану здоров'я населення (епідемія ВІА/СНІДу, хвороби цивілізації); г) зростанням рівня агресії у світі на фоні високого рівня мілітаризації глобальних й регіональних держав (загроза початку ІІІ світової війни, гібридні й інформаційні війни, тероризм); д) подоланням диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів та держав (Північ-Південь); е) викликами соціальних негараздів (злочинність, наркоманія, on-line залежність, і т. д.); є) необхідністю впровадження на глобальному рівні засад демократії та сталого розвитку (формування глобального уряду, гнучке ІТ-урядування та управління, функціонування міжнародних організацій, подолання проблем змін клімату та забруднення сфер Землі); ж) формуванням глобального інформаційного суспільства (створення кіберпростору, подальший розвиток Internet, гарантування захисту державної та особистої інформації (секюритизація кіберпростору)); з) новими здобутками науки (ГМО-продукти, клонування, генна медицина, 3D-принтери, розумні машини (*mind-hard*) та розумне програмне забезпечення (*mind-soft*)) на фоні росту функціональної та абсолютної неграмотності; и) прагненням конструктивного освоєння Світового океану, Антарктиди, навколосемного та позасонячного простору; і) гарантуванням усесторонньої безпеки людству та забезпеченням подальшого його прогресивного розвитку; ї) розробкою сценаріїв та моделей розвитку людства; й) укладанням коротко-, середньо-, довготермінових прогнозів змін функціонування суспільства у планетарному масштабі; к) засторогою руйнування планети Земля, як дому життя людства, тощо.

У рамках розвитку сучасних наук поєднуються два принципи. Перший принцип скерований на об'єднання, тобто до інтеграції наук, а другий – на збереження їхньої диференційної сутності. Саме розширення інтеграційних уявлень про світ стало однією з важливих тенденцій, яка визначає динаміку розвитку науки у ХХІ ст.

Інтеграція наукових знань у середині ХХ ст. сприяла виникненню загальнонаукового дискурсу про роль глобалізації у розвитку сучасного світу й часовість розв'язання глобальних проблем людства. Її результат – формування Е. Ласло (*Er. Laszlo*, нар. 1932), Д. Месаровичем (*D. Mesarovic*, нар. 1928), А. Печчеї (*A. Peccei*, 1908–1984) концепції глобалізму, яка стала підґрунтям діяльності теоретиків Римського клубу (*The Club of Rome*, 1968) і почала популяризуватися через доповіді його представників перша з яких “Межі росту” (*Limits to Growth*, 1972; автори: Д. Медоуз та ін (*D. Meadows & C*)). Наукові пошуки членів Римського клубу (34 доповіді станом на середину 2015 р.; остання Д. Кортен (*D. Korten*) “Змінити історію, змінити майбутнє – життєва економія для живої Землі” (*Change the Story, Change the Future – A Living Economy for a Living Earth*), 2015) стали предтечею формування в кінці ХХ ст. на початку ХХІ ст. окремої науки – глобалістика.

#### IV. НОВІ ГАЛУЗИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Назва науки – “глобалістика” – семантично є близькою до таких постнекласичних наук як систематика, інформатика, синергетика та з етимологічної точки зору походить від терміна “глобальний” (лат. *globus* – куля; франц. *global* – всесвітній, загальний) [8, с. 185], що означає “планетарний” (всесвітній, який стосується всієї земної кулі), “загальний” (універсальний, що охоплює все або всіх), “всепічний” (вичерпний).

Незважаючи на те, що термін глобалістика широко використовується у науково-довідковій літературі, засобах масової інформації, повсякденному житті, вчені не прийшли до єдиної думки щодо його означення (табл. 1).

Таблиця 1

**Підходи до трактування науки “глобалістика”**

Складові означення науки	Автор, рік																					
	Хозін Г., 1990	Гладкий Ю., 1994	Чешков М., 1998	Валлерстайн І., 1999	Кочетов Е., 2002	Бергер П., 2002	Федотов А., 1999	Білорус О., 2001	Шепелев М., 2001	Васіленко І., 2003	Глобалістика: енциклопедія за ред. І. Мазур, А. Чумаков, 2003	Чешков М., 2005	Гей У., 2008	Власов В., 2009	Ільїн І., 2009	Білорус О., Власов В., 2010	Лукашевич В., 2010	Чжайло А., 2010	Васильєв Г. Ю., Васильєва І. Г., 2011	Муза Д., 2011	Книш М., Котик А., 2015	
Досліджує глобальні проблеми	+	+					+	+		+	+		+	+	+	+	+		+		+	+
Досліджує глобальні процеси / глобалізм					+						+	+	+	+	+	+	+		+			+
Досліджує глобалізацію						+					+	+		+		+	+		+			+
Досліджує головні напрямки і рушійні сили безпечного розвитку людства							+				+					+						
Досліджує феномен виживання, як проблему збереження та гармонічного розвитку людини, природи, суспільства																	+					
Досліджує антиглобалістичні процеси												+										
Формує методи світового стратегічного планування і прогнозування																+						
Розробляє моделі майбутнього світоустрою							+															+
В центрі досліджень – геоекономіка					+	+										+						
Формує нові знання щодо поточного та майбутнього розвитку світу / новий світогляд												+			+	+	+		+			+
Наука про цілісність світу			+	+			+		+	+		+		+				+			+	+
Самостійна інтегративна наука					+												+	+	+			+
Наддисциплінарна наука				+																		
Синтетична наука																+						
Науковий напрям	+	+													+							+

Укладено на основі: [4, 5, 7, 9, 10–15, 18–19, 21–28, 31, 32, 36, 41].

Досить поширеними є короткі означення глобалістики — як науки про глобальний світ та його проблеми (І. Василенко (И. Василенко “Политическая глобалістика”, 2003).

Український вчений М. Шепелєв [31] трактує глобалістику як науку, що вивчає світ як цілісність, що динамічно розвивається.

Інший український вчений О. Білорус (“Глобалізація і національна стратегія України”, 2001) вважає, що глобалістика зосереджує свої зусилля на проблемах глобального розвитку, його якості і безпеці.

Російський географ Ю. Гладкій (Ю. Гладкий) [12, с. 108] вважає, що глобалістика – науковий напрям і ототожнює її як вчення про глобальні проблеми сучасності (природні і суспільні).

Низка вчених [6, 17], роботи яких з'явилися на початку ХХІ ст. намагаються обґрунтувати становлення і розвиток глобалістики як самостійної науки, при цьому показати, що серцевиною глобального процесу виступає економічна складова – геоеконіміка.

Деякі вчені вважають, що глобалістика є наукою про дослідження найзагальніших закономірностей розвитку людства і розробку моделі науково-організованого життєздатного світоустрою в єдності і взаємодії глобальної екології, соціальної й економічної сфер діяльності в умовах антропогенного перевантаження Землі (А. Федотов (А. Федотов) [21]).

Крім того на Заході під глобалістикою у багатьох публікаціях [33, 35, 38, 40] розуміється сукупність концепції глобалізації. Таку трактовку розділяють деякі вчені [1, 2] у нашій країні.

Різні трактування глобалістики як науки (табл. 1) дозволяють виокремити такі три підходи:

1) більшість вчених розглядають глобалістику як сукупність знань, що сформувалися на межі соціогуманітарних, природничих і технічних наук, які орієнтовані на дослідження процесів глобалізації і розв'язання протиріч, що виникають на глобальному рівні;

2) прихильники другого підходу трактують глобалістику як перспективну науку не стільки реального, скільки прогностичного (майбутнього) світу;

3) згідно з третім підходом, глобалістика на сучасному рівні її розвитку – це сукупність знань і практичних дій, пов'язаних з аналізом і розв'язанням глобальних проблем, спробою надати процесам глобалізації керований характер.

Дискусійним залишається питання чи глобалістика наука чи науковий напрям?

У зв'язку з тим, що глобалістика з'явилася порівняно недавно, вчені не прийшли до єдиної думки стосовно того, – це наука (В. Арутюнов, В. Свінціцький [2], О. Білорус, В. Власов [4], В. Бєбик [3], П. Бергер (P. Berger) і С. Гантінгтон (S. Huntington) [32], Т. Качмарек (T. Kaszmarek) [36], Е. Кочетов (Э. Кочетов) [17], В. Лукашевич [18], С. Оток (S. Otok) [38], Є. Суліма [20], А. Федотов (А. Федотов) [24], М. Чешков (М. Чешков) [24, 25], А. Чумаков (А. Чумаков) [27], М. Шепелєв [29]), науковий напрям (Ю. Гладкій (Ю. Гладкий) [12], Д. Муза [19], Г. Хозін (Г. Хозин) [23]), чи наддисциплінарна галузь наукового знання (І. Валлерстайн (I. Wallerstein) [41]).

Дилему троїстого подання глобалістики по-своєму розв'язує І. Ільїн (И. Ильин): “Глобалістика, як область наукового знання, що формується про глобальні явища і процеси постає в трьох іпостасях: як міждисциплінарний науковий напрям, як основа світогляду сучасної людини і як сфера зіткнення різних інтересів, які охоплюють широкий спектр суспільних відносин — від економіки й політики до ідеології та культури” [14, с. 3]. Водночас автор наголошує, що така характерна, специфічна риса глобалістики має як свої позитивні так і негативні аспекти: “... водночас з конструктивним розвитком глобалістики як наукового напрямку має місце й вульгаризація її термінологічного апарату, спроба перетворення науки в модні знання, навколонукові та псевдонаукові течії і т. д.” [14, с. 3].

Завдання глобалістики як науки – впорядкувати об'єктивні знання про глобалізацію, глобальні проблеми людства, антиглобалістичні рухи. Теоретична незрілість глобалістики пояснюється тим, що вона не визначила досить чітко контури свого предмета. Залишається відкритим питання про те:

1) глобалізація – це процес, який має альтернативи і варіанти, чи це процес однозначний і односпрямований?

#### IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

2) процес глобалізації веде до створення гомогенної світоцілісності чи гетерогенності?

3) глобалізація – це новий процес, породжений новими зрушеннями у виробництві, інформатиці, комунікаціях, чи має свої історичні корені?

Нерозв'язаною залишається проблема дисциплінарного виміру глобалістики. На думку багатьох вчених у зв'язку з тим, що предметом пізнання є світ як цілісне утворення, то принцип дисциплінарного членування виглядає анахронізмом.

Так, на думку І. Валлерстайна [42], сучасна цілісність, або те, що він називає “світ-система” – не поділяється на окремі сфери – політичну, економічну, культурну, тощо. Вчений вважає, що окремі дисципліни втрачають можливість свого існування, а світова цілісність має досліджуватися інтегральною наукою нового типу – глобалістикою. Вчений відкидає дисциплінарну організацію наукового знання, вважаючи його неадекватним сучасному світу і рівню науки (“Кінець світу, як ми його знаємо: Соціальна наука в XXI столітті” (“The End of the World As We Know It: Social Science for the Twenty-first Century”), 1999; “Невизначені світи: Світ-системний аналіз в епоху змін” (“Uncertain Worlds: World-Systems Analysis in Changing Times”), 2013).

Таку точку зору поділяють багато вчених, які вважають, що дослідження світу як цілого не можна побудувати на основі різних дисциплін зі своїми особливими об'єктами пізнання, поскільки вони не утворюють автономних сфер.

Можна погодитися з такою позицією І. Валлерстайна про те, що світоцілісність дійсно неподільна на окремі сфери, але не можна погодитися з тим, що ці дисципліни втратили своє предметне поле.

Сучасна глобалістика формується протягом останніх чотирьох десятиліть. За своїми витокami вона пов'язана з ідеями холізму і уявленнями про єдиний взаємопов'язаний світ. Хоча, першим історично-зафіксованим глобалістом науковці вважають царя Вавилонії Хаммурапі (1810–1750 рр. до н. е.), який об'єднав мешканців басейну р. Євфрат і р. Тигр та сформулював перші письмові закони життя великої спільноти (“Кодекс Хаммурапі”, 1780 р. до н. е.; містить 282 параграфи норм, що визначають правила життя у Вавилонському царстві). Проте першими представниками сучасної глобалістики можна вважати Е. Ласло, Д. Месаровича, А. Печчеї, Д. Медоуза та ін. У цілому в історії зародження, становлення та розвитку глобалістики як науки доцільно виокремити доннауковий етап (до 60-рр. XX ст.) та три етапи сучасного розвитку (з 60-х років XX ст. і до сьогодні) (табл. 2).

Таблиця 2

**Етапи розвитку глобалістики**

Назва етапу	Часові рамки	Характерні риси
1	2	3
Донауковий	До 60-х років XX ст	<ul style="list-style-type: none"> <li>➤ зародження принципу географічного детермінізму: XVIII ст. – французький мислитель Ш. де Монтеск'є (<i>Ch. de Montesquieu</i>, 1689–1755) висунув ідею виникнення і розвитку суспільства, як природно обумовленого процесу (“Про дух законів”, 1748);</li> <li>➤ обґрунтування необхідності контролю за приростом населення Землі: Т. Мальтус (<i>T. Malthus</i>, 1766–1834), праця “Досвід про закон народонаселення” (“<i>An Essay on the Principle of Population</i>”, 1798); населення зростає експоненціально (подвоюється приблизно кожні 20 років), а кількість продуктів харчування – за арифметичною прогресією (ефект “абсолютного перенаселення Землі”). Вчений трактував війни, хвороби, голод, як необхідні, природні процеси коректування чисельності населення;</li> <li>➤ зародження мальтузіанства – сукупності концепцій, що розглядають необмежене зростання кількості населення як головну причину соціальних негараздів, політичних потрясінь, економічних та екологічних катастроф;</li> </ul>

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Продовження табл. 2

1	2	3
Донауковий	До 60-х років XX ст.	<ul style="list-style-type: none"> <li>➤ формулювання закону “збереження, перетворення і нагромадження сонячної енергії на поверхні Землі завдяки людській праці” – С. Подолинський (1850–1891), твір “Праця людини і її відношення до розподілу енергії” (1880);</li> <li>➤ введення в науковий обіг поняття “життєвий простір” – важливий географічний фактор середовища проживання, що впливає на діяльність людини, зумовлює хід і напрямок розвитку конкретних суспільств: Ф. Ратцель (<i>F. Ratzel</i>, 1844–1904), праці “Антропологеографія” (<i>“Anthropogeographie”</i>, 1882), “Життєвий простір” (<i>“Lebensraum”</i>, 1901), “Земля і життя: порівняльна географія” (<i>“Die Erde und das Leben: Eine vergleichende Erdkunde”</i>, 1901–1902);</li> <li>➤ зародження вчення про ноосферу – етап розвитку біосфери, на якому людина, свідомо використовуючи свої знання, підтримуватиме існування ноосфери та сприятиме її розвитку. Засновники вчення: В. Вернадський (1863–1945; закон ноосфери Вернадського – “Деякі слова про ноосферу”, 1944), Т. де Шарден (<i>T. de Chardin</i>, 1881–1955; закон гармонійного примирення свободи і національних особливостей з плануванням і об’єднанням – “Фенемей людини” (<i>“Le Phénomène humain”</i>), 1938–1940, опубліковано 1955).</li> </ul>
Перший етап	Середина 60-х – середина 70-х років XX ст.	<ul style="list-style-type: none"> <li>➤ усвідомлення загрози глобальних проблем для розвитку суспільства (ядерне самознищення людства, продовольча, нестача мінеральних ресурсів);</li> <li>➤ формування концепції глобалізму (Е. Ласло, Д. Месарович, А. Печчеї);</li> <li>➤ створення Римського клубу (1968);</li> <li>➤ розуміння експоненціального збільшення кількісних та якісних змін у суспільстві, зумовлених становленням світового господарства та глобалізацією – “футурошок” (<i>“стрес та дезорієнтація, які виникають у людей, при появі занадто великої кількості змін за дуже короткий термін”</i>, – Е. Тоффлер (<i>A. Toffler</i>) “Шок майбутнього” (<i>“Future Shock”</i>, 1970));</li> <li>➤ розробка перших моделей світової динаміки “Світ-1”, “Світ-2” (Дж. Форрестер (<i>J. Forrester</i>) націлених на напрацювання сценаріїв розвитку усього людства у його взаємовідносинах з біосферою. Модель “Світ-1” розкривала динаміку світової соціально-економічної системи, “Світ-2” – репрезентувала суттєві взаємозв’язки між населенням, промисловістю, забрудненням довкілля, наявними ресурсами та їжею;</li> <li>➤ публікація праці Дж. Форрестера “Світова динаміка” (<i>“World Dynamics”</i>, 1971);</li> <li>➤ формування первинної тематики наукових пошуків глобалістики – зростання народонаселення, вичерпність ресурсів, криза суспільного розвитку;</li> <li>➤ публікація перших доповідей представників Римського клубу: “Межі росту” (<i>“Limits to Growth”</i>, 1972; автори Д. Медоуз та ін. (<i>D. Meadows &amp; C</i>); дослідження довготермінових наслідків глобальної тенденції зростання населення, обсягів виробництва, виснаження ресурсів та забруднення довкілля за допомогою моделі “Світ-3”) і “Людство у пункті повороту” (<i>“Mankind at the Turning Point”</i>), 1974; автори М. Месарович (<i>M. Mesarovic</i>), Е. Пестел (<i>E. Pestel</i>); пропагується ідея необхідності створення дійсно взаємозалежного (“органічного”) суспільства для подолання глобальних проблем);</li> <li>➤ формування концепції “меж зростання” (Д. Медоуз, Е. Пестел, Дж. Форрестер, Д. Месарович) й засад сучасної концепції “сталого розвитку”.</li> </ul>
Другий етап	Середина 70-х – середина 90-х років XX ст.	<ul style="list-style-type: none"> <li>➤ перше використання терміну “глобалізація” у науковій дискусії – соціолог Дж. Маклін (<i>J. McLean</i>, 1981), популяризація терміну – Т. Левітт (<i>T. Levitt</i> “Глобалізація ринків” (<i>“Globalization of Markets”</i>, 1983, часопис: “<i>Harvard Business Review</i>”), Р. Робертсон (<i>R. Robertson</i> “Релігія, глобальна складність і стан людини” (<i>“Religion, global complexity and the human condition”</i>), 1983; “Інтерпретація глобальності” (<i>“Interpreting globality”</i>), 1983);</li> </ul>



IV. НОВІ ГАЛУЗИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Продовження табл. 2

1	2	3
Другий етап	Середина 70-х – середина 90-х років ХХ ст.	<ul style="list-style-type: none"> <li>➤ вихід першої наукової розвідки присвяченої глобалізації, як явищу та процесу — Р. Робертсон “Глобалізація: соціальна теорія та світова культура” (<i>“Globalization: Social Theory and Global Culture”</i>, 1992);</li> <li>➤ пошук та знаходження нових точок розвитку глобалістики: розробка теоретико-дескриптивних моделей цілісності світу – концепція світового порядку (С. Мендловіц (S. Mendlovitz), Р. Фалк (R. Falk) “Стратегія світового порядку” (<i>“Strategy of World Order”</i>), 1966-1967), концепція постіндустріального суспільства (Е. Тоффлер, “Третя хвиля” (<i>“The Third Wave”</i>), 1980), комунікаційна модель (Ю. Габермас (J. Habermas), “Теорія комунікативної дії” (<i>“Theorie des kommunikativen Handelns”</i>), 1981), концепція соціальної моделі модернізації (Е. Гідденс (A. Giddens), “Модерність і самоідентичність” (<i>“Modernity and Self-Identity”</i>), 1991), глобальна екологічна модель (Н. Реймерс (H. Reijnders) “Надія на виживання людства. Концептуальна екологія” (<i>“Надежды на выживание человечества. Концептуальная экология”</i>), 1992), історико-економічна модель (І. Валлерстайн “Після лібералізму” (<i>“After Liberalism”</i>), 1995);</li> <li>➤ публікація 14 доповідей Римського клубу, які торкаються проблем соціальної нерівності (“Третій світ: три четверти світу” (<i>“Tiers-monde: Trois quart du monde”</i>), 1980, автор: М. Гернер (M. Guernier), екологічної ситуації (“Майбутнє океанів” (<i>“The Future of the Oceans”</i>), 1986, автор: Е. Манн Боргезе (E. Mann Borgese); “Брати до уваги природу” (<i>“Taking Nature into Account”</i>), 1995, автор: В. Ван Дірен (W. Van Dieren), дослідження укладу життя суспільств (“Перегляд міжнародного порядку” (<i>“Reshaping the International Order”</i>), 1976, автор: Я. Тінберген (J. Tinbergen); “Дороговкази в майбутнє” (<i>“Road Maps to the Future”</i>), 1980, автор: Б. Гаврилишин), тощо;</li> <li>➤ запровадження 1980 р. Китаєм демографічної політики націленої на обмеження народжуваності та скорочення природного приросту населення держави “Одна сім’я – одна дитина”;</li> <li>➤ аварія на Чорнобильській АЕС (Україна, 1986): засвідчила незахищеність світу перед екологічними катастрофами – активізація досліджень у сфері аналізу екологічної ситуації, моделювання наслідків екологічних катастроф;</li> <li>➤ публікація праці С. Гантінгтона “Третя хвиля: демократизація наприкінці двадцятого століття” (<i>“The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century”</i>, 1991): роздуми про демократичні перетворення у світі в цілому та в окремих державах зокрема та їхній вплив на трансформацію суспільства;</li> <li>➤ поява перших згадок у наукових розвідках терміну “глобалістика” у руслі сфери наукового дослідження / науковий напрям / наука. Припускають, що вперше термін “глобалістика” у значенні “методологія наддержавного розв’язання сучасних світових проблем” вжив польський мислитель С. Лем (S. Lem, 1921–2006) в есе “Попередній перегляд наступного століття” (<i>“Vorschau auf das ndchste Jahrhundert”</i>), 1990). Необхідність розвитку глобалістики він пов’язував із загрозою існування людства (проблему регулювання суспільного розвитку філософ піднімав, ще в монографії “Сума технологій” (<i>“Summa technologiae”</i>, 1964): “..оволодіти силами природи легше аніж здійснити глобальне регулювання суспільства, цілком можливо, що випередження соціоеволюції техноеволюцією є типовою динамічною рисою таких процесів”);</li> </ul>

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Продовження табл. 2

1	2	3
Другий етап	Середина 70-х – середина 90-х років ХХ ст	<ul style="list-style-type: none"> <li>➤ публікація праці Ф. Фукуяма (<i>F. Fukuyama</i>) “Кінець історії і остання людина” (<i>“The End of History and the Last Man”</i>, 1992): поширення у світі демократії західного взірця свідчить про закінчення соціокультурної еволюції людства, це не означає кінець історії як такої, але означає кінець епохи ідеологічних протиріч, глобальних революцій та війн, а разом з ними й кінець мистецтву та філософії;</li> <li>➤ початок діяльності інституцій, які пропагують ідеї глобалізму: Стокгольмський міжнародний інститут досліджень миру (<i>Stockholm International Peace Research Institute</i>, 1966, Швеція), Проект “<i>Polity</i>” (1974, США), “Дім свободи” (<i>“Freedom House”</i>, 1978, США), Інститут відкритого суспільства (<i>Open Society Institute</i>, 1979, США), Програма розвитку ООН (<i>United Nations Development Programme</i>, 1993), Міжнародна група з запобігання криз (<i>The International Crisis Group</i>, 1995, США);</li> <li>➤ проведення 1992 р. Міжнародної конференції з навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро (“Саміт землі”) (<i>United Nations Conference on Environment and Development (Earth Summit), Rio de Janeiro</i>, 1992). На конференції розглянуто оточуюче середовище і соціально-економічний розвиток як взаємопов’язані і взаємозалежні області. Головним документом конференції став “Порядок денний на ХХІ століття” (<i>“Agenda 21”</i>), який розглянуто як програму всесвітнього співробітництва;</li> <li>➤ зародження перших антиглобалістичних рухів: “Друзі Землі” (<i>“Friends of the Earth International”</i>, 1971, Велика Британія, Швейцарія, Франція, США), “Мережа дій проти змін клімату” (<i>“Climate Action Network”</i>, 1989, по усьому світу), “Альянс за відповідальну торгівлю” (<i>“Alliance for Responsible Trade”</i>, 1991, США), “Міжнародний форум з глобалізації” (<i>“The International Forum on Globalization”</i>, 1994, Канада, США), “Глобальний Південь у фокусі” (<i>“Focus on the Global South”</i>, 1995, Індія, Філіппіни);</li> <li>➤ поява перших праць в Україні з проблем глобалізації, глобальних проблем – Б. Гаврилишин “Дороговкази в майбутнє” (переклад з англ., 1993), Б. Карпінський “Концептуальні основи створення технопаркових структур на Україні: методологія і практика” (Харків, 1993), Г. Клімова “Цивілізація як якісна характеристика розвитку суспільства” (Харків, 1995);</li> </ul>
Третій етап	З середини 90-х років ХХ ст. до сьогодні	<ul style="list-style-type: none"> <li>➤ публікація праці С. Гантінгтона “Зіткнення цивілізацій” (<i>“The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order”</i>, 1996): ідея праці – у майбутньому світі конфлікти матимуть не ідеологічне, а релігійне підґрунтя; формування концепції “зіткнення цивілізацій”;</li> <li>➤ публікація праці З. Бжезінського (<i>Z. Brzezinski</i>) “Велика шахівниця” (<i>“The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives”</i>, 1997): роздуми про геополітичну могутність США та роль Євразії, яка займає ключове положення у світі та є геополітичним надбанням США;</li> <li>➤ затвердження ООН “Повістки дня на ХХІ ст.” (2000) та ухвалення “Цілей розвитку тисячоліття” (подолання бідності, зниження рівня материнської смертності, боротьба з поширенням ВІА/СНІДу і т. д.);</li> <li>➤ проведення <i>Світового саміту</i> зі сталого розвитку (“Саміт Землі 2002”, “<i>Piо+10”</i>) (<i>“World Summit on Sustainable Development (Earth Summit 2002)”</i>) (м. Йоганнесбург (Південна Африка), 2002): підписання “Йоганнесбурзької декларації зі сталого розвитку” та “Йоганнесбурзького плану з імплементації”;</li> <li>➤ проведення “Конференція ООН зі сталого розвитку”, відома також під назвою “<i>Piо+20”</i>” (<i>“RIO+20 United Nations Conference on Sustainable Development”</i>) (м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія), 2012): головні питання пов’язані з дотриманням стійкого розвитку в економічній, соціальній сферах, збереження природного середовища. Саміт завершився підписанням підсумкової декларації “Майбутнє, якого ми хочемо” (<i>“The future we want”</i>);</li> </ul>

#### IV. НОВІ ГАЛУЗИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Закінчення табл. 2

1	2	3
	З середини 90-х років ХХ ст. до сьогодні	<ul style="list-style-type: none"> <li>➤ публікація 18 доповідей Римського клубу, які торкаються проблем соціальної сфери (“Межі соціальної єдності: конфлікти та порозуміння в плюралістичному суспільстві” (<i>“The Limits of Social Cohesion: Conflict Mediation in Pluralist Societies”</i>), 1998, автор: П. Бергер (P. Berger)); “Подвійна спіраль навчання та роботи” (<i>“The Double Helix of Learning and Work”</i>), 2003, автори: О. Гіаріні (O. Giarini) та М. Маліца (M. Malitza)), інформаційного суспільства (“В Мережі: гіпотетичне суспільство” (<i>“Im Netz – Die hypnotisierte Gesellschaft”</i>), 1999, автор: Ж.-Л. Себріан (J.-L. Cebrian)), проблем управління (“Здатність керувати” (<i>“Capacity to Govern”</i>), 2001, автор: Є. Дрор (Y. Dror)), економічної ситуації (“Синій економіці – 10 років, 100 інновацій, 100 мільйонів робочих місць” (<i>“Factor Five: Transforming the global economy through 80 % improvements in resource productivity”</i>), 2010, автор: Г. Паулі (G. Pauli)), глобальних прогнозів (“2052: Глобальний прогноз на найближчі сорок років” (<i>“2052: A Global Forecast for the Next Forty Years”</i>), 2012, автор: Й. Рандерс (J. Randers)), тощо;</li> <li>➤ формування глобалістики як самостійної, міждисциплінарної, інтегральної, постнекласичної науки, яка має власний об’єкт, предмет, методи дослідження, напрямки розвитку, наукові школи, центри досліджень практично у всіх державах світу;</li> <li>➤ присутність проблематики глобалістики (глобалізація, глобальні проблеми, глобальне моделювання, антиглобалістичні рухи) у дослідженнях практично усіх вчених суспільних наук;</li> <li>➤ поява фундаментальних наукових праць з глобалістики в українському науковому просторі: М. Шепелев “Глобалістика” (Дніпропетровськ, 2001), О. Білорус “Економічна система глобалізму” (Київ, 2003), В. Бебик “Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика” (Київ, 2006), В. Лукашевич “Глобалістика” (Львів, 2012), В. Власов “Глобалістика : історія, теорія” (Вінниця, 2012), тощо;</li> <li>➤ прийняття ООН розширеного переліку “Цілей розвитку тисячоліття” (2015).</li> </ul>

Укладено на основі: [3, 6, 7, 10, 12–18, 20–22, 24, 25, 27, 28, 31–33, 35, 39, 40].

На думку вчених, міждисциплінарна інтеграція по-різному впливає на розвиток науки. Так, одні з них вважають, що саме на стику двох і більше дисциплін можливі найбільші прориви науки (О. Білорус, В. Власов [4], М. Чешков [24], Т. Качмарек [36], С. Оток [38], І. Ільїн [14]). Інші – стверджують, що яскраво виражений міждисциплінарний характер не сприяє прогресу і розвитку глобалістики (Ю. Гладкій [12], Г. Джеймс (H. James) [35]). Доцільним у даному контексті є наведення цитати теоретиків української глобалістики О. Білоруса, В. Власова, яка ілюструє, що міждисциплінарна інтеграція тільки сприяє розвитку глобалістики: “Сучасний стан розвитку глобалістичних досліджень свідчить про те, що глобалістика має риси, притаманні сучасній науці – інтеграцію накопичених знань, що дає підстави вважати її меганаукою. Про це свідчить і визнання її на міжнародному рівні, видання навчальних посібників, енциклопедій та словників, формулювання основних законів і закономірностей глобалізму та глобалізації, які активно застосовують країни у своїй внутрішній і зовнішній політиці” [4, с. 25].

На наш погляд, глобалістика – це нова наука, так як вона відповідає таким вимогам:

а) має чітко визначений об’єкт і предмет;

Об’єкт дослідження глобалістики змінювався у протязі її розвитку. Так, у 1960-ті роки, на етапі зародження її об’єктом були глобальні проблеми, наприкінці 1980-х років до них долучилися процеси глобалізації. На початку ХХІ ст. об’єктом глобалістики є складні процеси глобалізації та її негативні наслідки – глобальні проблеми.

На думку вчених, предмет глобалістики не можна визначити однозначно, хоч спрощено можна сказати, що її предметом є цілісність світу, людство загалом або вся біосфера з головним її елементом людиною [26, с. 48].

б) сформовану теорію, а також закони відкриті у її межах;

*Закони:* гармонії, органічного розвитку, глобальної рівноваги.

в) специфічні методи дослідження;

*Методи:* експертних оцінок, глобального моделювання, екстраполяції тенденцій розвитку, історичної аналогії.

г) поняттєво-категоріальний апарат, який засвідчує про її існування як науки;

Поняттєво-категоріальний апарат глобалістики перебуває у стадії формування. Наразі базовими поняттями науки доцільно вважати: глобальність, глобалізм, глобалізація, глобальні проблеми, глобальне моделювання, антиглобалізм. Розкриємо їхній зміст.

Глобальність (від лат. *globus* – куля, земна куля, глобус) – якісна характеристика сучасного світу, яка розкриває його рух до інтегрованості і цілісності, проявляється в усіх вимірах його буття та виявах людської свідомості, означає формування спільності соціальних, економічних, політичних, культурних, інформаційних, правових відносин, які набули планетарних масштабів.

Глобалізм – світогляд, тип свідомості, спосіб бачення навколишнього світу, коли глобальна складова є домінуючою.

Глобалізація – перетворення певного явища на світове, планетарне, те, яке стосується усієї Земної кулі; це процес всесвітньої економічної, соціальної, політичної, культурної, інформаційної інтеграції й уніфікації. Головними наслідками є міжнародний поділ праці та міграція у масштабах усієї планети капіталу, людський і виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних і технічних процесів, а також зближення культур різних країн.

Глобальні проблеми (глобальні проблеми людства, глобальні проблеми світу, глобальні проблеми сучасності) – комплекс проблем і ситуацій, які торкаються життєвих інтересів усіх народів світу та вимагають для свого розв'язання колективних зусиль світової громадськості.

Глобальне моделювання – науковий напрям, який використовує дані суспільних, природних і технічних наук для виявлення найвірогідніших варіантів здійснення соціально-економічних процесів в історично певні відрізки часу.

Антиглобалізм – загальний термін, яким описують позицію людей (політичну, економічну, соціальну, культурну), що протистоять політиці глобалізації.

д) сферу практичного застосування;

*Практичне застосування глобалістики:* формування нового типу світогляду людини XXI ст.; розробка моделей та сценаріїв розв'язання глобальних проблем людства (наприклад, “Цілі розвитку тисячоліття” (“*Millennium Development Goals*”); оновлений перелік затверджений на конференції ООН 2015 р.); аналіз якості та глибини процесу глобалізації з метою недопущення зникнення регіональної індивідуальної мозаїчності та відстеження еволюції глобальних структур (ТНК, міжнародних організацій, тощо).

е) інституційованість у певних наукових, суспільних колах, організаціях і установах.

*Інституційованість:* програми ООН (“*Декларація тисячоліття ООН*” (“*The United Nations Millennium Declaration*”, 2000)), прогнози-попередження Римського клубу (“*Змінити історію, змінити майбутнє – життєва економія для живої Землі*”, 2015 і т. д.).

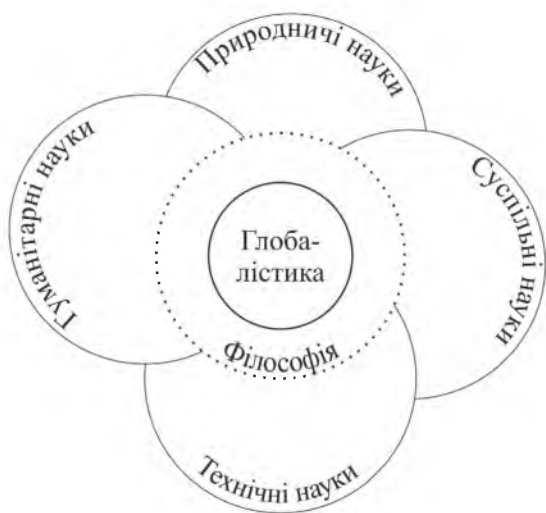


Рис. 1. Глобалістика у системі наук  
(М. Книш, А. Котик, 2015)

#### IV. НОВІ ГАЛУЗИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Глобалістику не слід розуміти як конкретну науку, яка виникає, як правило, у результаті диференціації наукового знання або на стику суміжних дисциплін. Вона сформувалася протилежними інтеграційними процесами і представляє собою сферу наукових досліджень, де різні наукові дисципліни і філософія у тісній взаємодії між собою, і з поєднанням свого предмета і метода, аналізують різні аспекти глобалізації і прогнозують шляхи розв'язання глобальних проблем (рис. 1). У зв'язку з цим треба наголосити, що у глобалістиці, яка представляє собою міждисциплінарну науку, дослідження проводяться спеціалістами різних наукових напрямків, і це принципово відрізняє її від конкретних наук.

Як постнекласична, міждисциплінарна наука глобалістика відіграє суттєву роль у житті суспільства та виконує наступні функції (рис. 2):

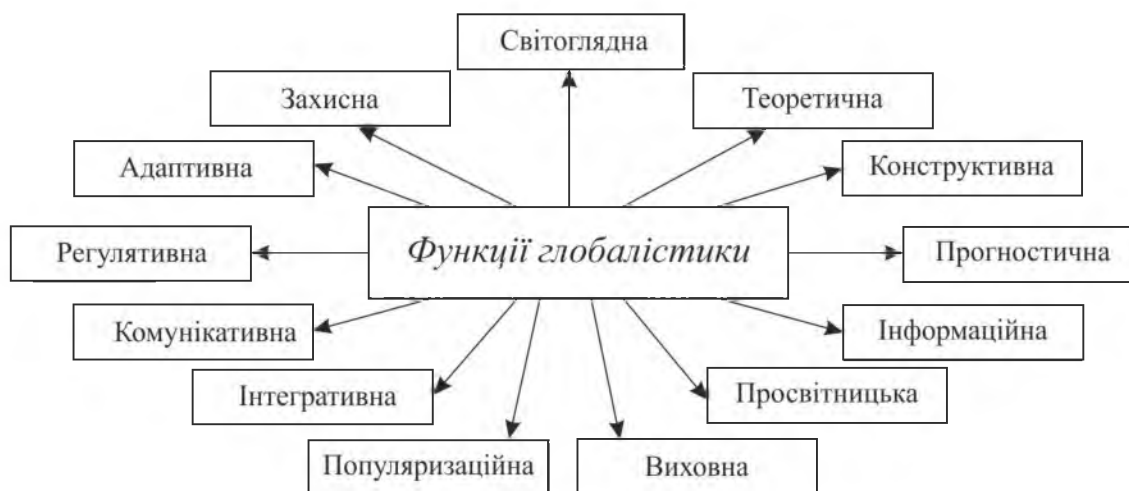


Рис. 2. Функції глобалістики (М. Книш, А. Котик, 2015).

- *світоглядна* (розширення кругозору, показ багатоманіття та мозаїчності (політичної, економічної, культурної, релігійної, повсякденно-життєвої, поведінкової) світу);
- *теоретична* (розробка теоретичних положень науки; висунення наукою нових ідей, гіпотез, концепцій; обґрунтування наукою власних законів та закономірностей);
- *конструктивна* (пошук практичного застосування теоретичних положень науки, участь науки у розв'язанні нагальних глобальних проблем на планетарному, регіональному та локальному рівнях);
- *прогностична* (розробка наукою коротко-, середньо-, довготермінових прогнозів змін планетарної демографічної, економічної, соціальної, екологічної, політичної ситуації; обґрунтування та виокремлення перспектив та загроз розвитку);
- *інформаційна* (збирання, систематизація, узагальнення, зберігання та використання інформації з проблем глобального розвитку людства);
- *просвітницька* (вивчення елементів глобалістики в початковій, середній та вищій школі);
- *виховна* (формування почуття патріотизму (україноцентризму) на фоні розгляду проблем планетарного масштабу, відкритості й чуйності до різноманіття, толерантності, терпимості, милосердя, поваги до інших людей та їхніх поглядів, бережливого ставлення до природи, культурного надбання людства);
- *популяризаційна* (поширення результатів дослідження глобалістики через засоби масової інформації, Інтернет, книговидання, рекламну та атракційну діяльність);
- *інтегративна* (об'єднання людей за допомогою поширення ідей глобалістики, заради розв'язання нагальних глобальних проблем людства та збереження природно-культурної мозаїчності планети Земля через усвідомлення власної єдності (культурної, релігійної, історичної) не тільки у межах певної території, а й усієї планети);

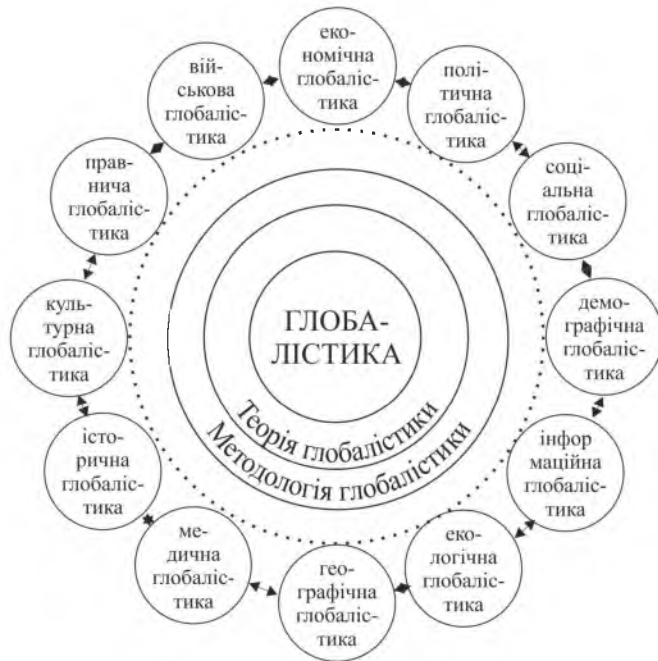


Рис 3. Структура глобалістики (М. Книш, А. Котик, 2015).

- *комунікативна* (налагодження спілкування та взаємодії між особами / групами осіб на локальному, регіональному, глобальному рівні);
- *регулятивна* (формування наперед визначених стандартів поведінки на локальному рівні з врахуванням викликів глобального масштабу й територіальних соціально-культурних особливостей (звичаї, норми, традиції, заборони, вимоги));
- *адаптивна* (приспособлення до постійних змін географічного середовища, до його територіальних відмін, вироблення особистої соціально-культурної гнучкості);
- *захисна* (збереження соціально-економіко-політично-географічної індивідуальності, унікальності у час глобалізації, активних соціально-культурних інноваційних змін).

Оскільки глобалістика наука міждисциплінарна, яка сформувалася інтеграційними процесами, де філософія, природничі, суспільні, гуманітарні і технічні

науки взаємодіють між собою, і кожна зі своєї позиції, аналізують різні аспекти глобалізації та пропонують шляхи вирішення глобальних проблем, то на початку ХХІ ст. має великі перспективи розвитку, які охоплюють як теоретичні так і прикладні аспекти.

З-поміж теоретичних аспектів доцільно виділити потребу розвитку теоретико-методологічних засад науки у цілому та формування положень окремих її дисциплін, укладання структури науки (рис. 3). Водночас часовим є впровадження нових методологічних підходів, переосмислення чинників виникнення та перебігу глобалізації, глобальних проблем людства, тощо. На ширшу увагу заслуговують окремі напрямки досліджень глобалістики (економічна глобалістика, політична глобалістика, соціальна глобалістика, географічна глобалістика, тощо). Доцільним є й переосмислення ролі глобалізації у сучасному світі.

Щодо прикладних аспектів, то глобалістичні пошуки повинні бути спрямовані не тільки на аналіз та узагальнення наслідків глобалізації чи глобальних проблем, але перш за все на розробку шляхів подолання їхніх негативних наслідків, недопущення виникнення нових негативних аспектів, а особливо мультиплікативного ефекту. Глобалістичні дослідження повинні нести у собі реальний управлінський ефект.

### Список використаних джерел

1. Айттов С. Ш. Генеза концепції глобалізації : когнітивна динаміка / С. Ш. Айттов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/1684/1/globalistika.pdf>.
2. Арутюнов В. Х. Філософія глобальних проблем сучасності : навч.-метод. посібник / В. Х. Арутюнов, В. М. Свінцицький. – К. : КНЕУ, 2003. – 90 с.
3. Бебик В. М. Сучасна глобалістика : провідні концепції і модерна практика : навч. посібник / В. М. Бебик [та ін.]. – К. : Ун-т "Україна", 2006. – 208 с.
4. Білорус О. Глобалістика – нова синтетична наука / О. Білорус, В. Власов // Вісник НАН України. – 2010. – № 3. – С. 17–26.
5. Білорус О. Г. Глобалістика. Науковий глосарій і бібліографія / О. Г. Білорус. – К. : [б. в.], 2000. – 169 с.
6. Білорус О. Г. Економічна система глобалізму : монографія / О. Г. Білорус. — К. : КНЕУ, 2003. – 360 с.

7. Васильев Г. Ю. Глобалістика як наука та навчальна дисципліна / Г. Ю. Васильєв, І. Г. Васильєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3546/1/Vasilev\\_Vasileva\\_172.pdf](http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3546/1/Vasilev_Vasileva_172.pdf).
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
9. Власов В. І. Глобалістика і глобалізація : терміни і поняття (короткий словник) / В. І. Власов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://inb.dnsgb.com.ua/2010-4/10\\_vlasov.pdf](http://inb.dnsgb.com.ua/2010-4/10_vlasov.pdf).
10. Власов В. І. Глобалістика : історія, теорія у 2 т. / В. І. Власов. – Т.1 : Історичні аспекти науки глобалістики : монографія. – Вінниця : ТОВ “Нілан-АТД”, 2012. – 570 с.
11. Гэй У. Процессы глобализации и наука глобалистика / У. Гэй // Век глобализации. – 2008. – № 1. – С. 23–30.
12. Гладкий Ю. Глобалистика : трудный путь становления / Ю. Гладкий // МЭ и МО. – 1994. – № 10.
13. Глобалистика : энциклопедия / [глав. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков]. – М. : Радуга, 2003. – 1328 с.
14. Ильин И. В. Теоретико-методологические основы глобалистики / И. В. Ильин. – М. : Из-во МГУ, 2009. – 108 с.
15. Книш М. М. Політико-географічна глобалістика : навч. посібник / М. М. Книш, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 484 с.
16. Книш М. М. Глобальні проблеми людства : навч. посібник / М. Книш, А. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 330 с.
17. Кочетов Э. Г. Глобалистика : теория, методология, практика / Э. Г. Кочетов. – М. : НОРМА, 2002. – 648 с.
18. Лукашевич В. М. Глобалістика : навч. посібник / В. М. Лукашевич ; [2-ге вид., доп. і перероб.]. – Львів : Новий Світ-2000, 2010. – 440 с.
19. Муза Д. Е. К дискуссии о предмете глобалистики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK\\_44\\_81.pdf](http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_44_81.pdf).
20. Суліма Є. М. Глобалістика : підручник / Є. М. Суліма, М. А. Шепелев. – К. : Вища школа, 2010. – 544 с.
21. Федотов А. П. Глобалистика – наука XXI века / А. П. Федотов // Вестник высшей школы. – 1999. – № 11.
22. Федотов А. П. Глобалистика : начало науки о современном мире. Курс лекций / А. П. Федотов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 224 с.
23. Хозин Г. С. Современная глобалистика и проблемы перестройки системы международных отношений / Г. С. Хозин // Политические науки. – 1990. – №5. – С. 69–70.
24. Чешков М. А. Глобалистика как научное знание. Очерки теории и категориального аппарата / М. А. Чешков. – М., 2005. – 224 с.
25. Чешков М. А. Глобалистика : предмет, проблемы и перспективы / М. А. Чешков // Общественные науки и современность. – 1998. – №2.
26. Чумаков А. Н. Глобализация. Контуры целостного мира : монография / А. Н. Чумаков. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Проспект, 2009. – 428 с.
27. Чумаков А. Н. Глобалистика в системе современного научного знания / А. Н. Чумаков // Вопросы философии. – 2012. – № 7. – С. 3–16.
28. Чумаков А. Н. Философия глобальных проблем : монография / А. Н. Чумаков. – М. : Знание, 1994. – 159 с.
29. Шаблій О. І. Суспільна географія. Теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 644 с.
30. Шепелев М. А. Глобалізація управління як мегатенденція сучасного світового розвитку : монографія / М. А. Шепелев. – К. : Генеза, 2004. – 512 с.
31. Шепелев М. А. Глобалістика / М. А. Шепелев. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2001. – Ч. 1. – 144 с.; Ч. 2. – 122 с.
32. Berger P. L. Many Globalizations : Cultural Diversity in the Contemporary World / P. L. Berger, S. P. Huntington. – N. Y. : Oxford University Press, 2002. – 374 p.
33. Czerny M. Globalistyka Procesy globalne i ich lokalne konsekwencje / M. Czerny, R. Juczak, J. Makowski. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. – 204 st.
34. Hirst P. Globalization in Question : The International Economy and the Possibilities of Governance / P. Hirst, G. Tompson. – Cambridge, 1999. – 318 p.
35. James H. The End of Globalization : Lessons from the Great Depression / H. James. – Cambridge (Mas.) : Harvard University Press, 2001. – 272 p.

36. Kaczmarek T. Globalistyka. Przyszłość globalnej gospodarki / T. Kaczmarek. – Warszawa : Difin Spółka Akcyjna, 2007. – 117 st.
37. Mandle J. R. Globalization and the Poor / J. R. Mandle. – Cambridge, 2003. – 168 p.
38. Otok S. Geografia polityczna. Geopolityka, ekopolityka, globalistyka / S. Otok. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011. – 224 st.
39. Reports to the Club of Rome // The Club of Rome [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.clubofrome.org>.
40. Shipman A. The Globalization Myth / A. Shipman. – Cambridge : Icon Books Ltd, 2002. – 172 p.
41. Wallerstein I. The End of the World As We Know It : Social Science for the Twenty-first Century / I. Wallerstein. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1999. – 288 p.
42. Wallerstein I. World-Systems Analysis: An Introduction / I. Wallerstein. – North Carolina : Duke University Press, 2004. – 110 p.

УДК 911.3

Степан Кузик

### ІНФРАСТРУКТУРА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ГЕОГРАФІЧНУ СТРУКТУРУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів  
[SKUZYK@ukr.net](mailto:SKUZYK@ukr.net)

*The article discusses the scientific foundations of the research on infrastructure, in particular the existing approaches to defining this concept. The author analyses the structural composition of manufacture, social, market, technological, economic, tourist and military infrastructure. Special attention is paid to transport as the main infrastructural sector of economy and its influence on the geo-spatial structure of the global economy.*

**Ключові слова:** інфраструктура, логістика, транспорт, світова транспортна система, соціальна інфраструктура, наукова інфраструктура.

**Keywords:** infrastructure, logistics, transport, global transport system, social infrastructure, scientific infrastructure.

Інфраструктура – важливе поняття у суспільно-географічній науці та відносно нове у географічній термінології. Воно походить від лінгвістичного змісту латинських слів *infra* – “нижче, під” і *structura* – “побудова”, що означає основа, фундамент.

Термін “інфраструктура” вперше згадується у працях економістів і має кілька варіантів пояснення. Найперше він пов’язаний з будівельним виробництвом, і ототожнений із фундаментом будівлі. Другий варіант пов’язує походження терміна з військовою справою, де комплекс галузей забезпечує нормальну діяльність збройних сил (склади військових матеріалів, летовища, полігони та ін.).

Якщо розглядати це питання в історичному сенсі, то в 40-х роках ХХ ст. на Заході під інфраструктурою розуміли сукупність галузей, котрі забезпечують нормальне функціонування промислового та сільськогосподарського виробництва. Згодом поняття уточнювалося й звелось до трьох основних підходів – хронологічного, структурно-логічного і функціонального.

Представники хронологічного підходу аналізують теоретичні розробки, пов’язані з проблемами економічного розвитку країн, що тільки звільнилися від колоніальної залежності (кінець 40-вих – 60-ті роки ХХ ст.). Учені вважали за доцільне вкладати інвестиції в інфраструктуру, оскільки це сприяло зростанню їхнього національного доходу та зростанню економіки таких країн і у кінцевому підсумку допомагало розширенню можливостей країн-інвесторів. Підходи науковців 90-х років ХХ ст. не значно змінилися. На їхній погляд, інвестиції в інфраструктуру сприяли розвитку базових галузей економіки.



Відомий московський географ І. Маєргойз, визначав інфраструктуру загальнофондовою базою території, тобто системою просторово виражених матеріально-технічних елементів, які утворюють найзагальніші передумови господарської діяльності на будь-якій території. Це дає підставу зрозуміти, що інфраструктура – система галузей та система структурно-логічних і матеріально-технічних елементів певної функціональної значущості [6, с. 284].

До третього функціонального підходу з трактування поняття інфраструктури належить найбільша кількість і зарубіжних, і вітчизняних авторів. За російським економістом А. Бернвальдом головна роль та функціональне призначення інфраструктури полягає не лише в обслуговуванні основного виробництва, й у наданні соціальних послуг населенню, задоволенню його будь-яких соціальних потреб. Натомість дослідження українських учених стосується переважно механізмів формування інфраструктури на різних рівнях розвитку економіки в різних умовах діяльності держави. Так, А. Гриценко та В. Соболева зазначають, що інфраструктура у будь-якій соціально-економічній системі – це насамперед сукупність елементів, котрі забезпечують безперебійне функціонування взаємозв'язків об'єктів і суб'єктів такої системи. Доктор економічних наук Л. Алексеєнко та В. Олексієнко визначають інфраструктуру як складові частини загальної будови економічного життя, котрі мають допоміжний характер, забезпечуючи нормальну діяльність економічної системи загалом [6, с. 286].

Більшість сучасних аналітиків дотримуються думки, що в трактуванні поняття “інфраструктура”, переважає два підходи: 1) функціональний – визначає інфраструктуру за виконанням нею функцій; 2) галузевий – характеризує інфраструктуру за переліком галузей, які її утворюють.

За функціональним підходом трактується інфраструктура у вигляді усієї системи обслуговування, пов'язаної з наданням послуг і виробництву, і населенню, обслуговуванням виробництва та населення, здійсненням соціально-економічних функцій, зумовлених потребами матеріального виробництва й населення.

Представники галузевого підходу визначають інфраструктуру не як просте нагромадження матеріального багатства, тобто сукупність об'єктів і споруд, що забезпечують розміщення й успішне функціонування промислового та сільськогосподарського виробництва (чи окремих підприємств), а сферу діяльності людини, яка пов'язана з виконанням визначених функцій у процесі суспільного відтворення [2, с. 16].

Простежимо за розвитком поглядів учених-географів, представників регіональної школи розміщення економіки щодо поняття “інфраструктура”. Так, “розміщенознавець” А. Пробст інфраструктуру розглядає як “фундамент для розвитку всіх інших галузей, базу, що обслуговує їх, забезпечуючи функціонування і розвиток, основу для подальшого господарського освоєння території та створення на ній відповідних виробничо-територіальних комплексів” [10, с. 96].

На думку ще одного представника суспільно-географічної школи І. Маєргойза, інфраструктура – той комплекс споруд, який слугує процесу господарювання та забезпечує нормальні матеріальні, й культурно-побутові умови життя населення на цій території. “Інфраструктура – це основні фонди у вигляді споруд, різних будівель, пристроїв, мереж і под., які прикріплені до землі й слугують базою для господарської діяльності на території” [8, с. 62]. Відомий дослідник-географ Е. Алаєв вважає, що інфраструктура – поєднання діючих споруд, будівель, мереж і систем, які безпосередньо не належать до виробництва матеріальних благ, “але необхідні й для самого процесу виробництва (виробнича інфраструктура), і для забезпечення повсякденного життя населення (соціальна інфраструктура) – заклади охорони здоров'я, освіти, культури, побутового обслуговування” [1, с. 232]. Отже, визначення ученого за суттю є найповнішим і географічно мотивованим.

Наведені приклади, а також вивчення іншої літератури дають підставу стверджувати: загальновизнаного поняття інфраструктури поки що не існує. Мають місце лише загальні уявлення про цю категорію. Водночас можна виокремити інваріант, тобто властивості, які не змінюються навіть за певних перетворень значення терміна “інфраструктура” [11, с. 13]:

Інфраструктура переважно не виробляє продукти в матеріально-речовій формі, а лише створює необхідні умови для виробництва та життя населення.

Інфраструктура обслуговує весь процес розширеного відтворення, зокрема і розширеного відтворення людини.

Останніми роками дедалі частіше в науковій літературі спостерігаємо аналіз галузевих (функціональних) типів інфраструктури. Вони різняться неоднаковим рівнем дослідження. У теоретичному сенсі найбільше виокремлюють такі типи інфраструктури (рис. 1):



Рис. 1. Галузеві (функціональні) типи інфраструктури

У територіальному сенсі інфраструктуру можна розглядати на різних ієрархічних рівнях (рис. 2); подано за С. Юрченко [11, с. 19] із певними доповненнями автора. Така класифікація дуже умовна, бо кількість об'єктів інфраструктури, обсяги наданих послуг значно залежать від економічного рівня розвитку тієї чи іншої території, її таксономічних одиниць і навіть розмірів поселень. Наприклад, столичні центри та великі міста будуть представлені всіма галузями й елементами інфраструктури. У малих поселеннях їхній підбір надто звужений. Відповідно до засобів простору розрізняють також суходільну, морську й космічну інфраструктури.

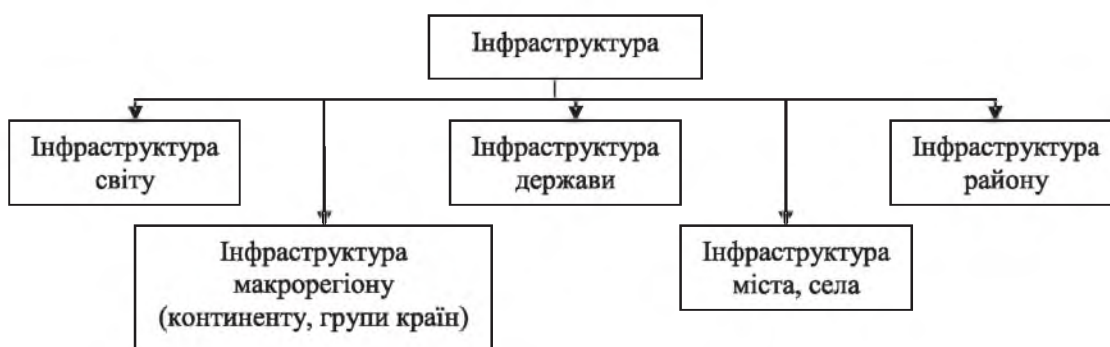


Рис. 2. Класифікація інфраструктури за територіальною ознакою

Роль інфраструктури в економіці суспільства надзвичайно велика. Так, соціально-економічний розвиток конкретного поселення, регіону, країни в цілому перебуває залежно від рівня забезпеченості інфраструктурою. Що вища насиченість території інфраструктурними об'єктами, то більші можливості вони мають для розміщення нових виробництв, відповідних закладів та створення комфортних умов життя населення. Певний рівень розвитку інфраструктури стимулює формування територіальної структури господарства.

Така сукупність проявів інфраструктури засвідчує надзвичайно важливе її місце у господарському комплексі будь-якого рівня. Адже, вона зв'язує промислові й сільськогосподар-

ські підприємства, виробничу сферу зі сферою послуг, житлові й рекреаційні комплекси, підвищує рівень життя народу. Інфраструктура може впливати і на черговість освоєння природних ресурсів, спеціалізацію та розміщення господарських об'єктів. Вона має унікальну функцію формування територіальної структури господарства, стає матеріальною базою здійснення просторових економічних зв'язків, “судинною” системою господарського організму, забезпечує подальший розвиток міжнародного поділу праці. Водночас кожна інфраструктура має власні межі навантаження на територію. Тобто до певного рівня вона може стимулювати розвиток усіх ланок економіки, підвищувати ефективність. Якщо цей рівень буде перевищеним, то відбуватиметься збій у функціонуванні всієї територіальної системи.

Ще одна особливість: галузевий склад інфраструктури відповідає спеціалізації регіону, його виробничо-господарській і територіальній структурі.

Велику роль відіграє інфраструктура і в розселенні, створюючи своєрідні “коридори” різних типів, котрі стають “віссю” обслуговування регіону. На них ніби “насиляються” основні центри системи розселень.

Рівень розвитку інфраструктури відображає також рівень життя населення, сприяє підвищенню освітнього рівня, кваліфікації, культури, покращенню здоров'я населення, екологічного стану довкілля.

В секторальній будові інфраструктури найважливіше місце займають виробнича та соціальна інфраструктури. Вони мають найбільший вплив на геопросторову структуру світового господарства.

Існують різні підходи до змісту поняття “виробнича інфраструктура”. Так, проф. М. Голіков під виробничою інфраструктурою розуміє “сукупність інженерних (зв'язок, водовідведення, водо-, енерго-, нафто- та газопостачання) агроміліоративних та інших споруд, що забезпечують нормальне функціонування всього комплексу виробництв у межах певної території (району)” [5, с. 16].

З-поміж найновіших книг, котрі присвячені аналізу виробничої інфраструктури, – виділяється монографія українського вченого, доктора економічних наук, професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка К. Андрющенка “Розвиток виробничого інфраструктурного комплексу...”. На його думку, виробнича інфраструктура охоплює сукупність “...взаємопов'язаних і однорідних за своєю економічною природою галузей, ланок і видів діяльності народногосподарського комплексу, об'єднаних функціональним призначенням обслуговуючого характеру, який впливає на розвиток національної економіки. Головним для них є те, що, на відміну від промисловості, будівництва і сільського господарства, вони не створюють нового продукту. Інфраструктура лише надає об'єктивно необхідні матеріальні, енергетичні, інформаційні та інші послуги...” [2, с. 6].

Автор статті приєднується до підходу К.Андрющенка з виокремленням галузевого складу виробничої інфраструктури.



Рис. 3. Галузевий склад виробничої інфраструктури

Транспорт був і залишається головною інфраструктурною галуззю і галуззю світового господарства. Адже він чи не найактивніше впливає на економіку всіх без винятку територій.

*По-перше*, транспорт забезпечує потреби господарства та населення у всіх видах перевезень; *по-друге*, новітні зрушення структури світового господарства, котрі пов'язані з поглибленням міжнародного поділу праці, змінами міжнародних зв'язків і галузевої структури, навіть із посиленням рівня оброблення готової продукції, потребують своєчасної та надійної доставки будь-яких вантажів від місця виробництва до місця споживання.

Швидкий розвиток світового господарства у ХХ ст. став можливим завдяки створенню могутньої транспортної інфраструктури: нові транспортні інфраструктурні споруди значно впливають на рівень розвитку світової економіки. Так, функціонування збудованих морських каналів – Суецького і Панамського відіграли важливу роль у доцільності й ефективності вантажопотоків у міжконтинентальній торгівлі.

Змінилася і продовжує змінюватися *географія джерел* доставки головних масових вантажів. *По-перше*, відбувається перехід до ближніх, а з політичного погляду, так би мовити, – стабільніших джерел сировини. *По-друге*, зменшується залежність від єдиного джерела постачання з допомогою пошуку альтернативних джерел, що може впливати навіть на збільшення дальності перевезень (наприклад, імпорт Японією бразильської руди, імпорт Україною вугілля з ПАР, можливо, з Австралії). Загалом надійність функціонування транспортно-комунікаційних каналів підвищується внаслідок дублювання транспортних комунікацій світового значення. Відбулося, скажімо, прокладання могутніх нафто- і газопроводів паралельно Суецькому й Панамському каналам та ін.

Стосовно територіальних особливостей розвитку транспорту, то на розвинуті країни припадає найбільший обсяг світового вантажообігу та пасажиропотоків. Дещо поступається їй транспортна мережа Центрально-Східної Європи; динамічно вона розвивається в Азії, Африці й Латинській Америці, особливо – у нових індустріальних країнах.

Розрізняють *п'ять типів транспортних систем*. Першим двом (північноамериканському та західноєвропейському) притаманне багатоплановість, високий рівень розвитку всіх видів транспорту або більшості, як це властиво для західноєвропейського типу (табл. 1). Третій і четвертий типи транспортних систем властивий країнам, які розвиваються. Вони вирізняються односторонністю в розвитку – переважанням одного або двох видів транспорту та відставанням інших. Наприклад, в Індії, Пакистані, Алжирі, Тунісі, Марокко, Аргентині, Уругваї, Чилі, Мексиці діє переважно залізничний транспорт. У системі четвертого типу переважає автомобільний (Афганістан, Саудівська Аравія, Ефіопія та ін.) або річковий (Судан, Демократична Республіка Конго, Парагвай) види транспорту. До *п'ятого типу* належать транспортні системи країн із перехідною економікою (Центрально-Східна Європа, країни Балтики і СНД), котрі розвиваються.

Світова транспортна система (СТС) – це об'єднання усіх видів транспорту, які забезпечують завантаження, розвантаження, перевезення та складування вантажів, переміщення пасажирів для координації діяльності різних галузей економіки.

З-поміж країн світу транспортна система України вирізняється особливо вигідним економіко-географічним положенням. Будучи на перехресті залізничних, автомобільних, трубопровідних і повітряних трас, українська транспортна система забезпечує зв'язки зі Східною Європою, країнами Балтії, країнами Центральної Азії, Закавказзя й країнами Центрально-Східної, Західної та Південно-Східної Європи, країнами Чорноморського басейну, зокрема із країнами ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова). Наша держава має вихід через турецькі порти до Світового океану, що забезпечує її комунікаційні зв'язки із країнами Близького Сходу, Африки й іншими макрорегіонами світу.

Дедалі більшої популярності набуває новий підхід до транспорту, пов'язаного з *логістикою*<sup>1</sup>. Для досягнення бажаного результату логістика вимагає враховувати весь шлях пере-

<sup>1</sup> Логістика (англ. *logistics* – матеріально-технічне постачання) – наука про оптимальне керування матеріальними, інформаційними та фінансовими потоками в економічних системах.

#### IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

міщення компонентів виробничого процесу від видобутку сировини до випуску готової продукції та її доставки кінцевому споживачеві. Усе це сприяє істотному скороченню матеріальних ресурсів і транспортних витрат, пришвидшує процес отримання інформації, підвищує рівень сервісу.

Таблиця 1

##### Основні типи транспортної мережі за рівнем розвитку транспортних засобів і співвідношенням видів транспорту

Тип транспортної мережі	Характеристика транспортної мережі	Країна
I	Північноамериканський – розвинені усі види транспорту	США, Канада
II	Західноєвропейський із великою щільністю шляхів, розвинуті усі види транспорту	Велика Британія, Німеччина, Франція
III	Розвинутий один (два) види транспорту	Індія, Пакистан, Алжир, Туніс, Марокко, Замбія, Аргентина, Уругвай, Чилі – залізничний
IV	Один головний вид транспорту	Афганістан, Ємен, Саудівська Аравія, Ефіопія – автомобільний; Судан, Демократична Республіка Конго, Парагвай – річковий
V	Розвинені усі види транспорту, але вони потребують якісних інновацій	Білорусь, Болгарія, Литва, Молдова, Казахстан, Сербія, Україна, Росія

Ці зміни відбуваються внаслідок розвитку інтернету, електронної торгівлі, що сприяє зменшенню непродуктивних затрат у постачанні і збуту товарів. Конкурентні витрати вдалося зменшити через скорочення логістичних витрат, підвищення гнучкості виробництва до постійних змін, скорочення тривалості логістичних циклів [4, 323–331].

Останніми десятиріччями простежуємо бурхливе зростання контейнерних перевезень, унаслідок чого швидко виконують навантажувально-розвантажувальні операції. Від чого зростає ефективність транспортних перевезень. Серед п'яти найзначущішим контейнерних портів світу, котрі розташовані в Азії, три – в Китаї (Гонконг, Шанхай, Шеньчжень).

Прикладом логістичних схем руху й обробітку вантажів на світових просторах є “міжнародні транспортні коридори” (МТК). Так, у ЄС успішно функціонують “Морські магістралі”, північна вісь, центральна вісь, південно-східна вісь, південно-західна вісь. Створення єдиної транспортно-логістичної системи Європи потребує розвитку мережі транспортно-логістичних інфраструктур, що супроводжуватиметься будівництвом нових автострад, сучасних портів, леговищ, тунельних комплексів та ін. Стосовно геопросторових особливостей транспорту, то він, як головна інфраструктурна галузь, безпосередньо впливає на ресурсний потенціал розвитку.

Соціальна інфраструктура, на відміну від виробничої, спрямована на задоволення соціальних потреб населення регіону країни. На думку вчених Львівського національного університету імені Івана Франка М. Білецького, І. Ванди та Л. Котик “соціальна інфраструктура – комплекс галузей, які безпосередньо пов'язані з забезпеченням нормальної життєдіяльності людей, відтворенням працересурсного потенціалу” [3, с. 74].

До комплексу галузей, що виконують функції соціальної сфери й утворюють відповідні послуги належать такі групи галузей: житлово-комунальне господарство, торгівля, побутове обслуговування, надання послуг з перевезення людей, зв'язок, освіта і наука, культура і мистецтво, охорона здоров'я, туризм і рекреація. У просторовому плані специфіка соціальної інфраструктури полягає в особливостях її розміщення. Вона, як правило, локалізується у межах коридорів певної території, або є засобом подолання відстаней (пасажирський

транспорт, зв'язок, обслуговування населення). Територіальні відмінності соціальної інфраструктури залежать не лише від її складу і масштабів просторової концентрації, а й від кількісного складу самого розселення.

У сучасних умовах господарювання і її просторового вираження все вагомніше значення мають ринкова, наукова, екологічна, туристична і навіть військова інфраструктури. Якщо для розвинених країн світу, наприклад, ринкова інфраструктура здавна забезпечувала безперервність господарських взаємозв'язків і руху матеріальних, фінансових ресурсів, то для колишніх постсоціалістичних країн дуже важливою функцією стала можливість її регулювання та правового контролю [9].

В період науково-технічного прогресу й інформатизації світового господарства наукова інфраструктура, будучи матеріальною і технічною базою, є визначальною для забезпечення наукової діяльності. Серед країн світу потужною науково-технічною інфраструктурою вирізняють США, Японія, Німеччина, Франція, Велика Британія. Вони застосовують понад 80 % витрат на науку, освіту, людей, зі згаданих зайнятих у науці, ліцензійні платежі тощо, стимулювання пошуку нового в кожному напрямів [4, с. 432].

У науковій інфраструктурі вагоме місце посідають наукові центри, які відносяться до територіальної форми третинного сектора економіки. Тут формуються технопарки і технополіси, покликані розробляти й упроваджувати продукцію високого технічного рівня.

В сучасних умовах господарювання на передній план все частіше висувається екологічна інфраструктура, функції якої зводяться до забезпечення загальних умов функціонування виробництва, попередження шкідливого впливу на здоров'я населення; створення комфортних умов життя людей; охорону природи, зберігаючи екологічний баланс території підвищувати якість довкілля; гарантувати стан розвитку природного середовища та сприятливих умов життєдіяльності для сучасних і майбутніх поколінь; екологічно управляти природними процесами, раціонально і науково обґрунтовувати використання природних ресурсів [11, с. 81–82].

Туристична інфраструктура є визначальною галуззю особливо для країн, що розвиваються. Адже інфраструктура певною мірою формує туристичні регіони, сприяє туристичній спеціалізації, що в кінцевому результаті веде до ефективного розвитку внутрішнього та міжнародного туризму.

У сучасних умовах можливого воєнного протистояння військова інфраструктура – це система стабільних об'єктів і окремих споруд збройних сил будь-якої країни або альянсу країн, що слугують базою для розгортання збройних сил і проведення військових дій, забезпечення бойової та оперативної підготовки військ.

Таким чином галузева різновидність інфраструктурного сектора економіки та її успішне функціонування в сучасному глобальному світі постає важливим чинником соціально-економічного розвитку не лише окремих територій, а й усієї світогосподарської системи.

### **Список використаних джерел:**

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география : понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
2. Андрущенко К. А. Развитие производного инфраструктурного комплекса в национальной экономике: научно-теоретические основы, методологические основы, механизмы экономического регулирования: монография / К. А. Андрущенко. – К.: ТОВ “ДКС Центр”, 2014. – 420 с.
3. Білецький М. І. Соціальна географія: словник-довідник / М. І. Білецький, І. В. Ванда, Л. І. Котик. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 164 с.
4. Географія світового господарства (з основами економіки): навч. посіб. / за ред. Я. Б. Олійника, Г. І. Смирнова. – К.: Знання, 2011. – 640 с.
5. Голиков Н. Ф. География инфраструктуры. – К.: Выща шк., 1984. – 124 с.
6. Ковальська Л. Л. Соціальна інфраструктура регіону: механізми формування і розвитку: монографія / Л. Л. Ковальська, О. М. Салівончик. – Луцьк: СПД Гадак Жанна Володимирівна, друкарня “Волиньполіграф”, 2012. – 227 с.

7. Кузик С. П. Географія світового господарства : павч. посібник / С. П. Кузик, О. І. Мамчур, І. В. Вапда. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 312 с.
8. Маергойз И. М. Методика мелкомасштабных экономико-географических исследований / И. М. Маергойз. – М. : МГУ, 1981. – 137 с.
9. Мамчур О. І. Суспільно-географічні проблеми формування ринкової інфраструктури Львівської області : автореф. дис. па здобуття паук. ступеня капд. геогр. паук за спеціальністю – 11.00.02 – економічна та соціальна географія. – Л. : [б,в], 2010. – 20 с.
10. Пробст А. Е. Вопросы размещения социалистической промышленности / А. Е. Пробст. – М.: Мысль, 1971. – 296 с.
11. Юрченко С. А. Инфраструктура мира: учеб. пособ. / С. А. Юрченко. – Х.: Изд-во ХНУ им. В. Каразипа, 2006. – 328 с.
12. Шаблій О. І. Нові тенденції геопросторової організації інформаційного суспільства / О. І. Шаблій // Географічна паука і практика : виклики епохи : матеріали міжпар. паук. конф., присвяченої 130-річчю географії у Львівс. уп-ті (м. Львів, 16–18 травня 2013 р.) : у 3 т. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – Т. 1. – С. 25–30.

УДК 911.3.30 (477)

Микола Барановський

**ГЕОГРАФІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ЗАСАДНИЧІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ,  
ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ**

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м. Ніжин  
Brnm@ukr.net*

*Crime is a socially dangerous act studied by a wide range of sciences. During the recent years due to the extension of object-subject sphere of social geography researches the members of geographic science joined studying crime. It resulted in the formation of a separate scientific direction – the geography of crime. The object of its study is crime proper as a dangerous social act and the subject is the spatial aspects of its spreading. The geography of crime includes a number of the main directions of research – from grounding its essence and defining its place in the sciences system to elaborating the proposals concerning the reduction of acuteness level of geocriminal situation. Moreover, the list of factors, which are involved in scientific analysis and cause spatial peculiarities of crime spread, needs to be extended. It is reasonable to include to the geography of crime problematics the analysis of penitentiary institutions location with the aim to determine their influence on the dynamics, structure, and spatial aspects of crime exposure. The analysis of a multitude of scientific papers on the geography of crime proves that currently this science is forming as an independent structural unit of the social geography, but considering the growing demand on the similar studies it has all the reasons to become a full-fledged scientific discipline.*

**Ключові слова:** злочин, географія злочинності, геокриміналістика, чинники злочинності, заклади пенітенціарної системи.

**Key words:** crime, geography of crime, geocriminality, factors of crime, penitentiary institutions.

Злочинність як суспільно-небезпечне діяння є невід’ємною рисою розвитку людської цивілізації. Вона тісно пов’язана з усіма аспектами життєдіяльності населення, зачіпає інтереси практично кожної людини. Традиційно склалося, що вивченням злочинності ще з XVIII ст. займаються представники таких наук як криміналістика та соціологія, хоча доведено залежність кількості та структури злочинів від дії географічних чинників.

В останні роки до вивчення злочинності долучилися і представники географічної науки, що зумовлено, по-перше, розширенням предметної сфери досліджень суспільної географії, по-друге, визнанням того факту, що одним із об’єктів вивчення суспільної географії є життєдіяльність населення в усіх її проявах, по-третє, урізноманітненням видів, форм і

методів злочинності, зростанням збитків, які завдає злочинність на різних територіальних рівнях.

Наукові дослідження з географічного вивчення злочинності лише розгортаються, вони ще тільки викристалізуються у самостійний галузевий напрямок у складі суспільної географії. У становленні географії злочинності як науки в Україні особлива роль належить Львівській суспільно-географічній школі (І. Білецький, Ф. Кіпчач, Р. Скабара, О. Шаблій). Саме тут вперше у новітній історії України науковцями сформульовано необхідність розвитку цього наукового напрямку, а також виконано єдине на сьогодні дисертаційне дослідження із суспільно-географічного вивчення злочинності, проведене на матеріалах Львівської області [6]. Серед російських науковців-географів вивченню злочинності присвячені наукові праці О. Бадова [1] та О. Кулагіна [4]. У більшості випадків саме на дисертаційні дослідження цих авторів найчастіше посилаються науковці, які займаються географічним вивченням злочинності.

Зважаючи на рівень сформованості географії злочинності як науки, актуальним наразі є широке коло питань її становлення та розвитку – від з'ясування місця у системі наук, визначення об'єкта та предмета дослідження, до характеристики методичних і прикладних питань просторового аналізу злочинів. У найбільш загальному вигляді можна сформулювати такі основні напрямки суспільно-географічних досліджень злочинності:

1. Теоретичне обґрунтування змістовної сутності географії злочинності як одного із нових напрямків досліджень суспільної географії.
2. Визначення об'єктно-предметної сфери досліджень геокримінології.
3. Формування системи індикаторів, показників і методів суспільно-географічного вивчення злочинності.
4. Визначення головних чинників, які зумовляють регіональні особливості прояву злочинності.
5. Аналіз динаміки основних показників злочинності у галузевому та територіальному аспектах.
6. Виділення елементів територіальної структури злочинності та об'єктів пенітенціарної служби.
7. Здійснення типізації регіонів України за особливостями поширення злочинності та рівнем гостроти геокриміногенної ситуації.
8. Розробка пропозицій щодо зниження рівня гостроти геокриміногенної ситуації та активізації профілактичних заходів боротьби із злочинністю.

Серед низки першочергових завдань становлення географії злочинності провідне місце посідає проблематика визначення її місця у системі наук. Як уже зазначалося, значно більший доробок у дослідженні різних аспектів злочинності мають представники юриспруденції, які також вважають географію злочинності своєю наукою.

Наукові дослідження з аналізу територіального розподілу злочинів були проведені ще на початку XIX ст. у Франції. Уже тоді було встановлено, що регіональні особливості злочинності визначаються неоднаковою щільністю населення, освітнім рівнем і майновим станом громадян, тобто тими передумовами, за які “відповідає” географія. Упродовж XIX – і практично усього XX ст. вивченням територіальної диференціації злочинності займалися переважно представники юридичної науки, конкретніше криміналістики. Словосполучення “географія злочинності” також зародилося у надрах цієї науки. Тому не дивно, що на сьогодні представники юридичної науки відносять географію злочинності до криміналістики, тобто визнають її своєю наукою. При цьому вони вважають малодоказовими факти залежності злочинності від природно-географічних чинників, що є фактично наріжним каменем робіт із вивчення злочинності представниками географічної науки. Лише окремі науковці-криміналісти визнають, що “... у кримінологічній науці це поняття чітко не конкретизовано” [2, с. 32] і використовується здебільшого як синонім територіального розподілу злочинності.



Перші наукові географічні дослідження злочинності з'явилися лише наприкінці 80-х років ХХ ст. Логіка виокремлення географії злочинності як самостійної галузевої науки у складі суспільної географії полягає у тому, що просторові особливості формування криміногенної ситуації та поширення злочинності значною мірою детермінуються географічними чинниками. Не менш важливим є визнання того факту, що географія злочинності вивчає специфічні аспекти прояву різних видів людської діяльності, які також належать до компетенції суспільної географії.

Загальний обсяг наукових досліджень із географії злочинності в Україні свідчить про те, що її лише частково можна вважати самостійним, повноцінним напрямком суспільної географії, а відтак вона не має чітко визначеного місця у складі останньої. Навіть у найбільш детальних і загально визначених схемах класифікації суспільно-географічних дисциплін географія злочинності відсутня. Відповідно до схем класифікації суспільно-географічних наук О. Шаблія та О. Топчієва, географію злочинності логічно віднести до групи "соціальна географія", конкретніше до наукового напрямку "радикальна географія". Частковим підтвердженням вищезазначеного є робота К. Сікача, який географію правопорушень класифікує як галузь соціальної географії, яка досліджує територіальну диференціацію правопорушень та їх взаємозв'язок між географічними умовами і рівнем у рамках територіальних систем різного таксономічного рангу [5, с. 243]. При цьому слід зауважити, що "географія злочинності" та "географія правопорушень" не є однопорядковими науками. Отже, навіть з урахуванням незначної кількості наукових праць, особливо монографічних і дисертаційних досліджень із географічного вивчення злочинності, фактично географію злочинності з певною часткою умовності можна розглядати як окрему науку у складі соціальної географії, поряд із географією сфери торгівлі, медичного обслуговування тощо. У даному контексті автор допису погоджується з обґрунтуваннями даного твердження, які наведені у роботах Р. Скабари [6].

Визнання належності географії злочинності до системи географічних наук не спростовує твердження про те, що вона є міждисциплінарною наукою, яка сформувалася на межі географії, криміналістики та, можливо, соціології.

Базовими засадами будь-якої, тим паче молодшої, науки є чітко окреслена об'єктно-предметна сфера її досліджень. Дискусійні моменти щодо визначення об'єкта дослідження географії злочинності практично відсутні. Таким об'єктом вважається сама злочинність як суспільно-небезпечне явище. Що ж стосується предмета цієї науки, то думки представників криміналістики та географії хоч і не є принципово відмінними, проте все ж різняться між собою. На думку географа О. Бадова, вона "... вивчає територіальну диференціацію злочинності і взаємозв'язки між географічними умовами та її рівнем (характером) у межах територіальних систем різного таксономічного рангу" [1]. Такий підхід можна вважати дещо спрощеним, оскільки, як справедливо зауважує представник криміналістики Д. Бахарев, у такому разі "... предметом дослідження виступає виключно вплив географічних чинників на територіальні відмінності злочинності, тоді як усі інші чинники залишаються "за бортом" [2, с. 34]. Окрім цього, відсутність у роботах О. Бадова, О. Кулагіна, Р. Скабари результатів досліджень впливу географічних чинників на територіальні особливості поширення злочинності, які б спиралася на сучасні економіко-статистичні методи (факторний, кореляційно-регресійний аналізи), дало підстави представникам кримінології вважати малодоведеними факти залежності між ними. Відтак висловлюються сумніви у доцільності та правомірності вивчення злочинності з позицій географічної науки. Ці та інші наукові роздуми дали підстави Д. Бахареву стверджувати про те, що, по-перше, географія злочинності є розділом кримінологічної теорії детермінації, по-друге, предметом її вивчення є причинний комплекс злочинності у територіальному розрізі [2, с. 34]. Погоджуючись з окремими твердженнями представників кримінології щодо обґрунтування сутності предмета вивчення географії злочинності, слід зауважити, що вони надто спрощено трактують поняття географічні чинники, розуміючи під ними лише виключно фізико-географічні передумови на кшталт рельєфу, кількості опадів тощо. При цьому поза увагою лишаються демографічні, соціально-

економічні та інші характеристики як території, так і населення. Виходячи з логіки та змісту суспільно-географічного підходу до вивчення різних аспектів просторової організації суспільства, предметом вивчення географії злочинності є територіальні аспекти її поширення на різних таксономічних рівнях. При цьому ґрунтовної деталізації потребує трактування поняття “територіальні аспекти поширення злочинності”.

Першоосновою будь-якого наукового аналізу злочинності є відповідна інформаційна база та адекватна складності проблематики система методів дослідження. На жаль, наявна статистична база, включаючи інформацію державної служби статистики України, збірників “Соціальні індикатори рівня життя населення”, “Злочинність в Україні”, офіційного сайту Міністерства внутрішніх справ, не завжди достатня для ґрунтового, особливо просторового, аналізу поширення злочинності на рівні адміністративних районів і міських поселень. Надто обмеженим є перелік індикаторів і показників, які презентують специфічні форми злочинності, що пов’язані з тіньовою економікою, сатанинськими сектами, рейдерством тощо. Крім того, наукового вирішення потребує проблема відбору адекватних показників для характеристики таких чинників як “геокриміногенне положення”, “природні умови”, що унеможливає їх включення до економіко-статистичного аналізу, а це, в свою чергу, певною мірою знижує об’єктивність та достовірність результатів дослідження.

Особливу увагу при дослідженні злочинності слід приділяти характеристиці чинників, які зумовлюють просторові особливості її поширення. Вивчення чинників є настільки вагомим, що їх аналіз може бути самостійним об’єктом дисертаційного дослідження. У наукових працях згаданих вище авторів виділяються традиційні чинники, що впливають на поширення злочинності – природний, демографічний, соціально-економічний, соціально-культурний тощо. Їх оцінка носить здебільшого вербальний характер і зводиться до твердження, яке, щоправда, ґрунтується на характеристиці низки індикаторів про певний вплив тих чи інших показників на різні аспекти (динаміку, структуру) злочинності. Тому при аналізі чинників важливо активно використовувати сучасні економіко-статистичні методи дослідження (факторний, регресійний аналізи), за допомогою яких можна встановити не лише своєрідний рейтинг значущості окремих із них, а й точну математичну залежність між дією окремих показників і характером прояву злочинності. В останні роки помітно зросла кількість економічних злочинів, пов’язаних із використанням сучасних інформаційних технологій, зокрема банківських карток і т. п. Ці аспекти також мають знайти своє належне наукове представлення і не лише через аналіз інформаційного середовища як ймовірного чинника при скоєнні відповідних злочинів, а й через дослідження нових видів злочинів, пов’язаних із використанням інформаційних систем.

Просторово-часовий аналіз злочинності є традиційним і одночасно основним аспектом її суспільно-географічного дослідження. Аналіз динаміки злочинів за значний період часу є найбільш об’єктивним, проте він почасти ускладнюється зміною форм звітності і переліком видів злочинів, що реєструються. Відомо, що об’єктивну картину рівня злочинності та криміногенної ситуації можна отримати у разі використання лише відносних, а не абсолютних показників.

Аналіз просторових аспектів поширення злочинності зазвичай демерітується системою статистичних показників. Лише частина з них обліковуються на рівні адміністративних районів. Ситуація суттєво ускладнюється, якщо аналіз злочинності потрібно провести на рівні окремих районів міст, у приміській чи рекреаційній зонах, у сільській місцевості тощо. Можливо саме це є причиною відсутності подібних досліджень в Україні.

Дискусійним залишається також питання включення до проблематики географії злочинності аналізу об’єктів пенітенціарної системи (в’язниці, слідчі ізолятори, колонії), у яких засуджені відбувають покарання за вчинені злочини. У дисертаційних дослідженнях Р. Скабари та О. Кулагіна питання просторового аналізу закладів пенітенціарної служби не розглядаються, хоча вони фактично є складником загальної правової системи, пов’язаної із виявленням, розкриттям злочинів і понесенням покарання за їх здійснення. Зв’язок між

кількістю закладів пенітенціарної служби і кількістю злочинів є досить очевидним, оскільки значна частина громадян після відбуття покарання залишається хоча б на тимчасове проживання у місцях, де зосереджені дані установи. Про наявність такої залежності, зокрема на прикладі регіонів Росії, вказується у роботі О. Бадова [1]. Щодо України, то подібні дослідження відсутні, але потреба у них очевидна з огляду на детальне вивчення чинників, які можуть зумовлювати просторові особливості поширення злочинності. Окрім цього, географія та структура закладів пенітенціарної системи могли б стати підґрунтям для виділення елементів територіальної структури злочинності (центри, вузли, райони). Доки-що перелік таких елементів обмежується геокриміногенними районами, виділеними зокрема Р. Скабарою у Львівській області.

Типізація регіонів (районів) за особливостями поширення злочинності та рівнем гостроти геокриміногенної ситуації залишається важливим прикладним напрямком досліджень у складі географії злочинності. Як показує досвід інших досліджень із подібної проблематики, найбільш доцільними методами типізації можуть бути кластерний та факторний аналізи. Ефективність використання зазначених методів, особливо кластерного аналізу, буде залежати від коректного відбору переліку показників, які дадуть можливість виділити групи регіонів (районів) із чітко вираженими рисами подібності чи відмінності.

Через брак наукових досліджень із географічного вивчення злочинності важко зробити висновки про дієвість запропонованих науковцями заходів щодо зниження рівня гостроти геокриміногенної ситуації та профілактики злочинів. Видається доцільним виокремлення у складі цього напрямку географії злочинності двох аспектів, які потребують наукового обґрунтування: по-перше, пошук шляхів зменшення рівня злочинності через покращання чинників, які її зумовлюють (зниження рівня безробіття, зростання заробітної плати, загальне поліпшення економічної ситуації в країні), по-друге, розробка системи механізмів для профілактики злочинів (бесіди зі школярами, молоддю тощо).

Дослідження з географічного вивчення злочинності лише розпочалися. Це важливий та перспективний напрямок наукового пошуку, який поступово набуває все більшої гостроти та актуальності. Є всі підстави для перетворення географії злочинності у самостійну галузеву науку у складі суспільної географії.

#### **Список використаних джерел:**

1. Бадов А. Д. География преступности в России в постсоветский период : автореф. дис. на соиск. учен. степени докт. географ. наук : спец. 25.00.24 "Экономическая, социальная, политическая и рекреационная география" / А. Д. Бадов. – Владикавказ, 2009. – 39 с.
2. Бахарев В. Д. К вопросу о предмете и содержании географии преступности как одного из направлений исследования причинного комплекса преступности / В. Д. Бахарев // Криминологический журнал ОГУЭП. – № 1 (19), 2012. – С. 32–38.
3. Кіпчач Ф. Географія загальної злочинності в Україні / Ф. Кіпчач // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2011. – Вип. 39. – С. 183–195.
4. Кулагин А. В. Территориальная дифференциация преступности в субъекте Российской Федерации на примере Самарской области : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. географ. наук : спец. 25.00.24 "Экономическая, социальная, политическая и рекреационная география" / А. В. Кулагин. – Воронеж, 2009. – 20 с.
5. Сікач К. Ю. Географія правопорушень : основні складові досліджень / К. Ю. Сікач // Україна : географія цілей та можливостей. Зб. наук. праць. – К. : ВГЛ "Обрії", 2012. – Т. II. – С. 241–243.
6. Скабара Р. М. Суспільно-географічні аспекти злочинності (на матеріалах Львівської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук : спец. 11.00.02 "Економічна та соціальна географія" / Р. М. Скабара. – Львів, 2003. – 19 с.

АНАЛІЗ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ НА ЗЛОЧИННІСТЬ  
В УКРАЇНІ

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м. Ніжин  
nikko.red@outlook.com

*The work consists of two parts. In the first part of materials set out theoretical concepts, approaches to classification factors arising on crime.*

*The second part presents the results of the correlation analysis, for which the dependence between indicators of crime and indicators that reflect the effect of socio-economic factors. The system of indicators for the analysis of crime and analyzes the level of influence of various factors on the spread of the phenomena of crime, the estimation of economic and social factors of territorial differentiation crime, on the basis of correlation analysis the force of the impact of certain indicators for the spread of crime, outlines a list of the most important of them (the level of salary wages, unemployment, the proportion of the urban population, the number of cities, the number of patients with mental disorders as a result of alcohol).*

*The necessity of intensification of the study of social and economic factors affecting the crime on the basis of modern economic and statistical methods. Emphasized that the search of factors that influence crime, remains an important research task. Careful analysis requires the selection of indicators as available in the statistical references data does not meet the needs of just such a study. Discovered in the use of correlation analysis depending require thorough interpretation.*

**Ключові слова:** географія злочинності, чинники впливу на злочинність, аналіз соціально-економічних чинників впливу на злочинність

**Key words:** geography of crime, factors of influence on crime analysis of socio-economic factors impact on crime

Під соціально-економічними факторами, що впливають на злочинність, необхідно розуміти соціальні інститути та весь державний політичний устрій, а також те коло людей чи ту частину суспільства, у взаємодію з якими людина, що існує у державі й суспільстві, неминуче потрапляє.

Соціально-економічні відносини людини діють на макро- і мікрорівнях. Тому фактори злочинності слід трактувати у широкому та вузькому аспектах. До першого слід віднести всі процеси глобального характеру, які проходять у суспільному житті (політичні, економічні, ідеологічні, культурні тощо) і які так чи інакше впливають на злочинність. У другому розумінні можна вирізняти чисто соціальні чинники, що стосуються умов життєдіяльності індивіда в суспільстві (його праці чи взагалі трудової зайнятості, житлових ситуацій, сфери обслуговування, освіти, побуту), а також чинники економічні, політичні і т. п.

Класифікацію факторів, що впливають на злочинність, можна провести за різноманітними критеріями, залежно від характеру взаємозв'язків, що підлягають вивченню. Так, за **змістом** розрізняють:

- політичний фактор (боротьба за владу, протистояння різних гілок влади, протистояння центральних органів державної влади та органів місцевого самоврядування тощо);
- демографічний фактор;
- економічний фактор (падіння виробництва, безробіття, зубожіння населення тощо);
- організаційно-управлінський фактор (бюрократизм, недоліки у підборі керівних кадрів, правовий нігілізм посадовців, невиконання ними вимог чинного законодавства тощо);
- ідеологічний фактор (недоліки у формуванні правової культури, культури побуту і шлюбно-сімейних відносин, засилля низькопробної культурної продукції тощо);
- соціальні хвороби нашого суспільства (проституція, наркоманія, алкоголізм тощо).

За **природою** можна розрізняти об'єктивні і об'єктивно-суб'єктивні фактори злочинності. Наприклад, економічний фактор злочинності на сучасному етапі розвитку нашого суспільства носить об'єктивний характер (тобто економічне підґрунтя злочинності існує поза волею, свідомістю правопорушника, який не в змозі вплинути на нього при бажанні), до об'єктивно-суб'єктивних можна віднести причини організаційно-управлінського змісту (бюрократизм, правовий нігілізм тощо), тобто причини, в яких об'єктивний момент поєднується із здатністю особистості справляти який-небудь значний вплив на розвиток подій.

Для проведення дослідження злочинності було обрано такі чинники для визначення їх впливу на геокриміногенну ситуацію: валовий регіональний продукт на одну особу, грн.; інвестиції в основний капітал на одну особу, грн.; частка промисловості у структурі ВДВ, %; частка сільського господарства у структурі ВДВ, %; рівень бідності населення, %; середньомісячна заробітна плата на одну особу, грн.; доходи населення, грн.; витрати населення, грн.; заборгованість із виплат заробітної плати, млн грн.; рівень безробіття серед економічно активного населення, %; рівень безробіття серед сільських мешканців, %; частка зайнятих у промисловості, %; частка зайнятих у сільському господарстві, %; кількість ВІЛ інфікованих і хворих на СНІД, осіб; захворювання населення на активний туберкульоз, на 100 тис. осіб; захворюваність населення на розлади психіки внаслідок вживання алкоголю, на 100 тис. осіб; загальна кількість населення, %; частка міського населення; частка сільського населення; загальний коефіцієнт розлучуваності, на 1000 осіб; щільність населення, осіб/км<sup>2</sup>; кількість міських поселень, од.

За котрими аналізувалася: кількість зареєстрованих злочинів, кількість зареєстрованих тяжких та особливо тяжких злочинів, кількість зареєстрованих злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, кількість злочинів, які вчинені організованими групами та злочинними організаціями, кількість виявлених неповнолітніх, які вчинили злочини, кількість виявлених осіб, які раніше вчиняли злочини, загальна кількість осіб, які потерпіли від злочинів, кількість осіб, які загинули від злочинів.

За статистичними показниками було проведений кореляційний аналіз.

На кількість зареєстрованих злочинів серед економічних чинників найбільше впливає валовий регіональний продукт його коефіцієнт рангової кореляції становить 0,75, що означає чим більший ВРП тим більше, відповідно, буде злочинів. А от чим більша частка сільського господарства у структурі ВДВ тим кількість злочинів буде меншою про свідчить коефіцієнт рангової кореляції -0,51. Рештою економічних показників можна знехтувати оскільки їхній коефіцієнт рангової кореляції незначний. Що стосується соціальних чинників то тут на кількість зареєстрованих злочинів найбільший вплив збільшення кількості зареєстрованих злочинів має кількість ВІЛ інфікованих і хворих на СНІД (0,87), доходи та витрати населення (0,82), середньомісячна зарплата та заборгованість з виплат заробітної плати (0,72 та відповідно 0,70). Як не дивно та чим більший рівень безробіття серед економічно активного населення тим меншою буде кількість злочинів на що вказує коефіцієнт рангової кореляції -0,61. Також до зменшення кількості злочинів призводить частка зайнятих у сільському господарстві з показником рангової кореляції -0,60. До збільшення кількості злочинів серед демографічно-поселенських чинників призводить кількість розлучень (0,46) а до зменшення загальна кількість населення (-0,71)

При проведенні аналізу залежності кількості зареєстрованих тяжких та особливо тяжких злочинів від чинників було виявлено ті ж тамі закономірності що і для кількості зареєстрованих злочинів. Але в порівнянні з попереднім показником врп. на особу має трішки менший вплив (0,72) як і частка СГ у структурі ВДВ (-0,49), середньомісячна заробітна плата на одну особу (0,70), частка зайнятих у СГ (-0,57), кількість ВІЛ інфікованих і хворих на СНІД (0,85), загальна кількість населення (-0,67). Також було помічено показники котрі впливають на кількість зареєстрованих тяжких та особливо тяжких злочинів сильніше ніж на попередній показник, а саме коефіцієнт розлучуваності (0,49), заборгованість із виплат заробітної плати (0,76), рівень безробіття від економічно активного населення (-0,63), витрати та доходи

населення (0,83). Крім перерахованих чинників на кількість зареєстрованих тяжких та особливо тяжких злочинів впливає кількість міських поселень (0,47), що означає чим більше міських поселень тим більше тяжких та особливо тяжких злочинів.

Кореляційний аналіз залежності кількості зареєстрованих злочинів у сфері обігу наркотичних засобів від економічних, соціальних та демографічно-розселенських чинників показав, що найбільша пряма залежність простежується від ВРП на одну особу (0,73), середньомісячної заробітної плати (0,65), доходів та витрат населення (0,83), кількості ВІА інфікованих і хворих на СНІД (0,89), заборгованості із виплат заробітної плати, кількості міських поселень (0,51) та кількості розлучуваності, на 1000 (0,50). Найбільша ж зворотня залежність простежується від рівня безробіття серед економічно активного населення (-0,51) і загальної кількості населення (-0,70)

На організовану злочинність згідно кореляційного аналізу найбільший прямий вплив мають: валовий регіональний продукт (0,55), середньомісячна заробітна плата (0,52), кількість ВІА інфікованих і хворих на СНІД (0,48). Найбільший же зворотній вплив здійснює частка СГ у структурі ВДВ (-0,47), рівень безробіття від економічно активного населення (-0,61), частка зайнятих у СГ (-0,54) і загальна кількість населення (-0,46).

Кількість виявлених неповнолітніх, які вчинили злочини за даними кореляційного аналізу найбільше залежить від ВРП на особу, захворювання населення на активний туберкульоз, середньомісячної зарплати, доходів та витрат населення, заборгованості із виплат зарплати, кількості ВІА-інфікованих та хворих на СНІД. Найбільша зворотня залежність спостерігається від частки зайнятих у с/г, кількості населення та рівня безробіття від економічно активного населення.

Кількість виявлених осіб, які раніше вчиняли злочини, за даними кореляційного аналізу залежить від доходів та витрат населення, заборгованості із виплат заробітної плати, а також від кількості ВІА-інфікованих і хворих на СНІД.

Дані кореляційного аналізу свідчать про те, що загальна кількість осіб, які потерпіли від злочинів залежить від ВРП на одну особу, заробітної плати, доходів і витрат населення, заборгованості з виплати заробітної плати, кількості ВІА-інфікованих і хворих на СНІД, а також від коефіцієнту розлучуваності. Зворотня залежність даного показника спостерігається від частки с/г в структурі ВДВ, рівня безробіття від економічно активного населення та частки зайнятих у с/г.

Отже можемо зробити висновок, що прямий вплив на показники криміногенної ситуації впливають лише відносно не велика кількість чинників: ВРП на одну особу, заробітна плата, доходи і витрати населення, заборгованість з виплати заробітної плати, кількість ВІА-інфікованих і хворих на СНІД. Зворотній вплив мають: частка с/г в структурі ВДВ, рівень безробіття від економічно активного населення та частка зайнятих у с/г. Решта показників не впливають, або впливали лише на один з факторів геокриміногенної ситуації.

### **Список використаних джерел:**

1. Злочинність в Україні : статистичний збірник. – К., 2011. – 268 с.
2. Криміногенна ситуація в Україні у 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [mvsinfo.gov.ua/official/2011/01/012406\\_1.html](http://mvsinfo.gov.ua/official/2011/01/012406_1.html)
3. Кримінологія : курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. – К. : МАУП, 2002. – 294 с.
4. *Медицький І. Б.* Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави: Монографія – Івано-Франківськ, 2007.

**ОСНОВНІ НАПРЯМКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ  
В УМОВАХ МІЖНАРОДНИХ ВИКЛИКІВ**

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів  
Ivakh.yaroslav@gmail.com*

*The main directions of Ukraine sustainable development in the works of Ukrainian geographers are described. The measures of sustainable development, which will improve the environmental situation in Western Ukraine are considered. The current structure of the population and economy of the region and its transformation in conditions of international calls is analyzed.*

*Environmental-economic cluster is proposing to create that combine enterprise recycling of various industries, service control and monitoring of the environment, nature conservation, environmental education and education.*

*There is need for a radical change of household waste as secondary raw materials. Solving the problem of waste in small capital expenditures and active public participation will provide maximum environmental, economic and energy effects.*

*The role of the Western region of Ukraine in the water balance and possibilities of preservation and augmentation of water resources is analyzed. This will have an important role for the future development of the national economy. Efficient use of land resources, promising areas of sustainable development of agribusiness and strengthening the responsibility of land owners for their ecological status are studied.*

*The processes of reclamation of large sulfur and potassium quarries in the reservoir were investigated. Reclamation of waste pits in forest or agricultural areas is important. The continuous growth areas of large bodies of water can lead to unpredictable geophysical and geochemical changes in natural-territorial complexes.*

*Regional problems of forest resources that are subject to excessive exploitation in the Carpathians and Polissya are outlined. There is an important problem of maintaining the stability of biodiversity in the region, which is under the threat of climate change and the spread of a large number of new species of flora and fauna. The role of local authorities and individuals in preserving the environment and enhancement of natural resources in the region should increase.*

**Ключові слова:** *сталий розвиток, еколого-економічний кластер; тверді побутові відходи, раціональне використання земель, збагачення водних ресурсів, збереження стійкості біосистем.*

**Key words:** *sustainable development, ecological and economic clusters; solid waste, sustainable use of land, enriching of water resources, preservation of biosystems stability.*

Надзвичайно динамічні трансформаційні процеси, що відбуваються у суспільно-географічному комплексі Західного регіону України, вимагають нових підходів до розв'язання економічних, соціальних і екологічних проблем. Орієнтуватися у пошуках шляхів виходу із ситуації, що склалася потрібно на концепцію Сталого розвитку прийняту на Конференції ООН з довкілля і розвитку у 1992 році у Ріо-де-Жанейро та підтверджені на Ріо + 20 [12, 13]. У цьому документі декларується перехід до сталого розвитку, який є новою стратегією існування на ХХІ століття і розглядається як соціально-економічний прогрес, який забезпечує високу якість довкілля і здорову економіку всіх народів світу. Вирішення глобальних проблем неможливе без реальних дій в кожній країні та конкретному регіоні. Для України важливим є питання розробки і запровадження національної стратегії сталого розвитку на основі якої повинні розроблятися регіональні концепції, зокрема і для Західного регіону, з конкретизацією на шляхах вирішення наболілих проблем та покращення стану довкілля. Регіональний фактор повинен відігравати вирішальну роль в запровадженні ідей сталого розвитку, адже

саме він враховує існуючі проблеми, теоретичні та практичні аспекти стабілізації екологічної та соціально-економічної ситуації на конкретних територіях.

Дослідники пропонують різні шляхи переходу України до сталого розвитку, але для цього потрібно запроваджувати їх одночасно на території всієї держави із конкретизацією на проблемах окремих регіонів. На основі багатьох праць можна запропонувати наступні цілі для переходу України на принципи сталого розвитку: а) відновлення природно-ресурсного потенціалу антропогенної ландшафтної сфери (заліснення і рекультивация порушених земель, вирішення проблем підтоплених територій, покращення екологічного стану рік і водойм, зменшення забруднення атмосфери); б) раціоналізація землекористування (запровадження контурно-меліоративної організації території, сучасних ґрунтозахисних технологій, екосистемне ведення лісового господарства, екологізація всіх галузей господарства); в) удосконалення організації території (населених пунктів, міст, транспортної мережі); г) попередження надмірного впливу на навколишнє середовище та населення (інноваційна реструктуризація економіки, запровадження екологічно безпечних технологій в енергетиці, промисловості, транспорті, модернізація комунального господарства, організація екологічного моніторингу стану антропогенної ландшафтної сфери та її окремих компонентів); д) збереження біотичного і ландшафтного різноманіття; е) підвищення рівня соціальної відповідальності всіх верств населення за досягнення екологізації національного розвитку (приведення законодавчої бази в галузі охорони навколишнього середовища до міжнародних стандартів, підвищення рівня екологічної свідомості населення шляхом запровадження в освітню систему сучасних екологічних програм) [1, 2, 8, 9; 10;].

Дані цілі відображають основні складові переходу до сталого розвитку країни, а для вирішення проблем окремих територій потрібно розробляти конкретні заходи для кожного регіону. Для збереження і покращення стану довкілля Західної України актуальним є:

1) перехід на екологічні технології, зменшення енерго-та матеріалоемності виробництва, комплексне використання природних ресурсів регіону, зокрема альтернативних джерел енергії;

2) проведення політики мінімізації відходів, будівництво сміттєпереробних заводів, налагодження ефективної роботи місцевих служб по збору сміття та зменшення площі сміттєзвалищ, переробка і утилізація відходів;

3) зменшення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря та водні об'єкти шляхом переходу на нові, екологічно чистіші технології;

4) запровадження нових методів господарювання в сільському та лісовому господарстві, які б сприяли збереженню та відновленню родючості ґрунтів, збільшенню площі лісового фонду;

5) підвищення екологічної свідомості населення шляхом запровадження обов'язкових науково-просвітніх курсів, залучення широкого кола громадськості до вирішення екологічних проблем [5, 6, 11].

Розв'язання цих завдань повинно виходити з нових тенденцій розвитку соціально-економічного комплексу Західного регіону, які склалися на початку XXI ст. Насамперед треба зазначити, що після двох десятиліть інтенсивних депопуляційних процесів, у ряді областей почала зростати народжуваність. Природний приріст вже спостерігається у Рівненській, Закарпатській, Волинській областях, в інших – темпи депопуляції значно скоротилися. Тобто змінилася тенденція швидкого зменшення антропогенного навантаження на природні комплекси. Завдяки процесам урбанізації зростають площі великих міських агломерацій і їх вплив на навколишні території.

Західний соціально-економічний район (СЕР) є лідером, як за загальною кількістю населення, так і за показниками народжуваності. Загальна кількість населення восьми областей регіону на 2014 р. складала 10 672 тис. осіб, що більше за чисельність населення багатьох європейських країн. Тут менша диспропорція, ніж у інших регіонах України, між чоловічим і жіночим населенням у працездатному віці, проживає найбільш кількість дітей і молоді.



Більшість молоді прагне здобути вищу освіту, тому в регіоні велика частка студентів.

Це єдиний регіон України, де переважає сільське населення і більшість дітей залучені до фізичної праці. У шістьох з восьми областей Західної України майже однорідний національний склад, українці складають 95–98 % населення. Лише у Закарпатській та Чернівецькій областях в окремих прикордонних районах є велика частка угорців, румунів і молдаван, які тісно пов'язані із своїми родичами в інших країнах, що створює добрі умови для транскордонного співробітництва.

Західний СЕР найменш індустріалізований, тут найнижчий в Україні рівень середніх зарплат. Це зумовлює великі потоки трудової міграції до країн Європи і до Росії. Велику роль у майбутньому розвитку області може відігравати дешева робоча сила. Якщо будуть хоч частково змінені умови торгівлі з ЄС, всі області Західної України стануть привабливими для створення трудомістких підприємств, оскільки вже зараз заробітна плата тут у кілька разів менша, ніж у сусідніх країнах і не досягає рівня середньорозвинутих районів Китаю. Важливо, щоб ці підприємства стали основою інноваційного розвитку, а не місцем базування застарілих технологій і обладнання із країн Європи.

Сучасна структура господарства регіону, у якій дуже висока частка оптової та роздрібною торгівлі та інших галузей сфери послуг, є надзвичайно вразливою. Частка промислового виробництва зменшилась до критичної межі, тому Західний СЕР потребує реіндустріалізації. Крім високотехнологічного машинобудування тут можуть відродитися галузі пов'язані з видобутком та комплексною переробкою корисних копалин: вугілля, калійних і кам'яних солей, хімічної сировини, будівельних матеріалів. Нового імпульсу може отримати нафтогазова промисловість завдяки освоєнню родовищ сланцевого газу. Якщо реіндустріалізація буде проводитись без дотримання жорстких екологічних вимог, то це може призвести до відновлення старих або формування нових екологічних проблем.

Сучасне світове господарство все більше орієнтується на відновні і невичерпні ресурси і ці тенденції чітко відслідковуються і у Західному СЕР. Починається освоєння вітрових, гідроенергетичних, сонячних і геотермальних ресурсів. Регіон має дуже великий потенціал для розвитку біоенергетики, більш продуктивного використання лісових, водних земельних, рекреаційних ресурсів. Вже зараз спостерігається відновлення площ орних земель, зростання інтенсивності сільського господарства, наростання потоків туристів. Проте, реально використовується від 30 до 70 % вирощеної у сільському та лісовому господарстві продукції. Решта, у кращому випадку, повільно розкладається, або бездумно спалюється. Хоча, останніми роками помітна тенденція до глибшої переробки деревини та використання відходів в енергетичних цілях. Все це дозволить підвищити економічну ефективність природокористування, але лише у тому випадку, коли будуть створені завершені природно-ресурсні цикли.

Позитивну роль для запровадження безвідходних технологій та комплексного використання сировини може мати: підвищення цін на природний газ, воду та інші види ресурсів; введення екологічного збору за використання пластиківих пакувальних матеріалів; реальне запровадження зеленого тарифу; належне дотримання екологічного законодавства. Раціональне природокористування повинно лягти в основу діяльності новоутворених громад. Лише тоді адміністративна реформа матиме успіх, коли мешканці місцевих громад зрозуміють, що територія, на якій вони проживають, є основним капіталом громади. Збереження і примноження природних ресурсів території автоматично призводить до збільшення капіталу громади та можливості залучення інвестицій.

Розв'язання проблем природокористування неможливе без створення еколого-економічного кластеру (ЕЕК). Вже зараз до нього можна віднести системи очистки повітря і води, підприємства з переробки відходів, меліоративні та моніторингові служби, мережу природоохоронних територій.

Створення такого кластеру можна розпочати із створення екологічної інфраструктури по збору, утилізації та переробці твердих побутових відходів (ТПВ). Наростання маси ТПВ у Західному регіоні вже зараз стало найбільшою екологічною проблемою. За два останні роки у західних областях з'явилося багато переселенців із Криму та Сходу України, безприцен-

дентно зросли туристичні потоки, активно розвивається житлове будівництво та торговельні мережі. Все це сприятиме збільшенню маси побутових відходів, які, без належної утилізації, завдаватимуть великої шкоди довкіллю. Разом з тим, більшість ТПВ можна розглядати як цінну сировину для майбутньої переробки. Тому потрібно запозичувати та швидко запроваджувати досвід багатьох держав, які зробили утилізацію побутових відходів прибутковим бізнесом, до якого активно залучається населення.

До сфери переробки ТПВ легко залучити кошти міжнародних екологічних організацій, європейських інституцій та грантових фондів. Комплексна переробка відходів дозволить створити у регіоні десятки тисяч робочих місць і отримати сотні тисяч тон ліквідної сировини. Наявний науково-технічний потенціал дозволяє створити власні технології та обладнання для переробки таких відходів, існують десятки підприємств, які вже зараз економічно ефективно переробляють відходи пластику у Луцьку, Івано-Франківську, Городку, Новояворівську та інших містах регіону, елементи живлення та ін. Наступним кроком може бути пристосування колишніх великих хімічних підприємств для комплексної переробки відходів, у поєднанні із лісохімією чи коксохімією.

Та для втілення в життя подібних проектів крім економічної складової важливе місце займає робота з громадськістю, цей фактор є одним з визначальних в умовах України. Починати потрібно з просвітньої роботи по зменшенню кількості утворення ТПВ, про моральну та адміністративно-правову відповідальність за створення стихійних звалищ, активно залучати громадськість до участі у толоках, які потрібно проводити періодично. Вже зараз у багатьох школах вводиться пілотний курс “Уроки для сталого розвитку”, який фінансується урядом Швеції.

Скрізь, де є сільськогосподарські підприємства з великою кількістю органічних відходів, слід споруджувати біогазові установки. Сировиною для біогазових установок можуть також слугувати харчові відходи та інші органічні залишки. Багато міських ТЕЦ країн Західної Європи значну частку енергії виробляють на основі біогазових установок. Переведення комунальної енергетики на біогаз є надзвичайно актуальним в Україні. В умовах енергетичної кризи і високої вартості імпортованих енергоносіїв, це дозволило б стабілізувати роботу енергосистем і зменшити вартість комунальних послуг. Очищеним біогазом можна заправляти автомобілі та використовувати його як побутове паливо. Відходи виробництва біогазу можна використовувати як органічне добриво.

Максимальне використання відходів органіки, масове виробництво біопалива дозволять частково вирішити проблему забруднення повітряного басейну. У зв'язку з подорожчанням газу промисловість вже активно повертається до використання вугілля, зростають також викиди автотранспорту. Окрім того, біодизель та біогаз можуть широко використовуватися для міського автотранспорту та сільськогосподарської техніки.

Необхідним заходом для зменшення загазованості поселень є також вдосконалення мережі автодоріг, зокрема, будівництво об'їзних шляхів. Наприклад м. Львів має тільки південне напівкільце об'їзної дороги, а північне відсутнє. Схожа ситуація у більшості обласних центрів і великих міст Західного СЕР. Тому щоденно через міста проходить велика кількість транзитного автотранспорту, що збільшує затори на дорогах і, відповідно, кількість викидів. Проблема заторів на дорогах, особливо небезпечна тим, що вона характерна для центральних частин міст, де в повітрі створюється підвищений вміст забруднюючих та отруйних речовин. Одним із шляхів виходу із ситуації, що склалася, є побудова шляхопроводів та роз'їздів у містах на кількох рівнях.

Кардинально проблему викидів автотранспорту вирішує повернення до велосипеда, як важливого виду міського транспорту. До цього часу для багатьох жителів сіл та малих міст велосипед залишається основним засобом місцевого пересування. У великих містах він витіснений автомобілями, тому тут потрібно створити відповідну інфраструктуру і стимули для заохочення велосипедистів. Мова йде не лише про створення велодоріжок і місць паркування, але й відповідного морального клімату та умов на робочих місцях.

Проблеми використання водних, земельних, біологічних ресурсів мають багато спільних рис. Це пов'язано насамперед з дуже вузьким, некомплексним їх використанням і, відповідно, із заниженою економічною оцінкою. Певні аспекти зумовлені тотальним одержавленням цих ресурсів у часи панування Радянського Союзу. Згідно тодішнього чинного законодавства вони вважалися загальнонародним багатством, хоча реально ними розпоряджалось компартійне керівництво. Тому у свідомості пересічного громадянина сформувався стереотип про "нічийність" лісів, полів, річок, які, по можливості, треба використовувати для свої потреб.

У зв'язку з депопуляційними процесами, економічним спадом, покращенням екологічної ситуації зростає забезпеченість відновними видами ресурсів, особливо з розрахунку на одного жителя області. Навіть дефіцитні у Галичині та Волині впродовж кількох попередніх століть сільськогосподарські землі тепер стали надлишковими і велику частку їх не обробляють. Більшість селян не можуть повноцінно доглянути навіть присадибні земельні ділянки, надані їм на початку 1990-их рр. Ще складніша ситуація із земельними паями, виділення яких в натурі (на місцевості) розтягнулося на багато років. В умовах, коли земля не є товаром, важко визначити справжню вартість земельної ділянки, що спричиняє велику недооцінку земельних ресурсів. Часті зміни і неузгодженості в земельному законодавстві, відсутність ринку землі не дають змоги запровадити реальну відповідальність власників за ефективне використання ділянок.

Проте ринкові механізми невпинно проникають у сільське господарство, про що свідчать територіальні особливості землекористування. Якщо застосувати економічні підходи до оцінки земель, то можна побачити, що найбільш інтенсивно використовуються землі з високою диференційною рентою II, з меншою інтенсивністю, зате на великих площах, землі з високою диференційною рентою I. Землі в околицях великих міст, які мають найзручніше положення щодо збуту продукції та найбільше вкладення капіталу, перетворилися у зони інтенсивного приміського сільського господарства. Завдяки сприятливим агрокліматичним умовам окремі райони Закарпаття, Буковини, Придністеря мають розвинене овочівництво та садівництво. Враховуючи невисоку родючість земель, тут вносять велику кількість мінеральних добрив та отрутохімікатів. Окрім того, досить складний рельєф спричиняє інтенсивні ерозійні процеси.

Для районів поширення дерново-підзолистих а також сильно- і середньо змитих ґрунтів, що відзначаються низькою родючістю, характерні великі площі земель, які не обробляють. Закинуті землі заростають бур'янами, чагарниками і, навіть, лісом. Загалом, таке самовідновлення природних комплексів можна оцінити позитивно. Правда і тут виникають осередки інтенсивного землеробства, що спеціалізуються на ягідництві, садівництві та овочівництві. Їх формування часом зумовлене мікрокліматичними особливостями, часом місцевими традиціями але найважливішим фактором, як не дивно, є мала кількість населення у навколишніх селах, що запобігає крадіжкам продукції. Такі осередки сформувались у Кременецькому районі Тернопільської області, Жовківському районі Львівської області, Шацькому районі Волинської області. На жаль, вони стають територіями з інтенсивним хімічним забрудненням ґрунтів.

У зв'язку із загостренням продовольчої кризи у світі та створенням зони вільної торгівлі з ЄС, Західний СЕР може зустрітися з новими викликами у галузі аграрного землекористування. Адже ґрунти регіону (за виключенням Тернопільської, Хмельницької і частини Чернівецької областей) значно поступаються за родючістю чорноземам більшої частини території України, але вважаються добрими за середньоєвропейськими мірками. В умовах безмитної торгівлі потужним європейським агрофірмам буде вигідно орендувати землі неподалік від ринків збуту (відстань від Львова до Донецька є більшою, ніж відстань до Берліна, Мюнхена чи Венеції) і виробляти тут дешево продукцію.

Останніми роками в регіоні значно збільшились посіви олійних культур – ріпаку, сої, соняшнику, які сильно виснажують ґрунт. У структурі посівів зернових культур високою стала

частка кукурудзи, врожайність якої удвічі вища ніж традиційних для регіону пшениці, жита чи ячменю. Через занепад тваринництва різко зменшилось внесення органічних добрив. Більшість земель обробляється тепер не власниками а орендарями. Все це створює багато загроз для родючості ґрунтів. Тому головною запорукою збереження земель повинно стати повернення справжнього господаря, який розглядав би землю не як джерело отримання тимчасового прибутку, а у якості капіталу, який можна примножувати завдяки доброму обробітку.

Ще одну проблему у Західному СЕР створюють території порушені гірничими розробками на території Сокальського, Яворівського, Миколаївського районів Львівської області, Калуського району Івано-Франківської області. Одним із шляхів рекультивациі порушених територій є затоплення кар'єрів, перетворення їх у штучні озера, які пізніше можна використовувати з рекреаційною метою. Проте, слід зазначити, що процеси затоплення сірчаних і калійних кар'єрів є безповоротними, відсутнім є досвід у здійсненні таких проектів і їх подальший вплив на природне середовище. Невідомо, як зміниться геохімічний склад поверхневих і підземних вод прилеглих територій, що набуває особливої актуальності, якщо враховувати, що ці процеси відбуваються на прикордонних територіях, і будь яке погіршення ситуації може спричинити міжнародні екологічні проблеми.

У результаті незадовільного догляду за меліоративними системами в багатьох районах Волинської, Рівненської і Львівської областей відбувається відновлення водно-болотних угідь, що звичайно зменшує площу сільськогосподарських земель, але загалом позитивно позначається на природних комплексах. Це особливо важливо з огляду на зростаючий дефіцит водних ресурсів в Україні.

Частка водних ресурсів Західного СЕР в Україні складає понад 50 % підземного стоку і 47 % поверхневого стоку [3]. Обсяги ж водоспоживання (здебільшого за рахунок підземних вод) останніми роками значно скоротилися і складають не більше 3–5 % об'єму водних ресурсів регіону. На жаль, майже 10 км<sup>3</sup> поверхневого стоку регіону із загального обсягу 19 км<sup>3</sup> потрапляють за межі України, переважно у басейні річок Тиси і Зх. Бугу. Тому в умовах аридизації території України та дефіциту водних ресурсів слід задуматися над можливостями нагромадження і частково перерозподілу стоку між басейнами річок.

Треба зазначити, що до початку індустріалізації та інтенсивного забруднення річок а також широкого проведення меліоративних робіт на річках були сотні ставків, а енергію падаючої води використовували для роботи млинів і пилорам. У ставках розводили рибу, якою повністю забезпечували місцеві потреби. Нині велика площа ставків є лише у басейні річки Верещиці, поступово вони відроджуються і в інших регіонах. Фактично, щоб поліпшити стан гідросферних об'єктів треба повернути водогосподарський комплекс до структури кількасотрічної давності на основі сучасних технологій.

Необхідним є запровадження принципу роздільного забезпечення населення і господарства водою. Господарсько-питні потреби можна забезпечувати з підземних джерел, а промисловість і сільське господарство – переважно з поверхневих об'єктів (рік, озер, ставків). При цьому варто застосовувати принцип, який вже використовується у багатьох країнах світу, коли водозабір розташовується нижче по течії річки, ніж місце скидання води. Таким чином, якщо підприємство скидає неочищену воду, то воно потім повинно використовувати її для своїх потреб. Звичайно, що потрібний жорсткий контроль за обсягами забору поверхневих і підземних вод, які зараз оподатковуються (для юридичних осіб), а тому зрозуміле бажання багатьох підприємців занизити обсяги води, що використовується для виробництва. Найскладнішою є проблема контролю за водоспоживанням та водовідведенням у районах садибної забудови та у сільському господарстві.

Якщо на річках регіону буде відновлена мережа рибних ставків, які додатково будуть використовувати для малої гідроенергетики та рекреації, то їх власники стануть найкращими контролерами якості вод і засмічення берегів річок і водосховищ. Спорудження сотень невеликих водосховищ дозволить також зарегулювати стік річок, уберегти поселення

на їхніх берегах від катастрофічних паводків, збільшити запаси підземних вод за рахунок інфільтрації. Звичайно, що при цьому втрачатиметься частина земель, можливо, місцями виникне загроза підтоплення, але сучасні методи гідротехнічного будівництва дозволяють споруджувати невеликі, зате достатньо глибокі, водосховища з екранованим дном.

Новостворювані котловини водосховищ можна використовувати у якості кар'єрів будівельних матеріалів. Регулярна очистка днищ ставків і водосховищ від сапропелів і донних відкладів дозволить збільшити використання органіки у сільському господарстві. Найважливіше значення водосховищ полягатиме у створенні додаткових запасів води, які в усіх областях Західної України можуть скласти десятки кілометрів кубічних. Нагромаджені запаси води доцільно частково перекидати з басейну Тиси, Прута, Сяну і Зх. Бугу у басейни Дністра і Дніпра.

Належність Зх. Бугу до басейну Балтійського моря допомагає частково вирішувати проблеми забруднення поверхневих вод і реконструкції очисних споруд за рахунок коштів "Балтійського проекту", насамперед Швеції. Співробітництво країн у басейні Дунаю дозволяє залучати іноземні інвестиції для зарегулювання стоку і збереження поверхневих вод верхньої Тиси і Прута.

Завдяки вологішому клімату Західна Україна має більшу продуктивність біосистем, які представлені мішаними та широколистяними лісами. Зараз ліси регіону займають лише третину його території, а власне пралісів, за виключенням окремих заповідних масивів Закарпатської області, майже не залишилося [4]. Зрозуміло, що значна частина лісів повинна виконувати сировинну функцію, але саме ведення лісового господарства потрібно докорінно змінити. Бажано уникати суцільної рубки деревостанів та використання важкої техніки, яка спричиняє надмірне ущільнення та руйнування ґрунтів. Боротьбу з шкідниками лісу потрібно проводити екологічними методами, використовуючи біологічні, а не хімічні засоби. Обсяг заготівлі лісу не повинен перевищувати річний приріст, але цей приріст можна збільшити у 2–3 рази за рахунок ефективного ведення лісового господарства. Рубки пов'язанні з веденням лісового господарства повинні спрямовуватись на створення стійких та продуктивних насаджень, а не дублювати промислову заготівлю лісу.

Сучасний стан лісового господарства є практично оберненим до зазначених рекомендацій. У регіоні вже майже не залишилось стиглих лісів, активно вирубуються пристигаючі і, навіть, середньовікові. Більшість екологів звертають увагу на надмірну експлуатацію карпатських лісів. Справді, нещадна експлуатація лісу в Карпатах породжує ряд інших екологічних проблем – паводки, зсуви та ін. Але насправді останніми роками значно більші площі рубок спостерігаємо у поліських лісах, у яких поширені високоліквідні на європейському ринку породи – сосна і дуб. Завдяки рівнинному рельєфу, відсутності ерозії, швидкій сукцесії ці ліси мають значно більшу здатність до самовідновлення. Цим пояснюється менша увага громадськості до масового вирубування поліських лісів, що може призвести у найближчі десятиліття до різкого зменшення їх продуктивності.

У майбутньому надзвичайно важливим може стати питання збереження стійкості біорозмаїття регіону. Зменшення антропогенного навантаження у багатьох депресивних районах області призвело до самовідновлення природних комплексів. Процеси глобалізації спричиняють зміни клімату та поширення багатьох нових видів рослин і тварин. Незабаром на великих територіях можуть виникнути нові біоценози, не зовсім характерні для даної місцевості. Тому слід використати унікальну можливість для збільшення площі природно-заповідного фонду за рахунок земель, які мало використовуються, і збереження на них домінуючих біоценозів.

Майбутній ефективний розвиток суспільно-економічного комплексу Західного регіону України, добробут його населення у значній мірі залежатиме від того, наскільки раціонально буде використовуватися природно-ресурсний потенціал та зберігатимуться природні комплекси. Більшість політико-географічних, економічних, демографічних чинників зараз є сприятливими для переходу регіону на шляхи сталого розвитку. Він розташований достат-

ньо далеко від зони українсько-російського військового конфлікту і межує із чотирма країнами ЄС. Регіон має різноманітні природні і кваліфіковані трудові ресурси, що сприятиме закордонним інвестиціям.

Перехід на принципи сталого розвитку вимагає вкладення багато зусиль владних структур, місцевого самоврядування і кожного громадянина. Збільшення відкритості до світу не повинно призвести до надмірної невідконтрольної експлуатації природних ресурсів, яку можна спостерігати на прикладі “бурштинової лихоманки” у Рівненській та Волинській областях. Тому насамперед потрібно змінити спосіб мислення громадян із “споживача” на “дбайливого господар” своєї землі.

### Список використаних джерел:

1. Барановський В. А. До концепції переходу України на модель сталого розвитку / В. А. Барановський // Економіка України. – 2001. – № 7. – С. 75–80.
2. Волощук В. М. Географічні проблеми сталого розвитку України / В. М. Волощук, М. Д. Гродзинський, П. Г. Шищенко // Укр. географ. журнал. – 1998. – № 1. – С. 13–18.
3. Географічна енциклопедія України : В 3-х т. / Редколегія О. М. Маринич (відп. ред.) та ін. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1989–1993. Т. 3. – 480 с.
4. Генсірук С. А. Географія лісових ресурсів України / С. А. Генсірук, М. С. Нижник. – Львів : Світ, 1995. – 122 с.
5. Екологічні проблеми Карпатського регіону. Праці НТШ Т 11. Екологічний збірник – 3. – Львів, 2003. – 434 с.
6. Екологія і ресурси : зб. наук. праць. Укр. ін-т дослідження навколишнього середовища і природних ресурсів. – К. : Вид-во “Столь”, № 4. – 2002. – 212 с.
7. Івах Я. Є. Україна в сучасних процесах глобалізації / Я. Є. Івах // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного ун-ту. Серія : географія. – Тернопіль. – № 2 – 2007. – С. 75–84.
8. Лісовський С. А. Суспільство і природа: баланс інтересів на теренах України, Монографія / С. А. Лісовський. – К. : Інститут географії НАН України, 2009. – 300 с.
9. Назарук М. М. Соціальна екологія: взаємодія суспільства і природи: навчальний посібник / М. М. Назарук. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – 348 с.
10. Охорона навколишнього середовища: Монографія / за ред. Я. Б. Олійника. – К : Ніка-центр, 2006. – 264 с.
11. Програма охорони навколишнього природного середовища Львівської області на 2005–2007 роки. – Л. : Інститут Рег. д-нь, 2004 р.
12. Шаблій О. І. Основи суспільної географії: підручник для студ. вищих навч. закладів / О. І. Шаблій. – 2-ге видання. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 296 с.
13. The Future we Want/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу – [www.uncsd.2012.org/futurewewant.html](http://www.uncsd.2012.org/futurewewant.html).

УДК 911.373 (477)

Андрій Кузишин

### ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ОБЛАСТЕЙ В СВІТЛІ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира  
Гнатюка, м. Тернопіль  
kuzyshyn\_a@ukr.net*

*The territorial boundaries of the research identified within the Transcarpathian, Lviv, Ivano-Frankivsk, Chernivtsi, Ternopil regions (Volyn and Rivne regions are not included in the list because we position them as northwestern). These areas have compact locations, which positively affects their cooperation and high interdependence. They have quite well-established business relations as well as labor, information and communication, that should be considered as an advantage. Taking in consideration the specificity of economic organization in the studied*

areas (low level of industrial development and the lack of a significant number of competitive industrial enterprises) we should emphasize the high rates of employment in the social sphere.

In western areas, most people are involved mostly in the social sphere. These people in some areas of the economy (trade, real estate, transport) are rarely professionally trained or can afford education for professional growth.

Social sphere in western areas is intended to be crucial in solving the problems of the local economy and employment of local people. There is a number of problems that do not allow this sector to occupy a worthy place and become the dominant component of the regional economy.

**Ключові слова:** Західноукраїнський регіон, соціальна сфера, зайнятість в соціальній сфері, оплата праці в галузях соціальної сфери, індикатори оцінки, територіальні відмінності.

**Key words:** Western region, social sphere, employment in the social sphere, wages in different branches of social sphere, indicators of assessing, regional differences.

*Актуальність проведеного дослідження.* Специфіка сучасного суспільства пов'язана з проблемою реалізації його соціальної спрямованості. Держави та окремі регіони усвідомлюють значущість розвитку соціальної сфери, але не в однаковій мірі створюють умови для її функціонування. Принциповим сьогодні видається не лише наявність споживача певного ресурсу, але й створення умови для його продукування. З цих позицій готувалась дана публікація.

*Виклад основного матеріалу.* Територіальні межі дослідження визначені в межах Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької та Тернопільської областей. До даного переліку ми свідомо не включали Волинської та Рівненської областей, котрі більш позиціонуються нами як північно-західні. Дані території мають компактне розташування, що позитивно позначається на їх співпраці і високій взаємозалежності. Досить усталені господарські, працересурсні та інформаційно-комунікативні зв'язки також варто вважати сильною стороною такої співпраці. Щоправда, історично ці території формувались не як єдина, адже в різні історичні періоди перебувала в складі різних державних інституцій. В певній мірі така територіальна прив'язка позначилась і на етнічному складі населення згаданих областей, який можна визначити як строкатий.

Завдяки впливам глобалізації в областях Західноукраїнського регіону підсилюється стан глибокої дерегуляції, успадкованої від попередніх форм господарювання, де панували стандартизація виробництва промислової продукції і відносна стабільність трудових ресурсів. Все це було підкріплено командно-адміністративною методикою управління без врахування ринкових механізмів.

На сучасному етапі можна перефразувати твердження М. Кастееса, котрий справедливо стверджує, що відбувається перехід до інформаційного суспільства, так як продуктивність і конкурентоспроможність таких економік дедалі більше залежить від їхньої здатності виробляти інформацію та послуги на основі знань і їх фінансової підтримки [1, с. 127].

Розвиток цих напрямків не можливий без достатньої кількості зайнятих в них.

Загалом в досліджуваних областях в соціальній сфері зайнято 1,6 млн працівників. В розрізі областей спостерігаються певні коливання. Так, в Тернопільській області впродовж 2005–2012 рр. спостерігається приріст працівників соціальної сфер практично в усіх галузях. Зокрема у сфері торгівлі, ремонту автомобілів та предметів особистого вжитку, а також в готельно-ресторанному бізнесі зайнято 82 тис. працюючих, що на 31,8 % більше, від показника 2005 р. Також приріст спостерігався в сфері транспорту та зв'язку (понад 21 тис. працюючих, приріст 4,7 %), у сфері фінансової діяльності зайнято близько 4 тис. осіб (приріст за вказаний період – 5,5 %). В організаціях, пов'язаних з нерухомістю, орендою, інжинірингом та наданням послуг підприємцям зайнято 13,5 тис. працюючих (приріст – 48,3 %). Серед згаданих вище напрямків зайнятість пов'язана переважно з власниками цих підприємств (винятком є лише фінансово-банківські установи). В інших сферах соціального спрямування

приріст практично не спостерігався і зайнятість мала переважно найманий характер (дуже незначною є частка власного бізнесу в сфері охорони здоров'я): в державному управлінні зайнято понад 21,5 тис. працівників, освіті – майже 47 тис. працівників, сфері охорони здоров'я – понад 30 тис. осіб [5, с. 245–246].

Для Івано-Франківської області властиві більш позитивні тенденції в прирості зайнятих в соціальній сфері. У сфері торгівлі, ремонту автомобілів та предметів особистого вжитку, а також в готельно-ресторанному бізнесі зайнято майже 110 тис. працюючих, що на 19 % більше, від показника 2005 р. Спостерігається приріст зайнятих в фінансово-банківській сфері (5,5 тис. зайнятих, приріст за 2005–2012 рр. – майже 8 %), секторі операцій з нерухомим майном та його орендою (18,2 тис. зайнятих, приріст – також майже 8%), освітній галузі (зайнято понад 53 тис. осіб, приріст за вказаний період – 3 %). У порівнянні з наведеними цифрами досить значним виглядає приріст зайнятих у державному управлінні (загальне число зайнятих – 24 тис., приріст – понад 17 %, що є практично найвищим у порівнянні з іншими сферами зайнятості в Івано-Франківській області; цю цифру важко вважати успіхом у боротьбі з ростом бюрократичних надбудов та підвищення ефективності функціонування регіональних систем управління). Традиційно, в галузях соціальної сфери, що ґрунтуються на приватному капіталі незначною є частка найманих працівників (від 70 % в сфері транспорту та зв'язку до 20 % – у сфері готельно-ресторанного бізнесу, торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку) [2, с. 288–289].

У Львівській області в соціальному секторі зайнято до 56 % працюючих (618 тис. осіб), що дає можливість твердити про чітку соціальну зорієнтованість області. Практично в усіх галузях спостерігається приріст числа зайнятих (винятком є лиш систем охорони здоров'я). Найбільшою зайнятістю у порівнянні з іншими напрямками господарства відзначається сектор торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 234 тис. осіб (приріст зайнятих за 2005–2012 рр. – 23 %), далі йде освітня галузь – майже 102 тис. зайнятих (щоправда з мінімальним показником приросту зайнятих – дещо більше 1 %). Для інших напрямків соціальної сфери властиві наступні показники – сфера транспорту та зв'язку – 75 тис. зайнятих (приріст – 7,5 %); фінансово-банківська сфера – 14 тис. зайнятих (приріст – майже 15 %), сектор роботи з нерухомим майном та орендою – 53 тис. зайнятих (приріст – 1 %). Традиційно вже найвищою частка власників, які працюють на своїх підприємствах, є в сфері торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (близько 70 %) [4, с. 224].

Чернівецька область відзначається відносно не високим, як для західноукраїнських областей, показником зайнятості в соціальній сфері – близько 51 %. Слід наголосити, що область є винятком за показником скорочення кількості зайнятих в секторі державного управління – якщо в 2005 р. в сфері державного управління було зайнято 17,7 тис. осіб, то до 2012 р. цей показник скоротився до 16,8 тис. осіб (скорочення – понад 5 %, що є досить нетиповим явищем для сучасної України). Для інших галузей соціальної сфери властиві наступні показники – в сфері торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку і готельно-ресторанного господарства зайнято понад 87 тис. осіб (приріст зайнятих за період 2005–2012 рр. – понад 24 %); в секторі транспорту та зв'язку працює понад 18 тис. осіб (приріст – понад 5 %), в фінансово-банківському секторі працює 3,4 тис. осіб (приріст – понад 21 %), в сфері операцій з нерухомістю та її орендою працювало майже 10 тис. осіб (приріст – 40,5 %); освітня галузь забезпечує свою діяльність завдяки майже 36 тис. працівників (приріст – понад 12 %), в сфері охорони здоров'я зайнято понад 25 тис. працюючих (приріст – понад 8 %). Слід наголосити, що в секторі торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку і готельно-ресторанного господарства працює до 84 % власників цих підприємств, що свідчить про не високий рівень розвитку згаданих галузей. Досить значною є частка підприємств, що функціонують виключно завдяки їх власникам у сфері транспорту та зв'язку (близько 50 %) [6, с. 371–372].



#### IV. НОВІ ГАЛУЗИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Для Закарпатської області властивий відносно невисокий показник зайнятості в соціальній сфері – близько 50 %. Найвищий показник зайнятості властивий для сфери торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку і готельно-ресторанного бізнесу – понад 112 тис. осіб (приріст за 2005–2012 рр. – понад 17 %), з яких понад 83 % самі безпосередньо зайняті в згаданих галузях господарства. В сфері транспорту та зв'язку працює понад 31 тис. зайнятих (приріст – майже 6 %), в сфері операцій з нерухомістю – майже 12 тис. осіб (приріст – понад 11 %), в сфері державного управління – 27 тис. осіб (приріст – 20 %), в освітній сфері – понад 48 тис. осіб (приріст – 8,5 %). Є напрямки соціального спрямування, де в області спостерігається деяке скорочення зайнятості – так, в фінансово-банківській сфері працює 4,4 тис. осіб (скорочення на 13 % за досліджуваний період), системі охорони здоров'я – 29,5 тис. осіб (скорочення на 4 %). Така неоднозначність є нетиповою для області яка б мала бути зорієнтована на соціальну сферу зважаючи на свій багатий туристично-рекреаційний потенціал.

Таблиця 1

**Зайнятість працівників в галузях соціальної сфери в областях  
Західноукраїнського регіону, тис. осіб, 2013 р.**

Напрямок	Закарпатська область	Івано-Франківська область	Львівська область	Чернівецька область	Тернопільська область	Всього в регіоні
Торгівля, ремонт автомобілів та предметів особистого вжитку, готельно-ресторанний бізнес	112,2	109,9	234,2	87,2	82,0	625,5
Транспорт і зв'язок	31,4	26,9	74,8	18,4	21,4	172,9
Фінансова діяльність	4,4	5,5	14,0	3,4	3,8	31,1
Операції з нерухомим майном, оренда, інженерії та надання послуг підприємцям	11,9	18,2	53,0	9,7	13,5	106,3
Державне управління	27,0	24,0	59,8	16,8	21,5	149,1
Освіта	48,1	53,4	101,8	35,9	46,6	285,8
Охорона здоров'я	29,5	38,8	80,4	25,1	30,4	204,2
Зайнятих в соціальній сфері	264,5	276,7	618,0	196,5	219,2	1574,9
Всього, за всіма видами економічної діяльності	530,8	534,5	1099,9	387,2	439,4	2991,8

Розраховано за Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2012 рік / За ред. М. М. Колімбровського. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 288; Статистичний щорічник Закарпатської області за 2012 рік / За ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2013. – С. 321.; Статистичний щорічник Львівської області за 2012 рік. Частина 1 / За ред. С. І. Зимовіної. – Львів, 2013. – С. 224; Статистичний щорічник Тернопільської області за 2012 рік / За ред. В. Г. Кирича. – Тернопіль, 2013. – С. 245; Статистичний щорічник Чернівецької області за 2012 рік / За ред. А. В. Ротаря. – Чернівці, 2013. – С. 371.

Таким чином офіційна за роки незалежності офіційна статистика в згаданих областях фіксує ріст числа зайнятих в соціальній сфері, що стало вагомим чинником наповнення місцевого бюджету та формування відносно високої зайнятості.

Досить прихованим і відповідно не може бути в повній мірі піддано аналізу є явище рівня заробітної плати, показники оподаткування в згаданих галузях. Справді, частим явищем в даній сфері є сезонна праця та відповідна соціальна незахищеність працівників (відсутність професійних спілок, оплачуваних відпусток та лікарняних листів тощо). Ми спробуємо проаналізувати зайнятість в соціальній сфері досліджуваних областей з гендерної позиції, а також розглянути оплату праці за цим же критерієм.

Варто погодитись, що рівень заробітної плати часто визначає зацікавленість до розвитку певного напрямку господарства (в нашому випадку – соціальної сфери)

Для соціальної сфери Західноукраїнських областей характерним є явище, що властиве для низки європейських держав та пов'язане з вимушеністю працювати без гарантій зайнятості та в широкому сенсі позбавлення вигод, пов'язаних із статусом найманого працівника (в частому випадку заклади соціальної сфери використовують тимчасового працівника). “Зростання незахищеності” можна вживати і для комплексу умов, за яких дедалі більша частка працюючих потерпає від погіршення умов праці чи зайнятості і це змушує зараховувати до незахищених чималу кількість працюючих. Для соціальної сфери є властивим запропоноване Д. Геррітсенем явище соціальної незахищеності, позначене ізоляцією, пов'язане з відсутністю профспілкового захисту, окремих статусів, закриття можливостей для навчання та професіоналізації на підприємстві; економічну незахищеність, яка характеризується зниженням професійної свідомості, а відтак, і зниженням якості послуг, і яка веде до виснаження, стресів, стану тривоги (часткового до втрати ефективності підприємством); незахищеність фізичного й психічного здоров'я, яке виражається в деградації умов праці та в роздробленні простору і часу з причин нетипового робочого графіку чи великого числа наймачів одного й того самого працівника [1, с. 157-158].

Проаналізуємо ці показники в розрізі досліджуваних областей.

В Тернопільській області в закладах торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметі особистого вжитку показник заробітної плати відрізнявся несуттєво – 1,7 тис. грн у чоловіків та 1,8 тис. грн у жінок; в готельно-ресторанному бізнесі були приблизно такі ж тенденції – 1,3 тис. грн у чоловіків та 1,2 тис. грн у жінок; в сфері транспорту та зв'язку диференціація заробітної плати була більш суттєвою – 2,8 тис. грн у чоловіків та 2 тис. грн у жінок; ще більш суттєвою відміна в оплаті праці була в фінансово-банківській сфері – 4,5 тис. грн і 3,2 тис. грн відповідно; для фахівців в сфері нерухомості та оренди ці показники склали 2,1 тис. грн і 2 тис. грн відповідно; для сектору державного управління властивим є вищий рівень оплати праці для працівників чоловіків (3,2 тис. грн) у порівнянні з оплатою праці жінок-управлінців (2,6 тис. грн); в сфері освіти ці показники склали 2,4 тис. грн і 2,2 тис. грн відповідно; не високою, але однаковою для чоловіків та жінок була оплата праці медичних працівників в області – 1,9 тис. грн; для спортивно-культурних закладів властивим був рівень заробітної плати 2 тис. грн і 1,9 тис. грн відповідно [5, с. 277]. Зауважимо, що середній рівень заробітної плати в області є одним з найнижчих в країні (2,2 тис. грн).

Для Івано-Франківської області середній рівень заробітної плати складав 2,5 тис. грн. Але не в усіх галузях соціальної сфер цей показник був досягнутий. В закладах торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметі особистого вжитку показник заробітної плати складав 2 тис. грн для чоловіків та 1,7 тис. грн у жінок. В готельно-ресторанному бізнесі також рівень оплати праці чоловіків був вищим (2,4 тис. грн) у порівнянні із заробітною платою жінок (1,7 тис. грн). Ця ж тенденція збереглась у сфері транспорту та зв'язку (3,4 тис. грн і 2,3 тис. грн відповідно), фінансово-банківській сфері (4 тис. грн і 3,7 тис. грн відповідно), сфері державного управління (3,3 тис. грн і 3 тис. грн відповідно), освітній сфері (2,6 тис. грн і 2,4 тис. грн), сфері охорони здоров'я (2,3 тис. грн проти 2 тис. грн), закладах культурно-спортивного спрямування (2,4 тис. грн і 2,3 тис. грн відповідно). Вищу заробітну плату жінкам у порівнянні з чоловіками виплачували в області лише в сфері нерухомості та оренди (2,3 тис. грн і 2,2 тис. грн відповідно) [2, с. 322].

Львівська область відзначається як найпотужніша в західноукраїнському регіоні і природно, що середній рівень заробітної плати тут складав 2,6 тис. грн. В соціальній сфері тут спостерігаються певні коливання в оплаті праці. На підприємствах торгівлі, ремонту автомобілів та предметів особистого вжитку рівень оплати праці для чоловіків складав 2,3 тис. грн і 2 тис. грн для жінок. В готельно-ресторанному бізнесі цей показник був дещо нижчим – 1,7 тис. грн і 1,5 тис. грн відповідно. Суттєво вищим був показник оплати праці в сфері транспорту та зв'язку (3,4 тис. грн і 2,7 тис. грн відповідно) та фінансово-банківській сфері

#### IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

(6,1 тис. грн і 4,1 тис. грн відповідно). Сфера нерухомості та її оренди є єдиною, в котрій рівень оплати праці є дещо вищим в жінок (2,3 тис. грн) ніж в чоловіків (2,2 тис. грн). В решті галузей соціальної сфери вищою є оплата праці в чоловіків, хоча вона і зрідка перевищує середньо-обласний показник – в сфері державного управління 3,3 тис. грн і 2,9 тис. грн відповідно; в освітній сфері показники заробітної плати є ідентичними до сфери державного управління; в сфері охорони здоров'я 2,2 тис. грн і 1,9 тис. грн відповідно; в сфері спортивно-культурного спрямування – 2,8 тис. грн і 2,3 тис. грн відповідно [4, с. 265]. Таким чином видно, що для працівників соціальної сфери Львівської області за посередництва рівня заробітної плати створено дещо кращі умови у порівнянні з іншими областями досліджуваного регіону.

Для працівників соціальної сфери Чернівецької області властивим є невисокий як середній рівень заробітної плати (2,3 тис. грн), так і її показник в різних галузях соціальної сфери. Так, на підприємствах торгівлі, ремонту автомобілів та предметів особистого вжитку рівень оплати праці для чоловіків складав 1,9 тис. грн і 1,8 тис. грн для жінок. Найнижчим середнім показником оплати праці був властивий для готельно-ресторанного бізнесу – 1,2 тис. грн; причому цей рівень не відрізнявся у працівників чоловіків та жінок. В секторі транспорту та зв'язку вище цінилась чоловіча праця – 2,5 тис. грн, ніж жіноча – 2 тис. грн. Традиційно найвищий рівень оплати праці був властивий для фінансово-банківського сектору – 4,6 тис. грн і чоловіків та 3 тис. грн у жінок. В сфері операцій з нерухомістю та її орендою ці показники були відносно рівними – 2,5 тис. грн у чоловіків та 2,4 тис. грн у жінок. Для сектору державного управління показники заробітної плати склали 3,4 тис. грн і 3,2 тис. грн відповідно, в освітній сфері – 2,6 тис. грн і 2,4 тис. грн, в сфері охорони здоров'я – 2,2 тис. грн і 2 тис. грн відповідно і в закладах культурно-спортивного характеру цей показник був однаковий та складав 2,2 тис. грн. [6, с. 410].

Таблиця 2

Показник плати праці зайнятих в галузях соціального спрямування  
Західноукраїнського регіону, тис. грн, 2013 р.

Напрямок	Закарпатська область	Івано-Франківська область	Львівська область	Чернівецька область	Тернопільська область	Всього в регіоні
Торгівля, ремонт автомобілів та предметів особистого вжитку	1,9	1,9	2,1	1,9	1,8	1,9
Готельно-ресторанний бізнес	1,3	1,9	1,6	1,2	1,2	1,4
Транспорт і зв'язок	3,0	3,0	3,2	2,3	2,5	2,8
Фінансова діяльність	3,6	3,0	4,8	3,5	3,6	3,7
Операції з нерухомим майном, оренда, інженерії та надання послуг підприємцям	2,0	2,2	2,2	2,4	2,1	2,2
Державне управління	3,0	3,1	3,1	3,3	2,8	3,1
Освіта	2,4	2,5	2,5	2,5	2,3	2,4
Охорона здоров'я	2,0	2,1	2,0	2,0	1,9	2,0
Середній показник для галузей соціальної сфери						
Всього, за всіма видами економічної діяльності	2,2	2,5	2,6	2,3	2,2	2,4

Розраховано за Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2012 рік / За ред. М. М. Колімбровського. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 319; Статистичний щорічник Закарпатської області за 2012 рік / За ред. Г.Д. Гриник. – Ужгород, 2013. – С. 362; Статистичний щорічник Львівської області за 2012 рік. Частина 1 / За ред. С. І. Зимовіної. – Львів, 2013. – С. 263; Статистичний щорічник Тернопільської області за 2012 рік / За ред. В. Г. Кирича. – Тернопіль, 2013. – С. 274; Статистичний щорічник Чернівецької області за 2012 рік / За ред. А. В. Ротаря. – Чернівці, 2013. – С. 408.

*Висновки.* Зважаючи на специфіку організації господарства в досліджуваних областях (низький рівень промислового розвитку та відсутність значної кількості конкурентоспроможних промислових підприємств) варто наголосити на високому показнику зайнятості в галузях соціальної сфери – загалом майже 1,6 млн працюючого населення пов'язано з соціальною сферою (понад 52 % від загального числа зайнятих); в Львівській області цей показник перевищує 56 %. Серед галузей соціальної сфери найбільша кількість зайнятих пов'язана з сферою торгівлі, ремонтом автомобілів та предметів особистого вжитку, готельно-ресторанного бізнесу (майже 40 % від числа зайнятих в соціальній сфері). Ймовірно, що дані показники є дещо заниженими, так як не всі працівники готельно-ресторанного бізнесу, сфери ремонту автомобілів та нерухомості є зареєстрованими в державних фіскально-контролюючих органах.

Важливим індикатором, що дозволяє оцінити перспективи розвитку соціальної сфери, є рівень заробітної плати в її ок

ремних галузях. За даними органів державної статистики, найнижчий показник оплати праці властивий для готельно-ресторанного бізнесу (1,4 тис. грн в середньому по областях досліджуваного регіону) та сфери торгівля, ремонту автомобілів та предметів особистого вжитку (1,9 тис. грн); що правда, ці дані викликають певну недовіру, зважаючи на специфіку українського сектору побутового обслуговування не показувати реальних доходів від діяльності та не демонструвати реальний рівень заробітної плати. Водночас, працівники цих галузей відзначаються мінімальними соціальним захистом та впливом правового поля. Найвищі показники оплати праці демонструє фінансово-банківська сфера (3,7 тис. грн) та сфера державного управління (3,1 тис. грн). В цих сферах традиційно оплата праці та зайнятість населення проводиться на законній відкритій основі з дотриманням вимог чинного законодавства.

Таким чином ми маємо формування в областях Західноукраїнського регіону нової ідентичності працівників, лівова частка яких зайнята в соціальній сфері. Ці люди за деякими напрямками господарства (торгівля, операції з нерухомим майном, транспорт) в рідкому випадку мають фахову підготовку або можуть дозволити собі навчання для професійного росту. Традиційно працівники цих напрямків господарства не мають профспілкових або інших форм захисту, відзначаються сезонною зайнятістю та відносяться до категорії найманих працівників. В установах державного фінансування (освіта, охорона здоров'я, культурно-спортивна сфера, державне управління) чисельність працюючих є досить значною з тенденцією до їх росту, але з неадекватно заниженим рівнем заробітної плати.

Соціальна сфера в областях Західноукраїнського регіону покликана стати ключовою у вирішенні проблем розвитку місцевого господарства та зайнятості місцевого населення. На даному етапі є низка проблем, що не дозволяють даному сектору економіки зайняти достойне місце та виступати домінуючою складовою регіонального господарства.

### **Список використаних джерел:**

1. Мартен Домінік, Мецжер Жан-Люк, П'єр Філіп. *Метаморфози світу*. – К : КМ Академія, 2005. – 302 с.
2. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2012 рік / За ред. М. М. Колімбровського. – Івано-Франківськ, 2013. – 495 с.
3. Статистичний щорічник Закарпатської області за 2012 рік / За ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2013. – 512 с.
4. Статистичний щорічник Львівської області за 2012 рік. Частина 1 / За ред. С. І. Зимовіної. – Львів, 2013. – 511 с.
5. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2012 рік / За ред. В. Г. Кирича. – Тернопіль, 2013. – 439 с.
6. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2012 рік / За ред. А. В. Ротаря. – Чернівці, 2013. – 618 с.
7. *Топчієв О. Г., Мальчікова Д. С., Яворська В. В.* Регіоналістика: географічні основи регіонального розвитку і регіональної політики : навч. посіб. / О. Г. Топчієв, Д. С. Мальчікова, В. В. Яворська. – Херсон, ОЛДІ-ПЛАЮС, 2015. – 372 с.

## МИТНО-ГЕОЛОГІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів  
mariana@ukr.net

*The relationship between customs and logistics activities is substantiated in article. It's concluded, that logistics function of the customs activity includes logistization of the customs processing of loads and customs activity of transport and logistics companies. The logistics must ensure the conformity of material (trade), financial and information flows in customs activity.*

*The customs logistics is characterized by componential, functional and regional aspects. In article we focused on regional aspect of the customs logistics. The regional aspect of customs logistics allows to do customs and geologistics characteristic of certain territories, in particular, Western region of Ukraine. The customs and geologistics characteristic includes data about geospatial organization of the customs and logistics subjects (custom-houses, customs posts, customs and brokerage companies), customs infrastructure elements (border crossing points) and commodity export / import flows.*

*The customs and geologistics characteristic of the Western region of Ukraine is made in article. It's concluded, that the customs and logistics activity in Western Ukraine is carried out by eight custom-houses and more than sixty customs posts. Some aspects of the customs posts activity are shown in article on example of the customs post "Drogobych" activity. The customs and brokerage services in region are provided by logistics operators and specialized companies. Example of the customs and brokerage services providing by Ukrainian 3PL-operator is presented in article. Since Western region of Ukraine has a border position, the effective customs and logistics activity of the border crossing points is very important. The relationship between border length, number of border crossing points and commodity export / import flows in Western region of Ukraine is investigated in article. It's included, that the activity of custom-houses, customs posts and border crossing points need the logistics approach implementation. The ways for improving customs and geologistics activity in Western region of Ukraine are proposed in article.*

**Ключові слова:** митниця, митний пост, митно-брокерська компанія, митна логістика, митно-геологістична характеристика, пункт пропуску через державний кордон, експортно-імпортні потоки товарів, Західний регіон України.

**Key words:** custom-houses, customs post, customs and brokerage company, customs logistics, customs and geologistics characteristic, border crossing point, commodity export / import flows, Western region of Ukraine.

**Постановка наукової проблеми.** В умовах інтеграції світової економіки і глобалізації бізнесу з'являються нові вимоги до митної діяльності. Митна служба повинна сприяти розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Оскільки зовнішньоекономічні зв'язки між державами розширюються і стають інтенсивнішими, зростає роль логістичного підходу до управління експортно-імпортними товарними потоками, застосування якого створює значний резерв загального зниження витрат. У цьому контексті в логістиці сформувався новий прикладний напрямок, який пов'язує логістичну і митну діяльність. Митна логістика фокусується на плануванні та організації руху експортно-імпортних товарних потоків з урахуванням вимог митного законодавства і використанням його можливостей. Окрім компонентного і функціонального аспектів, митна логістика характеризується регіональним аспектом. Це дозволяє здійснювати митно-геологістичний аналіз окремих територій, наприклад, Західного регіону України. Актуальність такого дослідження є очевидною, адже шість із восьми областей регіону мають вихід до державного кордону, а також регіон посідає важливе місце у проектах Єврологістики.

**Виклад основного матеріалу.** Логістична функція митної діяльності полягає в організації митної переробки вантажів, яка об'єднує процеси реалізації митних процедур,

пов'язаних із фізичним переміщенням зовнішньоторговельних вантажів через митний кордон [5]. Логістика повинна забезпечити узгодженість матеріальних (товарних), фінансових та інформаційних потоків у митній діяльності, оптимальну технологію переміщення товарів через митний кордон з метою прискорення цього процесу, а також відпрацювання стандартних логістичних вимог як щодо митних режимів (тобто, митниць), так і щодо учасників зовнішньоторговельної діяльності. Отже, логістична функція митної діяльності охоплює два напрямки [11]: 1) логістизацію процесу митної переробки вантажів; 2) митну діяльність транспортно-логістичних компаній. Перший напрямок передбачає аналіз митно-логістичних потоків, тобто інтегрованих товарних, інформаційних і фінансових потоків, пов'язаних з перетином митного кордону та стягненням відповідних митних зборів і платежів. Основою митно-логістичних потоків є зовнішньоторговельні потоки, які мають транскордонний характер і включають вхідні (імпортні) і вихідні (експортні) види потоків. Варто зазначити, що експортно-імпортні товарні потоки – це впорядкована множина товарно-матеріальних або нематеріальних цінностей, структурно взаємопов'язаних між собою, які в процесі свого руху від постачальника до споживача, хоча б один раз перетинають митний кордон, і щодо яких здійснюються спеціальні (митні) операції [5]. Щодо другого напрямку, то митні функції транспортно-логістичних організацій полягають у тому, що їх діяльність пов'язана з перетинанням митних кордонів і виконанням експортно-імпортних логістичних операцій. Отже, дана діяльність вимагає знання і дотримання митних вимог та взаємодії з митними органами. Крім того, великі транспортно-логістичні організації мають у своїй структурі митні пости та митні склади, можуть виконувати функції митного перевізника та митного брокера, тобто самі певною мірою можуть здійснювати митні функції.

Ми вважаємо, що регіональний аспект митної логістики дозволяє здійснювати митно-геологістичну характеристику окремих територій, зокрема, Західного регіону України, що включає відомості про геопросторову організацію суб'єктів митно-логістичної діяльності (митниць, митних постів, компаній, що надають митно-брокерські послуги), елементів митної інфраструктури регіону (митних пунктів пропуску і пунктів контролю) та експортно-імпортних товарних потоків.

У межах областей Західного регіону України функціонують митниці: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька [4]. Згідно з чинним законодавством, митниця – це територіальний орган центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, і підпорядковується йому. Митниця здійснює свою діяльність на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці (області). У населених пунктах, на залізничних станціях, в аеропортах та інших об'єктах, розташованих у зоні діяльності митниці, в міру необхідності створюються її відокремлені структурні підрозділи (митні пости). Митний пост – це орган доходів і зборів, який входить до складу митниці як відокремлений структурний підрозділ і в зоні своєї діяльності забезпечує виконання завдань, покладених на органи доходів і зборів [6]. Найбільше митних постів мають Львівська, Закарпатська та Волинська митниці, найменше – Тернопільська та Хмельницька (рис. 1). Розглянемо деякі аспекти діяльності митних постів на прикладі митного поста “Дрогобич”. Зона діяльності цього поста охоплює міста Дрогобич, Борислав, Трускавець, Стебник, Самбір, Старий Самбір, Турка, а також Дрогобицький, Самбірський, Старосамбірський та Турківський райони Львівської області. Основні завдання і функції даного митного поста: 1) безпосереднє здійснення митної справи, контроль за додержанням усіма юридичними й фізичними особами законодавства України з питань митної справи; 2) застосування відповідно до законів України заходів тарифного й нетарифного регулювання, повне та своєчасне справляння податків, зборів (інших обов'язкових платежів) при переміщенні товарів і транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України або проведенні митних процедур; 3) створення сприятливих умов для прискорення товарообігу, збільшення обсягів пасажиропотоку через митний кордон України та захисту прав інтелектуальної власності юридичних і фізичних

#### IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

осіб у процесі здійснення зовнішньоекономічної діяльності; 4) боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил. У складі митного поста “Дрогобич” функціонує сектор митного оформлення “Самбір” [4].

Митні пости Волинської митниці: “Ягодин”, “Устидуг”, “Доманове”, “Дольськ”, “Піща”, “Володимир-Волинський”, “Нововолинськ”, “Ковель”, “Луцьк”, “Заболоття”, “Ізов”. Митні пости Закарпатської митниці: “Тиса”, “Павлове”, “Ужгород”, “Малий Березний”, “Ужгород-вантажний”, “Мукачеве”, “Виноградів”, “Тячів”, “Солотвино”, “Дякове”, “Вилок”, “Лужанка”, “Батєве”, “Чоп-залізничний”. Митні пости Івано-Франківської митниці:

“Коломия”, “Ямниця”, “Івано-Франківськ – центральний”, “Калуш”, “Долина”. Митні пости Львівської митниці: “Львів – аеропорт”, “Дрогобич”, “Стрий”, “Броди”, “Сокаль”, “Краковець”, “Мостиська”, “Рава-Руська”, “Смільниця”, “Городок”, “Львів – поштовий”, “Малехів”, “Скнилів”, “Запитів”, “Грушів”, “Угринів”. Митні пости Рівненської митниці: “Городище”, “Костопіль”, “Прикладники”, “Рівне – Центральний”, “Сарни”, “Удрицьк”, “Дубно”. Митні пости Тернопільської митниці: “Чортків”, “Збараж”. Митні пости Хмельницької області: “Хмельницький – центральний”, “Кам’янець-Подільський”, “Славута”. Митні пости Чернівецької області: “Чернівці”, “Вадул-Сірет”, “Мамалига”, “Кельменці”, “Росошани”, “Сокиряни”. Отже, загалом, митно-логістична діяльність у Західному регіоні України здійснюється у 64 митних постах, що становить 32 % від усієї кількості митних постів України [9].

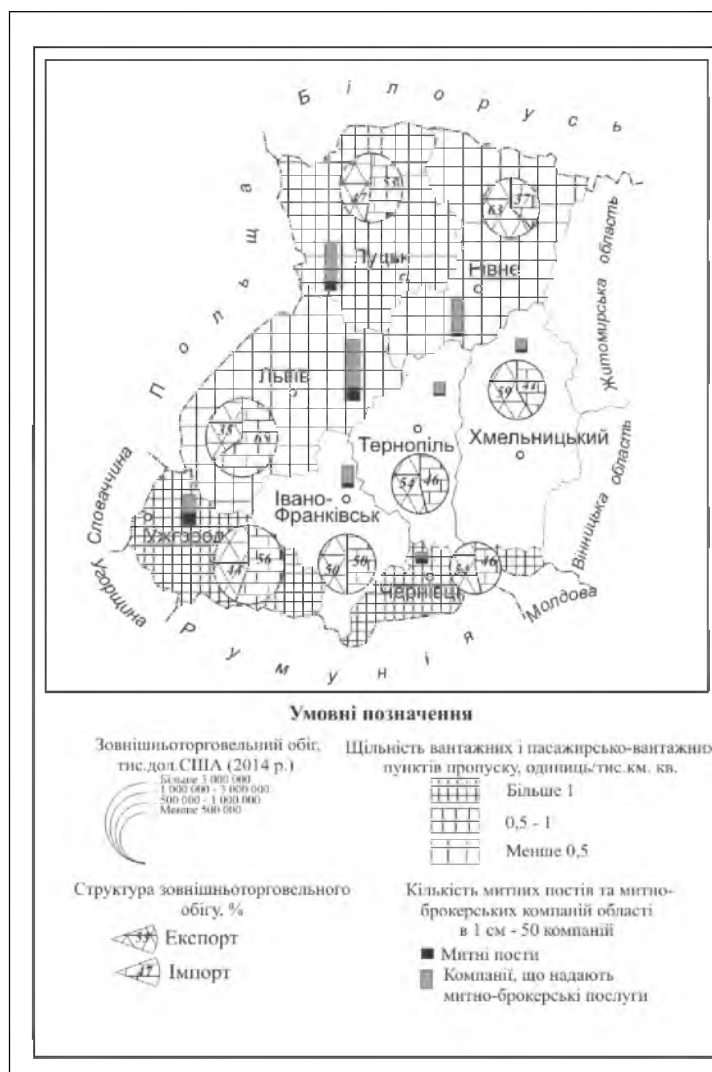


Рис. 1. Митно-геологістична характеристика Західного регіону України

Митні функції здійснюють також великі транспортно-логістичні компанії. Маючи у своїй структурі митні пости та митні склади, такі компанії виконують функції митних брокерів або митних перевізників. Митний брокер – це підприємство, що здійснює декларування товарів і транспортних засобів, які переміщуються через митний кордон України, і має ліцензію на право здійснення митної брокерської діяльності, видану спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі митної справи. Митним брокером може бути тільки підприємство-резидент [6, 12]. Митний перевізник – це підприємство, яке здійснює перевезення між митними органами товарів, і має ліцензію на право здійснення діяльності митного перевізника, видану спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі митної справи. Митним перевізником може бути тільки підприємство-резидент (юридична особа, а також громадянин, який здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи) [6].

Наприклад, провідний український 3PL-оператор “УВК Україна” пропонує клієнтам комплексні логістичні рішення, у тому числі митно-брокерські послуги та консалтинг в сфері митно-брокерського законодавства [7]: 1) зберігання та обробку товарів на митному складі в Києві площею 1000 м<sup>2</sup>; 2) посередницькі послуги митного брокера, які включають проведення митного оформлення “під ключ” в зоні діяльності Київської міжрегіональної митниці; 3) консалтинг зовнішньоекономічних операцій суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності, який включає: попередній розрахунок зовнішньоекономічної операції; оцінку ступеню ризику зовнішньоекономічної операції як на етапі митного оформлення, так і на етапі постаудитконтролю; допомогу в складанні текстів зовнішньоекономічних договорів (контрактів), товарно-транспортних та інших документів; консультації з митного оформлення та ін. У всіх обласних центрах Західного регіону України знаходяться представництва логістичного оператора “УВК Україна”. Варто зазначити, що дуже часто митно-брокерські послуги надають спеціалізовані компанії. Загалом, у Західному регіоні України найбільше компаній, що надають митно-брокерські послуги (без урахування фізичних осіб-підприємців), зосереджено у Львівській, Волинській та Рівненській областях (рис. 1). У Волинській області найбільше митних брокерів є у місті Луцьк та його околицях, а також в містах Ковель, Володимир-Волинський, Нововолинськ, Любомль, Голоби. Приклади таких компаній у Волинській області: ПП “Волинь-Брок”, ТОВ “Глорія-Імпекс плюс”, ТОВ “Термінал” тощо. У Закарпатській області варто відзначити перш за все міста Ужгород, Чоп і Мукачеве, митні брокери також є у Береговому, Сваляві, Виноградіві та Іршаві. Приклади: ТОВ “Варіант-Логістик”, ПП “УжЕкспоТранс”, ПП “Лета-Сервіс” тощо. В Івано-Франківській області виділяються міста Івано-Франківськ, Калуш, Коломия, Долина, а також Тисмениця, Рогатин, Вигода. Приклади компаній: ТОВ “Брокбізнес”, ТОВ “Галицький брокер”, ПП “Присілок” тощо. У Львівській області абсолютним лідером за кількістю таких компаній є місто Львів, також виділяються міста Городок, Мостиська, дещо менше митних брокерів є у містах Самбір, Червоноград, Яворів. Приклади компаній: ТОВ “Укртранс ЛТД”, ТОВ “Росан-Глобал”, ПП “Сервіс-Плюс” тощо. На Рівненщині найбільшим центром надання митно-брокерських послуг є місто Рівне, також виділяються міста Сарни, Костопіль, Дубровиця, Здолбунів, Дубно. Приклади компаній: ТОВ “Автотранселіт”, ПП “Астра-Захід”, ТОВ “Броклогістик” тощо. Центри надання митно-брокерських послуг у Тернопільській області – міста Тернопіль, Чортків, Збараж. Приклади: ТОВ “Інтерброк”, ПП “Івмар”, ТОВ “Лад” тощо. Лідером за кількістю митно-брокерських компаній у Хмельницькій області є місто Хмельницький, виділяються також міста Старокостянтинів і Шепетівка. Приклади компаній: ТОВ “АМВ-Брокер”, ТОВ “Брок-Імекс”, ПП “Ексім-Груп” тощо. У Чернівецькій області найбільший центр надання митних послуг – місто Чернівці. Приклади компаній: ПП “Актив-Агро ВГ”, ТОВ “Плафена”, ТОВ “КорНата” тощо.

Усі види сполучення (залізничне, автомобільне, повітряне) через державний кордон України здійснюються у пунктах пропуску. Області Західного регіону України, крім Терно-



пільської та Хмельницької, межують з іншими державами, і це зумовлює потребу в ефективному функціонуванні пунктів пропуску.

Пункт пропуску через державний кордон – це спеціально виділена територія на залізничних і автомобільних станціях, в аеропортах (на аеродромах) з комплексом будівель, споруд і технічних засобів, де здійснюються прикордонний, митний та інші види контролю і пропуск через державний кордон осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна. У разі виникнення потреби на території окремих залізничних станцій, аеропортів (аеродромів) тощо можуть створюватися пункти контролю. Пункти пропуску класифікуються [10]: 1) за категоріями – міжнародні (пропуск через державний кордон громадян, транспортних засобів та вантажів будь-яких держав, а також осіб без громадянства); міждержавні (пропуск через державний кордон громадян, транспортних засобів та вантажів України і суміжної держави); місцеві (пропуск через державний кордон громадян України і суміжної держави, які проживають у прикордонних областях (районах), і транспортних засобів, що їм належать, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України); 2) за видами сполучення – для автомобільного, залізничного, морського, пішохідного, повітряного; 3) за характером транспортних перевезень – пасажирські, вантажні, вантажно-пасажирські (з обмеженням або без обмеження вантажопідйомності транспортних засобів); 4) за режимом функціонування – постійні, тимчасові; 5) за часом роботи – цілодобові та такі, що працюють у визначений час. Аналогічно класифікуються пункти контролю.

Загалом, у Західному регіоні України нараховується 64 пункти пропуску і 7 пунктів контролю. Розподіл за категоріями [8]: пункти пропуску: 56 міжнародних, 1 міждержавний, 7 місцевих; пункти контролю: 7 міжнародних. Розподіл за видами сполучення: пункти пропуску: 29 автомобільних, 7 автомобільних і пішохідних, 1 автомобільний, пішохідний та для велосипедистів, 1 пішохідний та для велосипедистів, 19 залізничних, 7 повітряних; пункти контролю: 7 залізничних. Розподіл за характером транспортних перевезень: пункти пропуску: 18 пасажирських, 3 вантажні, 43 вантажно-пасажирських; пункти контролю: 1 пасажирський, 5 вантажних, 1 вантажно-пасажирський. Розподіл за режимом функціонування: пункти пропуску: 48 постійних, 16 тимчасових; пункти контролю: 7 постійних. Розподіл за часом роботи: 57 цілодобових, 7 за визначеним часом; пункти контролю: 7 цілодобових. Загалом, завантаженість пунктів пропуску Західного регіону України є низькою.

Представлені у таблиці 1 показники демонструють залежність між щільністю пунктів пропуску і контролю та обсягом експорту-імпорту товарів [3] областей Західного регіону України з країнами межування. Деякі ділянки кордону (Закарпатська область з Польщею, Івано-Франківська область з Румунією) взагалі не мають пунктів пропуску, або їх дуже мало на значному відрізку кордону (Чернівецька область з Румунією, Закарпатська область з Румунією, Рівненська область з Білоруссю). Проте відсутність або мала кількість пунктів пропуску на значному відрізку кордону не завжди свідчать про слабкі зовнішньоекономічні зв'язки між суміжними територіями. І навпаки, значна кількість пунктів пропуску на відносно значному відрізку кордону не завжди свідчить про інтенсивні зовнішньоекономічні зв'язки. Наприклад, Закарпатська область не має пунктів пропуску через кордон з Польщею, але обсяг експортно-імпортних операцій між ними досить значний. Натомість, значна щільність пунктів пропуску Чернівецької області з Молдовою (1 пункт пропуску на 15 км) свідчить про нерациональність відкриття деяких пунктів пропуску, оскільки обсяги експортно-імпортних операцій між ними незначні. Очевидно, що наявна щільність пунктів пропуску між Львівською областю і Польщею (1 пункт пропуску на 26 км) є замалою, зважаючи на інтенсивні зовнішньоторговельні зв'язки між цими територіями. Ефективнішою альтернативою створення нових та закриття існуючих пунктів пропуску може бути запровадження логістичного підходу в діяльності усіх митних органів, у тому числі, пунктів пропуску. Цей підхід передбачає, насамперед, створення тимчасових митно-логістичних центрів, вдосконалення митного законодавства, використання новітніх інформаційно-технічних засобів забезпечення діяльності митних органів тощо.

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Таблиця 1

**Залежність між щільністю пунктів пропуску через кордон та обсягом експорту-імпорту товарів областей Західного регіону України за країнами межування**

Область	Країна межування	Протяжність державного кордону, км	Кількість сухопутних пунктів пропуску і пунктів контролю	Щільність пунктів пропуску, 1 на км	Експорт товарів області до країни межування за 2014 рік, тис. дол. США	Імпорт товарів області з країни межування за 2014 рік, тис. дол. США
Волинська	Білорусь	205	9	23	48699,1	20546,5
	Польща	190	6	32	149122,0	98832,8
Закарпатська	Польща	33,4	-	-	77984,6	58681,9
	Словаччина	98,5	6	16	85505,2	19925,3
	Угорщина	130	8	16	632758,3	155241,5
	Румунія	205,4	5	41	25876,3	17574,8
Івано-Франківська	Румунія	48	-	-	52830,9	11760,9
Львівська	Польща	258	10	26	310332,8	554977,7
Рівненська	Білорусь	234	6	39	19092,2	36749,0
Чернівецька	Румунія	226,4	2	113	30375,4	21380,0
	Молдова	178	12	15	4265,5	722,7

**Висновки.** Отже, регіональний аспект митної логістики дозволяє здійснювати митно-геологістичну характеристику окремих територій, зокрема, Західного регіону України. Така характеристика включає відомості про геопросторову організацію суб'єктів митно-логістичної діяльності (митниць, митних постів, компаній, що надають митно-брокерські послуги), елементів митної інфраструктури регіону (митних пунктів пропуску і пунктів контролю) та експортно-імпортних товарних потоків. У межах областей Західного регіону України функціонують 8 митниць: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька. Митних постів найбільше у межах Львівської, Закарпатської та Волинської митниць, найменше – у межах Тернопільської та Хмельницької митниць. Найбільше компаній, що надають митно-брокерські послуги (без урахування фізичних осіб-підприємців), зосереджені у Львівській, Волинській та Рівненській областях. Наявні кількість, територіальний розподіл пунктів пропуску через кордон та обсяги експортно-імпортних операцій у межах Західного регіону України свідчать про необхідність запровадження логістичного підходу в діяльності усіх митних органів.

### Список використаних джерел:

1. Грицевич В. С. Автотранспортна мережа Карпатського регіону України в контексті Євроінтеграції / В. С. Грицевич, Х. В. Сеньчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Географія, № 2. – Тернопіль, 2010. – С. 52–58.
2. Грицевич В. С. Полімагістралі Карпатського регіону України / В. С. Грицевич, Х. В. Сеньчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Географія, № 2. – Тернопіль, 2011. – С. 78–83.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Державна фіскальна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua>.
5. Мещерякова О. М. Курс лекцій по дисципліне таможенна логістика [Електронний ресурс] / О. М. Мещерякова. – Режим доступу: <http://elib.psu.by:8080/bitstream.pdf>.

6. Митний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/mk>.
7. Митно-брокерське обслуговування УБК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uvk.ua/ua/services/broker>.
8. Перелік діючих пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dpsu.gov.ua/ua>.
9. Перелік та дислокація митних постів митниць ДФС // Митний брокер. – 2014. – № 9. – С. 40–51.
10. Про затвердження Положення про пункти пропуску через державний кордон та пункти контролю [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2010 р. № 751.
11. Смирнов І. Г. Митна логістика: картографічний аспект [Електронний ресурс] / І. Г. Смирнов. – Режим доступу: [irbis-nbuv.gov.ua](http://irbis-nbuv.gov.ua).
12. Федотова І. О. Загальна характеристика правового статусу митного брокера в сучасному митному законодавстві [Електронний ресурс] / І. О. Федотова // Юридичний науковий електронний журнал. – 2013. – № 1. – С. 161–164.

УДК 336.15:338.45:351(477.8)

Мар'ян Заблоцький

### РЕГУЛЯТИВНІ ПРІОРИТЕТИ СТАБІЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Українська аграрна асоціація, м. Київ  
[m.zablotskyu@gmail.com](mailto:m.zablotskyu@gmail.com)

*The problems of forming of financial-industrial stabilization on the principles of governance decentralization and transfer to the main regulators of local authorities of right to regulate financial, investment, production, distribution and exchange processes for sustainable development of economy and their territory are considered. The accent on the adoption of regulatory decisions is made solely on the basis of real quotient-resulting variables, for which is necessary to carry out reform in the formation, management intelligence at all levels of regional government and financial literacy of population in the region. With that stated that regulators have to decide independently only based on the real facts of financial and industrial nature and objectives of productive and efficient production, if the economy of the region in a state of depression. The main source of information for formation of financial-industrial thinking reasonable balance of levels and dynamics of trends driving in income, prices and natural products in the region that presents a schematic model, that is  $M: p: Q$ , where  $M$  – money income of region population,  $p$  – level and trends of prices,  $M/p$  – expenses,  $Q$  – real income (goods and services) population of the region, where the real expenses  $M/p=Q$ . The estimation is made and real coefficients of trends of cash income, prices and natural product, their disproportions and causes of destabilization of economy of Lviv region which actual state describe the parameters of schematic model in its dynamic form are calculated:*

$$1,15I_M : 1,11i_p : 1,016I_Q$$

*The model shows that monetary income growing annually by 15 %, while prices – 11 % and real product – 1.6 %. Stated that the cause of these disproportions and destabilizing are low rates of real product production.*

*Presented schematic formalized model of optimization of proportions and trends dynamics of natural product, price and money income as a goal of regulatory measures for the authorities of Lviv region that represented relative inequality  $I_Q \geq I_M \geq i_p$  and directions for its achievement: self-regulation, enterprising, investment, export, self-financing. Relationship of natural product output, export and directions of controlling of the movement of capital and goods for stabilization the exchange rate in the region is proved. The exchange rate is presented as a function of the ratio of exports and imports in the region, calculation of coefficients of supply and demand of currency and, based on its the stabilization of the correction and revaluation dynamics or devaluation of the exchange rate by agents are proposed. Regulatory priorities for stabilization of the markets and economy of the region are proposed.*

**Ключові слова:** грошовий дохід, ціна, натуральний продукт, дестабілізація, саморегулювання, підприємизація, скорочення витрат, рівновага економіки.

**Key words:** cash income, price, natural product, destabilization, self-regulation, enterprising, expenses reducing, balance of economy.

В Україні взято курс на децентралізацію, визначену у Стратегії сталого розвитку “Україна-2020”, схвалений Указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. У векторі відповідальності зазначено, що “Територіальні громади самостійно вирішуватимуть питання місцевого значення, свого добробуту і нести будуть відповідальність за розвиток всієї країни” [8]. Ключовою проблемою Львівської області є хронічна дестабілізація фінансів і економіки в цілому: індекс фізичного обсягу випуску та валової додатної вартості у 2013р. – 1,003 [6, с. 44], наявний дохід на одну особу – 22,6 тис. грн. [6, с. 254], середньомісячна заробітна платня найманих працівників – 2,8 тис. грн. [6, с. 258], індекс споживчих цін – 1,15 [6, с. 66], курс дол. США у 2013 р. – 7,9930 грн./1 дол. США [7, с. 53], а на початок 2015 р. – 22–25 грн./1 дол. США.

Зазначимо, що дослідження з проблем розвитку регіонів публікуються регулярно науковцями ІРД НАН України у фахових збірниках за територіальними, фінансовими, інвестиційними напрямками. Зокрема М. А. Козоріз [3, с. 3–12], С. О. Ішук [2, с. 12–20], І. З. Сторонянська [5, с. 494–507], У. Я. Садова [4, с. 122–134] та ін.

Метою статті є, по-перше, зосередження уваги обласних регуляторів на зв'язку факторно-результуючих змінних у сферах виробництва, доходу і цін; по-друге, представити взаємозв'язану систему коефіцієнтів реального стану економіки Львівської області; по-третє, запропонувати пріоритети регулятивних рішень на активізацію реального виробництва, стабілізацію цін, тарифів і валютного курсу в області.

Основним джерелом інформації, яке має надати наявні факти для побудови теорій прийняття рішень регуляторами і населенням регіону є співвідношення трендів регіональних показників:

$$M : p : Q,$$

де  $M$  – грошові доходи населення області,  $p$  – рівень і динаміка цін,  $M/p$  – витрати,  $Q$  – реальний дохід (товари, послуги) населення області, звідки реальні витрати  $M/p = Q$ .

Індекс споживчих цін за 2000–2013 рр. становив 11 %, середньомісячної заробітної платні найманих працівників – 11–15 %, фізичного обсягу випуску та валової доданої вартості – 1,6 % [6, с.44, 66, 258]. Якщо співвідношення трендів основних регіональних показників представити в індексній формі з коефіцієнтами фактичної динаміки, то отримаємо реальний розбалансований стан економіки Львівської області на період 2014–2015 рр.:

$$1,15I_M : 1,11i_p : 1,016I_Q.$$

Завдання регуляторів обласного і місцевого рівня управління полягає насамперед у реформуванні фінансово-економічної свідомості задля спрямування мислення і дій на те, щоби поставити економіку області, як цього прагне для України Уряд А. Яценюка кінця 2014 початку 2015 року, “з голови на ноги” і отримати параметри економіки у пропорції трендів [1, с. 87–94]:

$$I_Q \geq I_M \geq i_p.$$

Вони мають бути спрямовані на: а) саморегулювання; б) підприємизацію; в) інвестування; г) експортування; д) самофінансування.

Саморегулювання – формування механізму економічної свободи суб'єктів виробництва і споживання встановлювати фінансово-інвестиційні відносини з кредиторами, виробничі зв'язки з постачальниками сировини, комплектуючих і обмінні – із збутовими організаціями готової продукції. Суб'єкти виробництва самі вибирають сектор своєї діяльності і нішу реалізації продукції на засадах конкуренції, а центральні і обласні органи влади забезпечують їм правове і фінансове сприяння, не чинячи перешкод корупційними вимогами. Головне завдання механізму саморегулювання – це активізація виробничих ініціатив з боку підприємливих людей.

#### IV. НОВІ ГАЛУЗИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

*Підприємство* – процес формування правових, фінансових і виробничих передумов створення і функціонування підприємництва. Зазначимо, що за період 2010–2013 рр. діяльність підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності Львівської області не демонструє активізації у сторону збільшення їх кількості і економічного зростання. Навпаки помітне зниження кількості підприємств з 20 343 до 18 762 одиниць, або на 7,8 % (18 762/20 343). Владі області належить розробити і реалізувати програму підприємництва з виробництва натурального продукту у промисловості, сільському господарстві, будівництві, створивши пільгові фінансово-кредитні та інвестиційні передумови.

*Інвестування* – залучення вільних коштів шляхом купівлі акцій, депозитів у гривні і валюті для надання кредитів підприємствам усіх типів, зростання їх виробничого потенціалу, покращення структури виробництва. Владі належить активізувати фінансовий ринок зниженням відсоткових ставок, підвищити рівень доступу підприємців до кредитів і здійснення інвестицій у їх виробництво. Також варто створити передумови і мобілізувати учених вищої школи та інститутів НАН України у Львівській області брати участь у Міжнародній грандовій програмі ЄС з фінансування наукових досліджень у сумі 80 млрд. дол. США на конкурсній основі, а результати досліджень впроваджувати для покращення технологій виробництва.

*Експортування* – активізація експорту при переважанні імпорту з метою регулювання рівноваги основних рахунків платіжного балансу Львівської області:

- рахунку руху капіталу (прямих інвестицій):  $I_E$  – прямі інвестиції з Львівської області;  $I_i$  – прямі іноземні інвестиції у Львівську область;
- рахунку поточних операцій:  $E$  – експорт товарів і послуг;  $I$  – імпорт товарів і послуг.

Відношення експорту ( $I_E+E$ ) до імпорту ( $I_i+I$ ) виражає коефіцієнт пропозиції валюти і динаміку зміни курсу гривні (наприклад, дол. США / грн.). За  $(I_E+E):(I_i+I) > 1,0000$  коефіцієнт  $d$  виражає девальвацію валюти і ревальвацію  $r=1/d$  гривні. За  $(I_E+E):(I_i+I) < 1,0000$  коефіцієнт  $r$  виражає ревальвацію валюти і девальвацію  $d=1/r$  гривні. Відношення  $(I_i+I):(I_E+E)$  виражає коефіцієнт попиту на валюту і динаміку зміни курсу валюти (наприклад, грн. / дол. США), який встановлює НБУ за результатами торгів валютою на міжбанківській валютній біржі:  $p=n$  грн. / 1 дол. США чи до інших валют. Тут за  $d > 1,0000$  – девальвація гривні і ревальвація  $r=1/d$  валюти, за  $r < 1,0000$  – ревальвація гривні і девальвація  $d=1/r$  валюти. Оскільки НБУ встановлює лише курс валюти (наприклад, грн./дол. США), то стан експорту-імпорту і скоректований ймовірний курс дол. США, зокрема девальвації  $p_d=p \cdot d$ , чи ревальвації  $p_r=p \cdot r$ , у Львівській області представимо у табл. 1.

Таблиця 1

**Динаміка рахунків платіжного балансу і ймовірного курсу долара США у Львівській області**

Показники	2001	2005	2010	2013
Обмінний курс дол. США $p=$ грн. / дол.	5,3813	5,1247	7,9356	7,9930
Інвестиції з області, млн. дол. США, $I_E$	0,639	0,814	0,736	28,380
Інвестиції в область, млн. дол. США, $I_i$	150,0	358,2	1198,6	1706,0
Експорт товарів і послуг, млн. дол. США, $E$	289,3	622,2	974,3	1290,9
Імпорт товарів і послуг, млн. дол. США, $I$	771,4	933,8	2028,4	2655,9
Коефіцієнт зміни курсу дол. США за поточним рахунком, $I:E$	$r=2,6664$	$r=1,5008$	$r=2,0819$	$r=2,0574$
Курс дол. США за поточним рахунком, $p_r=p \cdot r$ , грн. / дол.	14,3488	7,6911	16,5211	16,4447
Коефіцієнт зміни курсу дол. США за платіжним балансом, $(I+I_i):(E+I_E)$	$r=$ 3,1783	$r=$ 1,8362	$r=$ 3,3097	$r=$ 3,3062
Курс дол. США за станом платіжного балансу, $p_r=p \cdot r$	17,1033	9,4099	26,2644	26,4264

Розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2013р. Розділ “Фінанси і кредити”. Статистичний щорічник Львівської області за 2013р. Розділ “Зовнішньоекономічна діяльність”.

Обидва рахунки демонструють ревальвацію долара США і девальвацію гривні.

*Самофінансування* – це спроможність підприємств області за рахунок своїх прибутків фінансувати інвестиційні витрати та сплачувати інші рахунки і бути кредитоспроможними. В основі є зростаюча продуктивна функція задіяних чинників праці  $L$ , основного капіталу  $K$ , технологій  $a$  і високий коефіцієнт використання часу виробництва  $t$ , тобто,  $Qp=aF(K, L, t)$ , а також обернена їй ефективна функція задіяних у виробництво чинників, а саме,  $Qp=M=M(O)+M(L)+M(T)+M(A)+M(R)$ , де  $p$  – ціна одиниці продукту,  $M$  – грошова сума вартості продукту і її розподіл за витратами:  $M(O)$  – виробництва продукту,  $M(L)$  – оплати праці,  $M(T)$  – податків,  $M(A)$  – амортизації основного капіталу,  $M(R)$  – отриманий чистий прибуток. Зниження матеріальних витрат виробництва продукту  $M(O)$  і норми податків  $M(T)$  збільшує доходи працюючих і рівень самофінансування підприємств.

*Висновки.* Зважаючи на депресивний стан ринків і економіки Львівської області в цілому, необхідно взяти до уваги як фактори стабілізації такі пріоритети: 1) нейтралізацію спекулятивних операцій з валютою комерційними банками шляхом тимчасового регулювання до стану рівноваги ринків цільового призначення її обігу для юридичних і фізичних осіб (експорту, імпорту, виїзду за кордон, переказів і ін.); 2) активізацію насамперед кредитного, валютного і далі фондового сегментів фінансового ринку шляхом зниження норм відсотка на гроші, тобто кредитних, податкових ставок для активізації інвестиційної діяльності, зростання темпів виробництва натурального продукту, зниження норм собівартості продукту і зростання норми рентабельності з 5,5 % у 2013 р. [6, с. 56] до 10–15 % у найближчій перспективі; 3) підприємизацію у галузях виробництва натурального продукту: сільського господарства із залученням виділених з обігу земельних ресурсів, заготівель і переробки сільськогосподарської продукції, оздоровлення і туризму; реприватизацію машинобудівних підприємств з російським капіталом міст Львова, Дрогобича, політика якого спрямована на знищення українських конкурентів і недопущення їх інтеграції у ЄС; 4) створення інноваційного фонду для фінансування власних новачієних технологій науковцями, конструкторами, раціоналізаторами Львівщини, виробництва і випуску конкурентоспроможної продукції, збільшення її експорту і зниження імпорту, ліквідації дефіциту валюти і зниження курсу.

Звісно, це потребує також різкого зниження бюджетних витрат на утримання управлінського апарату і перерозподіл вивільнених чиновників у сферу виробничого підприємства.

#### **Список використаних джерел:**

1. *Заблоцький М. Б.* Регулювання рівноваги регіональної і національної економіки за проявом ефектів продуктово-цінової дихотомії / М. Б. Заблоцький // Регіональна економіка. – 2014. – № 4. – С. 87–94.
2. *Іщук С. О.* Оцінка показників інвестиційної привабливості областей Західного регіону України / С. О. Іщук, Т. В. Кулініч // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Інвестиційна привабливість регіону та механізми її забезпечення : [зб. наук. пр.] / Ін-т регіональних досліджень НАН України ; редкол. : Є. І. Бойко (відп. ред.). – Львів, 2010. – Вип. 3 (83). – С. 12–25.
3. *Козоріз М. А.* Теоретичні засади дослідження капіталізації регіональних активів / М. А. Козоріз // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Управління активами регіону на основі їх капіталізації : [зб. наук. пр.] / Ін-т регіональних досліджень НАН України ; редкол. : Є. І. Бойко (відп. ред.). – Львів, 2009. – Вип. 3 (77). – С. 3–12.
4. *Садова У. Я.* Стан та перспективи зайнятості робітничих кадрів регіону (в світі стратегії соціально-економічного розвитку Львівщини) / У. Я. Садова, Н. І. Андрусин, С. М. Шевченко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Структурна трансформація територіальних суспільних систем : [зб. наук. пр.] / Ін-т регіональних досліджень НАН України ; редкол. : Є. І. Бойко (відп. ред.). – Львів, 2007. – Вип. 5 (67). – С. 122–134.
5. *Сторонянська І. З.* Напрямки та методи аналізу міжрегіональних потоків / І. З. Сторонянська // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Структурна трансформація територіальних суспільних систем : [зб. наук. пр.] / Ін-т регіональних досліджень НАН України ; редкол. : Є. І. Бойко (відп. ред.). – Львів, 2007. – Вип. 5 (67). – С. 494–507.
6. Статистичний щорічник Львівської області за 2013 рік : у 2-х ч. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2014. – Ч. 1. – 365 с.

7. Статистичний щорічник України за 2013 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К. :Державна служба статистики України, 2014. – 533 с.
8. Стратегія сталого розвитку “Україна-2020”, схвалена Указом Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

УДК 911.3:330.341.1(477.83)

Любов Котик

### НОВІТНІ ФОРМИ ПОЄДНАННЯ ПІДПРИЄМСТВ НА ТЕРИТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів,  
[kotyklub@gmail.com](mailto:kotyklub@gmail.com)

*Human-geographical aspects the functioning (industrial affiliation, territorial concentration of the parent and the affiliate networks, market entry on the region, role in the economic sector, the current state of activity, focus on use of resources and resolve regional problems of development) of new forms the combination enterprises on the territory of Lviv region are analyzed. The functioning of corporations, associations, holding companies, trusts, consortia formation of new regional centers of economic activity (clusters, areas of new industrialization) is paid attention. Determined that the majority of parent companies located outside the region, and its territory is considered as a source of cheap resources (natural resources of labor) in its development. It was noted that most of the newest forms of combination of enterprises operating in the Lviv region in the sphere of trade, restaurants, hospitality, food. Proved that the future transformation of the region associated with the launch of a new functioning of centers of industrialization and the establishment of effective functioning of clusters.*

**Ключові слова:** новітні форми поєднання підприємств, трансформація господарського комплексу, суспільно-географічні аспекти, консорціум, асоціація, трест, холдинг, фінансово-промислова група, пул, концерн, кластер, індустріальний парк.

**Key words:** new forms of combination of enterprises, human-geographical aspects, transformation of economic complex, consortium, association, trust, holding, financial and industrial group, pool, group, cluster, industrial park.

В умовах трансформації господарського комплексу Львівської області на особливу увагу дослідження заслуговують суспільно-географічні аспекти функціонування новітніх форм поєднання підприємств. Останні є виразником напряму трансформаційних процесів у господарському комплексі регіону, їхньої динаміки, інтенсивності, глибини; характеризують відкритість господарства Львівської області для здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності; впливають на формування інвестиційної привабливості та інноваційно-інвестиційного клімату регіону, конкурентоспроможності регіону на загальнодержавному та глобальному рівнях, сприяють вирішенню нагальних регіональних проблем (безробіття, незбалансованість господарства, поляризація розвитку, депресивність та відсталість розвитку окремих районів області, тощо).

Проблеми становлення та функціонування новітніх форм поєднання підприємств у руслі трансформації господарського комплексу України досліджували Г. Балабанов, В. Нагірна, О. Нижник [20], О. Гладкий [1], С. Дорогунцов [16], В. Захарченко [7], С. Єрохін [6], У. Садова [17], Д. Стеченко [19], О. Шаблій [23], А. Шевчук [24], І. Школа [21], С. Щеглюк [25] та інші. Вони розробили та уклали теорію вивчення новітніх форм поєднання підприємств [1, 6, 7, 19, 25], здійснили аналіз їхнього впливу на перебіг трансформаційних процесів на загальнодержавному та регіональному рівнях [19, 20, 24, 25], наголосили на визначній ролі новітніх форм поєднання підприємств у здійсненні демографічної, соціальної, економічної політики в Україні [7, 15, 17, 19, 21, 24, 25].

Фактологічною основою дослідження функціонування новітніх форм поєднання підприємств на території Львівської області є статистичні дані Головного управління статистики Львівської області на предмет розвитку економіки регіону, аналітичні записки виконані працівниками сектору економіки обласної та міських рад, напрацювання вчених Інституту регіональних досліджень НАН України (м. Львів), нормативні акти, що регулюють бізнес-діяльність на території регіону.

На створення та функціонування новітніх форм поєднання підприємств впливають різноманітні чинники: географічне положення (прикордонне положення Львівської області та периферійне — відносно центрів інтенсивного економічного життя держави й концентрації основного капіталу) (рис. 1); природно-ресурсний, працересурсний, споживчий потенціали; розвиток ринкової та комунікаційної інфраструктур; сформований інноваційно-інвестиційний клімат території; економічна привабливість регіону та можливість формування економічних брендів тощо.

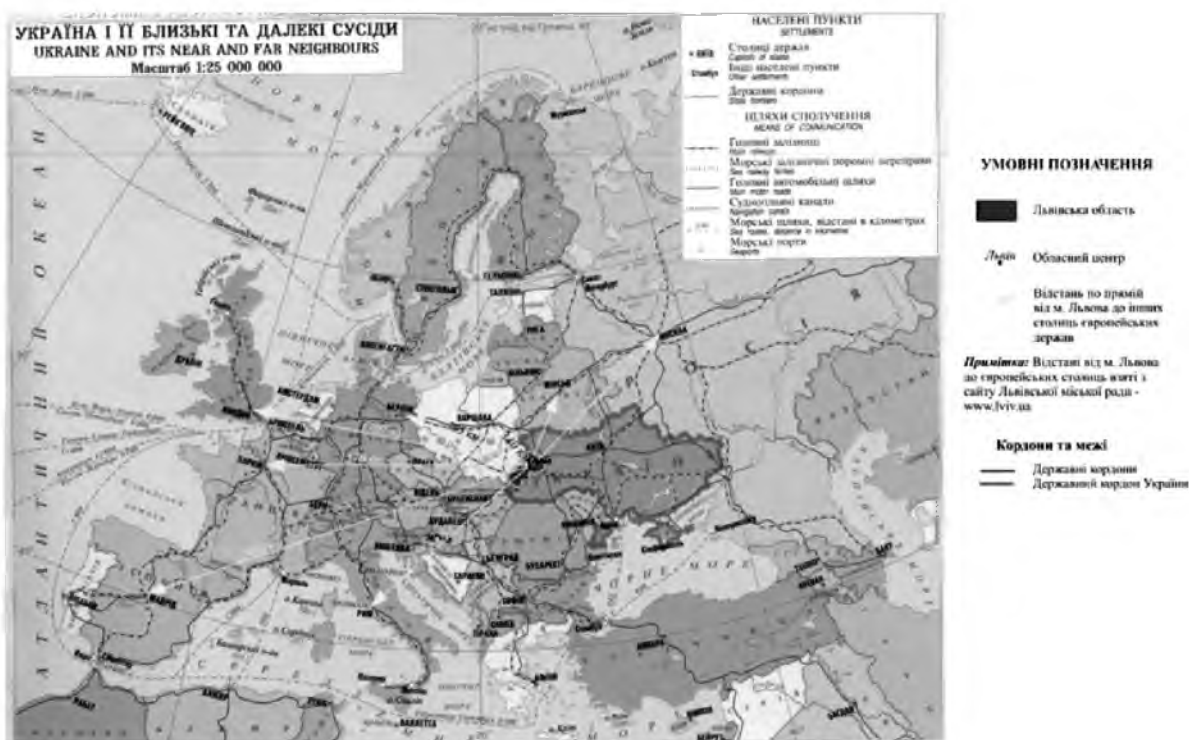


Рис. 1. Географічне положення Львівської області.

Станом на 01.01. 2014 р. на Львівщині зареєстровано 18 762 підприємств [5, с. 16], що складає 22,7% усіх суб'єктів господарювання, які внесені до реєстру суб'єктів господарювання на території області. Більшість підприємств мають статус юридичної особи — 90%. Частка підприємств без статусу юридичної особи у структурі господарства Львівської області незначна — не перевищує 10%. За організаційно-правовими формами господарювання переважають приватні підприємства (55,4%), товариства з обмеженою відповідальністю (27,8%), філії (4,8%) тощо.

У 2013 р. на підприємствах Львівської області працевлаштовано 74,5% усіх зайнятих працівників області та 85,8% усіх найманих працівників [5, с. 16]. Підприємства забезпечили 90,9% загального обсягу реалізованої продукції області на суму 131 081,6 млн грн. Позитивом є зростання показника рентабельності операційної діяльності підприємств Львівщини, який у 2013 р. склав 5,5% та був у 1,7 раз вищий від показника 2010 р (3,2%).



#### IV. НОВІ ГАЛУЗИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Найбільша кількість підприємств функціонувало (2013 р.) у сфері оптової та роздрібно торгівлі й ремонті автотранспортних засобів (28,2% загальної кількості підприємств області), промисловості (15,2%), операцій з нерухомим майном (10,0%), будівництві (9,6), сільському, лісовому та рибному господарстві (7,1%) тощо [5, с. 31]. Водночас найбільша кількість зайнятих працівників була у сфері промисловості (37,1% усіх зайнятих), транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (19,8%), оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів (14,2%), будівництві (5,6%), діяльності з адміністративного та допоміжного обслуговування (4,1%), сільському, лісовому та рибному господарстві (3,8%).

Соціально-економічна криза та падіння добробуту населення не сприяли зростанню обсягу реалізованої продукції підприємствами області, де провідну роль відіграють підприємства оптової та роздрібно торгівлі (рис. 2).

У територіальному розрізі найбільша кількість підприємств зареєстрована та здійснює господарську діяльність у центрах активної трансформації господарського комплексу Львівської області: обласному центрі — м. Львові (136 підприємств на 10 тис осіб), економічно привабливому — Пустомитівському районі (90), центрах розвитку туризму та рекреації — м. Трускавець (136), м. Моршин (98), центрах розвитку паливно-енергетичного комплексу — м. Дрогобич (66), м. Борислав (72) (рис. 3).



Рис. 2. Розподіл обсягу реалізованої продукції підприємствами Львівської області за видами економічної діяльності, 2013 р., %.

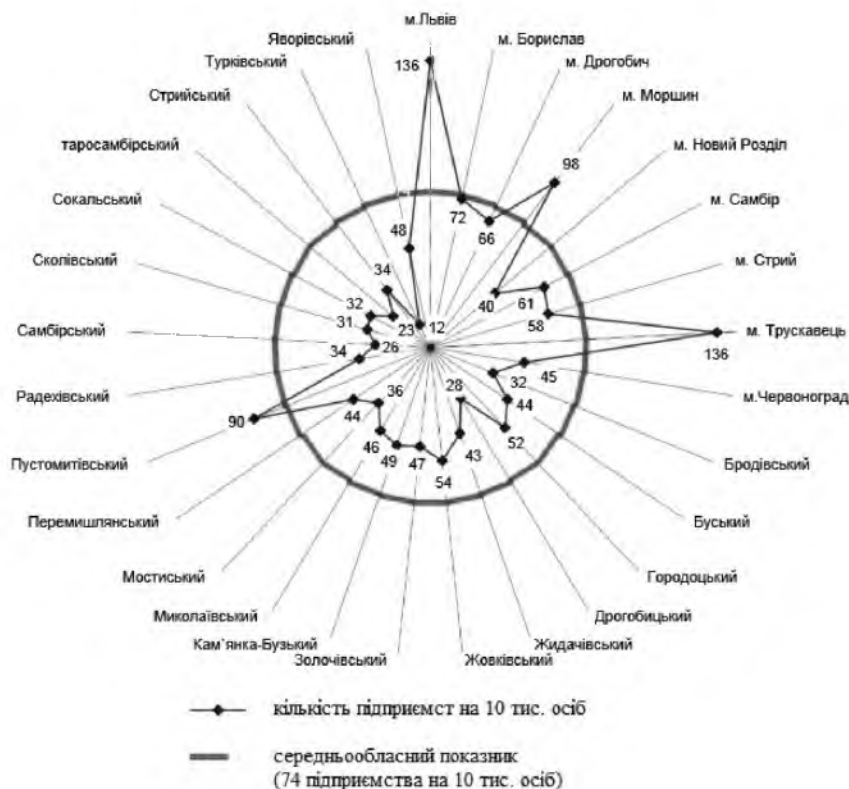


Рис. 3. Розподіл підприємств за адміністративними одиницями Львівської області, 2013.

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

З-поміж новітніх форм поєднання підприємств, що започаткували діяльність та функціонують на території Львівської області варто назвати: холдинг, асоціація, консорціум, пул, трест, концерн, фінансово-промислова група, кластер, індустріальний парк, вільна економічна зона. Їхня коротка характеристика подана в таблиці 1.

Таблиця 1

**Характеристика новітніх форм поєднання підприємств**

Форма поєднання	Суб'єкти поєднання	Принципи поєднання	Мета поєднання
1	2	3	4
Холдинг	Підприємства, якими володіє одна організація (холдинг)	Перебувають у повній власності головного підприємства (холдингу)	Контроль дочірніх підприємств та отримання прибутку від їхнього функціонування; вироблення єдиної тактики й стратегії діяльності суб'єктів поєднання у глобальному масштабі; фінансування капіталовкладень у розробку нової продукції
Асоціація	Різні фінансово незалежні підприємства; вступ та вихід із поєднання (асоціації) здійснюється без згоди інших учасників	Договірне об'єднання; збереження повної господарської самостійності	Спільне виконання господарських, наукових, культурних, управлінських та інших функцій; захист і відстоювання власних бізнес-інтересів; популяризація діяльності
Консорціум	Різні фінансово та юридично незалежні підприємства (переважно поєднання великих промислових та банківських суб'єктів господарювання)	Збереження повної господарської самостійності; підпорядкування спільно обраному виконавчому органу у сегменті реалізації цілей консорціуму	Здійснення значних бізнес-проектів за рахунок об'єднання фінансових, наукових, технічних, виробничих ресурсів
Пул	Різні фінансово та юридично незалежні підприємства	Тимчасове поєднання підприємств; збереження повної господарської самостійності; прибуток, що отримується в період поєднання розподіляються згідно наперед встановлених квот	Координація діяльності суб'єктів поєднання; забезпечення фінансової надійності діяльності; поширення інформації про функціонування суб'єктів поєднання та проведення рекламної компанії в їхніх інтересах
Трест	Різні фінансово та юридично незалежні підприємства (переважно однієї або суміжних галузей господарства)	Усі суб'єкти поєднання об'єднуються, учасники втрачають свою юридичну і господарську самостійність; фінансові та юридичні питання координує головне підприємство	Підвищення ефективності діяльності суб'єктів поєднання шляхом їхнього злиття; підвищення конкурентоздатності та інвестиційної привабливості

#### IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
Концерн	Фінансово та юридично незалежні підприємства однієї або кількох суміжних галузей господарства	Учасники об'єднання залишаються юридично самостійними одиницями; делегують поєднанню (концерну) виконання деяких своїх функцій (фінансових, зовнішньоекономічних, інвестиційних) централізація реалізації яких дає додатковий економічний ефект	Централізація функцій науково-технічного і виробничого співробітництва, інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності
Фінансово-промислова група	Різні фінансово та юридично незалежні підприємства, що функціонують як основне і дочірні товариства	Повне або часткове об'єднання ресурсів учасників поєднання; обов'язкова наявність у поєднанні підприємств промисловості чи сфери послуг та банківських чи інших фінансово-кредитних організацій	Технологічна та економічна інтеграція; реалізація інвестиційних та інших проектів, які спрямовані на зростання прибутковості; розширення ринків товарів і послуг; створення нових робочих місць; перерозподіл наявного капіталу
Кластер	Різні фінансово та юридично незалежні підприємства, що переважно належать до одної або суміжних галузей / секторів господарства; органи влади; фінансові інституції	Збереження повної господарської самостійності; відносна територіальна близькість розташування суб'єктів поєднання; підтримка діяльності суб'єктів поєднання з боку державної / місцевої влади	Підтримка підприємницьких ініціатив; реалізація потенціалу території у межах якої створений кластер; вирішення соціально-економічних проблем; підвищення інвестиційної привабливості території створення кластеру; підвищення конкурентоспроможності секторів / галузей господарства

Укладено на основі: [6, 7, 9, 19, 25].

Загальна кількість новітніх форм поєднання підприємств у господарському комплексі Львівської області незначна (0,7% загальної кількості підприємств) проте їхня вага та вплив на трансформаційні процеси в регіоні суттєві. Наприклад, на території Львівщини здійснюють діяльність ряд холдингів, які, переважно, створені за межами регіону (м. Київ), але орієнтуються на використання природно- та працересурсного потенціалів області та задоволення споживчих потреб населення (див. табл. 2).

Активно функціонують на території області асоціації (149 одиниць на 01.01.2014 р.): відстоюють бізнес-інтереси суб'єктів поєднань, пропагують їхні бізнес-ідеї, популяризують діяльність, стимулюють трансформаційні перетворення господарства області. Наприклад, з метою розвитку туристичної сфери на Львівщині організовано 19 асоціацій; популяризації ідей малого і середнього підприємництва на обласному та регіональному рівнях — 22, просування на зовнішніх ринках конкурентоспроможної продукції львівських товаровиробників та надавачів послуг — 5 [8]. Діяльність асоціацій охоплює усі сфери господарювання області. Більшість асоціацій, що здійснюють діяльність на Львівщині, територіально зареєстровані у м. Львові (43% усіх функціонуючих у межах області (2014)), м. Києві (24%), містах обласного підпорядкування (18%), інших населених пунктах області (15%). У зв'язку з сучасною соціально-економічною кризою ефективність діяльності асоціацій суттєво знизилася:

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

2/3 асоціацій існують виключно де-юре та не провадять активного функціонування. Між діючими об'єднаннями відсутні довготривалі функціональні зв'язки та зв'язки безпосереднього характеру, що суттєво гальмує розв'язання локальних/регіональних соціально-економічних проблем. На сьогодні вимагають посилення та переосмислення й горизонтальні зв'язки, особливо на локальному рівні, наприклад, між асоціаціями розвитку Яворівського району (“Асоціація фермерів Яворівського району”, “Асоціація роботодавців Яворівщини”, тощо) з метою ефективного використання прикордонного та вигідного транспортно-географічного положення району, подолання проблеми безробіття та формування нових осередків підприємницької діяльності; між асоціаціями Сколівського району (“Асоціація регіонального розвитку Сколівщини”, “Асоціація Курорт Сколівський”, “Асоціація Ради Львівщини”, “Асоціація Курорт Славське”) з метою збалансованого розвитку господарства району, загалом, та туризму й рекреації, зокрема і т.д.

Таблиця 2

### Діяльність холдингів на території Львівської області

Назва холдингу	Місце створення холдингу	Сфера господарства у якій працює холдинг	Діяльність на території Львівської області
Метал-Холдинг	м. Київ	Торгівля (металопрокат)	Філія “Метал-Холдинг-Львів” (м. Львів); реалізація металопрокату
Український автомобільний холдинг	м. Київ	Торгівля (автомобілі, автозапчастини);	“Львівська філія Українського автомобільного холдингу” (м. Львів); продаж автомобілів, автозапчастин; надання автосервісних послуг
Дакор Агро Холдинг	м. Київ	Сільське господарство (вирощування цукрового буряка, виробництво цукру)	“Золочівський цукрозавод” (м. Золочів) входить до складу холдингу
Пакко Холдинг	м. Київ	Торгівля (продовольчі і непродовольчі товари)	Функціонування мережі супермаркетів “Вопак” (м. Львів, м. Стрий, м. Новий Розділ тощо)
Агрохолдинг Оліяр	м. Київ	Сільське господарство (вирощування зернових, олійножирових, кормових культур); харчова промисловість (виробництво олії та майонезу під ТМ “Майола”)	Золочівський, Ходорівський, Жидачівський Миколаївський райони Львівської області (розвиток рослинництва); м. Ходорів (виробничі потужності – елеваторний комплекс)
Холдинг емоцій “!Фест”	м. Львів	Ресторанне господарство	м. Львів (19 креативних рестораних закладів)

Укладено на основі: [8, 13].

Здійснюють діяльність на території Львівської області консорціуми (табл. 3). Більшість консорціумів (як місцевих так і всеукраїнських (“Укргідроенергобуд”, “Консорціум університетів прикордоння”)) мають чітко окреслену сферу функціонування, територіально їхня діяльність пов'язана або з м. Львовом, або з місцями розташування стратегічно важливих підприємств/ресурсів (м. Городок, м. Стрий, м. Трускавець, м. Мостиська). Консорціуми слабо взаємодіють між собою (переважають епізодичні, опосередковані, функціональні зв'язки), що призводить до гальмування обласного соціально-економічного розвитку. На ринок області з 2010 р. виходять консорціуми загальносвітового масштабу: “Chevron” (США; видобуток вуглеводнів; переможець конкурсу (2012) на розробку Олеської ділянки), “PTV AG — VCDB GMBH” (Німеччина; стратегічна адаптація та розвиток транспортних мереж; проектування транспортної мережі м. Львова).

Трести присутні у структурі господарського комплексу Львівської області з середини ХХ ст.: 1940 р. організація тресту “Львіввуглерозвідка” з метою проведення планомірних геолого-розвідувальних робіт. У період трансформації господарства області виокремилися в

#### IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

окремі структурні одиниці та незалежні суб'єкти господарювання “Укрзахіддуглебудтрест” (м. Червоноград), “Трест зеленого господарства” (м. Львів), “Будівельно-монтажний трест Львівської залізниці” (м. Львів) і т.д. Більшість трестів Львівщини збиткові та потребують грамотної реструктуризації, пошуку нових ринків надання послуг та збуту готової продукції, модернізації виробництва, впровадження засад ефективного менеджменту. Ці проблеми можна вирішити за рахунок впровадження засад реіндустріалізації на місцях.

Таблиця 3

##### Діяльність консорціумів на території Львівської області

Назва консорціуму	Місце реєстрації	Сфера господарства у якій працює консорціум	Примітка
Концесійні транспортні магістралі	смт Шкло, Яворівський р-н	Будівництво	Дата заснування — 1999 р.; 2008 р. порушено справу про банкрутство; кількість працівників — 13 осіб
Агентство Економічної Безпеки	м. Львів	Консультаційні послуги, інформаційно-аналітичне забезпечення, охорона	Філії: м. Луцьк, м. Умань; м. Городок, м. Стрий, м. Трускавець (Львівська область); член “International Police Association”; об'єднує компанії: ЗАТ “Агентство економічної безпеки”, ІПП “Системи і технології охорони і спостереження”, асоціація “Безпека підприємництва і особи”, підприємство “Торговельно-промислова компанія “Ранкен””, журнал “Бізнес і Безпека”; з 01.09.2008 р. здійснює охорону 245-кілометрової ділянки транзитного магістрального продуктопровода, що проходить по території Львівської і Закарпатської областей і по якому транспортуються легкі фракції переробки нафти
Інком	м. Львові	Розробка програмного забезпечення, ІТ-аутсорсинг, ІТ-консалтинг	Філія Всеукраїнського консорціуму “ЕДАПТ” (м. Київ); спеціалізується на розробці та впровадженні у виробничі процеси інформаційних технологій
Вихор	м. Львів	Інвестиційна діяльність, операції з фондовими цінностями	Дата заснування — 2006 р.; тип консорціуму — інвестиційний консорціум
Західно-Український консорціум	м. Львів	Торгівля імпортною металопродукцією	Дата заснування — 1999 р.; представництва: м. Київ, м. Черкаси, м. Дніпропетровськ, м. Керч, м. Харків, м. Донецьк; співпрацює з: “Маріупольський металургійний комбінат”, “U. S. Steel Kosice” (Словаччина), “Rasselstein GmbH ein Unternehmen von ThyssenKrupp Steel” (Німеччина), “АрселорМиттал Темиртау” (Казахстан)

Укладено на основі: [8, 13].

Концерни на території Львівської області представлені функціонуванням: ПАТ “Концерн Хлібопром” (“Львівський хлібзавод №1”, “Львівський хлібзавод №5”, “Цех кондитерських виробів”, “Самбірський хлібокомбінат”, “Явірлайн”); АТ “Концерн Електрон” (Телевізійний завод “Електрон”, завод “Полімер-Електрон”, Завод телевізійної техніки “Електрон”, Фінансово-лізингова компанія “Електрон-Лізинг”, ТЗОВ “Завод “Електропобутприлад”, Науково-виробниче об'єднання “Карат”) тощо. Концерни сфери харчової промисловості активно працюють, між ними існують тісні структурні та функціональні зв'язки; концерни сфери машинобудування, хімічної промисловості перебувають у стадії рецесії. Їхній потенціал (працресурсний, інженерної-комунікаційної інфраструктури, наявність вільних територій) доцільно використовувати для розвитку осередків нової індустріалізації (“Інду-

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

стріальний парк “Рясне-2” (м. Львів), Яворівський індустріальний парк, Новороздільський індустріальний парк: створення парків передбачено програми транскордонного співробітництва Польща-Білорусь-Україна 2007—2013) та здійснення процесу реіндустріалізації господарства регіону.

Позитивом є зачаткування на території області (1990) діяльності фінансово-промислової групи “Росан”, яка працює у сегменті логістичних послуг та об’єднує десять підприємств різного спрямування (поштовий оператор “Росан”, компанія з управління активами “Росан-Капітал”, інвестиційна компанія “Росан-Інвест”, митно-ліцензійний оператор “Росан-Глобал”, служба кур’єрської доставки “Міст Експрес”, туристична компанія “Міст тур”). Центральний офіс ФПГ розташований у м. Львові, у 40 містах України та 7 державах (США, Канада, Греція, Польща, Італія, Іспанія, Німеччина) відкриті філії компанії.



Рис. 4. Потужності підприємства “Міст Експрес”.

У 2015 р. підприємство “Міст Експрес” придбало три регіональні компанії кур’єрської доставки (“Postman”, “Starexpress”, “Точка”), які суттєво підсилили його роль на ринку логістичних послуг України (рис. 4). Водночас занепокоєння викликає переїзд центрального офісу компанії у м. Київ (2015).

Зрушення у структурній трансформації господарського комплексу Львівської області пов’язані з діяльністю кластерів: кластер ІТ (м. Львів, 2010 р., на основі ресурсів компаній “SoftServe Inc.”, “ELEKS Software”, “N-IX” та “Symphony Solutions” (табл. 4)); кластер деревообробки та меблевого виробництва (Львівська область, 2010 р., ресурси компаній “Світанок”, “Бук-Холдинг”, “Уніплит”, “Львівський меблевий комбінат”); туристичний кластер (м. Львів, туристичні компанії, готельні заклади, заклади ресторанного господарства).

Таблиця 4

**Партнери кластеру інформаційних технологій та бізнес-послуг (м. Львів)**

Назва партнера	Держава, місто розташування	Вид діяльності у кластері
1	2	3
Східний Кластер ІКС (Wschodni Klaster ICT, Eastern ICT Cluster)	Польща, м. Люблін	організація-об’єднання академічних установ і компаній, що працюють у сфері малого та середнього бізнесу в регіоні для отримання конкурентних переваг і розвитку інноваційного бізнесу
Кластер БП (BPO Cluster)	Польща, м. Катовіце	об’єднання підприємств, що працюють в сфері послуг, в тому числі: компанії, що працюють в сфері бухгалтерії, фірми з консультацій в податкових питаннях, компанії з підбору персоналу, підприємства ІТ сфери та ін.

#### IV. НОВІ ГАЛУЗИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Закінчення табл. 4

1	2	3
Асоціація "IT Україна"	Україна, м. Київ	консолідація зусиль по просуванню на зовнішніх ринках конкурентоспроможної продукції українських компаній, злиття наукового і виробничого потенціалу України для створення програмного забезпечення, яке відповідає міжнародним стандартам
uSupport	—	веб-каталог, створений для того, щоб упорядковувати найбільш точну інформацію про IT потенціал України в сфері експортно орієнтованих послуг. Мета проекту — налагодження діалогу із замовниками із закордону та надання інформації про кваліфікованих і надійних партнерів в Україні
Remit		аутстафінгова та аутсорсингова компанія, що займається розробкою програмного забезпечення та сфокусована на співпрацю з європейськими та американськими замовниками та партнерами; має досвід у розробці високотехнологічних проектів, зокрема, в банківській галузі (включаючи он-лайн платежі), систем безпеки електронної пошти та веб, систем документообігу, систем video-on-demand

Укладено на основі: [14].

Актуальним є розширення сфери діяльності туристичного кластеру м. Львова до меж усієї області оскільки на її території через поживлення туристичної діяльності формуються нові центри (полюси росту) господарського комплексу (табл. 5).

Таблиця 5

#### Нові туристичні центри (полюси росту господарського комплексу) Львівської області

Туристичний центр	Рік започаткування діяльності	Вид туризму, що розвивається	Господарські одиниці, що надають туристичні послуги
1	2	3	4
с. Плав'є (Сколівський район)	2006	Гірський, рекреаційно-оздоровчий, спортивний	Гірськолижний комплекс "Плаї" (два витяги протяжністю 400 м.; готель "Плаї" (42 двомісні номери); ресторан "Полонина"; ресторан "Плаї"; бістро "Верховина"; бістро "На схилі"; спа-центр "Шафран"; лижна школа "Плаї"; музей Бойківської та Гуцульської культур; церква святого Архистратига Михаїла)
с. Розгірче (Стрийський район)	2005	Рекреаційно-оздоровчий, екотуризм, агротуризм	Відпочинковий комплекс "Цісарське урочище" (3 озера (послуги з риболовлі); 2 будинки (на 14 місць кожний); 5 дерев'яних одноповерхових котеджів (на 3 місця); дерев'яний двоповерховий котедж (на 6 місць); ресторан "Колиба"); Фермерське господарство "Розгірче" (страусина ферма, розведення буйволів, кінне господарство (коні породи "Гуцули"); школа верхової їзди; музей "Криївка"; ресторан "Родинний дім"; дві агрооселі)
с. Смерічка (Старо-самбірський район)	2008	Екотуризм, сільський, зелений, агротуризм	Приватні садиби мешканців поселення (котедж на 9 місць; сільський будинок на 4 місця);
с. Ясениця-Замкова (Турківський район)	2005	Рекреаційно-оздоровчий	Туристична база "Бойківський двір" (5 дерев'яних котеджів на 70 місць; ресторан "Бойківський двір")

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Закінчення табл. 5

1	2	3	4
с. Роздуч (Турківський район)	2000	Рекреаційно-оздоровчий, зелений	Готель “Собінь” (22 місця; ресторан); Туристична база “Бойківчанка” (котедж на 8 осіб; окремих дерев’яний будинок); Ресторан “Альтана”; Агрооселя Хмелинської Ганни Петрівни
с. Довгомостиська (Мостиський район)	2006	Рекреаційно-оздоровчий	Готельно-відпочинковий комплекс “Шервуд” (готель (24 номери); ресторан “Колиба”; ресторан “Зимовий сад”)

Укладено на основі: [22].

*Висновки.* Впровадження новітніх форм поєднання підприємств на території Львівської області пов’язано з перспективами і загрозами регіонального розвитку. До перспектив розвитку можна віднести: впровадження у господарський комплекс області засад гнучкої спеціалізації та гнучкої зайнятості; формування конкурентного бізнес-середовища; започаткування діяльності малих підприємств орієнтованих на обслуговування потреб великих ринкових структур; покращення інноваційної привабливості регіону; впровадження засад соціальної відповідальності бізнесу у господарський комплекс області. Загрози розвитку пов’язані з відсутністю на території області центрів бізнес-структур; вичерпністю та виснаженням сировинного, працересурсного, наукового потенціалів області; відсутністю реіндустріалізаційних напрямів у діяльності новітніх форм поєднання підприємств. Вирішення даних проблем потребує подальших наукових розвідок у сфері створення та функціонування новітніх форм поєднання підприємств на регіональному рівні.

### Список використаних джерел

1. Гладкий О. В. Менеджмент регіонального розвитку / О. В. Гладкий — К. : Академвидав, 2013. — 248 с.
2. Головне управління статистики у Львівській області України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua>.
3. Гуменюк А. М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону : теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія / А. М. Гуменюк. — К. : НІСД, 2014. — 468 с.
4. Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrproject.gov.ua>.
5. Діяльність суб’єктів господарювання Львівської області, 2014 : статистичний збірник [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua/ukr/publ/2014/ZB2620140101.pdf>.
6. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) : наук. монографія / С. А. Єрохін. — К. : Світ Знань, 2002.
7. Захарченко В. І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України / В. І. Захарченко. — Вінниця : Гіпаніс, 2004. Каталог підприємств України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://yellow.com.ua>.
8. Каталог підприємств України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://yellow.com.ua>.
9. Котик Л. І. Новітні форми поєднання підприємств у господарському комплексі Львівської області / Л. І. Котик // Географічна наука і практика: виклики епохи [міжн. наук. конф. присвячена 130-річчю географії у Львівському університеті (Львів, 16—18 травня 2013 р.)]. — Т. 1. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. — С. 295—299.
10. Котик Л. І. Підходи до типізації трансформації господарського комплексу регіону / Л. І. Котик // Регіон-2011: стратегія оптимального розвитку : [матер. наук-практ. конф. з міжн. участю (м. Харків, 10—11 листопада 2011 р.) / Гол. ред. кол. В. С. Бакіров]. — Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. — С. 146—148.
11. Котик Л. І. Суспільно-географічні аспекти функціонування новітніх форм поєднання підприємств на території Львівської області / Л. І. Котик // Науковий вісник Чернівецького ун-ту : зб. наук. праць. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. — Вип. 724—725 : Географія. — С. 157—162.



12. Лукашенко Т. Проблеми проектування індустріальних парків на Львівщині / Т. Лукашенко // Молодь і ринок. — 2014. — №9 (116). — 100—104.
13. Львівська торгово-промислова палата [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://lcci.com.ua>.
14. Львівський IT кластер [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://itcluster.lviv.ua>.
15. Мезенцев К. Регіональний розвиток в Україні : суспільно-просторова нерівність і поляризація : монографія / К. Мезенцев, Г. Підгрушний, Н. Мезенцева. — К. : Прінт Сервіс, 2014. — 132 с.
16. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : підручник / [за ред. проф. С. І. Дорогунцова]. — К. : КНЕУ, 2008.
17. Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку : монографія / У. Я. Садова. — Львів : ІРД НАН України, 2005.
18. Статистичний щорічник Львівської області за 2014 р. — У 2 т. — Львів : Гол. упр. статист. у Львів. обл., 2015.
19. Стеченко Д. М. Інноваційні форми регіонального розвитку : навч. посібник / Д. М. Стеченко. — К. : Вища шк., 2002.
20. Трансформаційна структура господарства України : регіональний аспект / [за ред. Г. В. Балабана, В. П. Нагірної, О. М. Нижник]. — К. : Міленіум, 2003.
21. Трансформаційні процеси економіки України в регіональному вимірі : монографія / [за ред. І. М. Школи]. — Чернівці : Книги-ХХ, 2004.
22. Центр туристичної інформатії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://touristinfo.lviv.ua/uk/lviv/region>.
23. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001.
24. Шевчук Л. Т. Розміщення продуктивних сил : навч. посібник / Л. Т. Шевчук. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001.
25. Щеглюк С. Д. Формування нових видів економічної діяльності в умовах трансформації економіки : монографія / С. Д. Щеглюк. — Львів : ІРД НАНУ, 2008. — 195 с.
26. Fik J. Timothy The Geography of Economic Development. Regional Changes, Global Challenges / J. Timothy Fik ; [2th ed.]. — Boston, 2000. — 294 p.
27. Harvey D. Spaces of neoliberalization: towards a theory of uneven geographical development / D. Harvey. Hettner-Lectures 2004. — Vol. 8. — Wiesbaden : Franz Steiner Verlag, 2005. — 132 p.
28. Kotyk L. I. Human-geographical problems of structural transformation of the economic complex in Lviv region / L. I. Kotyk // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. — 2015. — №5—6. — P. 101—104.

УДК 911.3:332.1 (477.83)

**Ірина Ванда**

**КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ:  
РЕГІОНАЛЬНИЙ І ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТИ**

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів  
iryna.vanda@yahoo.com*

*Competitiveness at sub-national level is rather new and vital direction of researches. Each of the major schools of economic theory – classical, neoclassical, keynesian, new economic growth – endogenous growth, new trade theory, and development economics – carries implications for the notion of “competitiveness”. Geografisation of the concept of competitiveness, due the applied methodology of EU’s experts, is consist of typisation of the regions by gross regional product dynamics and population density. Lviv oblast is the representative of theoretical type “region as production sites” (also types “regions as source of increasing returns” and “regionas hubs of knowledge” are distinguished). Regional competitiveness of Lviv oblast is growing, and in 2013 reached the Ukrainian level. The investigated region has comparative advantages in all pillars of competitiveness: basic requirements (health and primary education of population), efficiency enhancers*

*(higher education and training, market size, technological readiness) and innovation and sophistication factors (innovations). The decomposition of competitiveness of Lviv region in the context of theory of foreign direct investments is done. Matrix of development strategy of kinds of economic activities taking into account share in gross regional product and foreign direct investments dynamics are built. The share of revenues foreign direct investments as square of the signs is shown. Economic activities that provides everyday life of region – transport and communication, trade, repair services – should be under protection strategy. Real estate operations and agriculture (in the case of agribusiness development) are the priority kinds of activity that could stress the provide efficiency enhancers. Most of branches of proceeding industry need restructuration for further development. Support strategy for traditional industries at region – wood and machine building – could increase its economic effectiveness. Mentioned branch-oriented instruments grounded on existing natural, human and social potential facilitate growing the regional competitiveness of Lviv region.*

**Key words:** regional competitiveness, branches competitiveness, Lviv oblast.

**Ключові слова:** регіональна конкурентоспроможність, галузева конкурентоспроможність, Львівська область.

Сучасні економічні процеси характеризуються динамічним і нерівномірним зростанням окремих країн, територій, що посилює конкурентну боротьбу у різних сферах. В Україні також відбувається дивергенція соціально-економічного розвитку, що актуалізує вивчення конкурентоспроможності регіонів у різноманітних її аспектах.

Поняття “конкурентоспроможності” широко використовується у науково-практичному економічному та політичному дискурсі на двох просторових рівнях: мікро- (як здатність підприємства функціонувати, зростати, бути прибутковим) і макро- (головно щодо держави, національної економіки). Дослідження регіональної і галузевої конкурентоспроможності – відносно новий напрямок, який синтезує наявні теоретичні напрацювання. Розгляд конкурентоспроможності територій присутній широкому спектру концепцій – від класичної макроекономіки XVIII ст. до теорій макроекономічного зростання й еволюційної мікроекономіки й соціологічних теорій кінця XX ст. [7, с. 10–21]. Незважаючи на пріоритет економістів у вивченні цього феномена, економіко-географічні напрацювання також є ґрунтовними [1; 7].

Мета дослідження – розглянути Львівську область як представника одного з теоретичних типів регіонів України з виділенням напрямків стратегії галузевої конкурентоспроможності.

Географізація концепції конкурентоспроможності полягає у розподілі одиниць за двома осями – щільністю населення (просторовий фактор, який характеризує й рівень урбанізованості) та багаторічним зростанням валового регіонального продукту (ВРП) на особу. Виокремлюється три теоретичні типи регіонів – узагальнення реальних архетипів: як місця виробництва, як джерела зростаючих потоків, як ґаби знань [7, с. 44–46]. Результати застосування методики для областей України наведено на рис. 1 (міста Київ та Севастополь, з дуже високою щільністю населення і на 3–10 % вищим за середній рівень динаміки ВРП на особу, на схемі не представлено).

Львівська область має середній рівень зростання ВРП на особу (4,62 при 4,60 в Україні загалом). Як і переважна більшість областей, Львівщина належить до типу “регіон як місце локалізації виробництва”. Незважаючи на середній і нижче середнього темпи зростання ВРП і значну диференціацію одиниць за щільністю населення і рівнем ВРП на одну особу, розвиток таких територій визначається наявними ресурсами, зокрема трудовими і земельними (просторовими) ресурсами, базовою інфраструктурою, невисокою вартістю праці. Такі базові фактори формують привабливе середовище для інвестицій, зокрема іноземних.

Застосована нами методика розроблена аналітиками для потреб регіональної політики ЄС на початку 2000-х рр. Проте теоретичне обґрунтування регіонального розвитку, який опирається на наявні фактори, не є новим для економічної географії. Для означеного нами

#### IV. НОВІ ГАЛУЗИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

типу Львівської області конкурентоспроможність адекватно описують теорії концепції “регіони як місця експортної спеціалізації”: абсолютних і відносних переваг класичної економіки, факторів зростання неокласичної економіки, регіональної експортної бази і мультиплікативного ефекту кейнсіанської економіки, прямих іноземних інвестицій нової торговельної школи [7, с. 20–21]. Незважаючи на різні акценти, спільним для цих теорій є розгляд виробництва як “функції місця”, коли розміщення визначається наявними географічними факторами (наявність природних, трудових ресурсів, доступ до ринку тощо) . Тобто, територія – її властивості, відношення і частково процеси (зокрема функції) [6, с. 118] – є головним фактором розвитку такого типу регіонів.

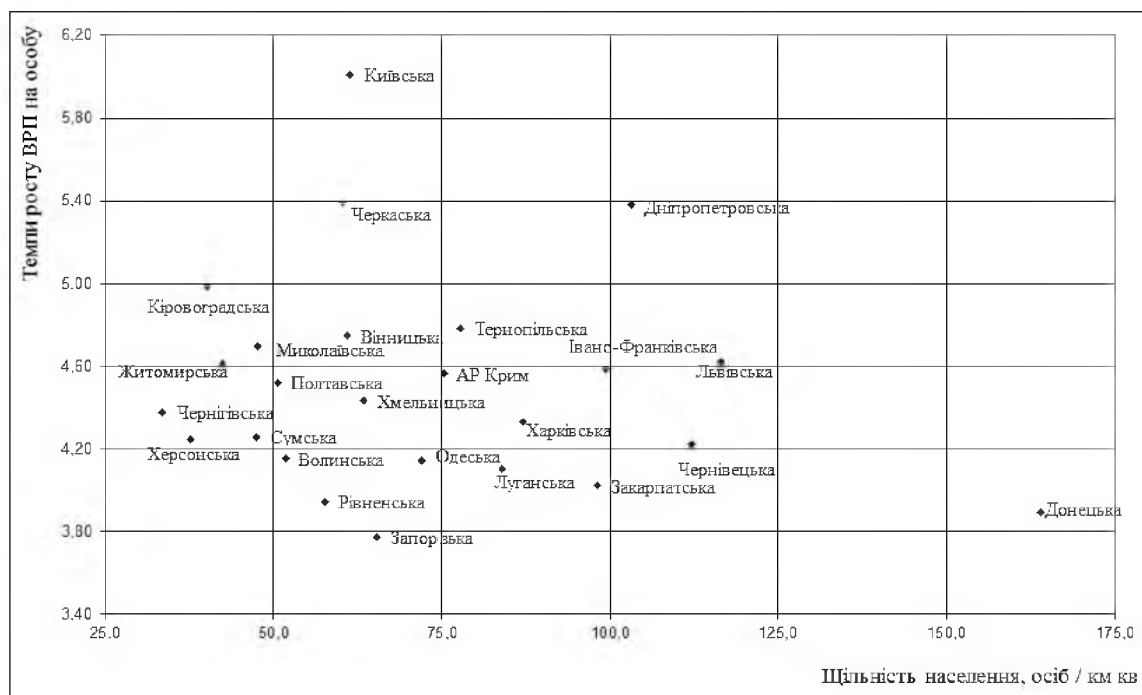


Рис. 1. Розподіл регіонів України за щільністю населення та динамікою ВРП на особу\*  
\* Побудовано за даними [5]

Суттєвим положенням для подальшого дослідження є огляд національної конкурентоспроможності, який з 2004 р. подає Всесвітній економічний форум. Україна, займаючи 79 місце з-поміж 140 країн, віднесена до групи економік, орієнтованих на ефективність [8, с. 354]. Львівщина протягом 2011–2013 рр. демонструє випереджаюче зростання конкурентоспроможності, покращила свої позиції серед регіонів держави і досягла загальноукраїнського рівня. Область володіє відносними конкурентними перевагами п'ятьох з дванадцяти факторів: базові (здоров'я і початкова освіта населення), орієнтовані на ефективність (вища освіта і професійна підготовка, розмір ринку, технологічна готовність) і інноваційні (інновації) [2, с. 96].

Подальшу декомпозицію конкурентоспроможності Львівської області проведено у руслі теорії прямих іноземних інвестицій. Це зумовлено винятковою важливістю (на нашу думку) інвестування, зокрема іноземного, для активізації подальшого розвитку регіону і України та формування міжнародної конкурентоспроможності. Прямі іноземні інвестиції позитивно впливають на зростання продуктивності виробництва [1], яка є головною компонентою ВРП [7, с. 96].

Для огляду потенційної стратегії галузевої конкурентоспроможності Львівської області використано методіку, апробовану для України [1]. Побудовано матрицю, яка показує чотири напрямки стратегії розвитку видів діяльності Львівської області, зважаючи на важли-

вість у господарстві (частка у ВРП) й інвестиційну привабливість (багаторічний темп росту прямих іноземних інвестицій) (рис. 2). Площа значка показує частку надходжень прямих іноземних інвестицій за видами економічної діяльності.

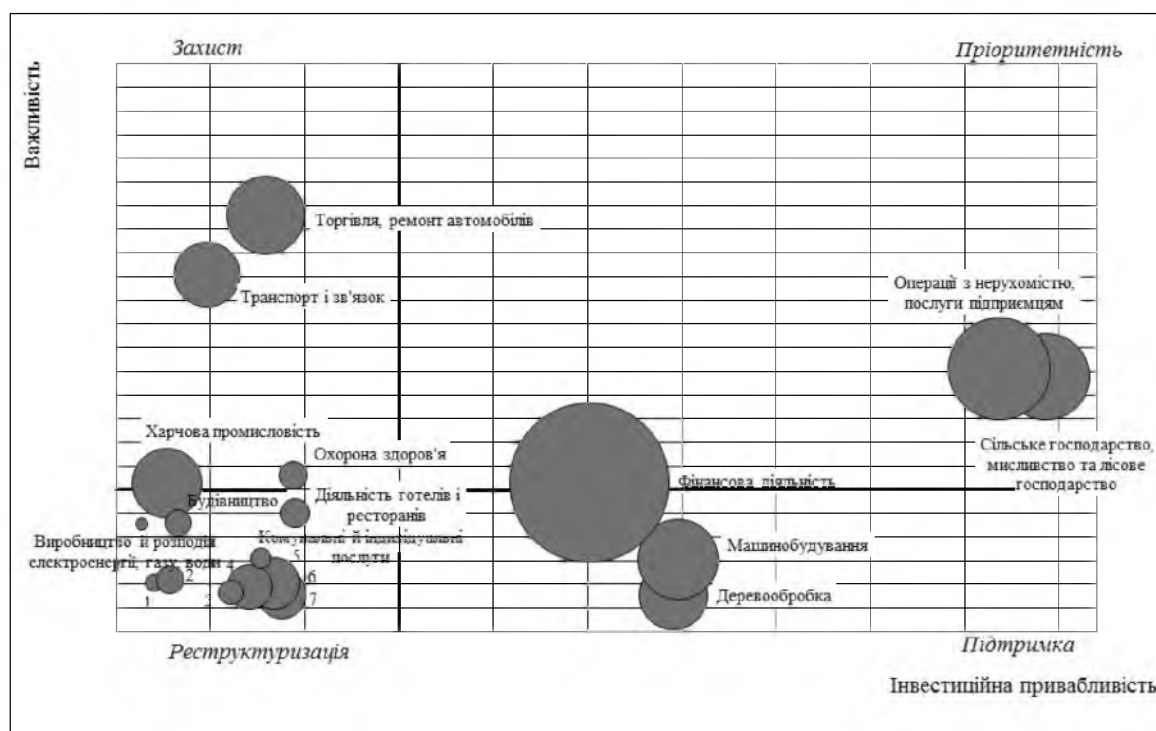


Рис. 2. Конкурентоспроможність галузей господарства Львівської області\*

\*Побудовано за даними [4]

Цифрами на рисунку позначено:

1 – видобувна промисловість; 2 – хімічна та нафтохімічна промисловість; 3 – інші галузі переробної промисловості; 4 – виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції; 5 – целюлозно-паперове виробництво, видавнича справа; 6 – металургійне виробництво і виробництво готових металевих виробів; 7 – легка промисловість

Види діяльності, що забезпечують життєдіяльність регіону, вимагають стратегії *захисту*. Транспорт і зв'язок, торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку формують 14–16 % ВРП, залишаючись малопривабливими для іноземного інвестування. У торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку це зумовлено, на нашу думку, організацією господарської діяльності у формі малих підприємств, залученні власних коштів для розвитку. Належний розвиток цих видів діяльності – запорука конкурентоспроможності регіону головно для місцевого населення, а не тільки для господарської системи.

*Пріоритетними* для господарства Львівської області є операції з нерухомістю і сільське господарство. Ці види діяльності мають дуже високу інвестиційну привабливість, забезпечують близько 10 % ВРП кожен, і зберігають значні надходження прямих іноземних інвестицій. Пріоритетною також є фінансова діяльність, що відображає один з напрямків економічної трансформації в Україні – розвиток ринкової інфраструктури. Стратегія активної підтримки дозволить посилити каталізатори ефективності конкурентоспроможності регіону [3, с. 137]: розвиток фінансового ринку, ефективність ринку товарів (зокрема, через розвиток агробізнесу, а не просто сільського господарства).

Потребують *підтримки* традиційні для регіону виробництва переробної промисловості – машинобудування і деревообробка, що розвинулися зважаючи на наявні трудові ресурси, вигідне транспортно-географічне положення. Ці види діяльності, попри динамічне

зростання обсягів прямих іноземних інвестицій, не досягли високої продуктивності праці. Необхідним є підвищення потенціалу росту. Зважаючи на значення машинобудування як рушія розвитку інших галузей виробництва, сприяння інноваційності інвестицій, ініціювання кластерів – можливість переходу Львівської області від факторно-орієнтованої економіки до економіки, орієнтованої на ефективність.

Найбільша кількість видів діяльності підпадають під стратегію *реструктуризації*. Це видобувна промисловість, яка у регіоні має тенденцію до згорання, комунальні й індивідуальні послуги, а також переважна більшість галузей переробної промисловості, які визначали індустріальну спеціалізацію регіону. Низька динаміка прямих іноземних інвестицій, незначні обсяги інвестування і продуктивність хімічної і нафтохімічної, легкої, металообробної промисловості, виробництва будівельних матеріалів, целюлозно-паперового виробництва і видавничої справи вимагають формування нової політики розвитку. Ці галузі важливі з міркувань зайнятості населення, комплексності й економічної безпеки регіону. Порівняно вищу привабливість для іноземного інвестора, економічну ефективність і міжнародну конкурентоспроможність продукції мають середні за розміром підприємства згаданих галузей (напр., ПАТ “Миколаївцемент” у виробництві будівельних матеріалів, ТзОВ “Йоха-Україна” у легкій промисловості, ТзОВ “Снежка” у хімічній промисловості) порівняно з малими фірмами. Тому одним із напрямків реструктуризації можна рекомендувати укрупнення суб’єктів господарювання, безперечно на добровільних засадах, чи утворення нових ринкових форм територіальної організації господарства у формі мікро-кластерів різних типів.

Реалізація означених стратегій пріоритетності і підтримки, зважаючи на потенціал розвитку, дозволяє нарощувати ефективність економіки, водночас сприяючи нарощенню конкурентних переваг інноваційних факторів. Такі галузеві-орієнтовані інструменти сприятимуть підвищенню регіональної конкурентоспроможності господарства Львівської області.

#### **Список використаних джерел:**

1. *Запотоцький С.* Регіональна конкурентоспроможність : Суспільно-географічні засади формування : монографія / С. Запотоцький. – К. : Бізне Медіа Консалтинг, 2012. – 424 с.
2. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2013 / Фонд “Ефективне управління”. – К., 2013. – 234 с. [Електронний ресурс] // Фонд “Ефективне управління”. – Режим доступу : [http://debaty.org/uploadfiles/ckfinder/files/reports/2013/FEG\\_report\\_2013\\_body\\_ukr\\_web.pdf](http://debaty.org/uploadfiles/ckfinder/files/reports/2013/FEG_report_2013_body_ukr_web.pdf)
3. Конкурентоспроможність територій : наук.-практ. посібн. / А. Ткачук, В. Толкованов, С. Марковський [та ін.]. – К. : ІКЦ “Легальний статус”, 2011. – 252 с.
4. Регіональна статистика Львівщини : інформаційний банк статистичних даних [Електронний ресурс] // Головне управління статистики у Львівській області. – Режим доступу : <http://database.ukrcensus.gov.ua/regiostat/region/Regiostat.asp>
5. Статистична інформація [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. *Шаблій О. І.* Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії : монографія / О. Шаблій. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 744 с
7. A Study on the Factors of Regional Competitiveness. A draft final report for The European Commission Directorate-General Regional Policy [Електронний ресурс] // Європейська Комісія. – Режим доступу : [http://ec.europa.eu/regional\\_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr/competitiveness.pdf](http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr/competitiveness.pdf).
8. The Global Competitiveness Report 2015–2016 : Insight Report / The World Economic Forum. – Geneva, 2015. – 403 p. [Електронний ресурс]. – Джерело доступу : [http://www3.weforum.org/docs/WEF\\_GlobalCompetitivenessReport\\_2015-16.pdf](http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2015-16.pdf).

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ  
ТЕРИТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів,  
oleggorovyi@ukr.net

*In today's socio-economic changes an important place among the factors of regional development takes the investment attractiveness of the territory. In Ukrainian terminology – a new category that actively spreads in the modern human geography.*

*After independence proclamation the territory of Ukraine has become attractive for foreign investors due to development factors. Annexation of the Crimea, the conflict in the Donbas influenced negatively on the investment rating of Ukraine, but it caused internal redistribution of investment flows and increasing of the investment attractiveness of individual regions.*

*According to recent research, Lviv region topped the rating of investment attractiveness of regions of Ukraine. The several factors contributed this – border geographical location, availability of skilled labor, a significant industrial base, rapid development of infrastructure and services.*

*Determination of investment attractiveness of administrative units of Lviv region showed significant regional differences in this indicator, connected with socio-economic development. The leader is Lviv and Pustomytskyi district. Lowest rates characterize Turkiivskyi, Drohobyttskyi and Sambirskyi districts and Novyi Rozdil.*

*Lviv region has unique opportunities for the implementation of diverse investment projects. Improving of investment attractiveness – the primary task in the project of Strategy of Lviv region development to 2027. The main steps for increasing investment flows in the region are the restructuring of the economic complex based on innovative development, development of new technologies and improvement of transport infrastructure. The economic power of Lviv region is constantly increasing, meaning forming a large-scale regional investment market.*

*The necessity of further development of theoretical and methodological foundations of investment attractiveness caused by importance to find new concepts of territorial organization of society that would give answers to current actual questions - improvement of innovation and investment development of the country and its regions in a conditions of market economy, development of investment infrastructure in the regions of Ukraine etc.*

**Ключові слова:** інвестиції, інвестиційна привабливість, регіон, Львівська область.

**Key words:** investments, investment attractiveness, region, Lviv region

**Вступ.** Вирішальну роль у розвитку країн чи їх регіонів відіграють інвестиції, які сприяють зростанню економічного потенціалу, виникненню нових галузей та підприємств, а також підвищують обсяги виробництва.

Прогресуюча економіка України завжди приваблювала іноземних інвесторів. Для ефективної інвестиційної діяльності потенційний інвестор повинен бути обізнаний про особливості інвестиційного клімату на території країни чи регіону. Європейська Бізнес Асоціація щоквартально проводить дослідження інвестиційної привабливості території (ІПТ) країн Європи. За 5-бальною шкалою індекс ІПТ України зафіксований на рівні 2,66 і відноситься до негативних значень (найбільший індекс ІПТ України спостерігався у першому півріччі 2011 р. і становив 3,4) [5]. Причиною зниження ІПТ України стало погіршення геополітичної та соціально-економічної ситуації в країні, недосконалість інструментів здійснення інвестиційної діяльності, відсутність єдиної системи використання потенціалу регіонів, низька віддача використання інвестицій та ін.

Незважаючи на ці негативні фактори, позитивні тенденції у інвестиційній діяльності України спостерігаються в окремих її регіонах, зокрема у Львівській області, яка у 2014 р. очолила рейтинг регіонів держави за рівнем ІПТ (рис. 1).

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питанням означення термінів “інвестиційна привабливість” та “інвестиційна привабливість території”, аналізом методики їх оцінки за-

#### IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

ймалися українські економісти та економіко-географи – І. Бланк [1], Г. Дудкіна [4], С. Ішук [7], С. Запотоцький [6], Ю. Качасв [8,], В. Мустафін, С. Сосько [9], А. Пересада [10], О. Шаблій [14] та ін. Аналіз інвестиційної привабливості регіонів України на загальнодержавному рівні проводить Київський міжнародний інститут соціології та Інститут економічних досліджень та політичних консультацій на замовлення Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України. Результатом їх діяльності є щорічний звіт “Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів” [11], у якому публікуються результати наукових розробок.

**Формування цілей статті.** Метою статті є суспільно-географічний аналіз ППТ адміністративних районів та міст обласного підпорядкування Львівської області.

**Виклад основного матеріалу.** Після проголошення незалежності України розпочинається новий етап у розвитку суспільної географії. З’являються нові її напрямки та об’єкти дослідження. Одним із них є дослідження географічної сутності ППТ.

Інвестиційна привабливість території – здатність території притягувати капіталовкладення із інших місць, в тому числі закордонних [14, с. 167]. Механізм формування та розвитку ППТ є результатом взаємодії інвестиційної діяльності та самої території і має циклічний характер. Це свідчить про ППТ як суспільно-географічну категорію.

Львівська область – старопромисловий регіон в західній частині України з внутрішньою диференціацією соціально-економічного розвитку. Регіон поділяється на рівнинну та гірську територію. На Львівщині існують депресивні міста і селища (Новий Розділ, Розділ, Новояворіськ, Стебник, Борислав, Дашава), які внаслідок закриття головних підприємств (хімічної, нафто-газової промисловості) втратили свої містоутворювальні функції. Північні та східні райони області вирізняються здебільшого аграрним спрямуванням розвитку, тому можуть стати привабливими для потенційних інвесторів у харчовій промисловості. Отже, для збалансованого розвитку Львівщини важливим інструментом є аналіз її інвестиційного клімату та можливостей покращання інвестиційної привабливості.

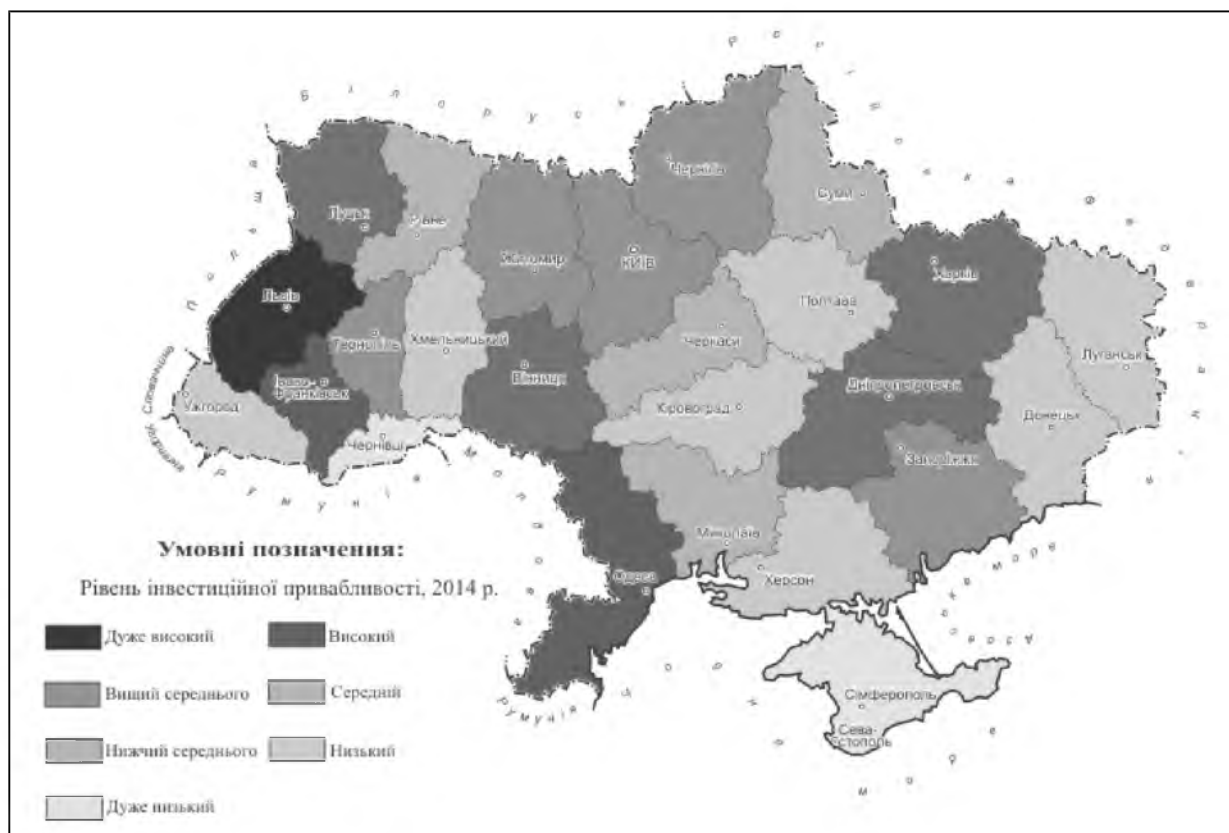


Рис. 1. Інвестиційна привабливість регіонів України(побудовано на основі даних [11])

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Єдиної методики розрахунку ІПТ немає. На законодавчому рівні в Україні розроблена методика оцінки інвестиційної привабливості підприємства. Із суспільно-географічних позицій ІПТ найкраще розроблена у працях Ю. Качаєва, зокрема у атласі “Україна. Промисловість та інвестиційна діяльність”, де розміщена детальна типологія регіонів України за показниками інвестиційної діяльності.

Для визначення особливостей формування інвестиційної привабливості території Львівської області нами використані демографічні, економічні та соціальні показники:

- 1) загальна кількість працездатного населення (16-54 роки, осіб);
- 2) середньомісячна номінальна зарплата працівників, грн.;
- 3) кількість підприємств на 10 тис. осіб наявного населення;
- 4) обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу, грн/особу;
- 5) роздрібний товарообіг підприємств, грн/особу;
- 6) прийняття в експлуатацію житла, тис. м<sup>2</sup> загальної площі.

Для порівняння показники визначення рівня інвестиційної привабливості адміністративних одиниць Львівщини обчислено *індексним методом* за формулою:

$$I_i = \frac{I_{ij} - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}$$

де  $I_i$  – значення  $i$ -го показника в  $j$ -ій адміністративно-територіальній одиниці (АТО),  $X_{\min}$  – мінімальне значення  $i$ -го показника серед усіх АТО,  $X_{\max}$  – максимальне значення  $i$ -го показника серед усіх АТО [2, с. 164].

Таблиця 1

**Індекси інвестиційної привабливості Львівської області\***

Адміністративна одиниця	Показники						Σ індекс
	1	2	3	4	5	6	
<i>Міста обласного підпорядкування</i>							
Львів	1,00	0,91	1,00	1,00	1,00	1,00	5,91
Борислав	0,04	0,95	0,33	0,05	0,01	0,04	1,43
Дрогобич	0,12	0,43	0,24	0,03	0,21	0,06	1,10
Моршин	0,00	0,53	0,70	0,03	0,18	0,01	1,45
Новий Розділ	0,03	0,61	0,00	0,03	0,00	0,00	0,68
Самбір	0,04	0,54	0,24	0,01	0,34	0,03	1,21
Стрий	0,08	0,70	0,22	0,04	0,63	0,02	1,69
Трускавець	0,02	0,00	0,96	0,00	0,48	0,04	1,51
Червоноград	0,10	1,00	0,07	0,05	0,59	0,01	1,84
<i>Райони</i>							
Бродівський	0,25	0,26	0,26	0,09	0,31	0,00	1,16
Буський	0,10	0,00	0,42	0,19	0,27	0,03	1,02
Городоцький	0,36	0,08	0,55	0,63	0,19	0,18	1,98
Дрогобицький	0,42	0,11	0,19	0,02	0,02	0,12	0,89
Жидачівський	0,35	0,19	0,43	0,48	0,12	0,04	1,60
Жовківський	0,83	0,14	0,45	0,23	0,56	0,22	2,43
Золочівський	0,37	0,13	0,49	0,12	0,19	0,05	1,35
Кам'янка-Бузький	0,23	0,82	0,32	0,88	0,29	0,24	2,79
Миколаївський	0,29	0,20	0,55	0,51	0,27	0,10	1,92
Мостиський	0,22	0,01	0,42	0,01	0,61	0,17	1,44
Перемишлянський	0,00	0,58	0,44	0,02	0,14	0,03	1,22
Пустомитівський	0,89	0,04	1,00	1,00	1,00	1,00	4,93
Радехівський	0,12	0,24	0,27	0,98	0,11	0,07	1,78
Самбірський	0,36	0,02	0,18	0,05	0,19	0,18	0,98
Сколівський	0,11	0,53	0,26	0,05	0,35	0,12	1,43
Сокальський	0,63	0,84	0,26	0,38	0,18	0,14	2,42
Старосамбірський	0,46	0,20	0,14	0,01	0,20	0,07	1,07
Стрийський	0,28	1,00	0,32	0,40	0,22	0,17	2,39
Турківський	0,12	0,32	0,00	0,00	0,00	0,03	0,47
Яворівський	1,00	0,25	0,48	0,82	0,53	0,53	3,69

\*Розраховано на основі даних Головного управління статистики у Львівській області



#### IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Після обчислення сумарного індексу ППТ Львівщини здійснено групування міст обласного підпорядкування та адміністративних районів за цим показником. Картографічна інтерпретація результатів дослідження (рис. 2) свідчить про територіальні відмінності ППТ, що пов'язано із соціально-економічним розвитком.

Найвищий рівень ППТ характерний для м. Львова, де сконцентрована найбільша частка інвестицій, та Пустомитівського району, який оперізує обласний центр. Центральне положення в межах області, високі економічні та соціальні показники розвитку сприяють високому рівню ППТ цих АТО.

Висока ППТ характерна для Яворівського району. Завдяки прикордонному положенню тут має місце розвиток прикордонної інфраструктури, а також активна торгівля. На території району діє спеціальна економічна зона "Яворів", в якій у 2013 р. було реалізовано 59 інвестиційних проектів (перше місце в Україні серед СЕЗ). Найбільші підприємства Яворівщини із іноземними активами – ТзОВ "Снежка Україна", ТзОВ "Ламела", ТзОВ "Кормотех" та ін.

Середні показники ППТ характерні для Жовківського, Кам'янка-Бузького, Сокальського та Стрийського районів.

Низький рівень ППТ характерний для більшості районів. Здебільшого це східні аграрні (Радехівський, Буський, Бродівський, Золочівський, Перемишлянський, Миколаївський, Жидачівський), гірські (Старосамбірський, Сколівський), а також Мостиський та Городоцький. У цю категорію потрапили майже всі міста обласного підпорядкування (крім Нового Роздону), що пов'язано із високими показниками м. Львова при обчисленні індексів ППТ.

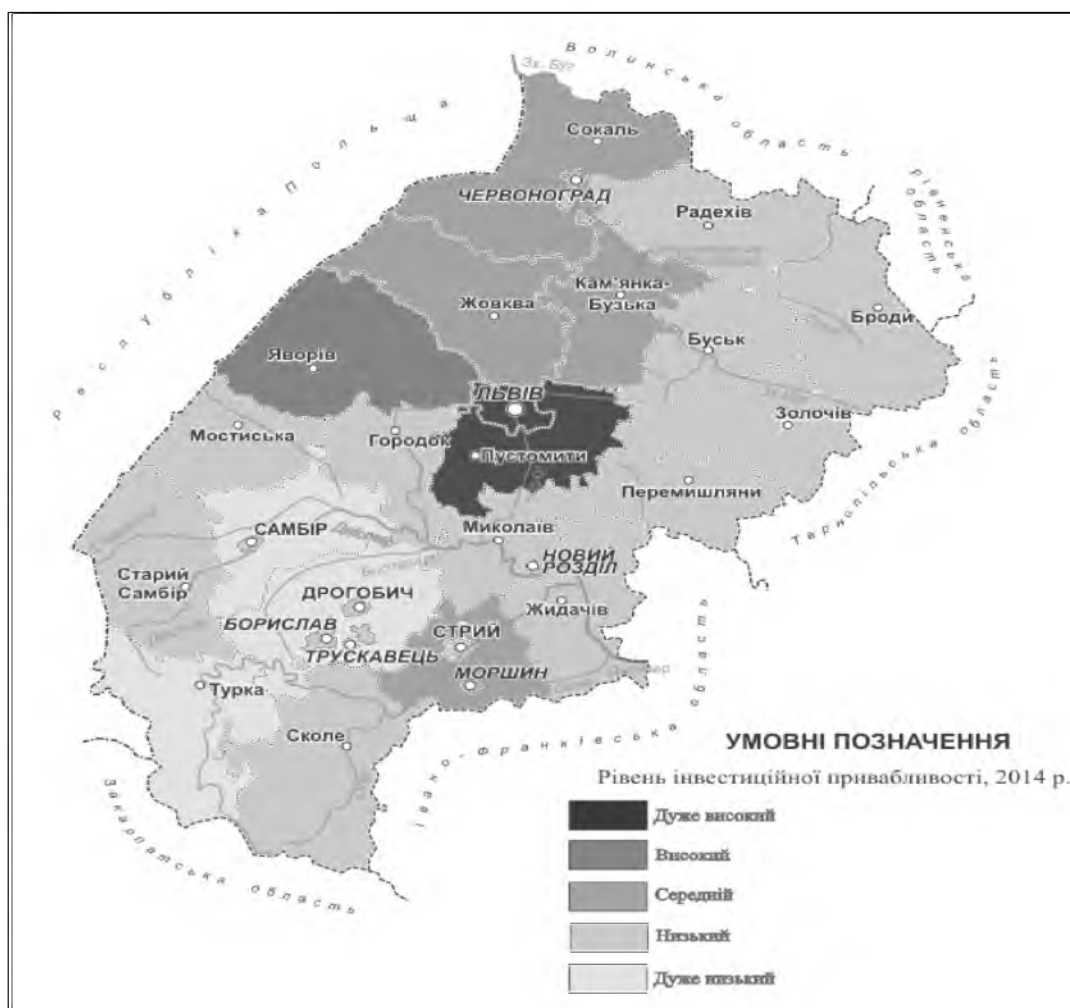


Рис. 2. Рівень інвестиційної привабливості території Львівської області (побудовано на основі даних [3])

Найнижчий рівень ІПТ характерний для трьох південних районів – Самбірського, Дрогобицького, Турківського та м. Новий Розділ. Невисокі позиції Самбірського та Дрогобицького районів пов'язані із виділенням їх центрів (м. Самбір та Дрогобич) в іншу АТО. Це значно ослаблює позиції районів в загальнообласному рейтингу. Особливо низькі показники ІПТ у Турківському районі, що зумовлено його економічним розвитком, а також частковою периферійністю географічного положення. Новий Розділ – це депресивна територія, велике промислове місто совєтської доби. З 2014 р. у місті розпочалася рекультивація колишніх промислових земель для створення Новороздільського промислового парку, який буде готовий до прийому компаній у 2017 р.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Отже, для Львівщини характерна суттєва диференціація показника ІПТ. Підвищення ІПТ Львівської області закріплено на законодавчому рівні і займатиме ключову позицію у контексті процесів децентралізації регіонів України. У проекті Стратегії розвитку Львівської області до 2027 року стимулювання інвестицій відноситься до Стратегічної цілі № 1 – Прискорення економічного зростання області і займає першу позицію у ній. Ключові напрямки її реалізації – підготовка інвестиційних продуктів та покращання інвестиційної промоції регіону [12]. Концентрується увага на розвитку новітніх форм поєднання підприємств – індустріальних парків (в т. ч. на території старих промислових зон), промислово-логістичних зон, ІТ-кластерів. Варто зазначити, що згідно проекту Стратегії на території Львівщини планується утворити Східноєвропейський логістичний центр, діяльність якого буде пов'язана із розробкою схеми розміщення логістичних та промислово-логістичних об'єктів.

Основою подальших розробок є дослідження ІПТ адміністративних районів, міст, а також майбутніх територіальних громад, що є особливо актуальним в контексті процесів децентралізації регіонів України.

### Список використаних джерел:

1. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент / И. А. Бланк. – К. : МП “ИТЕМ” ЛТД, 1995. – 448 с.
2. Бульба Ю. М. Суспільно-географічні особливості інвестиційної привабливості Чернігівського регіону / Ю. М. Бульба // Географія та туризм : наук. зб. / Ред. кол. : Я. Олійник (відп. ред.) та ін. – К. : Альфа-Пік, 2014. – Вип. 31. – 222 с.
3. Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/>
4. Дудкіна Г. Є. Суспільно-географічні особливості інвестиційної діяльності Луганської області : автореф. на здоб. ступ. к-та геогр. наук / Г. Є. Дудкіна – Харків : Харків. нац. ун-т ім. В. Каразіна, 2012. – 21 с.
5. Європейська Бізнес Асоціація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eba.com.ua/uk/about-eba/indices/investment-attractiveness-index>
6. Запотоцький С. П. Інвестиційна привабливість агропромислового виробництва Черкащини / С. П. Запотоцький // Регіональні проблеми розвитку АПК України: стан і перспективи вирішення. – К., 2000. – С. 193–195.
7. Іщук С. О. Інвестиційна діяльність у Західному регіоні України : стан, тенденції, ефективність / С. О. Іщук, Т. В. Кулінич, С. М. Ткач; НАН України. Ін-т регіональних досліджень; [наук. ред. С. О. Іщук]. – Львів, 2012. – 114 с.
8. Качаев Ю. Д. Інвестиційна привабливість території як суспільно-географічна категорія / Ю. Д. Качаев // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 24. – С. 11–22.
9. Мустафін В. І. Ринок та регіоналістика : навч. посібн. для студ. екон. та екон.-географ. фахів / С. П. Сонько, В. В. Кулішов, В. І. Мустафін. – К. : Эльга, Ніка Центр, 2002. – 380 с.
10. Пересада А. А. Інвестування : навч. посібник / А. А. Пересада. – КНЕУ, 2004. – 250 с.
11. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.ier.com.ua/files/Projects/2012/Рейтинг\\_інвестиційної\\_привабливості\\_регіонів\\_2014.pdf](http://www.ier.com.ua/files/Projects/2012/Рейтинг_інвестиційної_привабливості_регіонів_2014.pdf)
12. Стратегія розвитку Львівської області на період до 2027 року (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://loda.gov.ua/upload/users\\_files/22/upload/StrategyLVOBL.pdf](http://loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/StrategyLVOBL.pdf)

13. Україна. Промисловість та інвестиційна діяльність: Атлас / За наук. ред. Леоніда Руденка. – К. : ДНВП “Картографія”, 2003. – 80 с.
14. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : підручник. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 444 с.

УДК 911.3:33

Михайло Чорний

### ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СВИТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів  
rerix171991@ukr.net

*Development of global integration processes in the global economy reinforce the role of economic relations, and as the basis of economic development. The main problem that needs solving in a phased regional context is the question of the dynamics of foreign economic relations of the region, namely optimization in the organization of exports and imports of goods and services, foreign direct investment and international labor migration. The latest in our country also is one of donors in the exchange of capital and long-term investments.*

*The article analyzes and highlights the prospects of development of economic relations Lviv region. The main problems of the region, namely These include – political, legal, economic, social, cultural and infrastructure. An example of major interrelated ways in which integration will take place in Lviv region to the modern world economy. The differences problems and prospects of the districts, and shows the future path of development of depressed areas. Characterized internal and external factors prospects of Lviv region, which are contradictory structure of macroeconomic and geopolitical processes.*

*In the Lviv region has its strengths and weaknesses, opportunities and threats. The strengths include – intensive use of recreational tourism potential and favorable geopolitical position heolohistychne, weaknesses is an export-import quotas, high levels of corruption, low productivity and high staff turnover, instability of the national currency. Main features of the region is to reduce power consumption, reduced external gas dependence, and cross-border cooperation, the development pratseresursnoho potential major threats is to enhance raw orientation economy, ill-considered policy in the energy sector, pressure from foreign needs. In the Lviv region great export potential agriculture areas especially livestock, which declined in the last decade. Offered his view on the methods and stages of solving the fundamental components of economic relations.*

**Ключові слова:** інтеграція, стратегія, Європейський Союз, експорт, імпорт, прямі іноземні інвестиції.

**Keywords:** integration, the strategy, the European Union, exports, imports, foreign direct investment.

Активна участь України в сучасних інтеграційних процесах зумовлена перевагами міжнародного географічного поділу та інтеграції праці, а також бажанням подолати штучно створену відокремленість нашої держави від високорозвинених держав світового господарства. Для ефективної і організаційно-правової оформленої інтеграції Львівської області в сучасну систему світогосподарських зв'язків необхідні виділити основні проблеми, які існують в досліджуваному регіоні, а саме політико-правові, економічні, соціально-культурні та інфраструктурні.

До економічних проблем належать:

- високий рівень інфляції;
- нестабільність національної валюти(девальвація);
- експортно-імпортні обмеження(квоти);

– недосконала система захисту прав власності.

До політико-правових проблем відносяться:

- нестійкість і хиткість політичного клімату;
- наявність зайвих бюрократичних структур;
- високий рівень корупції;
- недосконалість законодавства.

Інфраструктурні проблеми пов'язані з:

- недосконалістю інфраструктури;
- слабкою інформаційно-комунікаційною системою;
- недосконалою системою ринку інвестицій;

До соціально-культурних проблем належать:

- невисока кваліфікація персоналу;
- низька продуктивність праці;
- висока плінність кадрів;
- формування сучасної орієнтованої на світові пріоритети системи освіти.

До факторів можна також віднести розвиток економічної кризи і кон'юнктури, розвиток цін на товари, незмінні характеристики, як старіння населення, культурні норми, цінності і традиції, рівень освіти та географічне положення, переважна більшість державних фінансів продовжує перерозподілятися на національному рівні, податкова система, соціальна політика, вибір структури енергетики – це все належить до компетенцій держави.

Подальша інтеграція Львівської області в світове господарство відбуватиметься різними шляхами, але водночас взаємопов'язаними:

- через активну ліберальну зовнішньоекономічну політику;
- за рахунок формування середовища сприятливого для іноземного підприємництва та інвестування й транснаціоналізації високомонополізованих підприємств;
- через укладення двосторонніх та багатосторонніх міждержавних і міжрегіональних економічних угод та участь у багатосторонніх міжурядових переговорах;
- за рахунок інтенсифікації східноєвропейських інтеграційних транскордонних процесів та формування умов інтеграції в західноєвропейські інтеграційні структури.

Входження Львівської області в систему світогосподарських зв'язків у такому стані, як вона є сьогодні до будь-яких інтеграційних регіональних об'єднань спричинить, що і в деякій мірі спричинило вже до консервації проблем та негативних тенденцій усіх галузей економіки, але деякі галузі економіки, в які іноземні інвестори інвестували гроші та їх модернізували дали змогу ефективніше і швидше виправити деформовану регіональну економіку. Так, наприклад, в Старосамбірському, Самбірському, Турківському районах області, де частка прямих іноземних інвестицій є малою, галузі промисловості, які розвивались за період СРСР, занепали і не розвиваються взагалі, тобто ці райони стали депресивними.

У рамках створення загальнонаціональних економічних пріоритетів є створення конкурентоспроможних недержавних підприємницьких структур, що ґрунтуються на національному українському капіталі та мають форму ТНК, які б могли розглядатись, як серйозний важіль впливу на зовнішні ринки, передусім регіональні, а діяльність самих ТНК можна було б розглядати, як форму економічної експансії держави в країни близького і далекого зарубіжжя.

Перспективи розвитку будь-якого регіону також зумовлюються внутрішніми і зовнішніми чинниками, які являють собою суперечливу сукупність макроекономічних, геополітичних та інших дій. Отже, можна констатувати, що серед внутрішніх напрямків роботи є необхідність забезпечення економічної і соціальної рівноваги в суспільстві, фінансової стабілізації, підтримання динамічного зростання як в загальнонаціональному, так і в регіональних вимірах. Поглиблення структурних ринкових реформ, створення ефективної муніципальної та судової системи в контексті захисту прав власності та інтересів суб'єктів підприємництва – є основним завданням в перспективі. Перелічені напрямки по-різному можуть впливати на формування базових елементів світогосподарської стратегії розвитку. У кінцевому підсум-

ку від якісних характеристик кожної з господарських підсистем вирішальною мірою залежить динаміка таких основоположних параметрів світогосподарських зв'язків, як масштаби і структура експортного потенціалу Львівської області, умови торгівлі, обсяг залучених прямих іноземних інвестицій, стан зовнішньої торгівлі та платіжного балансу, обмінний курс національної грошової одиниці, обсяг золотовалютних резервів Національного банку України.

Сприятливе підприємницьке середовище, інвестиційний клімат, прозора і необтяжлива податкова система помножені на відносно дешеву робочу силу, формують важливі передумови підвищення конкурентоспроможності економіки Львівської області [4].

Повноцінна інтеграція до європейського інвестиційного ринку можлива лише у випадку удосконалення структури товарного експорту, в якій має підвищуватись частка нової та інноваційної продукції. Нині структура товарного експорту Львівської області України та держави в цілому є архаїчною, в якій частка сировини і напівфабрикатів досягла 70 %, у той час як у світовому експорті товарів цей показник дорівнює 12,5 % [2]. Не слід забувати, що відповідно до оцінок західних експертів Україна все ще відстає від країн ЄС за рівнем лібералізації бізнесу, правового середовища, податкових стимулів. На думку спеціалістів Європейського центру досліджень, підприємницький ризик інвестицій в Україні становить 80 % [4].

Надзвичайно великий експортний потенціал агропромислового комплексу галицьких областей України, особливо Львівської області. Він може бути досягнутий шляхом поглиблення ринкових реформ в аграрному секторі, поступовим включенням в господарський оборот незайманих земельних ресурсів, застосування сучасної техніки і виробничих технологій. Все це повинно істотно вплинути на диверсифікацію експортної потуги досліджуваної області, шляхом примноження її реальних переваг у конкурентній боротьбі з іншими виробниками і експортерами сільськогосподарської продукції. Незаперечною є роль транзитної системи в нарощуванні експортних можливостей, особливо щодо транспортування електроенергії в країни Європейського Союзу [6].

Важливим резервом розвитку Львівської області України є також інтенсивне використання рекреаційно-туристичного потенціалу. Унікальні історико-культурні та лікувально-оздоровчі комплекси за умов створення необхідної інфраструктури, що може бути досягнуто шляхом кредитування, поступової, але неухильної вестернізації цієї сфери, суттєво можуть поповнювати валютну скарбницю держави та регіону [4].

Серед основних зовнішніх перспектив слід назвати зміцнення геополітичного та геостратегічного становища держави досліджуваного регіону. Наріжним каменем внутрішньої і зовнішньої політики мають стати фундаментальні цінності Західної цивілізації – свобода, демократія, повага прав людини і громадянина, ліберальний ринковий економічний устрій, громадянське суспільство.

Отже, зовнішні і внутрішні перспективи розвитку світогосподарських зв'язків Львівської області та України є дуже тісно зв'язаними. Також слід зазначити, що треба зменшити залежність від постачань природного газу та закордонних нафтопродуктів, оперативно відстежувати всі зовнішні економічні небезпеки, насамперед у монетарній політиці, використовувати ще мало задіяні внутрішні резерви економічного розвитку – транзитний потенціал – створення логістичних фірм. У сільському господарстві залишається актуальним створення малих фермерських підприємств і підтримка його дотаціями держави, будівництво житла, промислових та транспортно-інфраструктурних об'єктів, сприяння активізації розвитку легкої промисловості шляхом створення пільгового податкового періоду.

Реалізувати всі завдання зовнішньої і внутрішньої гео економічної політики держави можуть лише такі державні структури, які були б рівновіддаленими від корпоративних інтересів окремих фінансово-промислових угруповань і керуватимуться насамперед економічними стратегічними інтересами держави в контексті світогосподарських зв'язків. В юридичному аспекті важливо забезпечити формування привабливого для інвесторів законодавства держави, спрощення процедур для створення і ліквідації фізичних і юридичних осіб, як

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

суб'єктів підприємницької діяльності, а в політичному плані – стабілізацію політичного життя, що може бути досягнуто шляхом злагодженої роботи всіх трьох гілок влади – виконавчої, законодавчої і судової в системі створення оптимальних умов для розвитку світогосподарських зв'язків [1].

Просторовий розподіл рівня участі у системі світогосподарських зв'язків адміністративних районів Львівської області співпадає із розміщенням та структурою економічного потенціалу регіону. Пріоритетною для регіональної влади має стати розвиток депресивних районів, у яких дуже низький рівень участі у світогосподарських зв'язках, а також підвищення інвестиційної привабливості, оскільки ринок збуту галицьких областей стрімко розвивається, транспортно-логістичне положення є дуже вигідне, багатий природно-ресурсний потенціал, стабільні темпи розвитку ІТ – фірм та інші. При ефективному кризовому менеджменті у цих районах можна створити умови для розвитку високотехнологічних галузей промисловості та покращити соціальну інфраструктуру, яка б підвищила рівень життя населення і посприяла інтеграції Львівської області України у систему світогосподарських зв'язків.

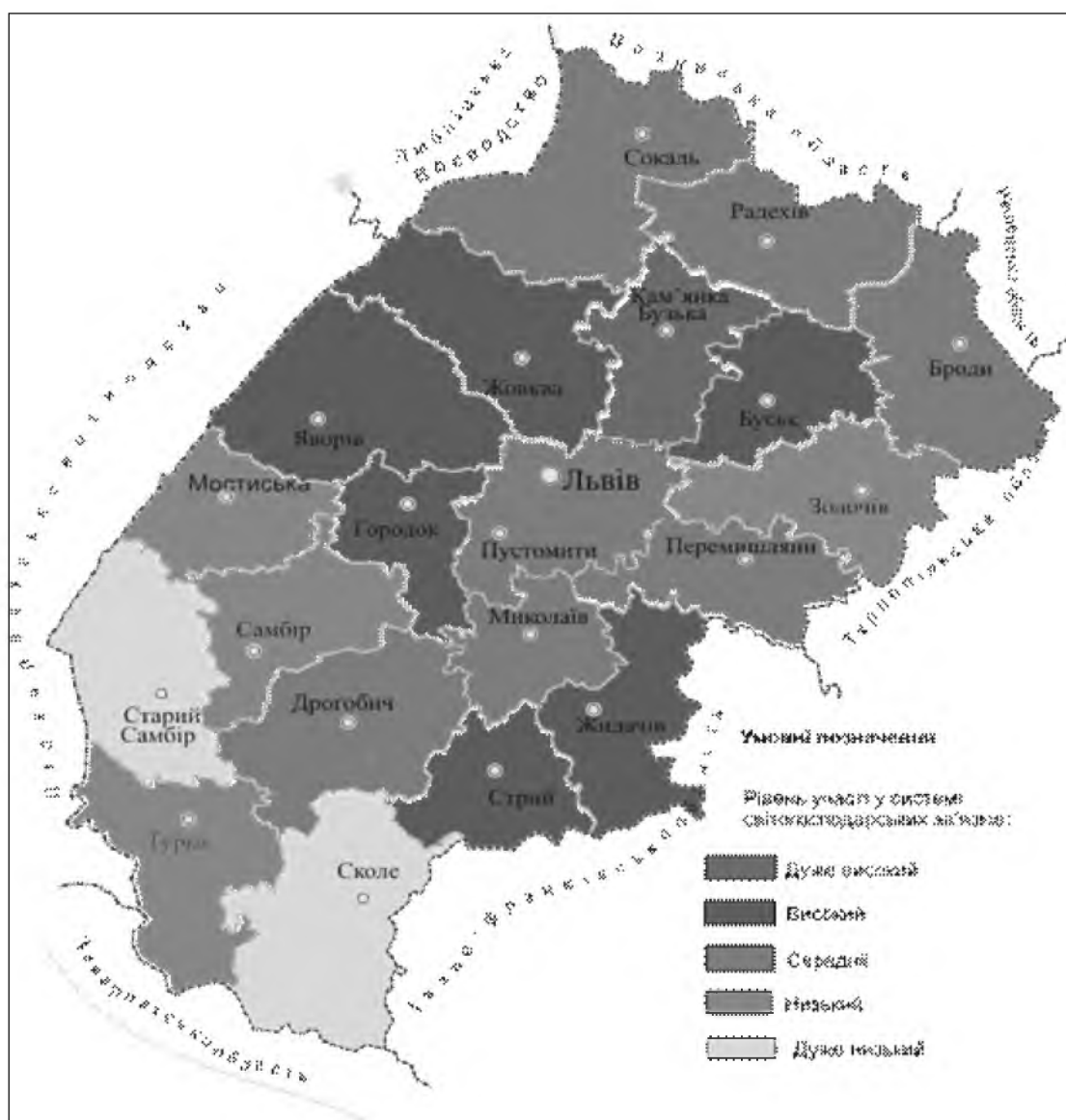


Рис. 1. Рівень участі адміністративних районів Львівської області в світо господарських зв'язках (побудовані автором на основі даних [3])

**Список використаних джерел:**

1. Дністрянський М. Зовнішньоекономічні зв'язки України як відображення її геополітичних проблем // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія географічна. – Вип. 38. – 2010. – С. 105–110.
2. Пирожков С. І. Моделі і сценарії структурно-інноваційної перебудови економіки України // Інвестиційно-інноваційна стратегія розвитку національної економіки : зб. наук. праць. – К. : ОІА НАНУ, 2004. – С. 5–10.
3. Статистичний щорічник 2011. Райони та міста Львівської області. 2 частина. Львів. – Головне управління статистики у Львівській області. 2012
4. Філіпенко А. С. Зовнішньоекономічна стратегія України в сучасних умовах // Світогосподарські пріоритети України : зб. наук. пр. / НАН України. Об'єднання ін-т економіки : Ред. кол. : А. С. Філіпенко (відп. ред) та ін. – Київ, 2005. – 124 с.
5. Шаблій О. І. Основи суспільної географії / Fundamentals of Human Geography : підручник для студ. вищих навчальних закладів / О. І. Шаблій. – 2-ге видання. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 296 с.
6. UNCTAD/ World investment report, 2012 : Transnational corporation and export competitiveness. – New York and Geneva: United Nations, 2012. – 340 p.

УДК 911.52:7.01:379:85:57.017.64

**Йосип Гілецький,  
Надія Тимофійчук**

**ГОСПОДАРСЬКА ОСВОЄНІСТЬ ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ОБЛАСТЕЙ  
У МЕЖАХ ГІРСЬКОЇ ЧАСТИНИ БАСЕЙНУ ЧЕРЕМОШУ**

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ,  
hileckij@ukr.net, tymofijchuk@ukr.net

**Statement of the problem.** *In order to find the ways to optimize the economic growth and rise of people's quality of life in mountainous regions of the Ukrainian Carpathians, it is necessary that natural and geographic, historical, social and economic preconditions of the development of these territories should be analyzed. In this respect, attention should be paid to differences in these preconditions typical of natural geographical regions which vary in their landscape peculiarities.*

The **objective** of the article is to demonstrate that there are quite notable differences in the way the land is used and territory is utilized within the limits of natural and geographic regions, segments of which are present in the mountainous part of Cheremosh basin.

The main **goals** of our investigation are: 1. to investigate how natural peculiarities of the landscape have influenced the character of land and forest utilization; 2. to determine the impact of other factors on the way of land utilization within the units of natural geographic regions.

The **body** of the article. The mountainous territory of Cheremosh basin is located within the limits of Verkhovyna and Putyuliv administrative districts, and involves the parts of four natural geographic regions: External flysh, Verkhovyna watershed, Polonine-Chornohora Carpathians and Marmarosy crystalline core-area. The last region occupies the southernmost border territory the investigation of which encompassed one single settlement – the village of Sarata of Shepit village council in Putyuliv district. Taking into consideration this circumstance as well as predominant mid-mountain relief, we have included this territory to Polonine-Chornohora region. The ratio of populated are here reaches 8,5 % and agricultural land makes up 14,2 % of the total territory, the rest is occupied by woods and forested areas. The most utilized mountainous part of Cheremosh basin is Vorokhta-Putyuliv low-mountain zone, wherein 21,1% of the territory is populated and the proportion of agricultural land reaches 39,1 %.

**Conclusions.** Territorial zoning according to its agricultural utilization in the basin of Cheremosh allows for evaluation of the dependence of natural resources usage on specific peculiarities of mountainous landscapes, as well as on vehicle access and remoteness from the

*hotbed of growth. Taking into account the analysis of current situation, identifying the tendency of its transformation, it becomes possible to work out the prospective ways of optimal natural resources usage in the region as well as social and economic pick-up.*

**Ключові слова:** зони господарської освоєності території, землекористування, заселеність території, морфометричні характеристики рельєфу, природно-географічні області.

**Keywords:** areas of economic development of territory, land use, population of the territory, morphometric characteristics of the relief, natural geographic region.

**Вступ.** Для пошуку шляхів активізації економічного зростання і підвищення якості життя населення у гірських районах Українських Карпат, важливо проаналізувати природно-географічні, історичні та соціально-економічні передумови розвитку цих територій. При цьому слід звернути увагу на відмінності цих передумов у різних за ландшафтними особливостями природно-географічних областях. **Мета** статті – показати, що в межах природно-географічних областей, фрагменти яких представлені у межах гірської частини басейну Черемошу існують досить помітні відмінності і характері землекористування та освоєності території. Для досягнення мети було визначено два **завдання** нашого дослідження: дослідити як природні особливості ландшафту позначились на характері земле- та лісокористування; визначити вплив інших чинників на характер землекористування у межах одиниць природно-географічного районування.

**Регіон дослідження.** Гірська територія басейну Черемошу знаходиться у межах Верховинського району Івано-Франківської області та Путильського району Чернівецької області. У природно-географічному відношенні вона включає частини чотирьох природно-географічних областей: Зовнішньофлішевих, Вододільно-Верховинських, Полонинсько-Чорногірських Карпат та Мармароського кристалічного масиву.

Основною рисою будови земної кори частини Українських Карпат, яка знаходиться у межах гірської частини басейну Черемошу, є поширення покривно-лускуватих структур Флішевих Карпат з чітким південно-східнім простяганням складок, а на півдні кристалічного виступу герцинського за віком Мармароського кристалічного масиву. Морфоструктурні особливості рельєфу визначені будовою покривів, які залягають в основі, та характером горо-творчих процесів, які відбувалися передусім у процесі альпійського орогенезу. Суттєвий відбиток на морфоскульптуру гірських пасм та хребтів наклали фази четвертинних зледенінь.



Рис. 1. Найвища вершина Чивчин у межах України – Гнатася (1767 м)



Мармароський масив заходить на територію району досліджень Чивчинськими горами, які простягаються на південний схід від Рахівського масиву. Верхів'я Чорного і Білого Черемошів розчленовують північно-східні схили головного хребта на численні відроги. Куполоподібні скелясті вершини піднімаються тут на висоти до 1700 м і більше (рис. 1). В основі Чивчинських гір лежать складчасті тектонічні структури палеозойського віку, які складені передусім потужним комплексом метаморфічних порід Мармароського кристалічного масиву (особливо крайня південна частина району).



Рис. 2. Льодовикові форми рельєфу на Головному хребті Черногорки

Полонинсько-Черногірські Капрати у межах басейну Черемошу представлені частинами Черногірського та Гринявсько-Яловичорського гірських масивів [1]. Черногора заходить у межі досліджуваної території своїм найвищим хребтом з вершинами Ребра (2001 м), Бребенескула (2036 м), Менчула (1998 м), Піп Іван (2028 м). У пригребеневій частині схилів тут добре виражені сліди льодовикової діяльності (рис. 2). Між головним хребтом і Ясине-Ворохто-Путильським низькогір'ям простягаються два пасма нижчих хребтів з висотами до 1600 м.

Гринявські гори, які є частиною Гринявсько-Яловичорського гірського масиву, простяглися видовженими звивистими пасмами хребтів у межах Верховинського району Івано-Франківської області. Два основні пасма хребтів мають типово східно-карпатське простягання. У північній частині простягається хребет Скупової з найвищими вершинами Ростицька (1514 м) та Скупова (1579 м). Південне пасмо творять хребти: Луковиця – Масний Присліп, з вершиною Похребтина (1605 м – найвища вершина усього Гринявсько-Яловичорського масиву). Ці хребти Гриняви короткими стрімкими схилом опускаються до долини Чорного Черемошу. Східні схили сильно розчленовані і видовженими відрогами простягаються до долин Білого Черемошу та його витоків – Перкалаби.

Ми притримуємося тієї позиції, що частину природно-географічної підобласті, яка лежить між Білим Черемошем і Сучавою, логічно називати горами Яловичори [1]. Тут, як і у межах Гринявських гір найбільш вираженими є три пасма, кожне з яких утворене декількома хребтами, інколи окремими вершинами, що відчленовані від хребтів гірськими потоками. Продовженням хребта Скупової у горах Яловичори є пасмо хребтів Максимця (1345 м). Середнє пасмо хребтів Яловичорських гір має неперервну лінію вододілу від Білого Черемошу до Сучави. Вона дуже звивиста, оскільки хребти і масиви вершин густо і глибоко розчленовані долинами річок і потоків. Найвищі вершини зі стрімкими схилами зазвичай знаходяться віддалік від лінії вододілу. Найвищий хребет гір Яловичори – Яровиця (рис. 3), південними схилами хребтів досить стрімко опускається до долини річки Сарата.

Басейн Черемошу у цьому природно-географічному районі відділяється від басейну Сірету, а точніше його правої притоки Сучави вододільним рядом вершин, які простягаються у південно-східній частині пасм хребтів гір Яловичори від Плосківського перевалу до перевалу Семенчук (1410 м).



Рис. 3. Гора Яровиця (1574 м) у горах Яловичори

Вододільно-Верховинські Карпати на території району досліджень представлені Ясине-Ворохто-Путильським низькогір'ям. Орографічно це система улоговин з прилеглими низькими (до 1200 м) хребтами. У межах Верховинського району це передусім Верховинська улоговина та хребти з вершинами Маковиця (1161 м), Магура (1116 м). У цілому цю територію пропонують називати Верховинським низькогір'ям (рис. 4). Тут на вододілі Прута і Черемошу розміщений один з найвищих автомобільних перевалів у Карпатах – Кривопільський (970 м), через який проходить автотраса Ворохта – Верховина. Другий підрайон більшою своєю частиною лежить у басейні річки Путили. У геоморфологічному відношенні він займає частину району Путільського низькогір'я до Плосківського перевалу, яке характеризується чергуванням коротких плоских і випуклих хребтів та широких долин.



Рис. 4. Вид на Ворохто-Путильське низькогір'я зі схилу Синиці в околицях Верховини

Північна гірська частина басейну Черемошу знаходиться у межах природної області Зовнішньфлішевих Карпат, в основі якої лежить зовнішня антиклінальна складчаста структура Флішевих Карпат – Скибова тектонічна зона. Притоки Черемошу тут беруть початок зі схилів хребтів підобластей Скибових Ґорґан та Покутсько-Буковинських Карпат (рис. 5).



Рис. 5. Хребет Вивчавівської у Покутсько-буковинських Карпатах (Путильський район)

**Матеріал і методи.** Основними методами дослідження були польових маршрутні спостереження, аналіз морфометричних характеристик рельєфу з використанням спеціалізованих програм ArcGIS та аналіз статистичних матеріалів Верховинського та Путильського районних управлінь статистики.

**Результати і дискусія** Сучасний рельєф продовжує свій розвиток під впливом ерозійної (розмивної) діяльності гірських річок та потоків. На більшості території гірської частини басейну Черемошу проявляються зсуви пластів гірських порід, на Ґорґанських вершинах – кам'яні осипища тощо. Помітний вплив на активізацію цих процесів чинить господарська діяльність населення. У свою чергу природні умови території, а передусім риси рельєфу, визначили напрями господарської діяльності місцевих жителів (гуцулів). Останні почали активно заселяти і освоювати гірську територію тільки з XV століття [2]. Традиційними галузями господарювання для жителів гірських просторів басейну Черемошу є тваринництво, лісове господарство і лісозаготівля, пов'язані з ними переробка тваринницької продукції і деревини, збиральництво, художні промисли.

Тваринництво краю мало від початків постійного заселення території відгінно-пасовищний характер, оскільки населені пункти в гірській місцевості розміщуються здебільшого на берегах річок чи в улоговинах (вплив рельєфу), а для розвитку тваринництва потрібні були великі площі пасовищ та сіножатей. Тому літування худоби і заготівля сіна зосереджувались на виположених пригребневих частинах схилів гірських хребтів. Тому сінокоси здебільшого розміщені на значній відстані від поселень (інколи десятки кілометрів) на гірських полонинах. Заготівля сіна займає дуже значну частку часу у трудовій діяльності гуцулів [6].

Рослинництво краю не набуло значного розвитку. Оскільки бідні, малородючі ґрунти (значною мірою і через вплив рельєфу, який визначає інтенсивність площинного змиву та ерозійних процесів) малоприсадибні для господарського використання. Крім того гірські території мають невеликий вегетаційний період.

Господарська діяльність гуцулів тісно пов'язана з лісом. Адже в недалекому минулому практично все, що оточувало гуцула було зроблене з дерева (від будинку до предметів по-

буту: стіл, посуд, ложки і т. д.). Зараз ситуація сильно змінилася, оскільки лісгосподарська діяльність зазнала значного впливу НТП.

Використовуючи спостереження у ході польових маршрутних досліджень, а також проаналізувавши розподіл висот і крутість схилів з використанням спеціалізованих програм ArcGIS, нами встановлені певні взаємозв'язки між мофометричними характеристиками рельєфу і домінуючим напрямом природокористування у межах природно-географічних підобластей та окремих їх частин. Так, у області Полонинсько-Чорногірських Карпат чітко виражені відмінності у природокористуванні за гіпсометричними рівнями. Головний Чорногірський хребет, який має вершини абсолютною висотою понад 2000 м можна віднести умовно до високогірного рівня. Тут існують полонини природного, а не антропогенного походження. Висоти цих полонин становлять понад 1500 м. Середній нахил їх поверхонь становить від 15 до 34°, а на карових стінках Головного хребта до 57°. Лісозаготівля тут зараз практично не ведеться через приналежність території до природо-заповідного фонду. Давніші вирубки здійснювались до висот 1300 м, середній нахил – 25°, максимальний – 41°.

У межах середньогірних хребтів Чорногори, гір Гриняви та Яловичори висоти полонин під впливом антропогенного чинника опускаються до висот 1400 м, а окремі відгалуження до 1300 м і нижче. Однак через те, що тваринництво тут занепало і дуже мало випасається худоби на полонинах антропогенного походження, то на них починає відновлюватися лісовий покрив (рис. 6). Середній нахил поверхонь полонин 27°, максимальний – 42°. Лісозаготівля охоплює значні площі схилів до ізогіпси 1300 м. Середній нахил вирубок досить значний – близько 28°, максимальний – 47°.



Рис. 6. Хребет Масного Прислопа – Дуконі у горах Гриняви, де яскраво виражене природне відновлення лісового покриву на полонинах антропогенного походження

Умовно низькогірні хребти, до яких ми віднесли ті, гребенева частина яких, а зазвичай тільки окремі вершини перевищують ізогіпсу 1000 м на 50–150 м мають принципово відмінну особливість освоєності території. Маючи середній нахил схилів 25°, а максимальний 41°, практично уся поверхня їх зайнята у нижній частині садибами, які переходять у невеликі ділянки зайняті городиною, а ще вище – сіножатями і пасовищами (див. рис. 7).

Чивчини відрізняються від підобластей Полонинсько-Чорногірських Карпат як характером відкладів і рельєфу, так і природного рослинного покриву. Тут зарості гірської сосни (жерепу) займають дуже великі площі у пригребеневій частині середньогірного хребта (абсолютні висоти 1650–1750 м і більше). Природні полонини тут займають дуже невелику площу, але у багатьох місцях до них примикають антропогенні полонини на відрогках головного

хребта Чивчин. Висоти останніх мають здебільшого понад 1400 м, а окремі опускаються відгалуженнями до ізогіпси 1300 м. Середні нахили чивчинських полонин близько 27°, максимальні – до 43°. Оскільки до відрогів Чивчин в Україні примикають тільки два невеличкі поселення Путильського району (Нижній Яловець і Сарата), то полонини використовувались тільки населенням дуже віддалених поселень, де через густу заселеність не вистачало пасовищ. Сьогодні практично усі полонини Чивчин є закинутими і зовсім не використовуються як пасовища. Лісозаготівля тут останнім часом дещо поживається, але тільки у верхів'ях Білого Черемошу. Висоти вирубок на схилах середнім нахилом 28°, а максимальним – до 47° сягають 1300 м.



Рис. 7. Вид з Головного хребта Черногори на низькогірний хребет Косарище

Беручи до уваги ту обставину, що підобласть Чивчин в Україні практично не заселена, а також деяку подібність у природних особливостях середньогірного рельєфу з Черногорою, горами Гриняви і Яловичори, ми вирішили розглядати їх спільно, як *Полонинсько-Черногіську зону господарського освоєння*. Вона займає 50,7 % від гірської частини басейну Черемошу у межах території Верховинського і Путильського районів. Середня густина населення тут становить 13,2 особи на 1 км<sup>2</sup>. До заселеної території органами статистики тут віднесено тільки 8,5 % території, яка охоплює землі зайняті забудовами, (0,8 %) дорогами (0,1 %), ріллею (1,4 %), багаторічними насадженнями (0,1 %) та сіножатями і прилеглими до садиб пасовищами (5,9 %). Всього сільськогосподарські угіддя тут складають 21,2 % від усієї території зони освоєння, але тільки 14,2 % з них належать місцевим громадам, близько 7 % громадам із віддалених за 50–60 км сільським радам передгірних сіл. Ліси і лісовкриті площі займають у Полонинсько-Черногірської і Чивчинської частини басейну Черемошу 78,5 % території.

Найбільш освоєною у гірській частині басейну Черемошу є *Ворохто-Путильська низькогірна зона освоєння* (33,3 % від площі району дослідження). Заселені території згідно статистичних даних тут займають 25,2 %, середня густина населення становить 49,4 особи на 1 км<sup>2</sup>. Під забудовою і дорогами тут знаходиться близько 2 % площі. Питома вага сільськогосподарських угідь сягає 39,1 %. Це пов'язано з принциповими відмінностями природних ландшафтів Ворохто-Путильського низькогір'я від ландшафтів двох інших зон освоєння у басейні Черемошу. Середні висоти хребтів тут становлять близько 700 м, а максимальні рідко перевищують 1000 м. Лісистість території тут становить близько 60,2 %, а густина сільських поселень у середньому 9 на 100 км<sup>2</sup> (середня величина цього показника для Верховинського району в цілому 3,25 поселення на 100 км<sup>2</sup>). Сприяє освоєності простору незначна середня

величина нахилу поверхні гірських хребтів –  $11^\circ$  (максимальна – до  $30^\circ$ ). Практично уся поверхня гірських хребтів і річкових долин зайнята у нижній частині садибами, які переходять у невеликі ділянки зайняті городами, а ще вище сіножатями і пасовищами.

Зона освоєння *Зовнішньофлішевих Карпат* (16,0 % від площі району дослідження) представлена у межах досліджуваної території двома принципово відмінними за характером освоєння фрагментами природно-географічних підобластей. Запрутські Горґани характеризуються існуванням середньогірних пасм з кам'яними розсипами у верхній частині схилів найвищих вершин (рис. 8). Тому висоти полонин мають як нижню так і верхню межу, яка зумовлена поширенням кам'яних розсипів, які вкриті лісовою рослинністю. Полонини здебільшого мають висоти 1100 м – 1400 м. Оскільки території ці не далеко розміщені від прилеглих рівнин, а тому зазнали найранішого освоєння, а отже значно густіше заселені ніж підобласті Полонинсько-Чорногірських Карпат, то тут подекуди сельбищні ландшафти змикаються з полонинськими. Середній нахил полонинських поверхонь становить тут близько  $22^\circ$ , а максимальні сягають  $56^\circ$ . Лісозаготівля через кам'янистість верхніх частин схилів тут сягає висот 1100 м, а нахил вирубок в середньому становить близько  $26^\circ$ , максимальна не перевищує рекомендованих науковцями  $35^\circ$ .



Рис. 8. Кам'яні розсипи у привершинній частині хребта Ротило у Запрутських Горґанах

Підобласть *Покутсько-Буковинських Карпат* характеризується значно вищим ступенем заселеності і освоєності ніж Скибові Горґани. Це пов'язано не тільки з відносною близькістю до рівнинних територій, але й тим, що середньогірний рельєф тут має абсолютні висоти, які рідко перевищують ізогісу 1200 м. Відповідно висоти полонин знаходяться у межах висот 800–1200 м. У багатьох місцях вони змикаються із сельбищними ландшафтами, які у свою чергу інколи сягають висот 1100 м. Середній нахил поверхонь полонин сягає  $24^\circ$ , а максимальний –  $35^\circ$ . Лісозаготівля тут ведеться на схилах до ізогіпси 1100 м, середній нахил вирубок становить  $24^\circ$ , а максимальний –  $35^\circ$ .

Дані за сільськими радами у межах усієї області *Зовнішньофлішевої* зони освоєння басейну Черемошу, дали можливість встановити, що частка заселеної території тут складає 22,1 %, тобто суттєво більше ніж у Полонинсько-Чорногірській зоні освоєння, але помітно менше ніж у Ворохто-Путильській низькогірній зоні. Менша тут і від останньої і густота населення – 40,7 особи на 1 км<sup>2</sup>. Сільськогосподарські угіддя займають 33,2 %, а зайняті лісами і лісовкриті площі разом з кам'яними розсипами охоплюють близько 65,8 % території.

**Висновок з даного дослідження.** Життя і природокористування у горах має свою специфіку, свої, відмінні риси, які значною мірою визначаються морфометричними особли-

востями гірського рельєфу, геоморфологічними процесами, особливостями географічного положення осередків заселення, транспортною доступністю. Тому в межах гірської частини басейну Черемошу, яка охоплює природно-географічні області з різними типами рельєфу існують досить значні відмінності як у ступені освоєності території, так і його характері. Найбільш господарськи освоєною у гірській частині басейну Черемошу є територія Ворохто-Путильської низькогірної зони освоєння, що зумовлено характером рельєфу, мікроклімату, а також транспортною доступністю.

Зонування господарської освоєності території у басейні Черемошу дозволяє оцінити залежність природокористування від специфічних особливостей гірських ландшафтів, а також транспортної доступності, віддаленості від осередків зростання. На основі аналізу сучасної ситуації, виявлення тенденції її трансформації можна напрацювати перспективні шляхи оптимізації природокористування у регіоні, пожвавлення його соціально-економічного розвитку.

#### **Список використаних джерел:**

1. Гілецький Й. Р. Природно-географічне районування Українських Карпат як основа оптимізації природокористування у регіоні / Й. Р. Гілецький // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. Географія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 612–613. – С. 28–32.
2. Коржик В. П. Етапи антропогенізації регіону Буковинських Карпат : чинники, закономірності, регіональні особливості, наслідки / В. П. Коржик // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. Географія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 612–613. – С. 88–92.
3. <http://ww2.gov.if.ua/verhovynska> – сайт Верховинської РДА (звернення 01.10.2015),
4. <http://putyla.oda.cv.ua/> – сайт Путильської РДА (звернення 01.10.2015)

**УДК 911.3**

**Володимир Поручинський,  
Ірина Поручинська,  
Андрій Слащук, Ярослава Сосницька**

#### **ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЗНАНЬ В УКРАЇНІ**

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк  
poruchynsky@gmail.com*

*In the article the features of becoming and development of geography of population and demography are exposed as scientific disciplines. The specific of in-objective sphere of these industries is certain and the basic tasks of these areas of science are marked. The periods of origin and forming of demographic idea are distinguished in Ukraine. For every period the most ponderable scientists are marked and them major works in this industry. Some labours that played a major role for forming of modern demographic science are described in detail. The special attention is spared to the modern stage of development. Leading establishments that engage in demographic researches, and also last works, are marked from this range of problems. It is marked insufficient studied of some questions and necessity of permanent perfection of the informative providing and methods of study of the demographic phenomena at regional level taking into account certain territorial features.*

**Ключові слова:** географія населення, демографія, демографічна думка.

**Key words:** geography of population, demography, demographic idea.

Різні аспекти життєдіяльності населення розглядають різні науки, передусім географія, соціологія, етнографія, демографія, біологія, медицина, економіка, психологія та ін. Всі вони

мають свій предмет дослідження, методика відбору, систематизації та аналізу інформації, методи вивчення. Предметом вивчення географії населення є географічні відмінності складу і відтворення населення, територіальний розподіл і розміщення населення, географічні відмінності в культурі, побуті і навиках населення, трудові ресурси та територіальні особливості їх використання, населені пункти та їх територіальні системи. Тобто, географія населення покликана комплексно характеризувати населення країни або окремого регіону і окремих поселень як місць життя і праці людей, виявляти закономірності і регіональні особливості їх формування, проблеми розвитку.

Географія населення має тісні та різнобічні зв'язки з іншими науками, що вивчають населення. Однією із таких наук є етнографія – історична наука, яка вивчає походження, культуру, побут і звичаї різних народів. Для географії необхідні відомості про типи жителів, побут, виробничі навички різних народів, їх матеріальну культуру.

Географія населення також тісно пов'язана із соціологією, наукою про закони розвитку суспільства. Особливо цікавим для географів є напрям цієї науки, що вивчає конкретні взаємовідносини між окремими групами людей, які виникають у процесі їх спільного життя і трудової діяльності. Крім того, соціологічні дослідження дають матеріал про вивчення мотивів міграції, регулювання сімей та ін.

Значною мірою географія населення спирається на окремі галузеві економічні дисципліни та економіку трудових ресурсів, отримуючи від них методи складання і аналізу балансу трудових ресурсів, розрахунків їх потреби у різних галузях.

Географія населення як географічна дисципліна перебуває у тісному взаємозв'язку із усіма підрозділами географії. Фізична географія дає знання про природні умови для життя людей, їх вплив на фізичний та духовний розвиток людей. Економічна географія використовує знання географії населення для вивчення особливостей розміщення виробництва, впливи трудових ресурсів на спеціалізацію і територіальну організацію виробництва. Особливо тісні контакти географії населення із соціальною географією, насамперед із такими її підрозділами, як: географією сфери послуг, медичною географією, географією релігії, географією соціального неблагополуччя, електоральною географією та ін. Вивчення цих наук повинно починатись з вивчення населення, яке є споживачем різноманітних послуг.

Як самостійна наука демографія сформувалася в другій половині XIX століття, хоча зародки її з'явилися набагато раніше. Основоположником демографії вважають Джорджа Граунта, автора книги "Природні і політичні спостереження за бюлетенями смертності" (Лондон, 1662), в якій він зумів визначити деякі біологічні та соціально-економічні фактори смертності, а також виявив ряд демографічних закономірностей.

В Україні перші ознаки зародження демографічної думки відносяться до зламу XVII–XVIII століть. Її фундатором став К. Зиновій, який створив енциклопедію способу життя українського народу того часу. В ній він відзначає такі демографічні явища, як висока смертність чоловіків, кількісну перевагу жінок у суспільстві, неплідність тощо. Безпосереднє статистичне вивчення народонаселення України налічує понад двохсотрічну історію. Відомості про чисельність дворів з'являються вже у 20–30-ті роки XVIII століття у працях І. К. Крилова та Г. Ф. Юнкера. Проте ці відомості стосувалися лише Лівобережної України. Г. Ф. Юнкер був першим, хто звернув увагу на причини, що стримували зростання заселеності краю [3].

У розвиток демографічної думки вагомий внесок зробив П. О. Румянцев, за ініціативою якого було проведено генеральне описання Лівобережної України. Вперше було враховано не лише чоловіче, а й жіноче населення, їхній стан здоров'я та працездатність. Вперше були отримані показники про міграції населення. Передбачений цією програмою принцип групування віків пізніше почав використовуватись при визначенні вікового складу населення Лівобережної України. Значний інтерес становлять погляди В. Г. Полетики, який наблизився до ідеї розвитку народонаселення і, по-суті, сформулював концепцію поступового зростання народонаселення, пов'язуючи його з культивуванням родючості ґрунтів людиною [5].

Загалом демографічна думка в Україні у XVIII столітті пройшла важкий і значний шлях.



Вирішальну роль у її розвитку відіграли російсько-українські наукові зв'язки: обмін ідеями та вченими, постійні контакти Києво-Могилянської академії, Петербурзької Академії наук та Московського університету.

Зародження історико-демографічного вивчення народонаселення в Україні наукового напрямку належить до першої половини XIX століття. Важливе значення мають погляди М. А. Маркевича, який був першим українським істориком, котрий звернув увагу на вплив природного руху й міграції на темпи зростання населення в регіоні з історико-демографічних позицій. Його цілком заслужено можна вважати фундатором історико-демографічного вивчення населення України (1852 р.).

Для становлення демографічних знань важливе значення мало відкриття вищих навчальних закладів, у яких викладали статистику й політичну економію. В цей період було відкрито Харківський (1805), Київський (1834) та Одеський (1865) університети [60].

Теоретичні проблеми вивчення населення дістали розвиток у Харківському університеті у працях І. М. Ланга та А. Ф. Павловського. Зокрема, було запропоновано складати таблиці смертності по окремих соціальних групах. У 1840–1850-х років сформувалась Київська школа статистики, головні теоретичні тези якої були викладені Д. П. Журавським. Він зазначав, що для вивчення процесів відтворення населення недостатньо використовувати лише інформацію про природний рух. Повну картину можна отримати, вивчаючи відтворення населення за соціальними групами, з урахуванням міграції та розселення. Також важливими для вивчення демографічної ситуації в Україні у другій половині XIX століття були розробки та дослідження соціал-гігієністів І. П. Скворцова, М. М. Кузнецова, О. Ю. Корчак-Чепурківського, А. І. Якобія, М. С. Уварова та інших. Головною проблемою демографічних досліджень на той час стало вивчення смертності, особливо дитячої, а також смертності сільського та міського населення в її віковому розрізі [13; 14].

Наприкінці XIX – початку XX століття був зроблений певний крок уперед у вивченні соціальної структури населення і його міграції. Вагомий внесок у розвиток цього напрямку зробили праці А. С. Броневица, О. О. Русова, К. Г. Воблого. Центральною проблемою у розвитку демографії в Україні в 20–30-ті роки було теоретичне та конкретно-соціологічне вивчення смертності. Робота щодо вивчення смертності проводилась Інститутом демографії АН УРСР, а підсумки цього дослідження були опубліковані в монографії М. В. Птухи. Вченим було розроблено спеціальну методіку для побудови повних і сумарних таблиць смертності. Праці вченого та його учнів дозволили вперше виявити особливості сільської та міської смертності в Росії, встановити особливості смертності для одинадцяти народів європейської частини Росії. На особливу увагу також заслуговують праці українського демографа Ю. О. Корчак-Чепурківського, який вперше побудував таблиці смертності, що охоплювали як міське, так і сільське населення. Вперше у вітчизняній демографії вчений визначив на прикладі України вплив смертності від туберкульозу на загальну тривалість життя. Його монографія була присвячена дослідженню смертності жінок в Україні у зв'язку з реалізацією ними генеративної функції. Розвиваючи ідею М. Птухи про необхідність використання демометричних засобів при вивченні демографічних процесів, Ю. Корчак-Чепурківський побудував першу в СРСР таблицю шлюбності [6; 7].

Увага українських географів була зосереджена на широкому колі проблем. Досліджували питання професійного складу населення, його грамотності, міграцій, комплексно вивчали населення великих міст. Ці проблеми знайшли своє відображення у працях А. П. Хоменка, Ю. М. Масютіна, М. М. Трачевського, І. В. Лебединського та інших. Значний крок був зроблений у розвитку історичної демографії. Ці дослідження проводилися вченими Всеукраїнської Академії наук С. В. Шамираєм, О. І. Барановичем, Б. В. Вологдіном та іншими.

Наприкінці 30-их років дослідження з проблем народонаселення в Україні були майже припинені й відновилися лише у 60-ті роки. Детальний опис демографічних процесів на території України початку XX ст. знаходимо у працях вчених Інституту демографії АН УРСР – М. Птухи, Ю. Корчак-Чепурківського, П. Пустохода, А. Хоменка та ін. Вони здійснили аналіз

процесів смертності у різних регіонах і серед різних вікових груп населення, впливу вікової структури на продуктивність праці у виробництві, демографічне прогнозування.

Дослідження також проводилися в секторі демографії й відтворення трудових ресурсів Інституту економіки АН УРСР. У розробках присутня комплексна оцінка демографічної ситуації в Україні, досліджено тенденції відтворення й міграції населення, розроблені заходи щодо вдосконалення демографічної політики.

Важливе значення також мали праці українського вченого В. Кубійовича, який написав багато наукових праць, в яких висвітлювались питання географії населення України та окремих її регіонів (передусім Галичини, Закарпаття, Волині). Поруч із ним у передвоєнний період у галузі демографії працювали О. Степанів, М. Кулицький, В. Огоновський. О. Степанів здійснила комплексне і найбільш повне дослідження міста Львова, яке вважають зразком географічної характеристики міста ("Географічний нарис Львова", 1938; "Сучасний Львів", 1943; "Архітектурне обличчя Львова", 1945 та ін.). В. Огоновський видав серію статей та книжок з проблем демографії та етнографії Галичини, Полісся, західних земель України, в яких розкрив особливості природного руху, густоту населення, його етнічний склад. М. Кулицький – автор великої кількості карт, що відображають населення у "Атласі України і сумежних країв" (1937 р.) та "Енциклопедії Українознавства".

Демографічні дослідження України та її регіонів почали активно розвиватись у 60–70-ті і наступні роки ХХ ст. Різним аспектам цього напрямку присвячені статті Є. Капчинської, Ф. Д. Заставного, Є. Янковської, А. Єлоненка, І. Білокозя, Д. Стеценка, О. Коржа, М. Ковтонюка, Б. Заставецького, М. Петриги, Є. Качана, Т. Буличевої, П. Копчака, О. Топчієва, М. Фацевського, В. Джамана, Г. Анісімової, І. Горленко.

Зараз географічні аспекти відтворення й розвитку населення вивчають у ВНЗ України та в Інституті географії НАН України. Проблеми розселення, розвитку міст і сільських поселень досліджують у Київському науково-дослідному і проектному інституті містобудування. Історико-демографічні розробки здійснюють в Інституті економіки НАН України, комплексні соціально-демографічні дослідження – в Інституті соціології НАН України, Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному університеті "Києво-Могилянська академія", Національному інституті стратегічних досліджень України, Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки, Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, Львівському національному університеті імені Івана Франка, Харківському національному університеті імені С. Каразіна.

Вивченню загальних питань і проблем демографічного розвитку нашої держави й окремих її регіонів присвячено праці багатьох вчених, зокрема таких, як В. О. Джаман, А. І. Доценко, Е. Лібанова, С. Пирожков, І. Прибиткова, А. М. Слащук, Г. Г. Старостенко, О. Г. Топчієв, М. І. Фацевський, О. У. Хомра та інші. У багатьох дослідженнях ми бачимо висвітлення загальних та окремих питань, які стосуються демографічної ситуації в державі або великих регіонах. Зокрема, М. І. Фацевський, проводячи аналіз методологічних аспектів дослідження географії населення, звертає особливу увагу на необхідність вивчення соціально-демографічної ситуації в Україні та її регіонах, враховуючи тенденції в депопуляційних процесах [17]. Аналізу демографічної ситуації в окремих регіонах України присвячено праці В. О. Джамана, Ю. Дехтяренка, Н. Гринчука, Н. Паньків, В. Яворської, А. Слащука [2; 11; 16; 20] та інших науковців, у яких висвітлено особливості регіональної диференціації населення та тенденції демографічного розвитку окремих територій. Питаннями вивчення міграцій займаються О. А. Малиновська, Е. Лібанова, О. Позняк [9; 10]. Про значний інтерес науковців до даної проблематики свідчить велика кількість дисертаційних досліджень, присвячених дослідженню різноманітних аспектів населення.

Так, зокрема, у дисертації Н. І. Прищок досліджуються депопуляційні складові демографічної динаміки, а також зміни міграційних детермінант, що формують територіальні особливості демографічної ситуації Львівської та Волинської областей [153].

Дисертаційна робота В. В. Яворської розкриває геодемографічні процеси відтворення

населення в регіоні Українського Причорномор'я (Одеська, Миколаївська, Херсонська області України) та їх мікрорегіональні особливості, умови, фактори розвитку регіональних та локальних популяцій населення [20].

Процесам демографічного розвитку та закономірностям відтворення народонаселення в Тернопільській області, їх чинникам та особливостям в контексті депресивного стану регіону присвячене дисертаційне дослідження Р. В. Ціщика [18].

Територіальний аспект демографічної структури та її вплив на особливості розміщення населення та його розселення в гірських районах Українських Карпат розкрито у роботі Н. Я. Паньків [11].

Метою дисертаційного дослідження Л. В. Черенчук є розробка теоретико-методичних засад і практичних рекомендацій щодо вдосконалення статистико-економічного аналізу та прогнозу природного відтворення населення в регіональному аспекті. Основна увага звернута на демовідтворювальні процеси Чернівецького регіону, зокрема, процес природного відтворення населення [19].

І. А. Бондарець у своєму дослідженні проаналізувала і охарактеризувала вплив генетико-демографічних процесів на відтворення населення для подальшого вдосконалення медичної допомоги (на прикладі населення Черкаської області) [1].

Г. М. Лабінською досліджено територіальну організацію жіночого населення Львівської області в усіх його демо- та соціально-економіко-географічних виявах, а також чинники цієї організації в історико-географічному контексті [8].

У роботі Н. В. Заблотовської розкрито територіальні особливості демогеографічних процесів в регіоні Центрального Поділля, представленого Хмельницькою субрегіональною системою розселення, з урахуванням передумов їх виникнення та перебігу залежно від комплексу суспільно-географічних чинників [4].

Робота К. Ю. Сегіди присвячена вивченню суспільно-географічних особливостей демографічного розвитку Харківської області як регіональної соціогеосистеми для обґрунтування рекомендацій з управління демографічним процесом в регіоні [15].

Але в той же час варто відзначити, що недостатнім залишається стан вивчення просторових особливостей перебігу демографічних процесів в окремих регіонах України. Цілоком очевидно, що досі є дискусійними і недостатньо розробленими методологічні аспекти статистичного вивчення природного відтворення населення. Крім того, статистичний аналіз природного відтворення населення вимагає систематизації, постійного вдосконалення інформаційного забезпечення і методів вивчення цього явища, насамперед на регіональному рівні з урахуванням певних особливостей.

#### **Список використаних джерел:**

1. Бондарець І. А. Генетико-демографічні процеси як основа відтворення населення: Автореф. дис. канд. мед. наук: 03.00.15 / І. А. Бондарець. – К., 2007. – 21 с.
2. Джаман В. О. Природно-ресурсні можливості як чинник розселенської ємності території / В. О. Джаман // Український географічний журнал. – 2006. – № 4. – С. 5–55.
3. Жупанський Я. І. Історія географії в Україні: Посібник. Видання друге, доповнене / Я. І. Жупанський. – Київ–Чернівці: “Колір-Друк”, 2006. – 276 с.
4. Заблотовська Н. В. Демогеографічні процеси в регіоні Центрального Поділля (на прикладі Хмельницької області): автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / Н. В. Заблотовська. – Чернівці, 2010. – 20 с.
5. Історія України в особах: IX–XVIII ст. – К.: Видавництво “Україна”, 1993. – 396 с.
6. Корчак-Чепурковський Ю. А. Влияние смертности в разных возрастах на увеличение продолжительности жизни / Ю. А. Корчак-Чепурковський // Изучение продолжительности жизни / Ю. А. Корчак-Чепурковский. – М.: Наука, 1968. – С. 134–155.
7. Корчак-Чепурківський Ю. А. Избранные демографические исследования. – М., 1970. – 387 с.
8. Лабінська Г. М. Жіноче населення регіону: суспільно-географічні аспекти (на матеріалах Львівської області): автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / Г. М. Лабінська; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2007. – 20 с.

9. Лібанова Е. М. Соціально-демографічна політика в Україні у контексті принципів Програми дій МКНР (1994 р.) / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 2 (12). – С. 12–26.
10. Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава : аналіз, управління зовнішніми міграціями / О. А. Малиновська. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 235 с.
11. Паньків Н. М. Демографічний розвиток гірських районів Українських Карпат : Автореф. дис. канд. геогр. наук / Н. М. Паньків. – Львів, 2002. – 17 с.
12. Прищук Н. І. Демографічна ситуація українсько-польського пограниччя : Автореф. дис. канд. геогр. наук / Н. І. Прищук. – Львів, 2005.
13. Птуха М. В. Очерки по статистике населения / М. В. Птуха. – М. : Госстатиздат ЦСУ СССР. – 1960. – С. 5.
14. Птуха М. В. Очерки по истории статистики XVII – XVIII веков / Под общ. ред. В. С. Немчинова / М. В. Птуха. – М. : Госполитиздат. – 1945. – 352 с.
15. Сеґіда К. Ю. Суспільно-географічні особливості демографічного розвитку регіональної соціо-геосистеми (на прикладі Харківської області) : автореф. дис. канд. наук : 11.00.02 / К. Ю. Сеґіда. – Харків, 2011. – 24 с.
16. Слащук А. М. Основні тенденції сучасних урбанізаційних процесів Волинської області / А. М. Слащук, Н. В. Вишневська // Наук. вісник Волин. держ. уту ім. Лесі Українки. Серія : Географія. – 1998. – № 5. – С. 73–78.
17. Фащевський М. І. Методологічні аспекти дослідження географії населення / М. І. Фащевський // Український географічний журнал. – 2004. – № 3. – С. 58–62.
18. Ціщик Р. В. Формування і розвиток демографічної ситуації в депресивних регіонах (на прикладі Тернопільської області) : Автореф. дис. канд. геогр. наук / Р. В. Ціщик. – Львів, 2005. – 20 с.
19. Черенчук Л. В. Статистичне вивчення природного відтворення населення Чернівецького регіону : Автореф. дис. канд. економ. наук : 08.03.01 / Л. В. Черенчук. – К., 2005. – 20 с.
20. Яворська В. В. Вікова структура населення як провідний чинник геодемографічного процесу / В. В. Яворська, С. Б. Куделіна // Регіональні проблеми України : географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. праць. – Херсон : ПП Вишемирський, 2005. – С. 266–271.

УДК 331.55:314.7:005

Уляна Садова, Святослав Князев,  
Григорій Селещук

### МІГРАЦІОЛОГІЯ: ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України”,  
м. Львів,  
sadlu2004@gmail.com

*The article is devoted to the formation of migrationology as a separate science of population displacement. Indicated on methodological and applied aspects of its development in terms of social progress. The attention to the laws governing the organization of the territorial migration systems. An approach to the formation of migration policy in the light of national security of Ukraine.*

**Ключові слова:** міграціологія, міграція, територіальна міграційна система, міграційна політика.

**Key words:** migrationology, migration, territorial migration system, migration policy.

У сучасному світі міграція – особливий об’єкт вивчення найбільш загальних наук про суспільство, котрий об’єднує демографів, географів, економістів, соціологів, статистиків, представників інших дисциплін. Кожна з наук має свій інтерес у цій царині. Показово, що багато речей (часткових знань), які вивчаються у межах конкретних дисциплін, мають здатність до синергії. Синтезу нових знань сприяють дослідження міграції, здійснені з позиції координат простору і часу. Так, з позиції просторових закономірностей організації

суспільства осмислюється зв'язки людини з середовищем її існування. З позиції ж часу вивчається швидкість руху, змін людини у розрізі усіх її структур – морфофізіологічної (організм), психоемоційної (індивідуум), соціогенної (особистість), поява нових властивостей у межах її мікросвіту. Час дозволяє оцінювати тривалість людського життя (фізіологічні чи календарні межі), розглядати віхи його історичної еволюції, моделювати майбутнє. Нині інтерес науковців до простору і часу дає підстави говорити про перспективи такої науки як міграціологія. На фоні соціалізації, економізації, інституціоналізації, політизації наукових знань про міграційні явища та процеси виникають наукові доктрини, теорії, школи. По шляху розбудови науки міграціології рухається й вітчизняна наукова спільнота, яка на кожній з міграційних хвиль, мала у минулому власні українознавчі студії.

Інтерес до вивчення міграціології, як окремої науки суспільних знань, у соціально-економічному розвитку суспільства зростає з кожним роком. Свідченням цьому є не лише велика кількість праць у сфері з різних аспектів міграції, але й організація цілої низки заходів – міжнародних форумів, симпозіумів, конференцій, на яких цей феномен розглядається під принципово новими ракурсами розвитку суспільства. За піввіковий період тема міграціології стала міждисциплінарною, охопила доволі різні сфери наукового знання.

**Поняття міграціології.** Термін “міграціологія” є похідним від двох слів: латинського *migratio* – переселення та грецького – *logos* – вчення. Міграціологія – це наука про переселення або про міграцію. Таке визначення визнається практично всіма вченими-міграціологами. Але далі ситуація ускладнюється, бо сам процес переселення, види, форми, рушійні сили різні вчені розуміють по-різному. Одні міграціологи вважають, що переселення – це такий самий об'єкт дослідження, як населення, тому вивчаючи його можна обмежуватися методами, запозиченими з демографії. На думку цієї групи вчених, уява про переселення еволюціонує разом зі знаннями про народонаселення. Близьким до цього є підхід міграціологів географічного напрямку, в основі якого лежать об'єктивні закономірності розміщення населення по території. По суті мова йде про інформацію, яка наче сканована й подана як геоінформаційна карта, тобто її аналіз відповідає методології географічної науки. Подібну позицію займають й учені – представники екістики (науки про закони й закономірності розселення населення). У цих концепціях не залишається місця осмисленню властивостей самого руху (переселення) об'єкту у просторі і часі. Інші автори соціологічних концепцій в основу розуміння переселення ставлять насамперед людину в мозаїці її суспільних аспірацій (зв'язків та відносин). В епіцентр уваги попадають свідомість людини, її потреби та прагнення, міграційні очікування, спілкування з іншими людьми, взаємодії між втрачаючими та приймаючими соціумами, громадами, між окремими групами мігрантів тощо. Ще інший контекст в дослідженнях явищ та процесів переселення населення існує серед вчених-економістів. Адже економічні інтереси – це аналіз “зсувів” попиту й пропозиції робочої сили на ринку праці, кон'юнктури праці як фактора виробництва. Цьому слугує методологія аналізу й оцінювання економічних ефектів від використання робочої сили, ризиків ринкових засад її включення у виробництво, витрат і вигод від перетікання міграційного капіталу з одної економічної системи в іншу тощо.

Усі пояснення переселення населення, місця і ролі в цьому процесі факторів простору та часу, знаходять своїх прибічників. Вони мають право на життя й розвиток. Але в умовах сучасного динамічного світу, коли новітні інформаційні технології відкривають нові можливості економіки, ми маємо змогу принципово по-іншому подивитися на науку міграціологію. Нині стоїть завдання інтеграції міграційних знань, уніфікації її теоретичної мови.

Певною спробою у цьому напрямку є наше розуміння **міграціології** як науки про найбільш загальні закони та закономірності процесу переселення населення, просторово-часові властивості його руху, форми організації міграційних потоків і їх наслідків, методів вимірювання міграційних ризиків та ефектів, моделювання міграційних ситуацій, міграційної політики, а також механізмів її реалізації.

Виділення у системі суспільних вчень міграціології як окремої дисципліни обумовлене надзвичайно потужною хвилею глобалізаційних рухів самої науки. Показово, що в науковому світі нагромадилася значна інформаційна база вивчення міграцій як теоретико-методологічного, так й прикладного характеру. Вона, безперечно, по-різному «лягає» на національні наукові школи, на підходи до моделювання міграційної політики з позиції інтересів окремих держав. Проте, саме цей аспект вимагає поглиблення наукових досліджень міграції. Стосовно України привертають увагу специфічні передумови становлення міграціології як науки, пов'язані з історико-культурними, економічними, геополітичними факторами розвитку українського суспільства. Їх можна умовно окреслити певними історичними рамками окремих періодів – ретроспективного, сучасного, перспективного.

**Ретроспективний період.** Загалом саме явище міграції складно узгоджується з українською гуманітарно-культурологічною традицією, яка центральним осередком життя населення вважала оселю, спільноту чи громаду, яка вела осілий спосіб господарювання. Людям не було великої потреби мігрувати на великі відстані. Природа як могла винагороджувала людську працю. І лише прийшли народи, завойовники наважувалися відібрати їхню власність. Господарі ж змушені були захищати напрацьоване усіма можливими методами від зовнішніх ворогів. Згодом, способи втечі (читай міграції) від біди стали основою для витворення народних дум, оповідей, і навіть казкових мотивів для дітей. Загалом, поняття “міграції” дуже складно з’являлося в українському народному побуті. Для українця значний “міграційний” досвід пов’язаний з пам’яттю про страждання і сльози простого люду. Проте, міграція поступово ставала джерелом й позитивних речей. Незважаючи на асиміляцію населення, міграція “працювала на гартування” власної ідентичності, яка у підсумку відобразилася й на формуванні мережевої структури світового українства (української діаспори). До речі, з приводу позитивних граней міграції варто зупинитися на мандрівних казкових сюжетах. При них цікаво пише С. Черепанова. Так, прибігаючи до творчості І. Франка, вона зауважує, що “на національному ґрунті світові (мандрівні) казкові сюжети набувають оригінального забарвлення. Наприклад, використавши з X ст. відомий сюжет про хитрого Лиса, великий Каменярь переробив його на народну мову” [1]. Сам Іван Якович писав: “Я бажав не перекласти, а переробити стару повість про Лиса, зробити її нашим народним добром, надати їй нашу національну подобу. Я, так сказати, на чужий позичений рисунок наклав наші кольори” [2]. Тобто, у нашому випадку, маємо яскравий приклад імміграції на українські терени прекрасного казкового сюжету. Без сумніву, таке змалювання міграції – це лише натяк, хоча дуже важливий, на еволюційний ланцюг передумов появи міграціології. Адже перетворення її у систему міграційних наукових знань повинно було опиратися на специфічний понятійно-термінологічний апарат. І тут в історичному календарі проукраїнських подій знову постає низка історичних подій та процесів – і татаро-монгольське іго з примусовими формами переміщення населення (для прикладу, навіть ясир), і втікацтво, а згодом – відхідництво, і навіть чумацтво, аж до сучасних хвиль української міграції з новими видами (трудова, освітньої, рекреаційної, медичної, паломницької тощо), можливими вимірами формами реалізації (геопросторовими – внутрішньої і зовнішньої, континентальної й міжконтинентальної ін. та часовими – стаціонарної, тимчасової, сезонної, маятникової, циклічної тощо), способами регулювання (організована й неорганізована або спонтанна). Інституціоналізація найновіших глобалізаційно обумовлених форм переміщення населення є великим шансом й гострою потребою сучасної України в реалізації її євроінтеграційних планів.

**Сучасний період.** В останні роки міграціологія активно піднімається як наука, що відповідає усім критеріям системного підходу. Як справедливо вказує О. І. Шаблій, “науку можна розглядати як інформаційну, соціальну, економічну, організаційну систему. У кожному випадку простежуватиметься інша її структура, тобто наявність у ній складових частин і зв’язків між ними” [3, с. 21]. У такому контексті міграціологія є і складною системою знань і наукових методів їх одержання, і мережею інститутів та організацій, які супроводжують виробництво, передачу, обмін, споживання наукового міграційно обумовленого продукту.

У спеціальній літературі існують різні підходи до аналізу її змісту та структури. І, як знову справедливо пише вказаний учений, “залежно від того, який тип знання продукує наука, у її складі виділяють зазвичай дві частини: фундаментальну і прикладну” [3, с. 21]. Поділ між ними дуже умовний, і це особливо чітко простежується на молодих системах знань, зокрема міграціології.

Міграціологія як наука почала формуватися у другій половині ХХ століття. В Україні процес йшов пліч-о-пліч з розвитком демографії та географії. Серед найбільш відомих фахівців у даній царині були Заставний Ф. Д., Хомра О. У., Прибиткова І. М., Дяченко Б. І. Згодом плеяду поповнили Пирожков С. І., Малиновська О. А., Лібанова Е. М., Романюк М. Д., Позняк О. В. та інші. Варто зазначити, що прикладну сторону розвитку міграціології у радянський час значним чином укріплювали спеціальні дослідження у галузі містобудування, соціології та юриспруденції. До речі, дослідження соціальних та юридичних проблем міграції подарувало науковій спільноті цілу плеяду вчених (Євтух В. Б., Колпаков В. К., Кузьменко О. В., Олефір В. І., Римаренко Ю. І., Серова І. І., Тимчук М. Ф., Тиндик Н. П., П'ятковська О. Р. та ін.). На жаль, кадровий потенціал науковців, яких можна було б задіяти в дослідженнях міграції, був недостатній. Більше того, підготовка студентів у вищих навчальних закладах гуманітарного профілю була обмежена (географи, соціологи). Більше того, на факультетах економічного спрямування (зокрема, статистики) був взятий курс на ліквідацію викладання навчального курсу “демографія” (не говорячи про міграціологію). Лише окремі вчені в системі установ Національної Академії Наук України предметно зверталися до цієї тематики.

Усе стало причиною того, що перші публікації з міграціології подарували світові російські учені. Однією з перших книг під такою назвою був навчальний посібник “Міграціологія” [4], у якому його автори Хорев Б. С., Іонцев В. А., Денисенко М. Б. по суті запозичили структуру викладання навчального курсу з демографії.

Нині інтенсивність та структура дослідницького пошуку міграціології значно розширилася. Вдалим прикладом цьому є розвиток ідей у працях К. О. Кірсанова, В. А. Волоха, А. В. Очірова [5], які першими підняли питання філософії міграційної проблематики і її відображення в системних виявах. Автори трактують міграціологію як науку, що вивчає питання переміщення у просторі і часі систем будь-якої однотипної природи і особливості взаємодії даних систем з середовищем, яке змінюється (з системами, існуючими скоріше у місці перебування). У вказаній публікації автори посилаються на результати дисертаційного дослідження Ш. Н. Хуцишвілі, який в 2010–2011 роках здійснив аналіз усіх дисертацій Росії за період 1994–2009 рр. з питань переміщення [6]. Висновком стало те, що основна маса робіт прямо чи побічно пов'язані з питаннями міграціології (причому, як правило, досліджуються часткові питання), велика кількість робіт присвячена так званим насущним питанням, є роботи з вдосконалення науково-методичного апарату міграційних досліджень. Проте велика частина носить декларативний або постановочний характер. Усе це підводить автора до висновку, що існує гостра потреба у поліпшенні наукових підходів до міграційних досліджень. У розвиток сказаного вчені К. О. Кірсанов, В. А. Волох, А. В. Очіров роблять свій висновок про те, що “міграціологія знаходиться на етапі збору даних і їх осмислення. В даний час або з'явилися, або мають бути створені так звані дослідження проривні, які дозволять якісно повному поглянути на всю міграційну проблематику” [7].



Рис. 1. Структура системології з виділенням міграціології як окремої автономної науки (подано за: К. О. Кірсанов, В. А. Волох, А. В. Очіров)

Силами українських вчених (Р. Т. Теслюк) подібне детальне дослідження було проведено в Україні за період 1991–2008 рр. Результати його засвідчили таку картину. Загалом у дисертаціях міграційна тематика піднімалася 53 рази. Зокрема, з врахуванням приналежності роботи до певної галузі наукових знань, структура інтересів поділилася так: економіка – 22 роботи, право – 19 робіт, державне управління – 4, політичні науки та економічна і соціальна географія – по 3, соціологія – 2. При цьому у галузі економічних наук домінує спеціальність “світове господарство та міжнародна економіка” (13). В рамках спеціальності “Демографія, економіка праці, соціальна економіка та політика” написано 6 робіт. У наступний період (2008–2014 роки) кількість дисертаційних досліджень орієнтовно зросла на 30 %.

На сучасному етапі розвитку міграціології окрему увагу слід звернути на роль такого рушійного фактора, як прикладна наука, яка окреслює “шлях та способи впровадження наукових відкриттів у сферу людської практики” [3]. У цьому контексті увагу на себе звертає політична міграціологія, про яку Ю. Єфімов [8] пише: “міграція в політологічному розумінні – це зміна політичної реальності держави чи регіону під впливом соціальних переміщень населення чи його частини за межі держави чи адміністративного кордону на відносно тривалий час. Мігранти ж у політологічному розумінні – це соціальні групи, члени яких, усвідомлюючи себе цілісним суб’єктом поведінки на новому місці проживання і володіючи почуттям групової солідарності, прагнуть реалізувати свої політичні інтереси, відмінні від політичних інтересів суб’єктів приймаючої спільноти. Політична міграціологія, як галузь політологічного знання, реалізує півні функції. Так, пізнавальна функція сприяє адекватному пізнанню оточуючої політичної дійсності, реалізується у системі пізнавальних засобів і забезпечує пошук і збір теоретичної та емпіричної інформації, її перетворенню

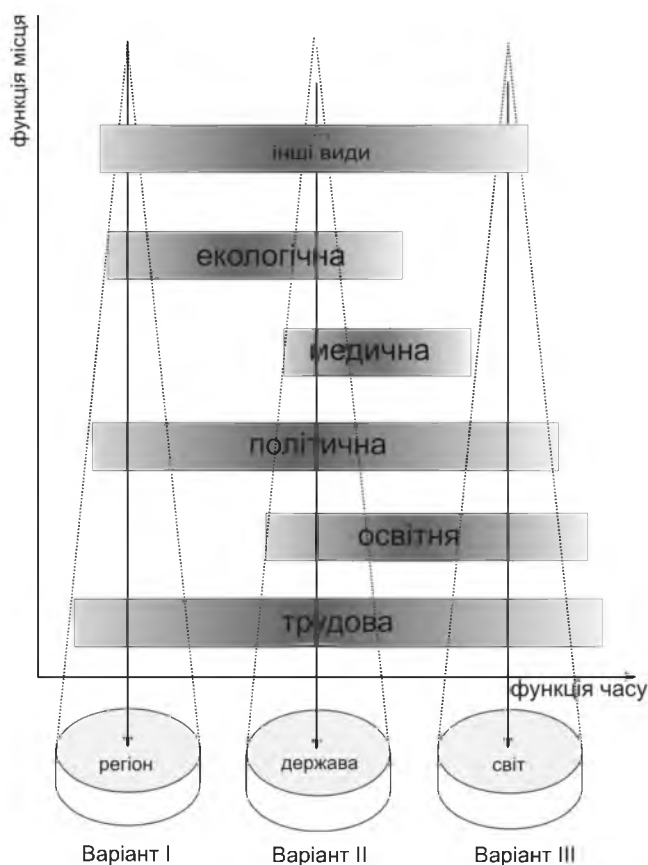


Рис. 2. Геопросторові та часові координати системних вимірів міграції

і виробленні знань, які доповнюють відомості про міграційні процеси, сприяє їх регулюванню, виробленню міграційної політики” [8]. Іншими словами, мова йде про методологічні проблеми політичної міграціології (політико-міграціологічні аспекти міграції, політична міграціологія як наукова дисципліна, національна безпека як ключова проблема політичної міграціології), політологічні виміри міграційних процесів (проблеми кореляції між міграцією та політичним процесом, міжнародні міграції населення, основні тенденції, специфіка і політична складова міграційних процесів в конкретній країні, міграція і національна безпека країни), управління міграційними процесами як політична проблема (сучасна міграційна політика іноземних держав, глобальна проблема біженців і міжнародна міграційна політика тощо).

Очевидно нині є усі підстави говорити й про соціальну міграціологію як науку про зміни соціальної реальності держави чи регіону (соціального розвитку та соціального захисту) під впливом соціальних переміщень населення чи його частини за межі держави або адміністративного кордону на відносно тривалий час. Час є од-



нією з ключових метричних координат міграції. Очевидно саме він показує, як можуть накладатися один на один різні періоди інтенсивності міграцій (міграції трудової, освітньої, політичної, медичної, екологічної і т. п. ). Може виникати ситуація, коли міграційні піки різних видів міграції співпадатимуть. Критичні значення міграційних переміщень населення, спроектовані одночасно на регіон чи державу, є викликом для втримання рівноваги з позиції стратегічного розвитку (рис. 2).

Відповіддю на виклики міграції, яка може руйнівний для приймаючої чи віддаючої територіальної суспільної системи (регіону, держави) потенціал, є організація територіальних міграційних систем. Останні активно досліджуються представниками відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ “ІРД імені М. І. Долішнього НАН України” [9; 10].

**Перспективний період.** Важливе місце у розвитку міграціології відіграє методологічна частина. Не концентруючи увагу на виявленні суті самого поняття міграції, яке у спеціальних джерелах висвітлено детально, зупинимось на найпоширеніших її класифікаційних ознаках. У цьому зв'язку доречно зазначити, що у сучасній літературі існує немало підходів до проведення класифікації міграцій, які по суті наповнюють усю сукупність міграційних наукових знань.

- за способом подолання геопросторових меж (кордону) – внутрішня (у середині країни, регіону) і зовнішня (переважно з виїздом за державний кордон) – еміграція;
- за часовими ознаками: стаціонарна (безповоротна чи іноді називають постійна, що пов'язана з остаточною зміною постійного місця проживання), і тимчасова (припускає переселення на визначений термін, наприклад, навчання чи робота за контрактом);
- за календарем: хронічна, цілорічна, сезонна, що включає щорічні переміщення людей у визначені періоди року (як приклад, збір врожаю);
- за регулярністю: постійна, періодична, маятникова, що пов'язана з регулярними поїздками до місця роботи чи навчання за межі свого населеного пункту, епізодична, що являє собою нерегулярні як в часі, так і в напрямі поїздки (туристичні, комерційні, культурно-побутові тощо);
- за формами реалізації (організації): організована (переважно суспільно), що здійснюється за участю державних і громадських організацій за їх організаційно-економічною підтримкою, та неорганізована, що проводиться силами і за кошти безпосередньо самих мігрантів без матеріальної й організаційної підтримки зовні та ін.;
- за відношенням до виду людської діяльності: політична, економічна чи трудова, освітня, інтелектуальна, медична, етнічна, релігійна чи культурна, культурно-відпочинкова (туристична) тощо.

Враховуючи мінливість розвитку сучасного світу, зростаючий попит населення на усе нове, перелік класифікаційних ознак міграції буде розширюватися. Для прикладу, зовсім скоро у міграціології виникне гостра потреба аналізу міграцій за такою ознакою, як статус споживача міграційної послуги. Мова йде про те, що економіка XXI століття – це рух до нових стандартів споживання й організації вільного часу. Відтак у світі прогресуватиме соціокультурна диференціація суспільства. Вона призводитиме до появи усе нових видів міграційних переміщень населення, інституціоналізації субкультурних ареалів міграційно обумовлених спільнот з специфічними моделями поведінки та стратегіями життєвого вибору (багатих, середнього класу, бідних), інтенсивного розвитку ринку міграційних послуг тощо. Отож, за статусом споживача міграційної послуги можна прогнозувати появу та утвердження таких міграцій:

- елітна група з числа представників верхівки бізнесу, орієнтована на взаємодію у рамках глобальних мереж обміну інформацією і інтелектуальними ресурсами (споживачі ринку послуг елітарної туристичної міграції – ділової (професійно-ділової), науково-пізнавальної (конгресної), космічної, мисливської, пригодницько-туристичної (туристично-екстремальної), екоекзотичної);

- ективні користувачі каналів «мережевого світу», котрі підвищують з їх допомогою свій професіоналізм, добробут, статусні позиції і водночас є ретрансляторами високого стандарту міграційних послуг у різних сферах економіки (споживачі ринку послуг освітніх, мистецьких, подієвих, спортивних (спортивно-відпочинкових), історичних, етнічних, сакральних, діаспорних, гастрономічних чи кулінарних тощо).
- Обидві групи мають суттєвий інноваційний потенціал, проте малочисельні, прив'язані до великих міст і корпоративних структур або мережевих проєктів за участю іноземних партнерів.
- Існують ще дві цікаві групи споживачів міграційних послуг:
- пасивні споживачі глобального інформаційного і мас-культурного продукту ринку міграційно обумовлених послуг (наприклад у сфері туризму - сільський зелений, паломницький, рекреаційно-оздоровчий, розважальний, торговий (шоп-тури));
- перства соціальних маргіналів, відчужених навіть від примітних моделей глобального споживання міграційного ринку послуг (епізодичні споживачі ринку міграційних послуг ("світ очима Ю. Сенкевича").

Обидві групи доволі чисельні, їхні представники можуть бути різних вікових категорій залежно від цілей організації міграційно обумовленої поїздки.

Варто зауважити, що виділення статусних ознак споживача міграційної послуги може наводити на думку про те, що в епіцентр уваги попадає туристична сфера з відповідним ринком туристичних послуг. Проте, існує тонка її відмінність від міграціології, у якій акцент робиться не на ринку туристичних послуг як цілі, а на засобі досягнення мети – інструментах часу та простору.

У міграціології для вивчення міграцій окрім статусної ознаки споживачів певну цінність має ознака *за роллю цього феномену в організації суспільного порядку* (життєзабезпечуюча, компенсаційна, трансформаційна міграція). По суті мова йде про функцію, яку відіграє міграція в геопросторовій та часовій організації суспільства, про внутрішній час і внутрішній простір досліджуваної системи. Очевидно, до уваги повинні братися усі види людської діяльності. Це вплив міграцій через її внутрішні зв'язки й на демографічну сферу (демографічну ситуацію у структурно-кваліметричних вимірах), й соціально-трудова сфера (трудова потенціал залежить як від кількісного, так і від якісного складу емігрантів – вимушені емігранти, біженці, депортовані, війська, що виводяться з інших країн й "затримуються" на теренах інших держав тощо), й соціально-освітню, культурну, екстичну і інші сфери.

У розрізі поданих вище класифікаційних ознак міграції можна проводити детальні міграціологічні дослідження. Так, часова визначеність цього явища дає можливість аналізувати цей феномен з погляду особливої значимості просторово-часових наслідків для приймаючої та втрачаючої сторони [11]. Багато дослідників відзначають, що серед мігрантів є багато людей, які вміють створювати проблеми як собі, так і державі, що у результаті міграційного "навантаження" на сферу проживання у конкретних координатах простору і часу виникають специфічні конфлікти між категоріями населення (групові, регіональні, етнічні); що обмеженість і дороговизна житла часто не дозволяють мігрувати як групами, так і індивідуально; що інститут "дозволу на житло", з одного боку, забезпечує порядок, з іншого – обмежує права людини. Процес адаптації за умов стаціонарних (незворотних) міграцій (переселень) пов'язаний зі зміною матеріального, соціального й психологічного станів індивіда, що змінив місце проживання. Змінюються зміст праці, соціальне оточення, при міграціях на далеку відстань – клімат. Переважна більшість мігрантів не має свого житла у місцях поселення впродовж тривалого періоду часу тощо. І тут міграціологія покликана пояснити закономірності вияву міграції (її властивості) з позиції просторово-часових критеріїв. Адже якщо на вказану вище міграційну проблему відсутності житла, котра у часі має свій пік гостроти, «напливає» пік гостроти іншої проблеми спорідненого характеру (наприклад, потреба у житлі воїнів-учасників бойових дій, чи дітей-сиріт, чи вимушено переселених осіб із зони бойових дій, чи населення, переселеного із території екологічного лиха тощо), то су-

купний потенціал енергії мігрантів не просто зростає, а стає вибухонебезпечним викликом для суспільства. Трансакційні витрати на його обслуговування – значні. Іншими словами, енергія має економічний вимір. Ще більший вияв енергії можуть мати не розведені у часі міграційні події. Власне тривалість перебування людини-мігранта у певному стані невизначеності тісно корелює з характером виявом її природних, соціальних, харитативних та інших властивостей (тобто на рівні людського організму, індивіда, особистості). Аналіз наслідків тимчасової міграції часто ув'язують з природним бажанням людей (в першу чергу молоді) жити краще. Молоді люди намагаються будувати свою кар'єру й особисте життя за місцем навчання, де вони адаптувались, виробили визначені стереотипи поведінки, “встановили” зв'язки. Наслідки сезонної міграції, які перед усім аналізуються з економічної точки зору, нерідко можуть виявлятися у формі міжгрупових конфліктів (на мікроетнічній основі), де мають місце протиріччя між місцевою і сезонною (немісцевою) робочою силою у боротьбі за зайнятість. До особливостей маятникової міграції можна віднести монотонність її характеру. Одні люди легко адаптуються до регулярних поїздок, інші – скаржаться на погіршення стану здоров'я, дефіцит вільного часу, неприємності на роботі через запізнення тощо. За умов трудових маятникових міграцій складний процес адаптації значно погіршений: маятникові мігранти забезпечені житлом, збережені значною мірою старі соціальні зв'язки, повністю знята проблема приживаності. Змінюються лише місце та умови праці, що, власне, й становило предмет прагнень маятникових мігрантів. Тому перехід у статус маятникового мігранта здійснюється відносно безболісно у порівнянні з адаптацією за умов переселень. Привертають увагу й соціальні наслідки міграції, адже вони можуть сприяти стабільності сім'ї (об'єднанню) або, навпаки, вести до конфліктів, розпаду, якщо в членів сім'ї погляди на міграцію є протилежними. Наслідки неорганізованої міграції оцінюються як з позиції “випускаючої”, так і “приймаючої” сторін. З одного боку, виїзд фахівців на постійне місце проживання носить позитивний характер, звільняються робочі місця, що важливо в умовах безробіття. З іншого – зазначене має негативний характер, оскільки свій творчий потенціал провідні спеціалісти реалізують за кордоном.

Дослідження проблем міграціології дають підстави констатувати, що у світі відбуваються глобальні зміни. Кожна країна повинна готуватися до них, виробляти свою стратегію та тактику міграційних реформ. Для України важливо, щоб сучасна трансформація політики міграції населення, яка зумовлена як економічними, так й глибинними процесами у демографічній сфері, йшла у ногу з моделюванням перспектив суспільного розвитку.

### Список використаної літератури:

1. Черепанова С. О. Філософія родознавства [Текст] : навч. посіб. / С. О. Черепанова. – К. : Знання, 2008. – 460 с.
2. Франко І. Лис Микита. – Львів: В-во “Червона калина” – 1995.
3. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії. Підручник. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – С. 21. (444 с.).
4. Хорев Б. С., Ионцев В. А., Денисенко М. Б. Миграциология. / Учебное пособие. – 1989.
5. Кирсанов К. А., Волох В. А., Очиров А. В. Теория миграциологии в контексте системалогических представлений / Интернет-журнал “НАУКОВЕДЕНИЕ”. – 2012. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naukovedenie.ru> (подано за: <http://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-migratsiologii-v-kontekste-sistemalogicheskikh-predstavleniy>)
6. Хуцишвили Ш. Н. Развитие трудовой миграции в условиях трансформации рынка труда. М., 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Экономическая библиотека - <http://economylib.com/razvitie-trudovoy-migratsii-v-usloviyah-transformatsii-rynka-truda#ixzz3qiTlvApm>
7. Кирсанов К. А., Волох В. А., Очиров А. В. Теория миграциологии в контексте системалогических представлений / Интернет-журнал “НАУКОВЕДЕНИЕ”. – 2012. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naukovedenie.ru> (подано за: <http://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-migratsiologii-v-kontekste-sistemalogicheskikh-predstavleniy>)
8. Ефимов Ю. Г. Политическая миграциология: миграционные процессы в контексте политологических проблем – М. АНМИ, 2005. – 204 с.

9. Садова У. Я., Андрусичин Н. І., Князев С. І. Територіальна міграційна система як чинник розвитку економіки, держави і суспільства // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Територіальні міграційні системи : теорія і практика : [зб. наук. пр.] / НАН України, Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В.С.Кравців (відп.ред.). – Львів, 2013. – Вип. 3 (101). – 540 с. – С. 3–12.
10. Садова У. Я., Теслюк Р. Т. Тенденції зміни людності міст Західного регіону України : чинники функціональної трансформації / Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Метрополійні функції обласних центрів Західного регіону : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 2 (100). – С. 111–119. (330 с.).
11. Соціологія міграції: навчальний матеріал онлайн – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://pidruchniki.com/19650323/sotsiologiya/sotsiologiya\\_migratsiya](http://pidruchniki.com/19650323/sotsiologiya/sotsiologiya_migratsiya)

УДК 911.3

Олександр Кучабський

**ПОСТКОМУНІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНИ:  
ГЕОПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ**

*Поморська Академія, м. Слупськ, Польща  
kuczabski@mail1plus.pl*

*This article describes the geopolitical challenges and threats faced by Ukraine in the context of modern post-totalitarian transformation processes and conditions of escalating armed conflict with Russia and pro-Russian groups. Possible scenarios of the geopolitical situation in the region in the context of the prospects for the deployment of the Russian-Ukrainian confrontation are considered. In the short term perspective the social and economic crisis in Ukraine will deepen. It will be accompanied by increasing Russian pressure on the political processes in Ukraine. In the medium term perspective (10 years) geopolitical role of the Russian Federation will reduce. In the long term perspective Ukraine as well as Russian Federation will complete transformation process from totalitarianism to democracy, which was started in the late post soviet period .*

**Ключові слова:** трансформація, демократизація, Україна, Російська Федерація, геополітичні виклики та загрози, *homo sovieticus*.

**Key words:** transformation, democratization, Ukraine, Russian Federation, geopolitical challenges and threats, *homo sovieticus*.

**Постановка проблеми.** Становлення та утвердження України як незалежної держави пов'язане не лише з складними трансформаційними процесами внутрішнього характеру. Починаючи від 1991 року поява України на світовій карті супроводжується серйозними геополітичними викликами і загрозами регіонального та глобального вимірів. Загалом, труднощі посткомуністичної трансформації є характерною особливістю більшості сучасних держав Центрально-Східної Європи. Проте серед своїх посткомуністичних сусідів Україна опинилася в найбільш складній, драматичній та непередбачуваній ситуації.

Від самого початку своєї державної незалежності Україна зіткнулася з трьома фазами суспільної трансформації. З одного боку відбувається деколонізація управління, система якого потребує реорганізації у відповідності з національними, а не імперськими інтересами. З другого – досі незавершена еволюція тоталітарного режиму у демократичний, що забезпечується децентралізацією управління. З третього – відбувається роздержавлення економіки, що веде до відмови від директивного управління на користь регулювання та стимулювання [1, с. 4].

Для кращого розуміння геополітичних перспектив України необхідно адекватно оцінити як внутрішні, так і зовнішні перешкоди, що гальмують її посткомуністичну трансформацію. Загалом на сьогодні Україна демонструє один з найгірших показників економічного

розвитку серед європейських держав, що ставить під сумнів її дієздатність, як державно-політичного організму. Однак з іншого боку, громадянсько-політична активність українців в 2004 та 2014 роках стала на заваді реставрації в Україні диктаторських режимів тоталітарного зразка, а також спромоглася затримати російську військову агресію на Донбасі в 2014 р. Наведені обставини свідчать, що посткомуністична трансформація України досі залишається незавершеною, а її майбутнє може реалізовуватися за різними, навіть кардинально відмінними сценаріями.

Різновекторність трансформаційних процесів та їх взаємне накладання вплинуло на порушення стабільності державних інституцій в Україні, що вилилося у тривалу соціально-економічну кризу. Внаслідок цього в Україні так і не вдалося досягти органічної відповідності нових суспільних цінностей та пріоритетів з методами державного управління, які за змістом нерідко ще залишаються тоталітарними. На переконання М. Лесечка та А. Чемериса “Україна опинилася на межі периферійної зони, і перспектива піднятися їй у світовій ієрархії є все більш проблематичною” [2, с. 95].

Перед 1991 роком ліквідація СРСР як державного організму не вважався реальною геополітичною перспективою. Основною загрозою для СРСР на той час був вихід з його складу Литви, Латвії та Естонії. Натомість політична криза 1991 року і невдала спроба серпневого військового путчу дискредитувала політичну владу Кремля та стала каталізатором розпаду: більшість суб'єктів СРСР набули ознак формальної, а згодом і реальної державної незалежності. Процес цей був остаточно завершений у грудні 1991 році, коли Україна стала незалежним суб'єктом світової політики, успадкувавши від СРСР попередню систему державного управління.

Попри те, що Україна включала здебільшого території, заселені українцями, мали місце суттєві регіональні відмінності політичного, соціального та економічного характеру. Ці відмінності іноді носили явно деструктивний характер. Основною причиною цього є історія формування кордонів України, які виникли впродовж 1920–1954 років як результат геополітичної волі кремлівських політичних вождів. Україна у 1991 році сформувалася швидше за все як геополітичний компроміс, а не результат політичної волі переважаючої більшості її населення до незалежності [3].

За результатами Всесоюзного референдуму про збереження СРСР, який відбувся 17 березня 1991 року, лише 20 % виборців УРСР (здебільшого з західних областей) наважилися проголосувати проти. Натомість діаметрально протилежними були результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, коли за незалежність України (і відповідно проти входження до СРСР) проголосувало 90,3 % учасників плебісциту. Ця особливість засвідчила наскільки погляди майбутніх українських громадян щодо свого державнополітичного майбутнього були несформованими й як високою була небезпека маніпулювання українським виборцем. Поряд з цим, грудневий Всеукраїнський референдум 1991 року вперше зафіксував чіткі територіальні особливості у світогляді майбутніх громадян України. Зокрема, вже тоді можна було чітко виділити ареали домінування з одного боку проукраїнського, а з іншого – посткомуністичного виборця.

Глибинний цивілізаційний розлом території України на дві співмірні ментально відмінні частини – центральну-західну та південно-східну – можна вважати головним геополітичним викликом новітньої Української держави. У цьому контексті принциповим завданням правлячої політичної еліти України став пошук дієвої моделі територіальної реінтеграції, яка б не лише примирила між собою дві ментально несумісні групи людей, а й об'єднала їх спільним державотворчим інтересом. Досі це завдання повною мірою так і не було виконане.

Геополітичною особливістю України виявилася відсутність чітко вираженої межі між цивілізаційно та ментально відмінними частинами України (рис. 1). Це розмежування являє собою здебільшого широку перехідну смугу. Мають місце також окремі анклавними та вкраплення, характерні для іншого цивілізаційного простору. Навіть події Революції Гідності та російської агресії проти України не спромоглися нівелювати цей цивілізаційно-ментальний

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

розкол. Детальний аналіз виборів Президента України та Верховної Ради, які мали місце у 2014 році продемонстрували, що попри збільшення ваги «прозахідного» виборця, значна частина проросійського електорату проігнорувала участь в голосуванні. Ця пасивна частина залишилася поза виборчою статистикою, однак реально продовжує впливати на громадсько-політичне життя своїх регіонів.

Окрім згаданого цивілізаційного розколу, в Україні мають місце також інші відмінності географічного характеру. Насамперед йдеться про етнічну та мовну неоднорідність населення. На думку П. Надолішнього [4, с. 147–148] проблема етнічного складу населення є особливо важливою, коли держава організується, або перебуває на стадії становлення. На сьогодні територія України включає низку областей компактного проживання етнічних меншин, які через політичні механізми активно залучаються у цивілізаційне протистояння.

Станом на 1991 рік в Україні сформувалися три потужні групи населення: україномовна, російськомовна та двомовна. У подальші роки кардинальних змін у мовному розподілі населення України досягти не вдалося. При цьому слід відзначити, що до україномовної частини зараховують також сільське населення, яке послуговується українсько-російським мовним діалектом – суржигом, а також населення низки етнографічних груп (гуцули, бойки, лемки, русини, поліщуки), діалект яких іноді суттєво відрізняється від літературної української мови. Своєю чергою, російськомовну групу масово поповнили представники інших національних меншин, для яких російська виявилася більш привабливою, порівняно з українською, як мова комунікації [5, с. 307–308].



Рис. 1. Електоральні особливості регіонів України (1991–2014 рр.)

Черговим геополітичним викликом, який тривалий час гальмує ефективну реінтеграцію України, стала успадкована від СРСР неадекватна економічна модель. Економічна система України сформувалася задовго до 1991 року як невід’ємна частина т. зв. “єдиного

народногосподарського комплексу СРСР”. Його витoki сягають ще сталінської індустріалізації початку 1930-х років. Відповідно, центральне місце у ньому належало військово-промислому комплексу, а отже – продукції зброї та боєприпасів. Ця специфіка зумовлювала формування економічного механізму на засадах директивного планування, а не ринкових відносин. Основною метою економіки України безпосередньо до 1991 року було забезпечення військового паритету країн Варшавського договору з країнами НАТО. Реалізація цієї мети передбачала тісну кооперацію військових підприємств в кордонах всього СРСР та держав-сателітів.

Після розпаду СРСР гостро постало завдання конверсії, що полягало в переорієнтації виробництва зброї та боєприпасів на товари масового вжитку. Однак ефективно реалізувати це завдання не вдалося. Крах кооперації між військовими підприємствами, які тепер опинилися у різних державах, а також їх неефективність, неконкурентоздатність та непристосованість до ринкових умов, призвів до їх масового банкрутства і відповідно сприяв поглибленню економічної кризи.

Виразна військова спрямованість української економіки в момент розпаду СРСР суттєво спотворювала реальні статистичні показники. Адже значну частину ВВП країни становила зброя і боєприпаси, які відображались в статистиці, але не тільки не свідчили про реальну заможність населення, а й у подальшому лагала тягарем на бюджет, вимагаючи значних капіталовкладень на їх утилізацію. Згідно офіційної статистики ВВП України у 1990 році перевищував відповідний показник Польщі. Однак пересічний українець вже тоді був значно біднішим від західного сусіда.

Вихідна економічна відсталість України була пов'язана також з значною зношеністю основних виробничих фондів, що пояснювалося постійним поглибленням відставання СРСР у гонці озброєнь з США у повоєнний період. СРСР не міг собі дозволити інвестувати достатньо коштів у модернізацію виробництва, через що основні технології українських підприємств на момент здобуття незалежності у 1991 році вже застаріли і потребували значних бюджетних асигнувань [6, с. 11].

Намагання модернізувати економіку шляхом приватизації та впровадження ринкових механізмів не мали відповідної політичної підтримки й не призвели до якісних змін. Низка промислових гігантів, опинившись у ринкових умовах, збанкрутувала, натомість решта внаслідок спритної та корумпованої приватизації опинилася у власності партноменклатури – представників посткомуністичної політичної еліти. За твердженням В. Лупація [7, с. 152], на етапі здійснення “великої приватизації” в Україні відбувся перехід від бюрократичної до кланово-корпоративної моделі реінтеграції.

На світовому ринку Україна спромоглася на деякий час закріпитися завдяки своїм металургійним та хімічним підприємствам, прийнятна ціна на продукцію яких формувалася завдяки порівняно дешевим російським енергоресурсам та надзвичайно низькій оплаті праці. Олігархічна модель економіки, що сформувалася в Україні на початку 1990-х років, стала гальмом оздоровлення економіки України. Олігархи, які за короткий час спромоглися сконцентрувати основну частину виробничих фондів у своїх руках, почали активно впливати і визначати політику держави, зокрема гальмуючи розвиток малого та середнього підприємництва, а отже формування середнього класу.

Черговим гальмом ефективної реінтеграції країни стала політична і управлінська моделі, які утвердилися в 1990-х роках в Україні. Б. Кульчицький пов'язав стратегічний вектор трансформації економічних систем з панівними суспільними цінностями [8, с. 41]. Станом на 1991 рік переважну більшість населення України можна було охарактеризувати як “радянський народ” – особливу форму етнокультурної спільності людей, яка ідентифікувала себе насамперед з усім СРСР, а не країною свого проживання – УРСР. Радянський народ, як масове віддзеркалення психотипу *homo sovieticus*<sup>1</sup>, характеризувався специфічними психофізичними рисами, а насамперед – патерналізмом. Переважна більшість населення України

<sup>1</sup> термін введений у науковий обіг російським філософом А. Зіновьевим (1986).

у 1991 році не лише не була готовою до ринкових реформ, а й уникала активної участі у громадсько-політичному житті.

Олігархія, яка виросла з комуністичної партноменклатури, захопивши контроль над економікою, спромоглася поширити свій вплив на політичні інститути. Відсутність дієвого громадського контролю, реального місцевого самоврядування, слабкість демократично орієнтованої політичної опозиції були сприятливим ґрунтом для системної узурпації політичної влади олігархами. На фоні тотального браку політичної культури та відповідальності, відбулася підміна демократичних інститутів корумпованими бюрократичними структурами, які були покликані імітувати механізм демократичного державного управління.

У цьому контексті доречно навести аналіз особливостей адміністративної реформи в Україні, здійснений Я. Гонцяжем та Н. Гнидюк. На їх переконання, українське суспільство “виступає в ролі анонімного гла, пасивного свідка, а не учасника подій, що відбуваються. Зміни є грою, в якій беруть участь лише вузькі групи політиків з найвищих ешелонів влади, а громадяни або конкретні соціальні групи не відіграють в цих змінах жодної ролі в сенсі ініціювання чи проведення змін” [9, с. 10]. Натомість з іншого боку, як зауважили М. Лесечко та А. Чемерис “управлінська еліта виявилася невідповідною до реалізації трансформаційних процесів або такою, що не бажає їх здійснювати” [2, с. 98].

Зрозуміло, що за таких умов жодні реальні реформи, які б були спроможні обмежити владу олігархії та залежної від неї бюрократії, стають неможливими. Натомість активно створюється інформаційний шум щодо необхідності докорінного реформування всіх сфер суспільної життєдіяльності. Ще у 2002 році висловлено думку, що характер пострадянського суспільного процесу, значною мірою стихійний та некерований, відзначається “безсистемним реагуванням на поточні ситуації та впливом скороминущих егоїстичних корпоративних інтересів” [10, с. 88].

Внаслідок значної суспільно-політичної інертності, успадкованої з радянського тоталітарного минулого, на думку аналітиків “в Україні хаотично вибудувалася громіздка та неефективна система державного управління, яка була неспроможна розробляти реформи, впроваджувати їх, а отже, не відповідала потребам та очікуванням суспільства на сучасному етапі розвитку держави” [11, с. 7].

Попри наведені особливості політичного та соціально-економічного життя України, слід відзначити, що ключова обставина, що визначає характер та перебіг її посткомуністичної трансформації, є безпосереднє сусідство з Російською Федерацією. У минулому територія сучасної України становила значну частину соціально-економічного потенціалу Російської імперії, а згодом СРСР. Крім того, у офіційній версії російської історії саме українська територія відіграла роль колиски російської державності. Через це російські проімперські політичні кола вважають принциповим елементом відновлення геополітичної могутності Росії повернення України під політичний контроль Кремля.

Незважаючи на те, що формально Російська Федерація є гарантом територіальної цілісності України, у 2014 році вона здійснила проти останньої два акти збройної агресії. Протягом лютого-березня відбулася військова окупація, а згодом анексія Криму Росією, а починаючи від квітня російські збройні сили здійснюють систематичну окупацію частини території Донбасу. Поряд з цим слід зауважити, що незмінного та систематичного втручання у свої внутрішні справи Україна зазнає з боку Російської Федерації від самого моменту здобуття політичної незалежності у 1991 році. Основним механізмом такого впливу від самого початку була енергетична залежність. Згодом до важелів російського впливу на українську владу додалися фінансова залежність та економічний шантаж. Після того, як усі ці механізми виявилися нездатними утримувати українську правлячу еліту під контролем, головним важелем примушування стала військова агресія.

Ще від часу розпаду СРСР російська політична еліта не розглядає Україну як рівноправного суб'єкта міждержавних відносин. Причин імперського ворожого ставлення до України з



боку російського політикуму, яке пов'язане з висуванням до неї конкретних територіальних претензій, можна навести декілька:

1) *історична* причина. Останнім часом російський політикум все частіше орієнтується на імперське минуле, пов'язане з спадщиною Російської імперії та СРСР. У цьому контексті Україна зазвичай розглядається як головний винуватець розпаду геополітичних утворень, очолюваних Москвою;

2) *політична* причина. Сучасна Росія уособлює недемократичну модель державного управління. Крім цього соціально-економічний стан периферійних регіонів є ненайкращим. У такій ситуації вдачі реформи в сусідніх країнах (в т. ч. в Україні) становлять загрозу правлячів в Росії еліті і можуть поставити під сумнів правильність обраного ними шляху;

3) *економічна* причина, яка пов'язана насамперед з транзитним характером території України. Тривалий час головним елементом російської геополітичної стратегії було енергетичне узалежнення європейських держав від російських енергоносіїв. У цьому відношенні ключовим завданням для реалізації цієї стратегії є взяття під російський контроль усіх транзитних газо- на нафтопроводів, що проходять територією України;

4) *цивілізаційно-культурна* причина, оскільки як уже зазначалося, Україна є неоднорідною в цивілізаційному, культурному, мовному та етнічному відношенні державою з значною, а в деяких регіонах домінуючою, російською посткомуністичною присутністю.

Зрозуміло, що ймовірні сценарії розвитку російсько-українського конфлікту слід прогнозувати в залежності від розвитку геополітичних процесів у глобальному вимірі. Якщо конфлікт звужиться до дуального формату, то у зв'язку з відсутністю ресурсно-мілітарного паритету Україна не матиме шансів успішно та тривалий час протистояти російському тиску. Таким чином, в залежності від зовнішньополітичної активності в українсько-російському питанні з боку США, країн-членів ЄС, а також результативності та ефективності дій української влади, російсько-український конфлікт може бути розв'язаним без загрози державній незалежності, а за сприятливих обставин і територіальній цілісності України.

Зрозуміло, що від результативності демократичних реформ в сучасній Україні, а також від розв'язання російсько-українського конфлікту значною мірою залежатиме геополітичне майбутнє усього регіону Східної Європи. Усі перелічені сценарії несуть собою суттєві небезпеки і загрози не лише для України та сусідніх держав, а для усіх країн Європейського Союзу.

У *короткотривалій перспективі* одного-двох років слід очікувати поглиблення масштабів соціально-економічної кризи в Україні. Супроводжуватиметься це посиленням тиском Російської Федерації на політичні процеси в Україні, а відповідно загострення внутрішньоукраїнських протиріч. Головним засобом дестабілізації України Росія використовуватиме військову агресію, або шантаж такою агресією. Поряд з цим, ключем економічної, а ймовірно й політичної залежності України від Російської Федерації залишатимуться енергоносії. Крім цього, як засіб васалізації використовуватимуться інші слабкі чинники сучасної України – цивілізаційно-ментальні розбіжності регіонів, несформованість політичної системи, соціально-економічні проблеми кризового періоду тощо.

У *середньотривалій перспективі* до десяти найближчих років можна очікувати серйозних змін на світовому ринку енергоресурсів, що супроводжуватиметься послабленням геополітичної ролі Російської Федерації. Економічні загрози, які несе з собою зниження світових цін на енергоносії є співмірними з аналогічними процесами, які мали місце в останні роки існування СРСР. Об'єктивно вони здатні спровокувати масштабну соціально-економічну кризу в Росії, а з нею і зміну правлячої політичної еліти. Нарощування внутрішньоросійських проблем скоуватиме її активність у зовнішніх відносинах, зокрема у агресії проти України.

У *довготривалій перспективі* як Україна, так Російська Федерація завершать розпочатий ще у пізньорадянський період процес трансформації від тоталітаризму до демократії. На жаль, важко передбачити якою буде ціна цих перетворень і чи збережуться ці державні організми в сучасних кордонах. Це зумовлюватиме їх включення в орбіту європейського гео-

політичного ядра. Процес євроінтеграції України і Росії відбуватиметься більш-менш синхронно і завершить собою процес трансформації всього Центрально-Східноєвропейського регіону від тоталітаризму до демократії.

**Висновки.** Україна, яку впродовж тривалого часу після проголошення державної незалежності у 1991 році, можна було кваліфікувати як значною мірою штучний продукт розпаду Російсько-радянської імперії, не втратила шанс перетворитися на дієздатну національну державу. Вирішення цього завдання вимагає вироблення прийнятної для переважної більшості соціально- та економічно-активної частини українців моделі реінтеграції.

Сучасний російсько-український конфлікт є черговою фазою триваючого з різною інтенсивністю вже протягом сотні років розпаду Російської (а згодом – радянської) імперії і є прямим наслідком посттоталітарної трансформації на території колишнього СРСР. Існує надзвичайно мала ймовірність вирішення цих протиріч у короткотривалій перспективі одного-двох років. Натомість головним рушієм розвитку України (як правдоподібно і Російської Федерації) у довготривалій перспективі є глибинна трансформація від тоталітаризму до демократії. У кінцевому рахунку ця обставина зумовлюватиме включення в орбіту європейського геополітичного ядра як посттоталітарної України, так і постпутінської Росії. Однак ціна такої трансформації може бути неочікувано дорогою і спричинити для обох конфліктуючих держав непомірні людські, територіальні, матеріальні та фінансові втрати.

### **Список використаної літератури:**

1. *Кучабський О. Г.* Адміністративно-територіальна організація України: теорія, методологія, механізми становлення [Текст] : монографія / Олександр Кучабський. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 316 с.
2. *Лесечко М. Д.* Адміністративна реформа: досвід Польщі та українські реалії / М. Д. Лесечко, А. О. Чемерис // Актуальні проблеми державного управління [Текст] : наук. зб. – Вин. 4. – Одеса : ОФ УАДУ, 2001. – С. 91–105.
3. *Kuczabski A.* Ukrainian post-communist transformation: causes, consequences and threats / A. Kuczabski, T. Michalski // *Quaestiones Geograficae* [Text]. – 2014. – № 33 (2). – S. 171–180.
4. *Надолинний П. І.* Розбудова нової системи врядування в Україні: етнонаціональний аспект (Теоретико-методологічний аналіз). – К.; Одеса: Вид-во УАДУ: “АстроПринт”, 1999. – 262 с.
5. *Michalski T.* Uwarunkowania procesu transformacji na Ukrainie T. Michalski, A. Kuczabski // *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica* [Text]. – 2014. – № 17. – S. 301–314.
6. *Кучабський О. Г.* Геополітичне майбутнє України: сценарії розвитку [Текст] / О. Г. Кучабський // Публічне управління: теорія та практика. – 2014. – №4 (20). – С. 8–16.
7. *Луцацій В.* Україна в пошуках нової моделі реінтеграції / В. Луцацій // Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку [Текст] / за заг. ред. Ю. Тищенко; Український незалежний центр політичних досліджень. – К. : [б. в.], 2006. – С. 147–161.
8. *Кульчицький Б.* Типологізація економічних систем у контексті гносеології суспільних трансформацій / Б. Кульчицький // Регіональна економіка [Текст]. – 2003. – № 2. – С. 37–41.
9. *Гонцяж Я.* Адміністративна реформа: нездійснені мрії та втрачені можливості. Як знайти конструктивний шлях для реалізації основних компонентів адміністративної реформи? [Текст] / Я. Гонцяж, Н. Гнидюк. – Київ : Міленіум, 2002. – 136 с.
10. Розвиток людського ресурсу адміністративної реформи в Україні стан і перспективи [Текст] / [М. І. Мельник, Ю. В. Бакаєв, Т. Е. Василевська та ін.]. – К. : Нора-прінт, 2002. – 160 с.
11. Адміністративна реформа – історія, очікування та перспективи [Текст] / [упор. В. П. Тимошук]. – К. : Факт, 2002. – 100 с.

**SYTUACJA MIESZKAŃCÓW EUROPEJSKICH KRAJÓW  
POSTKOMUNISTYCZNYCH W 2014 ROKU**

*Гданський університет, м. Гданськ, Польща  
geotm@ug.edu.pl*

**Wprowadzenie**

Przemiany w europejskich krajach postkomunistycznych zapoczątkowane powstaniem w grudniu 1989 r. w Polsce pierwszego niekomunistycznego rządu zapoczątkowały całą serię zmian. Były to zarówno zmiany o charakterze międzynarodowym jak i wewnętrznym. Zmiany natury międzynarodowej zasadniczo polegały na czterech procesach: (1) likwidacji Układu Warszawskiego oraz Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej i (2) powstaniu w ich miejsce organizacji regionalnych, jak chociażby Grupy Wyszehradzkiej, Inicjatywy Środkowoeuropejskiej, Rady Państw Morza Bałtyckiego, Rady Bałtyckiej, BSEC, GUUAM, Wspólnoty Niepodległych Państw itd., (3) rozpadzie państw federacyjnych: ZSRR, Jugosławii, Czechosłowacji, (4) wstąpieniu części krajów do Unii Europejskiej oraz Paktu Północnoatlantyckiego (NATO). Natomiast zmiany natury wewnętrznej możemy podzielić na te o charakterze polityczno-administracyjnym [por. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10], ekonomicznym [por. 11, 12, 13, 14, 15, 16] i społecznym [por. 17, 18, 19, 20, 21, 22].

Zmiany te doprowadziły do znaczącego różnicowania się aktualnie już byłych krajów komunistycznych. W efekcie kraje te różnią się mocno między sobą nie tylko w zakresie sytuacji społecznej, ekonomicznej czy politycznej, ale także w zakresie swobód i wolności obywatelskich, atrakcyjności inwestycyjnej, zdrowia itd. [por. 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32].

Celem opracowania jest określenie stopnia różnicowania sytuacji pomiędzy europejskimi byłymi państwami komunistycznymi w zakresie sytuacji mieszkańców. Starano się spojrzeć na tę sytuację całościowo, dlatego też posłużono się trzema wskaźnikami syntetycznie opisującymi jakość i warunki życia ludności: Legatum Prosperity Index, Social Progress Index, Human Development Index.

Legatum Prosperity Index jest wskaźnikiem syntetycznym o charakterze destymulanty. Oblicza się go w oparciu o zmienne (jest ich łącznie 89) zgrupowane w 8 kategorii: gospodarka, przedsiębiorczość i szanse rozwoju, zarządzanie, edukacja, zdrowie, bezpieczeństwo i zabezpieczenie, wolność osobista, kapitał społeczny. Zmienne są ważone. Na tej podstawie jest określana ranga kraju. Jest on opracowywany przez Legatum Institute [33].

Social Progress Index również jest syntetycznym wskaźnikiem, lecz o charakterze stymulanty. Zawiera on 52 zmienne, które są zgrupowane w trzy grupy (podstawowe potrzeby człowieka, podwaliny dobrostanu, sposobności rozwoju) w obrębie których wyodrębniono 12 podgrup. Jest on opracowywany przez organizację pozarządową The Social Progress Imperative [34].

Human Development Index także jest wskaźnikiem syntetycznym o charakterze stymulanty. Służy on do oceny stopnia rozwoju społeczno-ekonomicznego w trzech wymiarach: długiego i zdrowego życia, poziomu wiedzy oraz dostatniego standardu życia. Jest on wyliczany jako średnia geometryczna z 4 zmiennych (ta metodologia obowiązuje od 2010 roku). Jest on opracowywany przez United Nations Development Programme [35].

Starano się, aby wzięte do analizy dane dotyczyły 2014 roku, tak się stało w przypadku dwóch pierwszych wskaźników, lecz w przypadku trzeciego nie ma jeszcze danych za ten rok, dlatego w analizie posłużono się danymi za 2013 rok.

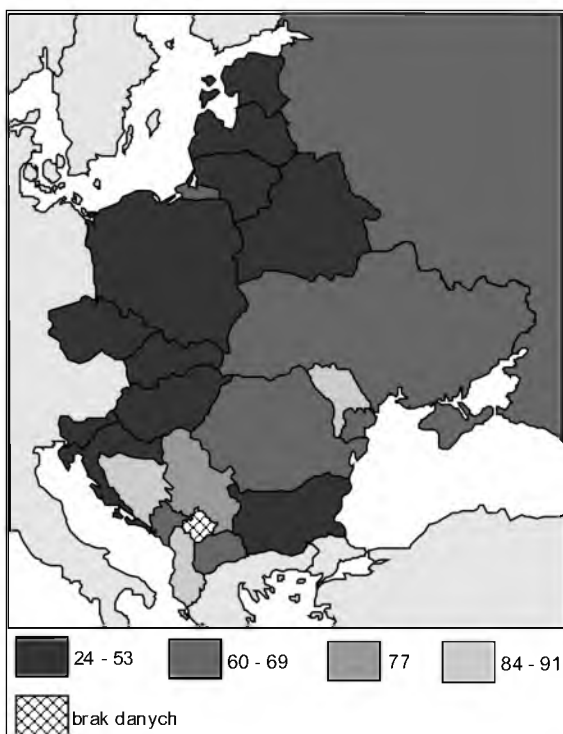
Zakres przestrzenny analizy obejmuje prawie wszystkie europejskie kraje postkomunistyczne. Z analizy wyłączono była Niemiecką Republikę Demokratyczną, która obecnie stanowi część zjednoczonych Niemiec oraz Kosowo (z racji braku danych). W przypadku analizy danych dla Moldawii należy mieć na uwadze, że nie obejmują one separatystycznego Naddniestrza, a w przypadku Ukrainy – terenów okupowanych przez Rosję na Krymie oraz terenów zajętych przez

separatystów w obwodach: donieckim i ługańskim. Z uwagi, że analiza obejmuje europejskie kraje postkomunistyczne, zrezygnowano z objęcia badaniem republik kaukaskich i azjatyckich byłego Związku Radzieckiego.

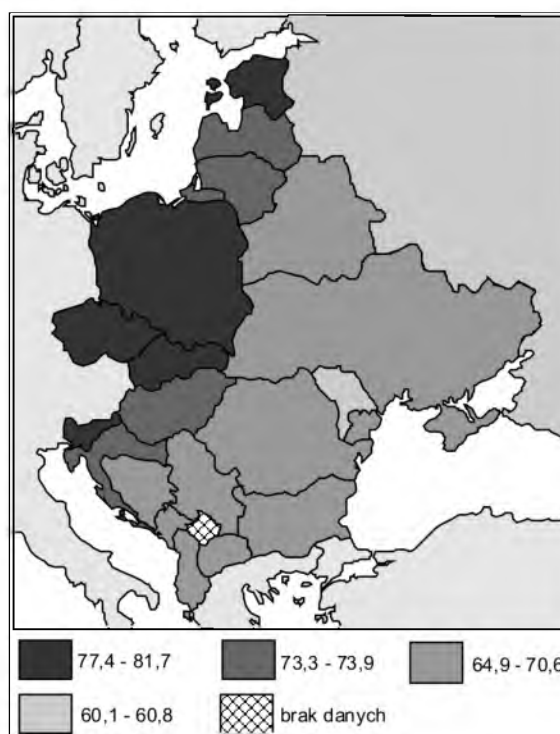
Dane statystyczne wzięte do analizy pochodziły ze stron internetowych instytucji konstruujących wymienione trzy wskaźniki (strony te podano przy omawianiu tych wskaźników). Do wyodrębnienia krajów o podobnej sytuacji posłużono się metodą klasyfikacji jednocechowej opartej o tzw. kryterium odstepu krytycznego [36].

### Analiza sytuacji

W 2014 r. najwyższą pozycję Legatum Prosperity Index, czyli najlepszą sytuację, odnotowano w Słowenii, najgorszą w Bośni i Hercegowinie. W analizie nie znalazło się Kosowo. Badane kraje podzielono na cztery grupy (ryc. 1.). W pierwszej, o najlepszej sytuacji, znalazły się dwie grupy państw. Po pierwsze te, które szybko i z sukcesem rozpoczęły reformy (Estonia, Łotwa, Litwa, Polska, Czechy, Słowacja, Węgry, Słowenia). Ale z drugiej strony są tu także państwa, które reformy rozpoczęły z opóźnieniem (Bułgaria, Chorwacja) lub ich wcale nie przeprowadziły (Białoruś). Poza Białorusią są to wszystko kraje będące obecnie członkami Unii Europejskiej i NATO. W drugiej grupie mamy państwa, które rozpoczęły reformy z opóźnieniem (Czarnogóra, Rumunia, Serbia, Macedonia) lub tak naprawdę nigdy nie zaczęły ich właściwie przeprowadzać, markując tylko ten proces (Rosja, Ukraina). Także większość z nich w przeszłości doświadczyła działań wojennych. Najgorsza sytuacja panuje w trzech krajach, które są rozdzielane wewnętrznymi konfliktami o charakterze bardziej politycznym (Mołdawia, Bośnia i Hercegowina) lub ekonomicznym (Albania). Za bardzo symptomatyczny uznano przypadek Białorusi, bowiem kraj który w sferze gospodarczej i społecznej zatrzymał się z reformami, a politycznej nawet się cofnął – znalazł się w grupie krajów o najlepszej sytuacji. Otwartym pytaniem pozostaje odpowiedź na pytanie: na ile jest to “bonus” za konserwację starego systemu połączona z unikaniem reform (które mogą się nie udać, jak pokazują to przykłady Rosji, Ukrainy, Mołdawii, Albanii itp.), a na ile efekt “poprawiania” oficjalnej statystyki.



Ryc. 1. Miejsce kraju według Legatum Prosperity Index w europejskich krajach postkomunistycznych w 2014 r.  
Źródło: [33] data dostępu: 28.10.2015 r.



Ryc. 2. Wartość Social Progress Index w europejskich krajach postkomunistycznych w 2014 r.  
Źródło: [34] data dostępu: 28.10.2015 r.

Z częściowo podobną sytuacją mamy do czynienia, jeśli w swojej analizie wykorzystamy wartości Social Progress Index dla 2014 roku. Najlepszą sytuację odnotowano w Słowenii, najgorszą w Mołdawii. W analizie nie znalazło się Kosowo. Badane kraje ponownie zostały ponownie podzielone na cztery grupy (ryc. 2.). W pierwszych dwóch znalazły się dokładnie wszystkie kraje, które najszybciej, z największą determinacją i największymi sukcesami wprowadzały reformy polityczne, ekonomiczne i społeczne (Estonia, Polska, Czechy, Słowacja, Słowenia, Łotwa, Litwa, Węgry, Chorwacja). Społeczeństwa wszystkich tych państw można zaliczyć do „wygranych” rozpadu systemu komunistycznego i przeprowadzonych procesów transformacji. Ponadto wszystkie państwa należące do dwóch pierwszych grup są obecnie członkami EU i NATO. Po przeciwnej stronie mamy Mołdawię i Rosję zaliczone do krajów o najgorszej sytuacji. Symptomatyczne jest tutaj to, że kraj, który jeszcze kilkadziesiąt lat temu był centralnym w imperium – według metodologii zastosowanej przy Social Progress Index jest w dużo gorszej sytuacji niż większość jego byłych kolonii. Z taką sytuacją nie spotykano przy innych imperiach postkolonialnych, jak Wielka Brytania, Francja, Hiszpania, Portugalia, Włochy, Holandia, Belgia itd. Pomędzy mamy grupę krajów (Białoruś, Ukraina, Rumunia, Bułgaria, Serbia, Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra, Albania, Macedonia) o pośredniej sytuacji.

W przypadku trzeciego wskaźnika kompleksowo oceniającego sytuację ludności, czyli Human Development Index – najlepszą sytuację w 2013 roku odnotowano ponownie w Słowenii, a najgorszą w Mołdawii. Po raz kolejny w analizie nie znalazło się Kosowo. Poddane analizie kraje zostały podzielone na pięć grup (ryc. 3.) W pierwszej, o najlepszej sytuacji znalazły się Słowacja i Czechy. Ich wyróżnikiem jest nie tylko szybkie i skuteczne wdrożenie reform, ale także wysoki poziom rozwoju jeszcze w okresie przed 1990 rokiem oraz wspólna historia (oba były częścią Austrii w ramach Austro-Węgier). Do drugiej grupy, również o korzystnej sytuacji, zaliczono siedem krajów: Estonia, Łotwa, Litwa, Polska, Słowacja, Węgry, Chorwacja. Kraje te, podobnie jak te z pierwszej grupy, z dużą determinacją i sukcesem wdrażały reformy. Państwa będące w obu tych grupach są obecnie członkami EU i NATO. W trzeciej grupie, którą można nazwać „przejściową” usytuowały się: Czarnogóra, Rumunia, Bułgaria, Rumunia, Białoruś, Rosja. Nie ma dla tych krajów wspólnego mianownika. Dwie kolejne grupy zawierają kraje o relatywnie złej sytuacji. W czwartej znalazły się: Bośnia i Hercegowina, Albania, Macedonia, Serbia, Ukraina. Do piątej zakwalifikowano Mołdawię. Kraje z tych dwóch grup odznaczają się w większości słabą sytuacją ekonomiczną, mało zaawansowanymi reformami, ponadto w większości z nich w przeszłości lub obecnie toczą się działania wojenne.

#### **Podsumowanie**

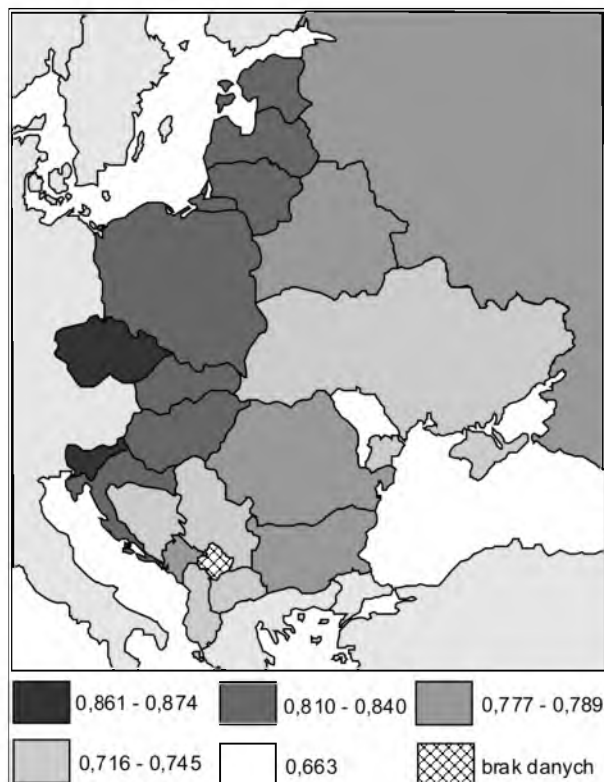
Szukając prawidłowości przestrzennych w sytuacji ludności na omawianym obszarze, możemy ich wyodrębnić cztery:

1. Widać bezsporny sukces Estonii [37, 38], która na początku procesu transformacji charakteryzowała się niekorzystną sytuacją w związku z szeregiem bardzo negatywnych zjawisk społecznych, gospodarczych i politycznych związanych z jej wieloletnią okupacją. A mimo to obecnie jest w ścisłej czołówce krajów o najlepszej sytuacji. Na mniejszą skalę można także to samo stwierdzić o Łotwie i Litwie. Widać wyraźnie, że te trzy kraje włożyły bardzo dużo wysiłku w przeprowadzenie reform [por. 39, 40] i to pomimo ogromnych trudności związanych z faktem utraty powiązań gospodarczych i konieczności szybkich reform w efekcie rozpadu Związku Radzieckiego [41] oraz problemów z liczną mniejszością rosyjskojęzyczną [42, 43].

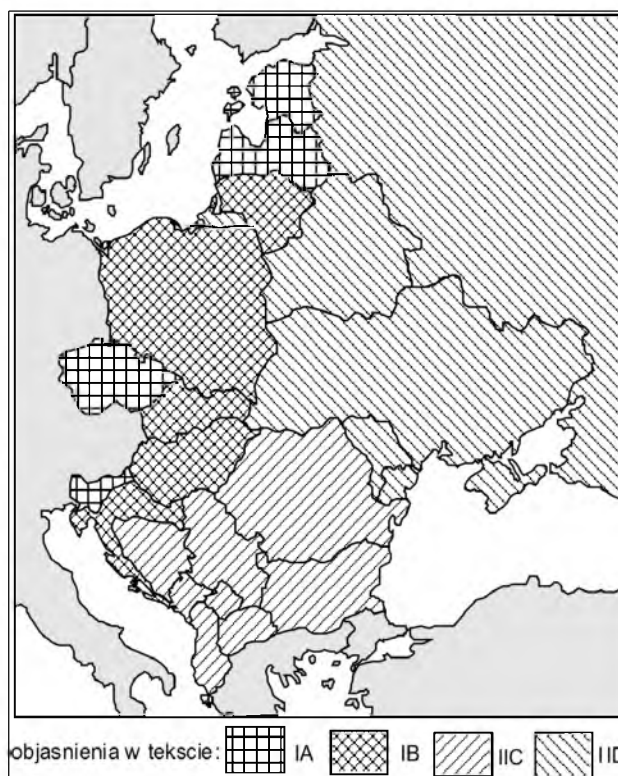
2. Uderzająca jest słaba sytuacja w Rosji – najczęściej kraj będący kontynuatorem dawnego imperium odznacza się lepszymi warunkami i jakością życia niż były kolonie. W przypadku Federacji Rosyjskiej tak nie jest, gdyż kraje Rady Bałtyckiej (Litwa, Łotwa, Estonia) z tzw. bliskiej zagranicy oraz większość państw tzw. dalekiej zagranicy mają lepszą sytuację, niż dawny okupant. Jest to właściwie pochodną dwóch procesów: pierwszy jest uwarunkowany kulturowo, a drugi wynika z natury i charakteru rozpadu ZSRR i wdrażania reform, zwłaszcza ich kłęski w Rosji [por. 44, 45].

3. Bułgaria i Rumunia charakteryzują się wyraźnie gorszymi warunkami i jakością życia, niż pozostałe postkomunistyczne kraje będące obecnie członkami EU. Są one nawet gorsze, niż na

Litwie, Łotwie, Estonii, Chorwacji, Słowenii, Czechach i Słowacji, które przecież miały dodatkowe trudności w reformach z powodu rozpadu większych organizmów państwowych, których były częścią. Oprócz uwarunkowań kulturowych jest to w dużym stopniu konsekwencją dojścia w pierwszych latach do władzy przez postkomunistów, którzy nie przeprowadzali właściwie reform. W efekcie sytuacja w tych krajach jest właściwie relatywnie nienajlepsza [16, 46, 47].



Ryc. 3. Wartość Human Development Index w europejskich krajach postkomunistycznych w 2013 r.  
Źródło: [35] data dostępu: 28.10.2015 r.



Ryc. 4. Przybliżone zróżnicowanie kulturowe wynikające z przeszłości historycznej  
Źródło: Opracowanie własne

4. Upraszczając można stwierdzić, że korzystniejsza sytuacja panuje na północy analizowanej grupy krajów, niż na południu (pomijając Rosję ze względu na jej olbrzymie rozmiary). Koresponduje to z aktualną sytuacją w Unii Europejskiej, gdzie kraje tzw. PIGS o złej sytuacji społeczno-gospodarczej usytuowane są na południu wspólnoty.

Szukając przyczyn takiego zróżnicowania można się odwołać do uwarunkowań historyczno-kulturowych związanych z "głębszą" przeszłością. Natomiast drugorzędne znaczenie ma historia najnowsza, związana z tym, czy dany kraj był pod bezpośrednią okupacją władz w Moskwie, pośrednią okupacją, czy też był to socjalizm niezależny od Moskwy. Po drugie wyraźnie widać wpływ głębszej przeszłości historycznej.

Skupiając się pierwszej spośród wymienionych powyżej przyczyn – analizowaną grupę krajów możemy podzielić na dwie wyraźne grupy, w ramach których dają się jeszcze wyodrębnić cztery podgrupy (ryc. 4.). Lecz zanim podział ten zostanie omówiony, należy zaznaczyć, że jest bardzo ogólnikowy i pominięto przy jego konstruowaniu szereg czynników modyfikujących. Do pierwszej grupy zaliczono kraje pozostające w przeszłości pod silnymi wpływami kultury niemieckiej, polskiej lub węgierskiej. Kraje zakwalifikowane do tej grupy ponadto łączy wiara katolicka lub protestancka. Przy czym kraje tej grupy możemy podzielić na będące pod silniejszymi wpływami kultury niemieckiej (grupa IA): Czechy, Słowenia, częściowo Estonia i Łotwa, oraz na kraje pod

dużym wpływem kultur polskiej lub węgierskiej (grupa IB): Litwa, Polska, Słowenia, Węgry, Chorwacja. Do drugiej grupy zakwalifikowano będące pod silnymi wpływami kultury rosyjskiej lub otomańskiej. Ponadto ich cechą charakterystyczną jest silna pozycja prawosławia, ewentualnie znaczne wpływy islamu. W jej ramach możemy wyodrębnić państwa, które w przeszłości były podbite przez Imperium Otomańskie pozostając dość długo pod jego panowaniem (grupa IIC): Rumunia, Bułgaria, Albania, Bośnia i Hercegowina, Serbia, Czarnogóra, Kosowo, Macedonia oraz państwa pod silnym wpływem Imperium Rosyjskiego (grupa IID): Rosja, Ukraina, Białoruś. Jest to oczywiście podział przybliżony, a skonstruowano go w celu próby szerszego spojrzenia na aktualne zróżnicowanie sytuacji ludności na omawianym obszarze.

Patrząc na wcześniejsze trzy ryciny opisujące sytuację ludności oraz na ryc. 4. stwierdzamy, że wyraźnie lepsze warunki i jakość życia posiadali obywatele krajów, które w przeszłości były pod wpływami niemieckimi, polskimi lub węgierskimi. Spośród nich Czechy i Słowenia, będące w przeszłości częścią Austro-Węgier posiadałyby sytuację najlepszą. Natomiast kraje, w przeszłości będące pod długotrwałym panowaniem rosyjskim lub tureckim odznaczały się złymi lub bardzo złymi warunkami i jakością życia swoich obywateli. Przy czym wydaje się, że nieco gorzej było w państwach pod wpływami rosyjskimi. Lecz wydaje się, że bardziej jest to już związane już z historią najnowszą i bardziej destrukcyjnym wpływem długotrwałego (od końca I wojny światowej) trwania na ich terenie reżimu komunistycznego.

### **Spis literatury:**

1. *Antoszewski A., Fiala P., Herbut R., Sroka J.* (red.), 2003, *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
2. *Antoszewski A., Herbut R.*, 1998, *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
3. *Boamfă I.*, 2010, Mapping of the element of electoral geography. Case study: parliamentary elections in Romania and Republic of Moldova after 1989, *Revista Română de Geografie Politică*, XII, s. 189–205.
4. *Bukalska P.*, 2009, *Lustracja w krajach Europy Środkowej i państwach bałtyckich*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa.
5. *Кучабський А.*, 2010, Адміністративно-територіальна організація України: теорія, методологія, механізм становлення, ЛРІДУ НАДУ, Львів.
6. *Metelska-Szaniawska K.*, 2008, *Konstytucyjne czynniki reform gospodarczych w krajach postsojalistycznych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
7. *Stańczyk J.*, 2010, Contemporary geopolitical transformations in Europe in the context of the process of European integration, *Revista Română de Geografie Politică*, XII, s. 437–444.
8. *Wojnicki J.*, 2005, *Kształtowanie systemów wielopartyjnych Europy Środkowowschodniej 1989–2004*, Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Pultusk.
9. *Wojtaszczyk K. A.*, 1996, *Political modernization in countries of Central, Eastern and Southern Europe* [w:] W. Łukowski, K. A. Wojtaszczyk (red.) *Reform and transformation in Eastern Europe*, Institute of Political sciences Warsaw University, Warsaw, s. 9–16.
10. *Zaleśny J.* (red.), 2010, *Zagadnienia ustrojowe państw proradzieckich*, Dom wydawniczy ELIPSA, Warszawa.
11. *Bąk M.*, 2006, *Europa Środkowa i Wschodnia wobec wyzwania transformacyjnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
12. *Jarosz M., Kozarzewski P.*, 2002, *Sukcesy i klęski prywatyzacji w krajach postkomunistycznych*, Instytut Nauk Politycznych PAN, Warszawa.
13. *Karaszewski W., Kunikowski S.* (red.), 2006, *Polityk rozwoju Europy Środkowo-Wschodniej, Aspekty makroekonomiczne i regionalne*, Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek.
14. *Grykień S.*, 2004, *Przekształcenia w rolnictwie Europy Środkowo-Wschodniej ze szczególnym uwzględnieniem nowych krajów związkowych Niemiec, Polski i Ukrainy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
15. *Холод Н.*, 2009, Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, Львів.
16. *Florescu-Ciobotaru M.*, 2006, *Analiză comparativă a reformei proprietății în țările Europei Centrale și de Est (Bulgaria, Cehia, Polonia, România, Slovacia, Ungaria)*, *Jurnalul Economic*, IX, s. 45–59.

17. *Ágh A.*, 1999, Processes of democratization in the East Central European and Balkan states: sovereignty-related conflicts in the context of Europeanization, *Communist and Post-Communist Studies*, 32, s. 263–279.
18. *Avioutskii V.*, 2007, *Aksamitne rewolucje*, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa.
19. *Mach B. W.*, 1998, *Transformacja ustrojowa a mentalne dziedzictwo socjalizmu*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa.
20. *Curry J. L.*, 2006, Transformacja mediów w Europie Środkowo-Wschodniej: komplikacje wolności dla każdego [w:] B. Drobek-Ostrowska (red.) *Media masowe w demokratyzujących się systemach politycznych. W drodze do wolności słowa i mediów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 99–114.
21. *Icaie B.* (red.), 2004, *Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація*, Видавничий дім «КМ Академія», Київ.
22. *Popova D.*, 2002, The impact of the gender composition of households on inequality and poverty: a comparison across Russia and Eastern Europe, *Communist and Post-Communist Studies*, 35, s. 395–409.
23. *Abbott P., Sapsford R.*, 2006, Life-satisfaction in Post-Soviet Russia and Ukraine, *Journal of Happiness Studies*, 7, s. 251–287.
24. *Cockerham W. C., Hinote B. P., Cockerham G. B., Abbott P.*, 2006, Health lifestyles and political ideology in Belarus, Russia, and Ukraine, *Social Science & Medicine*, 62, s. 1799–1809.
25. *Goodwin R., Kozlova A., Kwiatkowska A., Luu L. A. N., Nizharadzze G., Realo A., Külvet A., Rämmer A.*, 2003, Social representations of HIV/AIDS in Central and Eastern Europe, *Social Science & Medicine*, 56, s. 1373–1384.
26. *Kraaykamp G.*, 2000, Paternal Background and Lifestyle Differentiation in Eastern Europe: Social Political, and Cultural Intergenerational Transmission in Five Former socialist Societies, *Social Science Research*, 29, s. 92–122.
27. *Michalski T.*, 2005, Changes in the demographic and health situation among post-communist members of the European Union, Wydawnictwo „Bernardinum”, Pelplin.
28. *Michalski T.*, 2010, sytuacja zdrowotna w europejskich krajach postkomunistycznych w dobie transformacji, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
29. *Shelley L.*, 2003, The trade in people in and from the former Soviet Union, *Crime, Law & Social Change*, 40, s. 231–249.
30. *Szemesi S.*, 2006, The relationship between the right to life and the prohibition of discrimination the practice of the European Court of Human Rights – with special respect to Central-Eastern-Europe [w:] I. Süli-Zakar, I. Horga (red.) *Regional development in the Romanian-Hungarian cross-border space – from national to European perspective*, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, s. 287–293.
31. *Vančura M.*, 2006, Foreign Direct Investment in the Countries of Central Europe with the Emphasis on the Czech Republic [w:] T. Michalski (red.), *The Geographical Aspects of the Transformation Process in Central and East-Central Europe*, Wydawnictwo “Bernardinum”, Gdynia-Pelplin, s. 171–180.
32. *Анатольевна А. Е., Владимировна Ф. Л.*, /no data/, ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО СТРАН СНГ: СТРУКТУРА И ОСНОВНЫЕ СДВИГИ, [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bs.u.by/Cache/pdf/479413.pdf> (data dostępu: 29.10.2015 r.).
33. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prosperity.com/#!/> (data dostępu: 28.10.2015 r.).
34. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.socialprogressimperative.org/> (data dostępu: 28.10.2015 r.).
35. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en> (data dostępu: 28.10.2015 r.).
36. *Hellwig Z.*, 1968, Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr, *Przegląd Statystyczny*, XV(4), s. 307–327.
37. *Panagiotou R. A.*, 2001, Estonia’s success: prescription or legacy? *Communist and Post-Communist Studies*, 34, s. 261–277.
38. *Teichmann M., Murdvee M., Skas K.*, 2006, Spiritual needs and quality of life in Estonia, *Social Indicator Research*, 76, s. 147–163.
39. *Aidukaite J.*, 2006, Reforming family policy in the Baltic States: The views of the elites, *Communist and Post-Communist Studies*, 39, s. 1–23.
40. *Lühiste K.*, 2006, Explaining trust in political institutions: Some illustrations from the Baltic states, *Communist and Post-Communist Studies*, 39, s. 475–496.



41. Kaasik T., Andersson R., Hörte L-G., 1998, The effects of political and economic transitions on health and safety in Estonia: an Estonian-Swedish comparative study, *Social Science & Medicine*, 47, s. 1589–1599.
42. Dawson J. I., 2001, Latvia's Russian minority: balancing the imperatives of regional development and environmental justice, *Political Geography*, 20, s. 787–815.
43. Evans G., 1998, Ethnic Schism and the Consolidation of Post-Communist Democracies. The Case of Estonia, *Communist and Post-Communist Studies*, 31, s. 57–74.
44. Цинко А., 2004, Размышления о природе и причинах краха постсоветского либерализма, *Вестник аналитики*, 3(17), Институт стратегических оценок и анализа. Бюро социально-экономической информации, Москва, с. 4–24.
45. Орлова Т. В., 2010, История новых независимых держав. Post-sovieticum, „Знання”, Київ.
46. Плева М., Michalski T., 2002, Sytuacja gospodarcza Bulgarii na tle sytuacji w Europie Środkowo-Wschodniej, *Pieniądze i Więż*, 14, s. 100–107.
47. Илиева М., 2012, Социално-икономическата трансформация в България – особености и териториални разликя, ЕТ ТерАрт, София.

УДК 911.3

Wioletta Szymańska

### SAMORZĄDY LOKALNE W ROLI ORGANIZATORA ROZWOJU SPOŁECZEŃSTWA INFORMACYJNEGO W REGIONACH NADMORSKICH W POLSCE

*Institut Geografii i Studiów Regionalnych, Akademia Pomorska w Słupsku  
szymanskaw@apsl.edu.pl*

*The knowledge economy and information society development is now in developed countries, a measure of the progress of civilization. Local governments are one of the most important elements of creating this development. By implementing innovative solutions offer to the public the tools to effectively participate in the process. The paper presents the basic achievements in informatization of local government during the last programming of European funds, ie. 2007-2013, in the coastal regions in Poland. It also indicated differences in the use of electronic administration by local governments in spatial terms, specifying areas of stronger and weaker implementing elements of the information society.*

**Słowa kluczowe:** *administracja samorządowa, gospodarka oparta na wiedzy (GOW), społeczeństwo informacyjne, elektroniczna administracja, Polska, regiony nadmorskie.*

**Key words:** *public administration, knowledge – based economy, information society, e-Government, Poland, coastal regions.*

#### Wstęp

W państwach o rozwiniętych strukturach demokratycznych i zdecentralizowanej władzy samorządy lokalne stanowią jeden z ważniejszych impulsów rozwoju społeczno-gospodarczego. Posiadają odpowiednie narzędzia i umiejętności do stymulowania i kreowania rozwojem w zasięgu lokalnym, w takim stopniu, by jak najlepiej przygotować i wyposażyć społeczności lokalne do funkcjonowania w globalizującym się świecie, który zasadniczo rozwija innowacje w tempie szybszym niż jest to w stanie przyswoić społeczność lokalna. Znaczenie kompetencji i narzędzi samorządu lokalnego w rozwoju lokalnym na różnych polach działania podkreśla wielu autorów (m.in. Parysek 1995; Rapacz 2004; Pająk 2005; Adamowicz 2006; Szmielińska-Pietraszek, Zienkiewicz 2009; Czapiewska 2010; Kożuch 2011; Marek 2014; Kopeć, Michalski 2014; Szymańska 2014, 2015; Radchenko, Popov 2015; Kuczabski 2010). Szczególnie istotna wydaje się rola samorządu lokalnego w procesie rozwoju społeczeństwa informacyjnego zarówno w przedmiotowym jak i podmiotowym ujęciu tego zjawiska (m.in. Malecki 2001; Castells 2003; Guzik 2004; Olechnicka A., Gorzelak G., 2007).

U podstaw tego społeczeństwa leży gospodarka oparta na wiedzy. W szybko rozwijających się

krajach nie ma miejsca dla zapóźnień i stagnacji. Innowacja, wiedza, informacja są elementami niezbędnymi do prawidłowego funkcjonowania w globalnym świecie. Ten model przenosi się także na sprawne funkcjonowanie administracji, a coraz częściej jest nieodzownym elementem dotarcia do mieszkańca i zarządzania jego sprawami na poziomie lokalnym. W jakim stopniu w Polsce następuje wzrost świadomości w zakresie roli jaką spełniają samorządy lokalne w tym procesie, nie jest jeszcze zbadane. W Polsce, w dużej mierze, dzięki wprowadzaniu standardów UE proces rozwoju społeczeństwa informacyjnego rozpoczął się od początku XXI wieku i z coraz większą intensywnością jest realizowany.

Przedmiotem badań w niniejszym opracowaniu są zmiany poziomu informatyzacji administracji publicznej na poziomie samorządów lokalnych w regionach nadmorskich w Polsce. Głównym celem jest określenie na ile samorządy lokalne wdrażają koncepcję "społeczeństwa informacyjnego".

### **Strategiczne działania na rzecz rozwoju informatyzacji Polski**

Informatyzacja Polski jako działanie na rzecz rozwoju społeczeństwa i gospodarki znajdowała swoje odzwierciedlenie w dokumentach strategicznych już od roku 2001. (ePolska... 2001; Strategia informatyzacji... 2003).. W roku 2005 został opracowany dokument *Strategia kierunkowa rozwoju informatyzacji Polski do roku 2013 oraz perspektywiczna prognoza transformacji społeczeństwa informacyjnego do roku 2020*, a następnie Plan informatyzacji państwa (DzU 2007, nr 61, poz. 415). Stosownie do zaleceń Odnowionej Strategii Lizbońskiej, wyznaczył on następujące priorytety informatyzacji:

- zapewnienie wszystkim obywatelom i przedsiębiorstwom infrastruktury dostępu do usług drogą elektroniczną,
- rozwój szerokiej i wartościowej oferty usług dostępnych w Internecie i cyfrowych mediach audiowizualnych,
- rozwój zasobów cyfrowych,
- powszechna edukacja na rzecz społeczeństwa informacyjnego.

Zadania, zawarte już w pierwszym strategicznym dokumencie, tj. *Strategii informatyzacji Rzeczypospolitej Polskiej – ePolska* (2003), zakładały rozwój technologii informatycznych celem zmniejszenia luki pomiędzy Polską a Unią Europejską w zakresie dostępności do informacji i usług elektronicznych. Za priorytetowe uznano:

- powszechny dostęp do Internetu szerokopasmowego dla szkół,
- platformę Wrota Polski (administracja publiczna dla społeczeństwa informacyjnego),
- polskie treści w Internecie,
- powszechną edukację informatyczną.

Kolejne etapy rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce wdrażały (proces ten nie został bynajmniej zakończony) kluczowe priorytety informatyzacji (Proponowane kierunki... 2004):

- eGovernment: elektroniczna administracja,
- eDemokracja: uczestnictwo obywateli w sprawach kraju i UE,
- zatrudnienie w społeczeństwie informacyjnym,
- eScience: zaplecze informatyczne i informacyjne nauki,
- eHealth: technologie informacyjne w ochronie zdrowia,
- eLearning: nauczanie z wykorzystaniem technologii informacyjnych i komunikacyjnych,
- eTransport i eTourism: technologie informacyjne w transporcie i turystyce,
- Rola ICT we wspólnym obszarze bezpieczeństwa, sprawiedliwości i wolności UE.

### **E-administracja (e-Government)**

Zgodnie z definicją Komisji Europejskiej *e-Government* oznacza wykorzystanie technologii informacyjnych i komunikacyjnych administracji publicznej w ścisłym połączeniu z niezbędną zmianą organizacyjną i nowymi umiejętnościami służb publicznych w tym celu aby poprawić jakość świadczonych przez administrację usług oraz uczynić bardziej efektywnym proces demokratycznej legitymizacji sprawowania polityk.

Komunikacja elektroniczna urzędu z mieszkańcami i przedsiębiorstwami może przebiegać na różnym poziomie w zależności od „dojrzałości” oferowanych usług e-administracji (Kuta 2014):

1. **Poziom informacyjny** – urzędy publikują informacje na oficjalnych stronach www, natomiast mieszkańcy mają dostęp do potrzebnych informacji
2. **Poziom interakcyjny** – użytkownik ma możliwość komunikowania się drogą elektroniczną z pojedynczymi urzędami, natomiast urzędy nie zawsze komunikują się drogą internetową z pojedynczym użytkownikiem
3. **Poziom transakcyjny** – użytkownik ma możliwość komunikowania się drogą elektroniczną z pojedynczymi urzędami i aplikacje urzędów elektronicznie mu odpowiadają
4. **Poziom integracyjny** – portale o określonym przeznaczeniu udostępniają informacje pochodzące z różnych urzędów i umożliwiają realizację transakcji.

#### **Wrota Polski**

Wstępna koncepcja Wrót Polski została opracowana w 2002 r. Miał być to zintegrowany system informatyczny, który umożliwiłby realizację podstawowych e-usług w elektronicznej administracji. Wrota Polski miały wykorzystywać łącza internetowe do prowadzenia dialogu pomiędzy administracją a obywatelami i przedsiębiorcami. W ogólnym znaczeniu miały symbolizować otwarcie się Polski na nowoczesne technologie i przystąpienie do programu rozwoju unijnego społeczeństwa informatycznego. Głównym celem projektu było zwiększenie efektywności administracji publicznej o 40 %. Wdrażanie projektu odbywało się opieszale oraz z dużą ilością błędów. Ostatecznie Najwyższa Izba Kontroli oceniła realizację negatywnie. W rezultacie powstały platformy regionalne Wrót Polski, które nie są spójne ze sobą, a także zawierają różne treści oraz bardzo różny stopień interakcji z obywatelami. Niektóre wdrożyły częściowo system Cyfrowego Urzędu (np. Wrota Podlasia). Idea nie została zrealizowana, skutkiem czego przeniesiono główne cele do projektu ePUAP.

#### **Electronic Platform of Public Administration Services (ePUAP)**

Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej (ePUAP) jest nowoczesnym systemem informatycznym, którego zadaniem jest umożliwienie obywatelom załatwiania spraw urzędowych z wykorzystaniem Internetu. Z drugiej strony przedstawiciele instytucji publicznych udostępniają bezpłatnie swoje usługi w postaci elektronicznej. E-PUAP ma stanowić łatwo dostępny, bezpieczny, elektroniczny kanał udostępniania usług publicznych. Jest ona umieszczona pod adresem [www.epuap.gov.pl](http://www.epuap.gov.pl).

E-PUAP to inicjatywa uwzględniona w Planie Informatyzacji Państwa na lata 2007–2010 jako jedno z głównych przedsięwzięć informatycznych, mających na celu budowę elektronicznej administracji w Polsce. Koszt realizacji ePUAP wyniósł około 32 mln zł. Projekt został sfinansowany w 75 % ze środków pochodzących z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw na lata 2004–2006), natomiast pozostałe 25 % kosztów stanowiło współfinansowanie krajowe.

W latach 2005–2008 zrealizowano w ramach tej platformy m.in. usługi:

- Elektroniczna Skrzynka Podawcza (ESP),
- Centralnej Ewidencji Pojazdów oraz Centralnej Ewidencji Kierowców (CEPiK) ,
- PESEL2 – przebudowa rejestru osób,
- Rejestr wyborców,
- Usługi ZUS – formularze,
- Wznowienie, zamknięcie, zgłoszenie oraz zawieszenie działalności gospodarczej, a także zgłoszenie zmiany w ewidencji działalności gospodarczej.

Obecnie platforma ePUAP jest rozbudowywana o nowe funkcjonalności. Systematycznie poszerza się katalog usług publicznych świadczonych za jej pośrednictwem. Działania te prowadzone są w ramach projektu ePUAP2 dofinansowanego ze środków 7. osi priorytetowej Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka. Kwota przyznanego dofinansowania na realizację ePUAP2 wynosi 140 mln zł (85 % wydatków kwalifikowanych to środki pochodzące z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, 15% stanowi współfinansowanie krajowe).

Platforma jest szansą na zintegrowanie różnorodnych działań prowadzonych przez administrację, jednostki podległe oraz różne instytucje w większym lub mniejszym stopniu powiązane z administracją. Dotychczasowe

rozwiązania elektronicznego dostępu do urzędu są prowadzone z różnym powodzeniem przez jednostki samorządu terytorialnego. Rozwiązania te wprowadzane były przez bardzo różne systemy i produkty informatyczne i nie są spójne w skali całego kraju. Zazwyczaj wdrażane są one na skutek inicjatyw regionalnych, rzadziej lokalnych przez wspólnoty samorządowe lub ich zrzeszenia.

W krajowym ujęciu cyfryzacja e-Administracji nie wykazuje spójności pomimo prób jej wdrożenia. Łączenie systemów e-Administracji, zarówno tych zcentralizowanych, jak i tych rozproszonych wymaga stworzenia skomplikowanej sieci, w której wielopoziomowe powiązania będą zapewniały świadczenie usług między poszczególnymi szczeblami w sposób dla tych szczebli przewidziany. Ze względu na odmienny stopień odpowiedzialności za rozwój e-Administracji wykorzystywane są różne mechanizmy koordynacyjne na różnych szczeblach.

### Zintegrowane systemy e-Administracji na Pomorzu

Na Pomorzu systemy cyfryzacji e-Administracji wprowadzane były również w oparciu o różne systemy. Wiele urzędów niestety nie posiadało i nadal nie posiada ułatwień związanych z łącznością internetową z obywatelem, czy firmami. Szczególnie urzędy i jednostki im podległe na obszarach wiejskich są ich pozbawione. Szansą staje się możliwość cyfryzacji w ramach zintegrowanego systemu elektronicznej administracji publicznej.

W oparciu o platformę e-PUAP lub raczej z jej dużym udziałem samorządy na Pomorzu wdrażają systemy informatyczne bardziej kompleksowo rozwiązujące wiele problemów. Zalicza się do nich usługi w pełni zintegrowane, takie jak Portal www, Kanał TV, e-Schronisko, e-Odpady oraz:

### ***eWrota – Elektroniczne Wrota Gminy lub Powiatu***

- dostęp do Biuletynów Informacji Publicznej (BIP) i korzystanie z oferowanych tam usług publicznych
- budowa regionalnej platformy e-usług, współpracującej ściśle z platformą ePUAP
- dostęp do informacji administracji publicznej i jednostek podległych

### ***BIP – Biuletyn Informacji Publicznej***

- zintegrowane konto FTP do wprowadzania dużych plików
- moduł zamówień publicznych zgodny z ustawą o Zamówieniach Publicznych
- strona internetowa bez barier, przyjazna osobom niewidomym i niedowidzącym
- zintegrowany z pozostałymi usługami e-BOI, e-Wrota

### ***e-BOI – Elektroniczne Biuro Obsługi Interesanta***

- posiada karty usług będące zbiorem procedur w danej sprawie
- zawiera mechanizm powiązania danej usługi z formularzem na platformie ePUAP
- udostępnia narzędzia i instrukcje do składania spraw drogą elektroniczną
- zintegrowane ze ESP na platformie ePUAP, systemem eObieg

### ***e-Obieg – Elektroniczny Obieg Dokumentów***

- elektroniczne zarządzanie dokumentacją – papierową i elektroniczną
- pełna integracja z ESP na platformie ePUAP, w tym automatyczne pobieranie i wysyłanie dokumentów
- zintegrowany z BIP oraz e-BOI

W analizie jednostek samorządowych Pomorza wzięto pod uwagę kompatybilność usług e-Wrota, e-Boi, e-Obieg i ESP z platformą e-PUAP. Ten zintegrowany system został wdrożony jedynie w 7 województwach (tab. 1), z tego zdecydowana większość w jednostkach samorządu terytorialnego (JST) województwa zachodniopomorskiego. Zauważyć należy, iż wszystkie JST posiadały prowadzone przez siebie strony www oraz udostępniały informacje publiczne w BIP. Nie wszystkie one jednak były w pełni zintegrowane z pozostałymi usługami. W województwie pomorskim system BIP został połączony z systemem Wrota Pomorza, natomiast w województwie zachodniopomorskim z platformą elektronicznej administracji ePUAP oraz platformą Wrota Polski i platformą elektroniczny samorząd.

**Zintegrowany system elektronicznej administracji publicznej ePUAP w jednostkach samorządu terytorialnego w 2014 r. w Polsce**

Województwo*	Ogólna liczba JST	w tym na obszarach wiejskich	e-Administracja (e-Government)			
			ESP	eWrota	eBOI	eOBIEG
Dolnośląskie	195	133	5		5	2
Kujawsko-pomorskie	163	127	3		3	2
Łódzkie	198	159	1		1	1
Podkarpackie	181	144	1		1	
Pomorskie	139	98	80	1	17	8
Zachodniopomorskie	132	103	111	20	58	49
Lubuskie	95	74	1		1	1

\* Wykaz obejmuje tylko te województwa, które wdrożyły zintegrowany system na platformie ePUAP.

ESP – elektroniczna skrzynka podawcza

e-Wrota – elektroniczne wrota gminy lub powiatu

e-BOI – elektroniczne biuro obsługi interesanta

e-OBIEG – elektroniczny obieg dokumentów

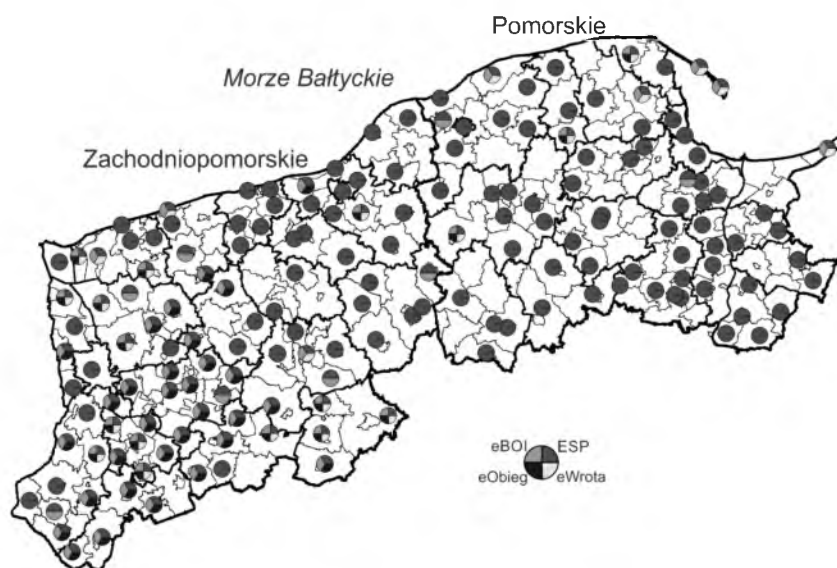
Źródło: Badania własne przeprowadzone na podstawie analizy stron internetowych jednostek samorządu terytorialnego w Polsce w 2014 r.

Na stronach internetowych wielu urzędów można było odnaleźć link do ESP na ePUAP. Natomiast szczegółowy opis dostępnych do załatwienia dzięki tej usłudze spraw znajdował się tylko na niewiele z nich. Najczęściej dostępna była jedynie możliwość wysłania *Skarg, wniosków i zapytań do urzędu* oraz *Pisma ogólnego do urzędu*. Bardzo różna szata graficzna tych stron sprawiała wiele problemów z odnalezieniem ESP. W efekcie informacja o ESP występowała na stronach 73 % JST z czego na obszarach wiejskich było to 67 %.

Nieco gorzej wyglądała sytuacja z dostępnością do pozostałych usług. E-BOI zostało wdrożone przez 28,5 % urzędów, z czego na obszarach wiejskich było to 24 %. Warto przy tym zaznaczyć rozbieżności pomiędzy województwem pomorskim i zachodniopomorskim. W tym pierwszym e-BOI wdrożyło 12,7 % jednostek, natomiast w tym drugim 45 %.

Pozostałe usługi były reprezentowane w jeszcze mniejszym stopniu. E-Obieg posiadało 22 % jednostek, natomiast integrację z e-Wrotami jedynie 12,2 %. W tym przypadku istnieje niezależna obecność na regionalnych portalach Wrót.

Pełna integralność przedstawianych usług występowała w 23 jednostkach samorządu terytorialnego, z tego 16 w województwie zachodniopomorskim oraz 11 na obszarach wiejskich.



Ryc. 1. Dostępność zintegrowanych usług e-Administracji na Pomorzu w 2014 r.

Źródło: Opracowanie własne

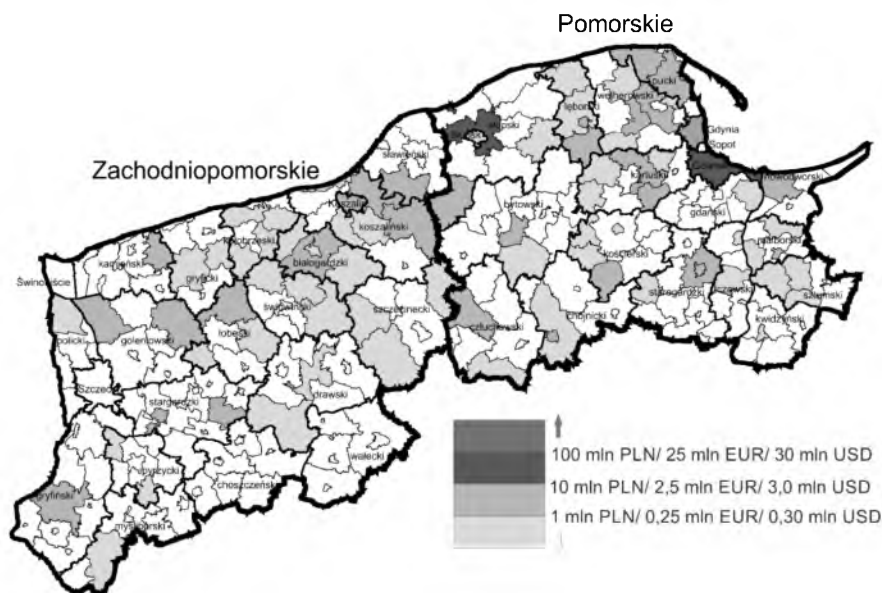
Inną kwestią jest ocena funkcjonalności i sprawność zainstalowanych systemów. Na obecnym etapie w wielu samorządach może występować sytuacja stopniowego rozszerzania wprowadzanych spraw do możliwego załatwienia przez Internet.

Fundusze europejskie źródłem rozwoju społeczeństwa informacyjnego na Pomorzu

Wdrażanie cyfryzacji administracji publicznej i dążenie do rozwoju społeczeństwa informacyjnego stało się możliwe dzięki funduszom UE. Dofinansowanie projektów związanych z wdrażaniem innowacyjnych technologii, w tym systemów informatycznych znacznie przyspieszyło proces cyfryzacji w Polsce. Wspólnoty samorządowe Pomorza w ramach programowania na lata 2007–2013 brały udział w realizacji projektów z zakresu programu Innowacyjna Gospodarka. Był to drugi etap wdrażania różnego typu rozwiązań dla rozwoju społeczeństwa informacyjnego. W regionach nadmorskich realizowane były głównie projekty w ramach trzech osi priorytetowych:

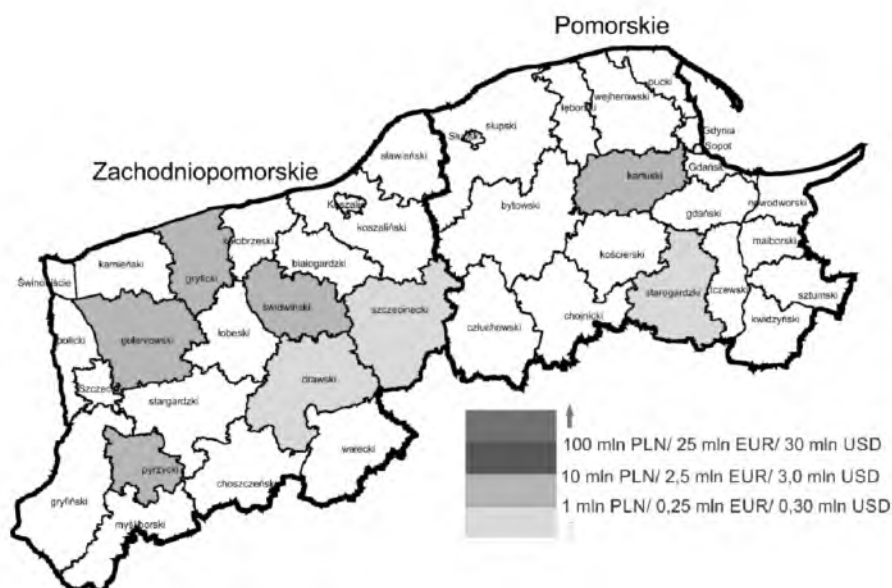
- Oś priorytetowa 5 – Dyfuzja innowacji (1 projekt)
- Oś priorytetowa 6 – Polska gospodarka na rynku międzynarodowym (21 projektów)
- Oś priorytetowa 8 – Społeczeństwo informacyjne – zwiększanie innowacyjności gospodarki (86 projektów)

Nie wszystkie JST korzystały z tego typu dofinansowania. Na poziomie powiatów było to 8 jednostek, z tego aż 6 w województwie zachodniopomorskim. Na poziomie gminnym było to już nieco więcej jednostek – 51 w woj. Pomorskim i 44 w woj. Zachodniopomorskim. Z obszarów wiejskich projekty Innowacyjnej Gospodarki zrealizowało aż 60 jednostek.



Ryc. 2. Wartość zrealizowanych projektów w ramach Programu Innowacyjna Gospodarka przez samorzady gminne w ramach programowania 2007–2013  
Źródło: Opracowanie własne

Ogólna wartość projektów wynosiła blisko 362 mln PLN. Na województwo pomorskie przypadło 303,5 mln PLN, na zachodniopomorskie 58,5 mln PLN. Wartość największego projektu realizowanego przez Stargard Szczeciński wynosiła nieco ponad 7 mln PLN. Natomiast w województwie pomorskim największy projekt realizowany przez Miasto Gdynię i Pomorski Park Naukowo-Technologiczny wynosił aż 183 mln PLN. Ponadto zrealizowano jeszcze trzy inne duże projekty w kwotach 38 mln PLN (miasto Gdańsk), 19 mln PLN (gmina Słupsk), 14 mln PLN (miasto Ustka). Wspomniane projekty były związane z dużymi inwestycjami w ramach osi priorytetowej 5 i 6. Wyłączając te projekty 101 mln PLN zostało przeznaczonych na społeczeństwo informacyjne, a z tego zainwestowano aż 83 mln na obszarach wiejskich.



Ryc. 3. Wartość zrealizowanych projektów w ramach Programu Innowacyjna Gospodarka przez samorzady powiatowe w ramach programowania 2007-2013  
Źródło: Opracowanie własne

Samorzady terytorialne korzystały ponadto z finansowania w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych na lata 2007–2013.

W województwie zachodniopomorskim uzyskano wsparcie w ramach działań: 1.2.1. Wsparcie proinnowacyjnych instytucji otoczenia biznesu; 3.1. Infrastruktura społeczeństwa informacyjnego; 3.2. Rozwój systemów informatycznych i e-usług. W ramach tych projektów wykorzystano blisko 109 mln PLN. W ramach tych projektów dokonano rozbudowy infrastruktury informatycznej oraz wdrożenia kolejnych e-usług w zakresie oświaty, turystyki, administracji, bezpieczeństwa.

W województwie pomorskim uzyskano wsparcie w ramach działania 2.2. Infrastruktura i usługi tworzące podstawy społeczeństwa informacyjnego na kwotę 50 mln PLN. W ramach tych projektów rozbudowano np. e-Administrację i e-szkołę w Słupsku, e-Administrację w Kościerzynie, czy rozbudowywano katalog e-usług o usługi zdrowotne i inne w Gdyni i Gdańsku oraz wdrożono system SIT w Kwidzynie.

Rozwój społeczeństwa informacyjnego w regionach nadmorskich mierzony zaangażowaniem wspólnot samorządowych w pozyskiwanie funduszy unijnych nie jest niestety równomierny. Zauważa się jego wyraźniejszą dynamikę w gminach miejskich oraz w ich bezpośrednim sąsiedztwie. Jak wykazały analizy większą aktywność w tym zakresie wykazują samorzady województwa zachodniopomorskiego. Pamiętać jednak należy, że województwo pomorskie w większym zakresie niż zachodniopomorskie korzystało z podobnego wsparcia przed 2007 rokiem.

#### Podsumowanie

Europejskie i krajowe dokumenty strategiczne jasno wskazują kierunki rozwoju kompetencji cyfrowych w Polsce. Jednak ich efektywne wdrożenie wymagać będzie przezwyciężenia szeregu barier i problemów, dotyczących przede wszystkim przekonania władz lokalnych i regionalnych do inwestowania w przedmiotowym zakresie.

W tym kontekście ujawniają się:

- brak odpowiednich środków finansowych, pomimo dostępu do środków unijnych, w szczególności małych, niezamożnych gmin, z dużymi potrzebami rozwojowymi;
- niska elastyczność wspólnot samorządowych na zmieniające się okoliczności i potrzeby
- nieprzygotowane zasoby kadrowe do realizacji usług drogą elektroniczną
- niepełna diagnoza stanu i potrzeb w zakresie zapobiegania wykluczeniu cyfrowemu;

– brak motywacji wśród potencjalnych beneficjentów do podnoszenia kompetencji, łączący się z przekonaniem o braku potrzeby korzystania oraz brakiem świadomości o potencjalnych korzyściach.

### **Literatura:**

5. *Adamowicz M.*, 2006, Nowe tendencje w zarządzaniu rozwojem lokalnym [w:] Rola samorządu w zarządzaniu rozwojem lokalnym i regionalnym, Adamowicz M. (red.), PWSZ w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska, 11–26.
6. *Batorski D., Płoszaj A.*, 2012, Diagnoza i rekomendacje w obszarze kompetencji cyfrowych społeczeństwa i przeciwdziałania wykluczeniu cyfrowemu w kontekście zaprogramowania wsparcia w latach 2014–2020, Warszawa.
7. *Castells M.*, 2003, Galaktyka Internetu. Refleksje nad Internetem, biznesem i społeczeństwem, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań.
8. *Czapiewska G.*, 2010, Rola instytucji i władz lokalnych w rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej. [w:] J. Prońko (red.), Przedsiębiorczość a rozwój regionalny, Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae, rok 14, nr 1/2010, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy J. Kochanowskiego w Kielcach, Kielce, s. 101–110
9. ePolska – Plan działań na rzecz rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce na lata 2001–2006, 2001, Ministerstwo Łączności, Warszawa.
10. *Guzik R.*, 2004, Polskie miasta i gminy wiejskie w Internecie – geografia społeczeństwa informacyjnego, [w:] Słodczyk J. (red.), Rozwój miast i zarządzanie gospodarką miejską, Miasta w okresie przemian, Opole, 543–553.
11. *Kopeć K., Michalski T.*, 2014, Monitoring usług publicznych samorządów. Przykład z województwa pomorskiego, [w:] Szymańska W. (red.) Elementy rozwoju społecznego regionów nadmorskich, Uniwersytet Gdański, Katedra Geografii Rozwoju Regionalnego, Gdańsk-Pelplin, Regiony nadmorskie, 22, 46–59.
12. *Koźuch A.*, 2011, Rola samorządu terytorialnego we wspieraniu rozwoju lokalnego, [w:] Koźuch A., Noworól A. (red.), Instrumenty zarządzania rozwojem w przedsiębiorczych gminach, Monografie i Studia Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, 9–26.
13. *Kuta W.*, 2014, Platforma ePUAP jako znaczący element e-Government w Polsce, Zeszyty Naukowe WSHE, 39, 11–23.
14. *Makulska D.*, 2012, Kluczowe czynniki rozwoju w gospodarce opartej na wiedzy, [w:] Pomiedzy polityką stabilizacyjną i polityką rozwoju, pr. zb. pod red. Janusza Stacewicza, Prace i Materiały Instytutu Rozwoju Gospodarczego SGH, IRG SGH, Warszawa, s. 169–193. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://kolegia.sgh.waw.pl/pl/KAЕ/struktura/IRG/publikacje/Documents/pim88\\_7.pdf](http://kolegia.sgh.waw.pl/pl/KAЕ/struktura/IRG/publikacje/Documents/pim88_7.pdf), (16.10.2015).
15. *Malecki E. J.*, 2001, The Internet Age: Not the End of Geography, [w:] Felsenstein D., Taylor M. (red.) Promoting Local Growth: Process, Practice and Policy, Ashgate, Aldershot, 227–253.
16. *Marek A.*, 2014, Próby tworzenia nowej jednostki administracyjnej na przykładzie Jastrzębiej Góry, Regiony Nadmorskie. Elementy rozwoju społecznego regionów nadmorskich, nr 22, Wyd. Bernardinum, Pelplin, s. 73–82.
17. *Niklewicz-Pijaczyńska M.*, Od koncepcji gospodarki opartej na wiedzy do nowej strategii rozwoju UE 2020, Uniwersytet Wrocławski. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/35524/021.pdf> (10.10.2015)
18. *Nowak S. J.*, 2006, Społeczeństwo informacyjne – geneza i definicje, [w:] Bliźniuk G. (red.) Społeczeństwo informacyjne. Doświadczenie i przyszłość, Polskie Towarzystwo Informatyczne, Oddział Górnośląski, Katowice. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.silesia.org.pl/upload/Nowak\\_Jerzy\\_Spoleczenstwo\\_informacyjne-geneza\\_i\\_definicje.pdf](http://www.silesia.org.pl/upload/Nowak_Jerzy_Spoleczenstwo_informacyjne-geneza_i_definicje.pdf) (20.10.2015)
19. *Olechnicka A., Gorzelak G.*, 2007, Społeczeństwo informacyjne w przestrzeni Europy, Studia Regionalne i Lokalne, 1 (27), 50–73.
20. *Onak-Szczepanik, Beata*, Polska na drodze do gospodarki opartej na wiedzy. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.ur.edu.pl/pliki/Zeszyt5/11\\_onak-szczepanik.pdf](http://www.ur.edu.pl/pliki/Zeszyt5/11_onak-szczepanik.pdf) (15.10.2015).
21. *Pajdak K.*, 2005, Rola samorządu terytorialnego w kształtowaniu rozwoju lokalnego. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
22. *Parysek J. J.*, 1995, Rola samorządu terytorialnego w rozwoju lokalnym, [w:] Parysek J. (red.). Rozwój lokalny: zagospodarowanie przestrzenne i nisze atrakcyjności gospodarczej, Studia KPZK PAN, PWN, Warszawa , 37–61.



23. *Piech K.*, 2004, Gospodarka oparta na wiedzy i jej rozwój w Polsce, E-mentor, 4 (6). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/6/id/75>, (17.10.2015).
24. Plan informatyzacji państwa na lata 2007–2010, Załącznik do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 28 marca 2007 r. w sprawie Planu informatyzacji państwa na lata 2007–2010 (DzU 2007, nr 61, poz. 415).
25. Program operacyjny Polska cyfrowa na lata 2014–2020, wersja 4.0, 8 stycznia 2014.
26. Proponowane kierunki rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce do 2020 r., 2004, Ministerstwo Nauki i Informatyzacji, Warszawa.
27. *Radchenko O., Popov S.*, 2015, Paradigm of innovative development of the society grounds for the complex innovations mechanism, [W:] Szymańska W. (ed.) Regional Development and Public Administration in the Context of General Tendencies of XXI century, Department of Socio-Economic Geography and Tourism Institute of Geography and Regional Studies Pomeranian University in Slupsk, Assembly of Doctors of Sciences on Public Administrations Ukraine, Publishing House “ADNDU”, Slupsk-Kharkiv, 229-235.
28. *Rapacz A.*, 2004, Rola samorządu terytorialnego w rozwoju lokalnych i regionalnych ośrodków informacji turystycznej, [w:] Galecki R. (red.), Rola i zadania samorządu terytorialnego w rozwoju gospodarki turystycznej, Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna w Łowiczu, Łowicz, 102–112.
29. *Schumpeter J.*, 1960, Teoria rozwoju gospodarczego, PWN, Warszawa.
30. Społeczeństwo informacyjne w Polsce w 2014 r., Główny Urząd Statystyczny, US w Szczecinie, Warszawa 2014.
31. Strategia informatyzacji Rzeczypospolitej Polskiej – ePolska na lata 2004–2006, 2003, Ministerstwo Nauki i Informatyzacji.
32. Strategia informatyzacji Rzeczypospolitej Polskiej – e-Polska, 10 marca 2003, KBN.
33. Strategia kierunkowa rozwoju informatyzacji Polski do roku 2013 oraz perspektywiczna prognoza transformacji społeczeństwa informacyjnego do roku 2020, 2005, Ministerstwo Nauki i Informatyzacji, Warszawa.
34. Strategia rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce do roku 2013, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, grudzień 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user\\_upload/spoleczenstwo\\_informacyjne/dokumenty/Strategia\\_Rozwoju\\_Spoleczenstwa\\_Informacyjnego\\_w\\_Polsce.pdf](http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/spoleczenstwo_informacyjne/dokumenty/Strategia_Rozwoju_Spoleczenstwa_Informacyjnego_w_Polsce.pdf), (16.10.2015).
35. *Szmielińska-Piertaszek P., Zienkiewicz A.*, 2009, Rola organizacji pozarządowych w łagodzeniu skutków bezrobocia na przykładzie powiatu słupskiego, Słupskie Prace Geograficzne, 6, 63–72.
36. *Szymańska W.*, 2014, Funkcja administracyjna miasta i jej związek z rynkiem pracy (przykład miast Pomorza), [w:] Szymańska W. (red.) Elementy rozwoju społecznego regionów nadmorskich, Uniwersytet Gdański, Katedra Geografii Rozwoju Regionalnego, Gdańsk-Pelplin, Regiony nadmorskie, 22, 25-45.
37. *Szymańska W.*, 2015, The role of the administrative functions in the development of the city in Poland (by example of degraded towns), [W:] Szymańska W. (ed.) Regional Development and Public Administration in the Context of General Tendencies of XXI century, Department of Socio-Economic Geography and Tourism Institute of Geography and Regional Studies Pomeranian University in Slupsk, Assembly of Doctors of Sciences on Public Administrations Ukraine, Publishing House “ADNDU”, Slupsk-Kharkiv, 5-18.

УДК 911.3

Олександр Радченко

### ГЕОПОЛІТИКА ВІЙНИ НА ДОНБАСІ: ВИТОКИ ТА НАСЛІДКИ

*Поморська Академія, м. Слупськ, Польща  
Radchenko@o2.pl*

#### Introduction

Минуло фактично півтора роки з моменту повалення злочинного режиму Януковича та перемоги Революції Гідності в Україні. Українці відчули себе гідною європейською політичною нацією, сконсолідувавшись під загрозою російської ворожої експансії навколо прези-

дента України Петра Порошенка та Прем'єр-міністра Арсенія Яценюка, владу (і відповідну народну довіру) яким надав переможний Майдан.

Не можна не погодитися з Валерієм Пекарем, який зазначає в “Українській правді”, що насправді наш Майдан був трійстою модернізаційною революцією:

– економічною: революцією середнього класу проти неофеодалізму, за вільний ринок проти олігархічної моделі економіки;

– геополітичною: українською національно-визвольною, антиімперіалістичною, антиколоніальною революцією;

– ціннісно-ментальною: Революцією Гідності, протистоянням нових і старих цінностей та парадигм мислення [1] (сучасно-демократичних і феодально-патримоніальних).

Саме на реалізацію цих глибинних суспільних перетворень повсталим громадянським суспільством України було дано владу новим очільникам держави як певний “позиковий політичний капітал”, який нова влада мала відпрацювати, щоб довести всьому цивілізованому світу, що жертви “Небесної сотні” не були марними. І хоч ані Порошенко, ані Яценюк не були явними вождями чи Майдану (унікальної форми політичної самоорганізації українського громадянського суспільства в умовах майже тотальної недовіри як провладним, так і опозиційним політичним силам і лідерам), саме цим політикам було довірено стати провідниками народної волі в оновленій демократичній державі з європейськими цінностями та перспективами.

Прекрасно розуміли це й самі нові керманічі постмайданної України. Вони обіцяли “жити по новому”. У своїй інавгураційній промові обраний на хвилі народної довіри вже в першому турі президент України Петро Порошенко гарантував громадянам надійну безпеку і тривалий мир, реформу щодо децентралізації влади ще у 2014 році, знищення корупції, якнайшвидше запровадження безвізового режиму для України з ЄС з січня 2015 року тощо [1]. Ці щирі прагнення, вимовлені на Біблії у переломний момент історичного розвитку України, згодом викристалізувалися у швидко призабуту політикумом і самим президентом “Стратегію реформ-2020”, що передбачала системне реформування всієї системи державно-владних відносин в Україні за 8 напрямками і 60 складовими співреформами. [2].

Ще більш конкретним і детальним планом реалізації революційних прагнень Революції Гідності стала розроблена під керівництвом Арсенія Яценюка коаліційна угода новообраного демократичного парламенту, що вже містила покрокову дорожню карту реформування 17 сфер життєдіяльності українського суспільства, конкретизовану у майже 300 першочергових зобов'язаннях.

Вперше в історії України склалася унікальна ситуація, коли викристалізовані Майданом справжні вимоги й прагнення народу підтримали й поклали в основу своїх програм дій два найвищих державних посадовця – Президент та Прем'єр-міністр, які виступили єдиною командою й отримали всю повноту виконавчої влади в державі й до того ж – абсолютну більшість у Верховній Раді України. Для реалізації омріяного залишалося тільки докласти політичну волю, професіоналізм, порядність і патріотизм нової владної політичної еліти країни.

Проте проголошені вкрай необхідні реформи одразу були відкладені на другий план. Найпершим і найголовнішим завданням для нової української влади стало протистояння “гібридній війні”, що за майже неприкритої підтримки (а де-факто – за ініціативи й реального керівництва) Російської Федерації розгорілася на Сході України одразу по анексії Криму нашим колишнім “старшим братом”. Віддзеркаливши у вигляді відвертого фарсу ті ж самі соціальні протестні технології, які використовувалися на Майдані **6 квітня** 2014 року озброєні проросійські сепаратисти захопили будівлі обласних державних адміністрацій в Донецькій, Луганській та Харківській областях, а вже **7 квітня** оголосили про створення Донецької народної республіки, ще через 20 днів – Луганської народної республіки. З метою надання хоч якої видимості легітимізації самопроголошених новостворених бойовики провели **11 травня** невизнані світом референдуми на Донбасі, попередньо “зачистивши” дві східні області від проукраїнські налаштованих громадян.

Як безпосередній свідок тих подій в Луганську та Харкові можу з усією впевненістю стверджувати, що протягом місяця з 6 квітня по 11 травня 2014 року влада легко могла достатньо невеликими силами, але за рахунок рішучих дій швидко придушити сплеск сепаратизму й не дати йому перерости у відвертий бандитизм, про що, власне, свідчить той факт, що в Харкові українськи силовики під безпосереднім керівництвом Арсена Авакова за два-три дні відновили державний лад і порядок. Чому таких команд і таких дій не було в Луганську і Донецьку – не відомо. Ярослав Потапенко висловлюється з цього приводу досить категорично: “Війна могла би й не перейти в “гарячу” фазу, якби не один із ключових архетипів української історії модерної доби – зрадливість і запроданство еліт, їхня перманентна нездатність мислити категоріями національних інтересів і державних пріоритетів” [1].

На жаль, захоплені саме в цей час розподілом влади в Києві нові політичні керманичі України не побачили реальної загрози, не змогли в цей момент дати адекватну оцінку діям новопосталих сепаратистів, зрозуміти витoki, “больові точки”, рушійні сили та соціальну базу конфлікту, а відтак – не змогли прийняти правильні політичні та військові рішення, які б швидко й ефективно зупинили насилля й подальші смерті на Донбасі.

Найяскравіше цю доволі поширену в українському дискурсі точку зору висловив Володимир Василенко. У своїй спробі системного аналізу війни 2014 року він зазначає: “Публічно не пояснивши своєї позиції, президент України Петро Порошенко не наважився запровадити воєнний стан. Положення, які лунали з вуст його найближчого оточення, вельми непереконливі, а деякі з них – на кшталт узурпації влади військовими, неможливості одержання кредитів та військово-технічної допомоги з-за кордону – просто вводили громадськість в оману. Таке ставлення президента України до виконання своїх конституційних обов’язків в умовах широкомасштабної агресії Росії не дало змоги використати весь потенціал держави та її інститутів для ефективного захисту країни, унеможливило швидке звільнення окупованих територій Сходу, призвело до значних людських утрат” [1] (чого вартий лише один день **30 серпня** 2014 року, коли в Іловайському котлі полягли сотні українських вояків! На сьогодні за різними підрахунками загальна кількість загиблих на Донбасі сягає близько тисячі чоловік.).

#### **Аналіз передумов та факторів, що призвели до війни на Донбасі**

Сьогодні, рік по тому, як спалахнув український Донбас, можна виокремити три узагальнюючі групи передумов та факторів, що у своїй кумулятивній єдності спровокували ті трагічні події, зумовили блискавичне їх переростання з простих акцій протесту на новітню “гібридну” війну. Це:

1. Геополітичні фактори – цінності та інтереси провідних держав світу щодо України як зони впливу.

2. Внутрішньополітичні фактори – цивілізаційно-ціннісна (за С. Хантінгтоном) розколотість України з відповідною до неї суспільно-політичною поляризацією еліт і народних мас.

3. Ментально-психологічні фактори – ціннісні опінії та ментально-психологічні підвалини різного типу особистісної самоідентифікації індивіда в суспільстві (з домінуванням етнічно-національних ідентифікаторів на Заході України та домінуванням локально-територіальних ідентифікаторів на Донбасі).

Спробуємо розкрити й більш детально проаналізувати зазначені фактори, оцінити значення кожного з них для перспективи вирішення воєнно-політичного конфлікту на Сході України.

#### **Геополітичні фактори.**

З огляду на те, що саме через Україну проходить лінія перетину західноєвропейської та російсько-православної цивілізацій, не дивно, що геополітичний фактор завжди мав надзвичайне значення для формування як національної політики, так і самого вектору політичного поступу нашої молоді держави. Фактично тут завжди в більш чи менш гострій формі відбувався конфлікт цих двох цивілізацій, особливо коли політичний вибір українців починав схилитися вбік Європи.

Москва завжди надзвичайно гостро реагувала на кожен євроінтеграційний крок української держави.

Тому є дві причини. По-перше, в ментальності багатьох росіян, в тому числі представників російської політичної еліти саме існування в незалежних кордонах Києва як “матері міст руських”, Севастополя як “міста руської слави”, й власне українців, як “молодших братів”, що відбилися від лона “матушки-Росії” є цілковитим нонсенсом, “помилкою історії”, яку треба виправити.

По-друге, як свідчить новітня історія XXI століття. Москва й досі цілком серйозно вважає себе прямим нащадком Візантійської імперії у вигляді такого ідеологічного конструкту, як “Третій Рим”, згідно якому після падіння в п'ятому столітті н. е. Риму й, власне, Римської імперії, їх прямим правонаступником стала Візантійська імперія зі столицею у Константинополі, (саме це місто ще з 330 року н. е. за Костянтина Великого було офіційною столицею Римської імперії й мало офіційний титул “Новий Рим”). Після падіння Константинополя у 1453 р. його правонаступником починає себе вважати Москва, яка залишилась фактичним форпостом православної віри, а після одруження московського царя Івана III з племінницею останнього візантійського імператора Софією Палеолог, стала претендувати на звання “Третього Риму”, взявши навіть за державний герб родовий герб Палеологів. Саме цей герб як відповідна політична претензія і є офіційним гербом Російської Федерації.

Про Москву як сучасний “Третій Рим” прямо говориться й у доволі талановито відзнятому ще у 2008 році в Росії архімандритом Тихоном фільмі “Загибель імперії: візантійський урок”, проте з чітким ідеологічним посилом до суспільства й російської влади щодо “збирання” православних земель в єдиній “ойкумені”, закликом до захисту православного – в новому трактуванні – “руського” – світу (або “Руського миру”).

Тому цілком не випадково в Росії процвітають імперські ідеї й імперські амбіції, яким існування незалежної та ідеологічно альтернативної України є прямою загрозою. Про це відверто писав ще наприкінці минулого століття доволі впливовий російський політичний філософ Олександр Дугін: “Суверенітет України являє собою настільки негативне для російської геополітики явище, що, в принципі, легко може спровокувати збройний конфлікт... Існування України у нинішніх кордонах і з нинішнім статусом “суверенної держави” тотожне нанесення жахливого удару по геополітичній безпеці Росії, рівнозначного вторгненню на її територію. Подальше існування унітарної України неприпустиме” [1, с. 99].

Цивілізаційний характер війни на Донбасі розуміють багато хто й в Україні, зокрема, А. Смола, характеризуючи складники та особливості ведення нелінійної війни, зазначає, “що в її основі йде глобальна боротьба ідей – боротьба смислів. В українсько-російській війні – це боротьба “руського міра” (з ідеологією відновлення імперської системи) та нової післямайданної України (з новим політичним проектом та постколоніальним синдромом)” [1, с. 76].

Будь-який рух України до європейських цінностей сприймається в Росії як безпосередня загроза цінностям візантійсько-православним і викликає цілком природній як для росіян спротив. Саме тому не дивно, що Росія намагалася й намагається втримати Україну в своєму геополітичному просторі будь-якою ціною, навіть ціною розв'язування гібридної війни. Власне, це й пояснює, чому так важко росіянам змиритися з проєвропейською Україною і чому вони так чіпляються за абсолютно непотрібний їм як територія Донбас.

Зі свого боку США та Західна Європа надзвичайно активно підтримують Україну в її поступі до демократії та цінностей ліберально-демократичного суспільства. А ми з історії знаємо, що в світовій геополітиці прийнято досить легко торгуватися інтересами (особливо інтересами третіх країн), і дуже важко торгуватися цінностями. В Україні є досить поширеною думка, що й у питанні війни на Донбасі все вирішують за нас, зокрема, Володимир Василенко не виключає, “що Мінський протокол став результатом кулуарних міжнародних домовленостей між найвищими керівниками України, Росії та провідних західних держав” [5, с. 34]. І хоча Мінські домовленості не поклали край російській агресії ні фактично, ні

юридично, нічого кращого в ціннісному цивілізаційному протистоянні в Україні поки не запропоновано жодним з провідних геополітичних суб'єктів.

##### **Внутрішньополітичні фактори.**

У своїй широковідомій роботі “Зіткнення цивілізацій” Семюел Хантінгтон ще наприкінці минулого століття описував Україну як “розколоту країну” з двома цивілізаціями, лінія розмежування між якими проходить практично посередині держави [1, с. 265]. Американський політолог звертав увагу, що так само як Франція та Німеччина складають ядро Європейського Союзу, так і Росія з Україною є “стрижнем, необхідним для єдності православного світу”, змалював три можливі сценарії подальшого цивілізаційного поступу України:

– консервація існуючого стану й балансування між двома цивілізаціями залишаючись під впливом Росії й в тісному контакті з нею;

– розкол країни на дві частини, з яких одна відійде до Європи, а інша до Росії;

– війна з Росією як найменш вірогідний варіант [там само, с. 265].

Майже весь час української незалежності значна частина української політичної еліти, особливо в національно-демократичному середовищі відмовлялися навіть визнавати ціннісну розколотість України, повторюючи, мов мантру, що Україна завжди єдина і ми всі є єдиним народом. Відтак не хотіли й прислухатися до авторитетного західного експерта щодо можливих наслідків спроб України вирватися з тісних “сестринських обійм” Росії. Втім кожні нові вибори в нашій країні аж до 2014 року раз за разом підтверджували хантінгтонівський висновок: Східна частина завжди голосувала за проросійські партії, а Західна – за проєвропейські. Політтехнологи кожен новий виборчий цикл використовували один і той же образ ворога (“східняки” й “бандерівці”), одні й ті ж розкольні меседжі на кшталт “загрози загрози загрози нашої російської/української мови”, “руки Москви/Вашингтона”, “справжніх героїв Червоної армії/ОУН-УПА” тощо.

В моїй докторській дисертації на підставі власних і багатьох незалежних соціологічних досліджень стверджувалося, що з числа близько 50 ціннісних конструктів, які найбільше вирували в політичному й виборчому дискурсі українців лише 9 носять гостро розколюючий характер, а 18 – яскраво об'єднавчий. Причому до групи цінностей розколу належали цінності, насамперед, етнічно-національного та оціночно-історичного характеру (мовні пріоритети, історичні оцінки II світової війни, відношення до НАТО тощо). Групу об'єднавчих цінностей складали утилітарні громадянські цінності (політична та судова реформи, заохочення створення середнього класу, реальна боротьба з корупцією, європейські цінності, демократія тощо). Це означало, що реальну консолідацію українського суспільства не можна проводити на етнічних засадах, а тільки на громадянсько-політичних, власне, як це відбувається сьогодні в більшості європейських країн. Проте в Україні на подібне зближення не хотіли йти ані проросійські, ані проєвропейські політичні еліти.

Геннадій Друзенко, відома людина з генерації Майдану, організатор Першого добровольчого мобільного госпіталю ім. Пирогова для учасників АТО і деякий час – уповноважений з прав національних меншин Кабінету Міністрів України говорить сьогодні практично те ж саме. Він пішов з уряду через несприйняття нових очільників держави “необхідності пошуку можливих комунікаційних опор у діалозі двох Україн, які розколюються й кровоточать, — чого ми так і не змогли зробити після Майдану” [1].

Друзенко переконаний у тому, що “знайти спільну мову та зберегти нашу державність можна, тільки формуючи політичну націю, на основі терпимості до позицій й культури одне одного і загальнолюдських, глобальних, а не вузьконаціональних цінностей. Насправді це ключова точка, з якої давно могла вирости самодостатня й цивілізована українська держава, але яку ми наполегливо й необачно оминали всі роки незалежності. Відтак, саме ця точка стала центром удару з боку російської пропаганди” [там само].

Дійсно, виключно ціннісно-цивілізаційними свого роду “пострілами в Сараєво” виявилися ті політичні рішення, які спочатку (мовний закон регіоналів, який надавав широкі права російській мові та відмова Януковича від підписання угоди з ЄС) призвели до народних

протестів і Євромайдану, а потім (відміна мовного закону, погроми місцевих державних адміністрацій з “революційним” скиданням голів цих адміністрацій) – до сплеску сепаратизму на Сході України.

Багато хто з пересічних українців Донбасі спочатку насправді сприйняв нову революційну владу Києва як нелегітимну, зокрема, як зазначали фахівці Інституту стратегічних досліджень, через “неадекватне ставлення з боку органів центральної влади до політичної позиції “Донбасу” та не визнання власних прав на висловлення протесту. АТО сприймалося як спроба “київської влади” подавити силою політичний протест. Відсутність політичного діалогу, ультиматуми центральної влади посилюють відчуття неминучості поглиблення озброєного конфлікту [1].

Сьогодні багато що змінилося в Україні в ціннісному плані. Відверта агресія Росії зламала баланс ціннісних пріоритетів і надзвичайно консолідувала українське суспільство навколо національних пріоритетів і самоідентифікації. Проте доволі велика частка мешканців Центральної, Південної та Східної України негативно сприйняли пакет “декомунізаційних законів” з його відвертим крайньо націоналістичним характером. Діалогу між різними світосприйняттями людей в сьогоднішній Україні ще менше, аніж було за попередньої влади. Війна радикалізувала державну владу, радикалізувала й суспільство, все частіше лунають заклики винищити весь Донбас, або обнести його муром.

“В головах української владної еліти продовжує домінувати логіка війни, – засвідчує Руслан Бортник – жодна з причин, які лягли в основу цього конфлікту, не вирішена. Незважаючи на смерті тисяч українських громадян, політики так і не навчилися домовлятися і навіть розмовляти. Рік продемонстрував банкрутство українських політичних еліт” [1].

### ***Ментально-психологічні фактори.***

Чому ж сепаратизм знайшов підтримку на Донбасі й не спалахнув на Слобожанщині, чи, наприклад, на Півдні України, де також завжди були доволі сильні проросійські настрої і де спочатку також були спроби організації маріонеткових “народних республік”?

Для відповіді на це запитання треба повернутися у старі часи, коли Донбас заселявся доволі хаотично прибульцями з різних куточків як України, так і всього Радянського Союзу. У новостворених громад і новоселів вже не було ніякої спільної етнічної, культурної та мовно-діалектної історії – тільки територіальна приналежність та єдино можливий універсальний засіб спілкування – російська мова. З часом територіальна приналежність переросла у територіальну гордість, адже Донбас виступав форпостом індустріалізації, шахтарі завжди займали особливе положення, були свого роду “білою кісткою” робітничого класу з відповідною пошаною, щедрими державними нагородами, шахтарська праця набагато краще оплачувалася, шахтарські міста мали краще постачання товарів народного вжитку.

З розвалом СРСР процвітаючий регіон стрімко перетворився на депресивний, шихти або скорочували працівників, або взагалі закривалися, заробітки вже не були значно вищими за середні по країні, а самі шахтарі поступово почали перетворюватися з робітничої еліти на маргіналів. Цілковито природньо, що у такій болісній втраті колишнього статусу й колишніх переваг звинувачували центральну владу, тим самим ще більше підігриваючи територіальну самоідентифікацію.

Слід зазначити, що з подібними проблемами, пов’язаними із занепадом вугільної галузі, стикалися й інші країни. Так у Великій Британії за часів Маргарет Тетчер також були шахтарські бунти, які уряд доволі жорстко подавив, а втрату статусу й високих заробітків компенсував системою соціальних допомог. В німецькій Рурській області закриття шахт компенсували програмами перекваліфікації та значними інвестиційними проектами, в ході яких в регіон зайшли високотехнологічні галузі, які надали нові високооплачувані й статусні робочі місця. Є свої проблеми і з сілезькими шахтарями в Польщі.

Україні ж взагалі нічого не запропонувала тим мешканцям шахтарського регіону, які разом залишилися без засобів існування. Зате Партія Регіонів паразитує на ностальгії мешканців за втраченим високим соціальним статусом і добробутом в погоні за електораль-

ним врожаєм активно розкручувала в регіоні соціальні технології посилення територіальної самоідентифікації “Гордість Луганська”, “Донбаський характер”, “Східна брама України”, “Моє місто – моя гордість” тощо.

В результаті всього цього на 2010 рік ми мали таку картину: ядро структури ідентичностей переважної частини наших співгромадян за даними дослідження індивідуальних та групових ідентичностей львівськими вченими становили етнічна (“українець”) та громадянсько-політична (“громадянин України”) ідентичності. Єдиним виключенням з цього правила став тоді Донбас, де перше місце в ієрархії ідентичностей мешканців посідала міська ідентичність (“луганчанин”, “житель Донбасу”), далі йшли ідентичності, пов’язані з членством у малих групах (сім’я, друзі) та територіальними спільнотами [1, с. 143–144].

При цьому, як зазначає М. Живілова, “типова донбаська міська громада усвідомлює себе як фізичну, тобто територіальну окремішність, але не як культурну чи політичну. Процес формування ідентичності громади “зупиняється” на базових просторових чинниках” [там само, с. 66]. Така громада здебільшого фрагментована й пасивна, що є надзвичайно плідним підґрунтям для будь-яких маніпуляцій.

Не випадково за рік до початку трагічних подій на Донбасі українські дослідники попереджали, що “політичні маніпуляції на ґрунті регіональних відмінностей мають ще досить високі шанси для використання в загальноукраїнському політичному процесі” [1, с. 73]. Але їх ніхто не слухав. На початку 2014-го на хвилі ейфорії від повалення режиму Януковича ніхто й гадки не мав, що карта регіоналізму, територіальної спільноти й “особливого донбаського характеру” буде холоднокрівно розіграна вже не у внутрішньополітичній передвиборчій боротьбі, а як підстава для неприкритої агресії з боку сусідньої держави.

#### **Воєнні наслідки та тенденції розвитку політичного процесу в Україні**

З часу повалення злочинного режиму Януковича минуло не так багато часу, щоб робити **висновки** щодо системних структурно-інституційних зсувів в частині формування нових владно-суспільних відносин європейського типу в Україні, але вже чітко видно щонайменше три взаємопов’язані провідні тенденції внутрішнього українського суспільно-політичного життя, котрі ставлять під загрозу завоювання Революції Гідності, та й, власне, загрожують самому існуванню української держави. До цих тенденцій віднесемо:

*Перше* – провал розрекламованих суспільно-політичних реформ.

*Друге* – стрімка делегітимізація нової державної влади та персонально її керманців.

*Третє* – незавершеність Революції Гідності.

Щоб не потрапити в пастку надзвичайно популярних останнім часом серед провладних політиків закидів типу “будь-яка критика дій влади в Україні неприпустима, бо грає на руку Кремлю”, свою подальшу аргументацію означених тенденцій базуватимемо тільки на найбільш авторитетних іноземних джерелах, визнаних вітчизняних провідників ідей і прагнень Майдану (як-от “Українська правда”) та очевидних фактах.

**Отже, тенденція перша.** Попри всі намагання, а ще більше – реформаторську риторику – реальних реформ в Україні не бачать ані наші співгромадяни, ані закордонні фахівці й політики. Нічого з зазначених вище обіцянок в інавгураційній промові Порошенка не виконав, як і не продав власний бізнес, поступово перетворюючись на суперолігарха на вершині влади. Більше того, частина з обіцянок в цій промові самим президентом і перекреслена повністю. Йдеться, наприклад, про проголошені Петром Олексійовичем права місцевих громад на історичну пам’ять та власний пантеон героїв [2], що після підписанням ним “декомунізаційних законів” вже може стати складом кримінального злочину.

У своїй “Стратегії реформ-2020” Петро Порошенко цілком слушно назвав судову реформу “свого роду “передреформою”, як і зміни в сфері держуправління адже вся державна машина підлаштована під корупційні інтереси” [3]. Проте, досі в судовій сфері відсутні будь-які значимі зрушення. А в сфері державного управління широко розпіарена люстрація призвела лише до значного збільшення управлінського хаосу та зростання відвертого непрофесіоналізму.

На це звертає увагу вже й українська католицька церква, яка не втручалася в державні справи, але підтримувала Євромайдан. На початку червня 2015 р. широко відомий в Україні єпископ Римо-Католицької Церкви Станіслав Широкоградюк звернувся до Президента України П. Порошенка з відкритим листом, в якому пише, “що вибірково-показова боротьба з корупцією чи вибіркова люстрація нікого не переконують. Тому зростає загальне розчарування і невдоволення. Бо промовляють факти: корупція процвітає, вона вражає навіть військо; торгують усім, навіть людським життям і Батьківщиною; фактом є і те, що за останній рік українці збідніли в кілька разів, а дехто, на цьому тлі, збагатився, і теж у кілька разів [1]. Остання фраза очевидно має на увазі самого Президента, статки якого, за матеріалами українських ЗМІ, за рік президентства зросли в 7 разів [1].

Це ж нещодавно констатував і авторитетний політичний оглядач газети “Нью Йорк Таймс” Девід Херзенхорн: “Українська влада настільки слабка і безпорадна, що неспроможна робити елементарні речі, щоб побудувати єдину і незалежну державу”. Й додав: “Порошенко, любимо ми його чи ні, він не справляється” [1].

Немає чим похвастатися й українському Прем'єр-міністрові в реалізації широко розрекламованих реформ, під які в уряд Арсенія Яценюка були кооптовані закордонні спеціалісти. Частина їх (як-от Саша Боровик, Яніка Мерило, Джаба Ебаноїдзе, який “не захотів бути цапом відбувайлом”) вже пішли з уряду, частина залишилася, але результатів не видно. Є тільки закиди з боку партнерів по коаліції й звинувачення у розкраданні значних сум державних коштів, з приводу чого навіть створюється тимчасова слідча комісія Верховної Ради України. Такий розкол прослідковується не тільки в стані коаліціантів, але й між самими першими особами української держави, що вже виплеснулося в інформаційний простір, коли заступник глави Адміністрації президента Дмитро Шимків, публічно звинуватив уряд Яценюка в тому, що з 290 зобов'язань, прописаних у коаліційній угоді, виконано лише 15 або 5,2 % [1].

Всі спроби Яценюка списати економічні негаразди та реформістські провали на війну на Донбасі всерйоз не сприймаються ані українськими аналітиками, ані закордонними. Так, впливовий американський фахівець, президент проекту перехідних демократій Брюс Джексон досить просто описує претензії Заходу до української влади: “Ми маємо агресію цілком передбачуваної Росії проти непередбачуваної і ненадійної України. Україна в даний час розглядається як держава, якій не можна довіряти. Що каже ЄС: де це децентралізація? Де прихильність? Де реформи?” [4].

Особливо бентежить наших західних друзів ситуація з корупцією у владі, яка за багатьма ознаками, не тільки не здала, але й квітне новим квітом. Саме на цьому наголошує старший науковий співробітник Петерсонівського Інституту Міжнародної Економіки у Вашингтоні Андерс Аслунд, називаючи корупцію в органах влади в Україні “ендемічною” яка, “поряд з агресією Росії проти територіальної цілісності і суверенітету України, є головною загрозою для нації” [1, с. 64]. А колишній посол США в Україні Джон Гербст прямо звинувачує в корупції безпосередньо Порошенка та Яценюка, коли говорить, що “в Україні дуже серйозні проблеми з корупцією, тому що, відверто кажучи, верхівка вашої еліти дуже корумпована. Саме найвища верхівка. Я не буду зараз назвати їхні імена, але у списку корупціонерів є навіть ті особи, які дуже гарно вміють говорити “мовою реформ” із країнами Заходу. Вони навчилися процвітати, граючи за старими, але дуже зручними для себе правилами. І якщо вам зручно працювати на посаді міністра, уявіть собі, які будуть «зручності» на ще вищому рівні” [1].

**Тенденція друга.** Відсутність бажаних змін, того самого “життя по новому”, стала головною причиною стрімкої делегітимізації як інституцій нової державної влади, так і персонально очільників України Петра Порошенка й Арсенія Яценюка.

За останніми соціологічними замірами близько 80 % українців розцінюють політику уряду як провальну або негативну. Більш того, – зазначає директор Українського інституту аналізу та менеджменту політики Руслан Бортник, – вперше за останні 10 років, від 10 до 15 %



українців готові виходити на вулиці з протестами. Це дуже високий рівень. Для порівняння, в період Майдану такий рівень був близько 7–8 % [1]. Навесні 2015 року більшість українців вже не схвалюють дії ані Президента П. Порошенка (58% негативних оцінок), ані дії Прем'єр-міністра А. Яценюка (68 % негативних оцінок). Обраний півтора роки тому президентом України переважною більшістю громадян вже в першому турі Петро Порошенко сьогодні набрав би лише 19,2 %. Особливо різким і несподіваним соціологи відомої київської компанії Research & Branding Group називають падіння особистого рейтингу нинішнього прем'єр-міністра Арсенія Яценюка до 1,7 % і падіння рейтингів його політичної сили “Народний Фронт” з 24 % до 3–5 % [1].

Поряд з відсутністю відчутних реформ не в останню чергу така ситуація пояснюється й різними для влади й суспільства сприйняттями та поясненнями перебігу війни на Сході України. Замість обіцяного президентом на початку 2014 року швидкого відновлення порядку й державного ладу на Донбасі та забезпечення тривалого миру й надійної безпеки для співгромадян, ми отримали довготривалий збройний конфлікт без особливої перспективи його вирішення в осяжному майбутньому.

Війна в Донбасі поглинає величезні ресурси, руйнує інфраструктуру й міста цього індустріального краю, врешті-решт поглинає житті героїв-патріотів та мирних громадян, але при цьому власне воєнні операції не мають будь-якого сенсу. Адже сам президент Петро Порошенко неодноразово публічно заявляв, що виграти цю війну військовими методами неможливо.

Відтак в суспільстві визріває закономірне питання: навіщо нам вести війну, яку неможливо виграти? Чи не для того, щоб списувати на цю війну всі свої прорахунки та управлінську бездарність? Чи не для того, щоб в умовах катастрофічної делегітимізації влади, що не виправдала сподівань Революції Гідності, прибрати з київських вулиць “подалі від гріха” примару нового Майдану? Принаймні, коли на початку червня на Майдані в Києві громадські активісти поставили кілька палаток під гаслом “Майдан-3” та закликами до виконання владою обіцянок, даних на Євромайдані, їх в кращих традиціях часів режиму Януковича розігнали вночі “невстановлені” особи – такі собі “тітушки часів Порошенка”.

Свої жорсткі оцінки військовій політиці українських керманічів відверто ставлять лідери суспільної думки. В цих оцінках домінують дві основні тези. Перша: “Війна могла би й не перейти в “гарячу” фазу, якби не один із ключових архетипів української історії модерної доби – зрадливість і запродакство еліт, їхня перманентна нездатність мислити категоріями національних інтересів і державних пріоритетів” [4]. Друга: “Верхівка розбирається з нами нашими ж руками. Прибрали з Майдану пацанів, які могли стати лідерами. Це був план влади: всіх із Майдану кинути на передову. Вбивають одразу двох зайців: тут Майдан розсмокчеться й зогніє, а там усіх “майданутих” виб'ють” [1, с. 47–48].

Про те, що Петро Олексійович насправді боїться, що одного разу герої Майдану прийдуть по його душу й виставлять рахунок за невиконані обіцянки, широко відомо не тільки в Україні, але й за її межами. Так, відомий дослідник демократії професор канадського університету Альберта Девід Марплз у аналітичному огляді “Один рік після Євромайдану” пише, що за всіма ознаками Євромайдан ще не закінчився й варто очікувати його пробудження внаслідок військових недоліків у війні на сході, неефективності економіки, і не в останню чергу, внаслідок нерозгоровності тандему Порошенко-Яценюка у подоланні корупції в суспільстві [1].

Цією цитатою ми перекидаємо місток до *тенденції третьої* – фактичної незавершеності Революції Гідності, адже, як зазначає В. Пекар, жодна з трьох революцій Майдану так і не виявилася завершеною [1]. Дійсно, українській владі досі не вдалося в економічній площині зламати олігархічну модель політики й господарювання; в ціннісно-ментальній – зламати неформальні практики бюрократії та корупційні управлінські схеми й перейти на відкрите, прозоре й чесне врядування за європейськими моделями й практиками; в геополітичній – добитися припинення бійні на Донбасі й перенести проблему вирішення конфлікту в площину переговорної дипломатії.

Необхідність продовження Революції Гідності Геннадій Друзенко пояснює тим, що “найкраще, що ми бачили на Майдані, явно не зайшло у владу. Ні клімат, ні люди, ні зміни... Ідея майбутньої України не зайшла. Система зайшла, точніше – повернулася сама собі на зміну. Система, фактично, реінкарнувалася, розповідаючи при цьому народові байки про якусь європейську модель” [9].

Відтак, війна на Донбасі вже має й матиме надалі значний вплив не тільки на подальшу долю власної країни, але й на подальшу долю всієї Європи, можливо, навіть світу. І власний вибір у нашої України, у нашої влади разом з громадянським суспільством очевидний – або насправді довести своє право і свою здатність до дійсно демократичного самоврядування, свою спроможність стати частиною “світу порядку”, або назавжди скотитися у “світ хаосу” і чи варта буде така державність славетної Революції Гідності?

### **Замість висновків: вже викристалізовані та потенційні наслідки війни на Донбасі крізь призму безпеки України та всієї Європи**

Проведений вище аналіз дає підстави для визначення низки як вже очевидних наслідків збройного конфлікту на Сході України, так і потенційних загроз для національної безпеки України, Східноєвропейських держав і світу в цілому. До головних з них віднесемо наступні:

1. Наростання внутрішнього конфліктного потенціалу в Україні по обидві сторони цивілізаційного протистояння.

2. Соціальна переструктуризація українського суспільства за рахунок появи двох багаточисельних і частково антагоністичних соціальних груп: 1) біженців зі сходу, що значною мірою маргіналізуються та 2) ветеранів АТО з “в’єтнамським синдромом”, гострим відчуттям несправедливості і досвідом відстоювати свою позицію зі зброєю в руках.

3. Поява зони жевріючого “замороженого” конфлікту й тривалої нестабільності в межах кордонів з ЄС.

4. Потік нелегальної еміграції українців, насамперед, до Європи, через економічний занепад, загрозу дефолту та неоплатні державні борги.

5. Перспектива нової “холодної війни”, дестабілізація суспільно-політичного ладу в Європі.

6. Необхідність вибудування нової системи міжнародної безпеки внаслідок руйнації останньої – Ялтинсько-Потсдамської.

Розкриттю цих тенденцій буде присвячено наступну наукову розвідку.

### **Список використаної літератури:**

1. Пекар В. Україна – від епохи Середньовіччя до Нового світу / Валерій Пекар // Інтернет-видання “Українська правда” ; 16.05.2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/05/16/7068075/>
2. Промова президента України Петра Порошенка на інавгурації (повний текст) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/politika/promova-prezidenta-ukrayini-petra-poroshenka-na-inavnuraciyi-povniy-tekst-353552.html>
3. Президент представив “Стратегію реформ-2020”: Мета реформ – членство в ЄС // Офіційне інтернет-представництво Президента України 25.09.2014 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/31289.html>
4. Потапенко Я. Витоки та сенси п’ятої російсько-української війни: спроба комплексного міждисциплінарного аналізу / Ярослав Потапенко // Інтернет-видання “Вісник Переяславщини” ; 8 лютого 2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://visnik-press.com.ua/?p=27471>
5. Василенко В. Війна 2014 року: спроба системного аналізу / Володимир Василенко // Часопис “Український тиждень” – № 42 (362) 17 – 23.10.2014 – с. 41.
6. Дугин А. Основы геополитики : Геополит. будущее России ; Мыслить пространством / Александр Дугин. – 4. изд. – М. : АРКТОГЕЯ-центр, 2000. – 924, [1] с. : карт.
7. Смола Л. Є. Аспекти нелінійної війни в контексті українсько-російського конфлікту на Донбасі / Л. Є. Смола // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – Випуск 16’2015. – С. 74–78.
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Сэмюэл Филлипс Хантингтон ; Пер. с англ. Ю. Новиков, Т. Ведимеев ; Послесл. С. Переслегин. – М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 608 с.

9. *Ведерникова І.* Колишній НЕуповноважений, або Як система пережила кризу і відторгає “чужих” [Електронний ресурс] / Іппа Ведернікова // газета “Дзеркало тижня” від 01.06.2015 – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/internal/kolishniy-neupovnovazheniy-abo-yak-sistema-perezihla-krizu-i-vidtorgaye-chuzhih-.html>
10. Збройний конфлікт на Донбасі: оцінки, пропозиції, сценарії подолання [Електронний ресурс] / А. Єрмолаєв, О. Маркеева, В. Потапєнко, С. Дєписєнко, В. Щєрбина // Інтернет-представництво інституту стратегічних досліджень “Нова Україна” – Режим доступу: <http://newukraineinstitute.org/about>
11. *Бортник Р.* Війна з Донбасу пошириться на інші області України / Руслан Бортник // Український інститут аналізу та менеджменту політики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uiamp.org.ua/?p=14486>
12. *Живілова М.* Міська ідентичність в структурі ідентичностей мешканців Луганська / М. С. Живілова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 23 (282), Ч. III, 2013. – С. 140–154.
13. *Хобта С.* Ідентичність як фактор формування електоральних установок (на прикладі виборів в м. Луганську до Верховної Ради України 2012 р.) / С. В. Хобта // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 11 (270), Ч. I, 2013. – С. 58–76.
14. Вибірково-показова боротьба з корупцією нікого не переконуює, – єпископ РКЦ Петру Порошенку [Електронний ресурс]. / Інтернет-сайт релігійно-інформаційної служби України RISU – Режим доступу : [/http://risu.org.ua/ua/index/all\\_news/state/church\\_state\\_relations/60216](http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/60216)
15. Оце по-новому! За рік президентства доходи Петра Порошенка зросли у 7 разів. Декларація [Електронний ресурс] // Інтернет сайт “Спротив” : Часопис про свавілля влади та громадський спротив незаконним діям. – Режим доступу : <http://sprotiv.org/54917#>
16. *Herszenhorn D.* In Ukraine, Corruption Concerns Linger a Year After a Revolution / David M. Herszenhorn // The New York Times – May 17, 2015 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.nytimes.com/2015/05/18/world/europe/in-ukraine-corruption-concerns-linger-a-year-after-a-revolution.html?\\_r=0](http://www.nytimes.com/2015/05/18/world/europe/in-ukraine-corruption-concerns-linger-a-year-after-a-revolution.html?_r=0)
17. *Шимків Д.* Коаліційну угоду викопано лише на 5 % / Дмитро Шимків // Інтернет-видавця “Українська правда” ; 31.03.2015 р. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2015/03/31/7063208/>
18. *Åslund A.* The Maidan and Beyond: Oligarchs, Corruption, and European Integration / Anders Åslund // Journal of Democracy – Volume 25. – Issue 3. – July 2014 – P. 64–73.
19. *Джон Гербст.* “Відверто Кажучи, Верхівка Вашої Еліти Дуже Корумпована” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://voxukraine.org/2015/05/16/john-herbst-top-level-corruption-in-ukraine-ukr/>
20. Війна на сході України. Аналітичний випуск // Український інститут аналізу та менеджменту політики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uiamp.org.ua/?p=14569>
21. Политическая ситуация в Украине. рейтинги партий и политиков / Інтернет-представництво компанії Research & Branding Group; 19.03.2015 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=news&id=512&page=2,%20http://ru.slovoidilo.ua/uploads/news/7c1c4c3e6dd2ef0c94335283f12694fc.png>
22. *Савченко Віра.* “Верхівка розбирається з нами нашими ж руками” / Віра Савченко // Країна. – № 28 (231). – 2014. – С. 47–48.
23. *Marples D.* One Year after Euromaidan/ David Marples // Current Politics in Ukraine – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ukraineanalysis.wordpress.com/2015/02/23/one-year-after-euromaidan/>

**Відомості про авторів**

- Барановський Микола Олександрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
- Бикова Марія Дмитрівна** – аспірант Інституту географії НАН України
- Білецький Мирослав Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Брацьо Оксана Василівна** – здобувач кафедри географії України географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка; старший викладач кафедри фізичної географії та раціонального природокористування географічного факультету ДВНЗ “Ужгородський національний університет”
- Ванда Ірина Володимирівна** – асистент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Верчин Наталія Романівна** – економіст, спеціаліст 1-ї категорії Головного управління статистики у Львівській області
- Вісьтак Олександра Іванівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Влах Мирослава Романівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Габрель Микола Михайлович** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри архітектурного проектування Інституту архітектури Національного університету “Львівська політехніка”
- Гарасім’юк Крістіна** – доктор габлітований, Університет Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Польща)
- Гарасім’юк Мар’ян** – доктор габлітований, завідувач кафедри просторового планування Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Польща)
- Гілецький Йосип Романович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри географії та природознавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
- Гладкий Олександр Віталійович** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Горовий Олег Володимирович** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Грицевич Володимир Степанович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Гудзеляк Ірина Іванівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Грабовські Тадеуш** – магістр географії, заступник директора Розточанського національного парку (Польща)
- Джаман Василь Олексійович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії України та регіоналістики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- Жук Петро Володимирович** – кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник Державної установи “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”
- Заблоцький Мар’ян Богданович** – кандидат економічних наук, фінансово-економічний аналітик Української аграрної асоціації
- Закутинська Ірина Іванівна** – кандидат географічних наук, викладач кафедри географії та природознавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
- Занько Юрій Степанович** – кандидат економічних наук, доцент, директор Інституту післядипломної освіти та доуніверситетської підготовки Львівського національного університету імені Івана Франка
- Заставецька Леся Богданівна** – доктор географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

---

- Заставецька Ольга Володимирівна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- Зінько Ігор Зіновійович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри країнознавства і міжнародного туризму Львівського національного університету імені Івана Франка
- Зінько Юрій Володимирович** – старший викладач кафедри геоморфології і палеогеографії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Зубик Андрій Ігорович** – аспірант кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка
- Івах Ярослав Євгенович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Іщук Степан Іванович** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Качан Євген Петрович** – кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
- Кисельов Юрій Олександрович** – доктор географічних наук, професор кафедри екології та безпеки життєдіяльності Уманського національного університету садівництва
- Ключко Людмила Василівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
- Книш Мирослава Михайлівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Князев Святослав Ігорович** – кандидат економічних наук, учений секретар Відділення економіки НАНУ
- Котик Любов Іванівна** – асистент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Кравців Василь Степанович** – доктор економічних наук, професор, директор Державної установи “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”
- Кравчук Ярослав Софронівич** – кандидат географічних наук, професор, завідувач кафедри геоморфології і палеогеографії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Круль Володимир Петрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри фізичної географії, геоморфології та палеогеографії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- Круль Галина Ярославівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та менеджменту туризму Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- Кузик Степан Петрович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Кузишин Андрій Васильович** – кандидат географічних наук, доцент, декан географічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- Кучабський Олександр Георгійович** – доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і туризму Інституту географії і регіональних досліджень Поморської академії в Слупську (Польща)
- Лозинський Роман Мар’янович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка
- Лук’янчук Тарас Олександрович** – магістрант кафедри географії і туризму Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем’янчука
- Мамчур Ольга Ігорівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Мальська Марта Пилипівна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка
- Мальський Маркіян Зіновійович** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

- Мариняк Ярослав Омелянович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- Масляк Петро Олексійович** – доктор географічних наук, професор кафедри географії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Мельник Ігор Володимирович** – журналіст, письменник, краєзнавець, громадський діяч, редактор часопису “Галицька брама”, голова політради Української Галицької партії
- Міхальські Томаш** – доктор габілітований, професор надзвичайний кафедри регіональних досліджень Ґданського університету (Польща)
- Мироненко Микола Миколайович** – аспірант кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
- Миронюк Василь Миколайович** – кандидат географічних наук, проректор з навчальної та наукової роботи Львівського інституту менеджменту
- Мирош Марія Василівна** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Немець Костянтин Аркадійович** – доктор географічних наук, професор кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
- Немець Людмила Миколаївна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
- Олійник Ярослав Богданович** – доктор економічних наук, професор, декан географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Паламарюк Марія Юрійівна** – кандидат географічних наук, асистент кафедри економічної географії та екологічного менеджменту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- Пандяк Ігор Григорович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка
- Пантелей Вікторія Анатоліївна** – доктор наук (Ph. D) у галузі землезнання, доцент (ад’юнкт) кафедри соціально-економічної географії Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Польща)
- Пендерецький Орест Володимирович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри туризму Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
- Пирозівська Алла Михайлівна** – лаборант кафедри економічної географії та екологічного менеджменту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- Пістун Микола Данилович** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Поручинська Ірина Володимирівна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Поручинський Володимир Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Радченко Олександр Віталійович** – доктор наук з державного управління, професор кафедри соціально-економічної географії і туризму Інституту географії і регіональних досліджень Поморської академії в Слупську (Польща)
- Ровенчак Іван Ілліч** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Романів Оксана Яківна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри екології та збалансованого природокористування Рівненського державного гуманітарного університету
- Рудакевич Іван Романович** – кандидат географічних наук, викладач кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- Руденко Валерій Петрович** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної географії та екологічного менеджменту, декан географічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- Рутинський Михайло Йосипович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

- Рябокоть Олена Вікторівна** – аспірант кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
- Садова Уляна Ярославівна** – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону Державної установи “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”
- Сегіда Катерина Юрійівна** – кандидат географічних наук, доцент, докторант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
- Селещук Григорій Павлович** – здобувач відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону Державної установи “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”
- Сеньків Мар’яна Ігорівна** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Слащук Андрій Миколайович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Сливка Роман Радославович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та природознавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, докторант кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка
- Сосницька Ярослава Сергіївна** – старший викладач кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Сохоцька Галина Несторівна** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Стецький Василь Володимирович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Стецюк Оксана Василівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка
- Теслюк Роман Тадейович** – кандидат географічних наук, старший науковий співробітник відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону Державної установи “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”
- Тимчук Орислава Іванівна** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Тимофійчук Надія Миколаївна** – асистент кафедри географії та природознавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
- Урбаньська Аліна** – магістр біології, співробітник Розточанського національного парку (Польща)
- Чорний Михайло Богданович** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Шаблій Олег Іванович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Шевчук Любов Теодорівна** – доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи та міжнародних зв’язків Тернопільського інституту соціальних та інформаційних технологій
- Шевчук Оксана Михайлівна** – інженер кафедри геоморфології і палеогеографії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Шевчук Сергій Миколайович** – кандидат географічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри географії та краєзнавства Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
- Шиманьська Віолетта** – доктор (ад’юнкт), заступник директора Інституту географії і регіональних досліджень Поморської академії в Слупську (Польща)
- Штокало Ярослав Юрійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
- Шульц Світлана Леонідівна** – доктор економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу регіональної економічної політики Державної установи “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”
- Яроменко Оксана Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії і туризму Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем’янука

ЗМІСТ

<b>Передмова</b> .....	5
<b>I. Львівська суспільно-географічна школа: місце і внесок в українську географічну науку</b>	
<i>Ярослав Олійник</i> Регіональний вимір розвитку української суспільної географії .....	7
<i>Олег Шаблій</i> Львівська суспільно-географічна школа: дискусійні питання зародження та становлення і сучасні проблеми розвитку.....	17
<i>Ольга Заставецька, Олександра Вісьтак</i> Кафедра економічної і соціальної географії Львівського національного університету: погляд зсередини і ззовні .....	32
<i>Мирослав Білецький, Любоє Котик</i> Навчально-методична діяльність кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка: ретроспектива, сучасність, погляд у майбутнє.....	36
<i>Krystyna A. Harasimiuk</i> Geografia społeczno-ekonomiczna na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w latach 1919–1939.....	51
<i>Сергій Шевчук</i> Розвиток академічної наукової школи української економічної географії у роки Другої світової війни .....	54
<b>II. Теоретичні та методологічні проблеми суспільної географії</b>	
<i>Василь Кравціє, Петро Жук</i> Транскордонна екологічна безпека: суть поняття та шляхи досягнення.....	59
<i>Любоє Шевчук</i> Перспективні напрямки розвитку соціальної географії у XXI ст. ....	64
<i>Marian Harasimiuk, Tadeusz Grabowski, Alina Urbańska</i> Transgraniczny Rezerwat Biosfery “Roztocze” .....	68
<i>Ольга Мамчур</i> Суспільно-географічні виміри прикордонної і транскордонної співпраці.....	73
<i>Уляна Садова, Роман Теслюк</i> Трансформація регіональної політики зайнятості населення в світлі євроінтеграційних перспектив розвитку України: виклики та альтернативи .....	80
<i>Євген Качан, Ярослав Штокало</i> Зайнятість та її вплив на рівень життя населення: регіональний аспект.....	85
<i>Мирослава Влах</i> Географічні метафори: сутність і роль у науковому пізнанні .....	90
<i>Леся Заставецька</i> Проблеми здійснення адміністративно-територіальної реформи в Україні.....	98
<i>Микола Габрель</i> Просторовий фактор соціально-економічного розвитку територіальних громад в умовах адміністративно-територіальної реформи України .....	103
<i>Володимир Грицевич</i> Україна в інформаційну епоху: суспільно-географічні аспекти вивчення .....	111
<i>Костянтин Немець, Катерина Сегіда, Людмила Немець, Людмила Ключко</i> Концепція багатовимірного простору в сучасній суспільній географії.....	116
<i>Марія Бикова</i> Суспільно-географічні аспекти розвитку науково-інноваційної сфери Києва в трансформаційний період.....	126



III. Географічне українознавство і географія України

<i>Іван Ровенчак</i> Володимир Кубійович і Наукове Товариство імені Шевченка .....	131
<i>Валерій Руденко, Алла Пирогівська</i> Економіко- та соціально-географічний доробок професора Аркадія Жуковського у праці “Буковина – її минуле і сучасне” / під редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж, Філадельфія, Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с. ....	139
<i>Микола Пістун</i> Стратегія як головна складова процесу регіонального розвитку України .....	142
<i>Роман Лозинський, Андрій Зубик</i> Проблеми суспільно-географічного дослідження української діаспори .....	148
<i>Ірина Гудзеляк</i> Геопросторові аспекти демографічного старіння в Україні.....	153
<i>Наталія Верчин</i> Типізація районів Львівської області за рівнем демографічної безпеки.....	159
<i>Оксана Брацьо</i> Середні міста Західного регіону України у внутрішньообласних екістичних та економічних співвідношеннях .....	165
<i>Оксана Романів, Оксана Яроменко, Тарас Лук'янчук</i> Феномен високої народжуваності у Рокитнівському районі Рівненської області .....	169
<i>Ірина Закутинська</i> Ретроспективна характеристика приміської зони Івано-Франківська (від найдавніших часів до сьогодення) .....	177
<i>Марта Мальська, Михайло Рутинський, Ігор Пандяк</i> Історія становлення та сучасний розвиток кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка.....	182
<i>Ярослав Кравчук, Оксана Шевчук, Юрій Зінько</i> Геотуризм як інструмент популяризації геоспадщини.....	195
<i>Ярослав Мариняк</i> Структуризація наукового напрямку туризмознавство: сутність та основні підходи .....	200
<i>Орест Пендерецький</i> Промисловий туризм як нова сфера послуг Карпатського регіону .....	206
<i>Володимир Круль, Марія Паламарюк, Галина Круль</i> Стан рекреаційно-туристських досліджень в Україні на початку XXI ст. (за матеріалами дисертаційних робіт) .....	212
<i>Оксана Стецюк</i> Розвиток мережі спеціалізованих закладів дозвілля у системі туристичної інфраструктури України .....	217
<i>Вікторія Пантилей</i> Актуальні напрямки медико-географічних досліджень в Україні та Польщі .....	223
<i>Юрій Кисельов</i> Геософічна думка у працях українських учених і мислителів .....	233
<i>Степан Іщук, Олександр Гладкий</i> Промислові агломерації України: формування, розвиток та суспільно-географічні дослідження.....	240
<i>Світлана Шульц</i> Структурні процеси в економіці регіонів України та їх роль у забезпеченні економічного зростання .....	253
<i>Галина Сохоцька</i> Українсько-польські соціально-економічні зв'язки у рамках розвитку єврорегіонів .....	258
<i>Василь Миронюк</i> Суспільно-географічні аспекти співпраці в науково-освітній сфері між Україною та Німеччиною .....	265
<i>Василь Стецький</i> Освітній простір, географія освіти, суспільно-географічні дослідження обласних освітніх систем України .....	270
<i>Олена Рябоконт</i> Вплив демографічних чинників на розвиток і структуру освітнього комплексу Чернігівської області .....	281

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

<i>Іван Рудакевич</i> Сучасні геопросторові тенденції розвитку транспортної інфраструктури великих міст Західного регіону України .....	285
<i>Ігор Мельник</i> В пошуках центру Галичини .....	289

### IV. Нові галузі суспільної географії на перетині наук

<i>Петро Масляк</i> Перманентна революція в Україні: геополітика та геостратегія .....	293
<i>Олег Шаблій</i> Геополітичні виклики України .....	303
<i>Маркіян Мальський, Юрій Занько, Ігор Зінько</i> Політична географія у системі підготовки фахівців з міжнародних відносин у Львівському національному університеті імені Івана Франка.....	317
<i>Василь Джаман</i> Активізація міжнародних функцій обласних центрів в умовах децентралізації (на прикладі Чернівців) .....	321
<i>Роман Сливка</i> Структурна вразливість регіону як передумова виникнення територіально-політичних конфліктів .....	326
<i>Марія Мирош</i> Географія професійної політичної активності населення в Західному регіоні України.....	331
<i>Орислава Тимчук</i> Релігійність населення України: соціально-географічні аспекти дослідження.....	337
<i>Мирослава Книш, Любов Котик</i> Становлення глобалістики як науки.....	343
<i>Степан Кузик</i> Інфраструктура та її вплив на географічну структуру світового господарства.....	356
<i>Микола Барановський</i> Географія злочинності: засадничі основи становлення, особливості сучасного розвитку в Україні .....	363
<i>Микола Мироненко</i> Аналіз впливу соціально-економічних факторів на злочинність в Україні .....	368
<i>Ярослав Івах</i> Основні напрямки сталого розвитку Західного регіону України в умовах міжнародних викликів .....	371
<i>Андрій Кузишин</i> Характеристика соціальної сфери Західноукраїнських областей в світлі зайнятості населення .....	378
<i>Мар'яна Сеньків</i> Митно-геологістична характеристика Західного регіону України .....	385
<i>Мар'ян Заблоцький</i> Регулятивні пріоритети стабілізації регіональної економіки в умовах децентралізації (на прикладі Львівської області) .....	391
<i>Любов Котик</i> Новітні форми поєднання підприємств на території Львівської області: суспільно-географічні аспекти функціонування в умовах трансформації господарського комплексу регіону .....	395
<i>Ірина Ванда</i> Конкурентоспроможність Львівської області: регіональний і галузевий аспекти .....	405
<i>Олег Горовий</i> Суспільно-географічні особливості інвестиційної привабливості території Львівської області ..	410
<i>Михайло Чорний</i> Перспективи розвитку світогосподарських зв'язків Львівської області.....	415
<i>Йосип Гілецький, Надія Тимофійчук</i> Господарська освоєність природно-географічних областей у межах гірської частини басейну Черемошу.....	419
<i>Володимир Поручинський, Ірина Поручинська, Андрій Слащук, Ярослава Сосницька</i> Історія становлення і розвитку демографічних знань в Україні.....	427

## МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

---

<i>Уляна Садова, Святослав Князев, Григорій Селецук</i> Міграціологія: історія, теорія, перспективи розвитку .....	432
<i>Олександр Кучабський</i> Посткомуністична трансформація України: геополітичні виклики та загрози.....	440
<i>Tomasz Michalski</i> Sytuacja mieszkańców europejskich krajów postkomunistycznych w 2014 roku .....	447
<i>Wioletta Szumańska</i> Samorządy lokalne w roli organizatora rozwoju społeczeństwa informacyjnego w regionach.....	453
<i>Олександр Радченко</i> Геополітика війни на Донбасі: витоки та наслідки .....	461
<b>Відомості про авторів</b> .....	472

CONTENTS

<b>Foreword</b> .....	5
<b>I. Lviv scientific school of human geography: place and achievement in Ukrainian geographical science</b>	
<i>Yaroslav Oliynyk</i> Regional dimension of Ukrainian human geography development.....	7
<i>Oleh Shablii</i> Lviv Scientific School of Human Geography: debatable issues of the origin and establishment and modern problems of development.....	17
<i>Olha Zastavetska, Oleksandra Vistak</i> Economic and Social Geography Department at Lviv National University: view from inside and outside.....	32
<i>Myroslav Biletskyi, Liubov Kotyk</i> Educational and methodical activities of the Economic and Social Geography Department at Ivan Franko National University of Lviv: retrospective, nowadays and view into the future.....	36
<i>Krystina A. Harasimiuk</i> Human geography at Jan Kazimierz University in Lviv during 1919–1939.....	51
<i>Serhiy Shevchuk</i> Development of the academic scientific school of Ukrainian economic geography during the Second World War.....	54
<b>II. Theoretical and methodological problems of human geography</b>	
<i>Vasyl Kravtsiv, Petro Zhuk</i> Cross-border ecological safety: the essence of concept and ways of achievement.....	59
<i>Liubov Shevchuk</i> Perspective directions of the social geography development in XXI century.....	64
<i>Marian Harasymiuk, Tadeush Grabowski, Alina Urbanska</i> Cross-border Biosphere Reservation “Roztochya”.....	68
<i>Olha Mamchur</i> Human-geographical measurements of the border and cross-border cooperation.....	73
<i>Uliana Sadova, Roman Tesliuk</i> Transformation of the regional employment policy according to the European integration perspectives of Ukraine development: challenges and alternatives.....	80
<i>Yevhen Kachan, Yaroslav Shtokalo</i> Employment and its impact on the living level: regional aspect.....	85
<i>Myroslava Vlakh</i> Geographical metaphors: the essence, role in scientific cognition.....	90
<i>Lesia Zastavetska</i> Problems of the administrative-territorial reform implementation in Ukraine.....	98
<i>Mykola Habrel</i> Spatial factor of the social and economic development of territorial communities in decentralization conditions.....	103
<i>Volodymyr Hrytsevych</i> Ukraine in the information epoch: human-geographical aspects of studying.....	111
<i>Kostiantyn Niemets, Kateryna Sehida, Liudmyla Niemets, Liudmyla Kliuchko</i> Multidimensional space concept in modern human geography.....	116
<i>Maria Bykova</i> Human-geographical aspects of the development of Kyiv scientific and innovation area during transformational period.....	127

III. Geographical Ukrainian Studies and Geography of Ukraine

<i>Ivan Rovenchak</i> Volodymyr Kubiyovych and Scientific Society named after Taras Shevchenko .....	131
<i>Valeriy Rudenko, Alla Pyrohivska</i> Economic- and social-geographic achievement of Professor Arcady Zhukovsky in the work “Bukovyna – its Past and Present” / edited by D. Kvitkovs’kyj, T. Bryndzana, A.Zhukovsky. – Paris, Philadelphia, Detroit: Green Bukovyna, 1956. – 965 p. ....	139
<i>Mykola Pistun</i> Strategy as the main component of regional development process in Ukraine.....	142
<i>Roman Lozynskyi, Andriy Zubyk</i> Problems of human-geographical research of Ukrainian Diaspora .....	148
<i>Iryna Hudzelyak</i> Geospatial aspects of demographic aging in Ukraine .....	153
<i>Natalia Verchyn</i> Typification of territories in Lviv region by level of demographic security .....	159
<i>Oksana Bratso</i> Average-sized cities in Western region of Ukraine as concerning to inner-regional ekistic and economic ratio .....	165
<i>Oksana Romaniv, Oksana Yaromenko, Taras Lukyanchuk</i> Phenomenon of high fertility in Rokytno district of Rivne region .....	169
<i>Iryna Zakutynska</i> Retrospective characteristic of Ivano-Frankivsk suburban area (from the ancient times to the present) .....	177
<i>Marta Malska, Mykhailo Rutynskyi, Ihor Pandiak</i> History of establishment and modern development of Tourism Cathedra at Ivan Franko National University of Lviv.....	182
<i>Yaroslav Kravchuk, Oksana Shevchuk, Yuriy Zinko</i> Geotourism as a mean to popularize of geoheritage .....	195
<i>Jaroslav Maryniak</i> Structuring of scientific direction Tourism science: the essence and basic approaches .....	200
<i>Orest Penderetskyi</i> Industrial tourism as a new sphere of the service sector of Carpathian region .....	206
<i>Volodymyr Krul, Halyna Krul, Maria Palamariuk</i> Recreational and tourist researches in Ukraine at the beginning of XXI century (based on dissertation works).....	212
<i>Oksana Stetsiuk</i> Development of a network of specialized leisure institutions in the tourism infrastructure system of Ukraine.....	217
<i>Victoria Pantyley</i> Topical trends of medical and geographical researches in Ukraine and Poland .....	223
<i>Yuriy Kiseľiov</i> Geosophistic thought in the works of Ukrainian scientists and philosophers .....	233
<i>Stepan Ishchuk, Oleksandr Hladkyi</i> Industrial agglomerations in Ukraine: formation, development and human-geographical researches .....	240
<i>Svitlana Shultz</i> Structural processes in the economy of Ukraine regions and its role in economic growth providing .....	253
<i>Halyna Sokhotska</i> Ukrainian-Polish socio-economic relations in the framework of European regions development.....	258
<i>Vasyl Myroniuk</i> Human-geographical aspects in scientific and educational cooperation between Ukraine and Germany.....	265
<i>Vasyl Stetskyi</i> Educational space, geography of education, human-geographical researches of the regional educational systems of Ukraine.....	270
<i>Olena Riabokon</i> Impact of demographic factors on the development and structure of Chernihiv region educational complex.....	281

<i>Ivan Rudakevych</i> Modern geospatial trends of the development of transport infrastructure in big cities of the Western region of Ukraine .....	285
<i>Ihor Melnyk</i> Searching for the center of Halychyna .....	289
<b>IV. The new branches of Human geography at the sciences intersection</b>	
<i>Petro Masliak</i> Permanent revolution in Ukraine: geopolitics and geostrategy .....	293
<i>Oleh Shabliiy</i> Geopolitical challenges of Ukraine.....	303
<i>Markian Malskyi, Yuriy Zanko, Ihor Zinko</i> Political geography role in educational training of experts at International Relations Department of Lviv University .....	317
<i>Vasyl Dzhaman</i> Intensification of the regional centers international functions in decentralization conditions (on the example of Chernivtsi city) .....	321
<i>Roman Slyvka</i> Structural vulnerability of the region as a precondition for territorial and political conflicts arising .....	326
<i>Maria Myrosh</i> Geography of professional political activity of the population in Western Ukraine .....	331
<i>Oryslava Tymchuk</i> Religiosity of the population in Ukraine: social and geographical aspects of research.....	337
<i>Myroslava Knysk, Liubov Kotyk</i> Establishment of globalistics as a science .....	343
<i>Stepan Kuzyk</i> Infrastructure and its impact on the world economy geography.....	356
<i>Mykola Baranovskiyi</i> Geography of criminality: fundamental establishment bases, modern development features in Ukraine .....	363
<i>Mykola Myronenko</i> Analysis of social and economic factors impact on the criminality in Ukraine.....	368
<i>Jaroslav Ivakh</i> Main directions of Western Region of Ukraine sustainable development in conditions of international challenges .....	371
<i>Andriy Kuzyshyn</i> Characteristics of the social sector in Western Ukraine with a view to employment .....	378
<i>Maryana Senkiv</i> Customs and geologic characteristic of the Western region of Ukraine .....	385
<i>Maryan Zablotskyi</i> Regulative priorities of the regional economy stabilization in conditions of decentralization (on the example of Lviv region).....	391
<i>Liubov Kotyk</i> New forms combination of enterprise on the territory of Lviv region: human-geographical aspects the transformation of economical complex the region.....	395
<i>Iryna Vanda</i> Competitiveness of Lviv region: regional and sectoral aspects .....	405
<i>Oleh Horovyi</i> Human-geographical features of Lviv region investment attractiveness.....	410
<i>Mykhaylo Chorny</i> Development prospects of the world economic relations of Lviv region .....	415
<i>Yosyp Hiletskyi, Nadiya Tymofiychuk</i> Economic development of natural geographic regions within the mountainous part of Cheremosh River basin .....	419
<i>Volodymyr Poruchynskiy, Iryna Poruchynska, Andriy Slashchuk, Yaroslava Sosnytska</i> The establishment and development of demographic knowledge in Ukraine.....	427

## I. ЛЬВІВСЬКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ШКОЛА: МІСЦЕ І ВНЕСОК...

---

<i>Uliana Sadova, Sviatoslav Kniaziev, Hryhoriy Seleshchuk</i> Migrationology: history, theory, prospects of development .....	432
<i>Olexandr Kuchabskyi</i> Postcommunist transformation of Ukraine: geopolitical challenges and threats .....	440
<i>Tomash Michalsky</i> The situation of the inhabitants of European post-communist countries in 2014 .....	447
<i>Wioletta Shymanska</i> Local governments as organizer of information society development in coastal regions in Poland...	453
<i>Olexandr Radchenko</i> Geopolitics of war in Donbas: origins and consequences .....	461
<b>About the Authors</b> .....	472

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ЛЬВІВСЬКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ШКОЛА:  
ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ, УКРАЇНОЗНАВЧІ СТУДІЇ**

**МАТЕРІАЛИ**

всеукраїнської наукової конференції з участю закордонних учених,  
присвяченої 70-річчю кафедри  
економічної і соціальної географії  
Львівського національного університету імені Івана Франка  
(м. Львів, 19–20 листопада 2015 р.)

Технічний редактор *Світлана Сенік*  
Комп'ютерний набір *Олега Горового, Любові Котик, Орислави Тимчук*  
Комп'ютерне верстання *Любові Семенович*  
Художнє оформлення *Людмили Войтович, Мар'яни Сеньків*

Формат 60×84<sup>1</sup>/<sub>8</sub>. Умовн. друк. арк. 28,13.  
Тираж 100 прим. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка,  
*вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.*

Свідоцтво  
про внесення суб'єкта видавничої справи  
до Державного реєстру видавців, виготівників  
і розповсюджувачів видавничої продукції.  
Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Друк ТзОВ «Простір-М»  
*вул. Чайковського, 8, м. Львів, 79000.*  
Тел.: (032) 261-09-05, e-mail: [prostir@litech.net](mailto:prostir@litech.net)

Свідоцтво  
про внесення суб'єкта видавничої справи  
до Державного реєстру видавців, виготівників  
і розповсюджувачів видавничої продукції.  
Серія ДК № 2167 від 21.04.2005 р.